

ARCHIV
ARCHIV
ARCHIV

ZDENĚK MLYNÁŘ

MRÁZ PŘICHÁZÍ
Z KREMLU

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ 1990

Tuto knížku vzpomínek jsem napsal na přelomu roku 1977-78, krátce potom, co jsem emigroval z Prahy do Vídně. Od událostí, které jsou hlavním obsahem, uplynulo tehdy deset let. Politicky to byla doba, kdy se zpátečnické, protidemokratické síly v celém sovětském bloku, které provedly vojenskou intervenci proti "pražskému jaru" cítily na vrcholu své slávy. Nebyl jsem sice nikdy historický pesimista a nevěřil jsem, že vývoj se v tomto bodě zastaví, ale přece jen jsem viděl tehdejší situaci hodné černě.

Kdyby mi tehdy byl někdo řekl, že za dvanáct let tato knížka vyjde v Praze, byl bych tomu sotva věřil. Jednou snad - ale spíše v době, kdy si ji její aktéři už nebudou moci přečíst. A přece je to tak, že knížka vychází nyní, kdy pražské jaro je sice už historií, ale ne historií uzavřenou do učebnic, nýbrž přesahující do současnosti. Mnozí z těch, kdo usilovali o změnu vládnoucího systému tehdy, jsou opět tak či onak aktivní v politickém životě dneška. To platí vlastně i o mně jako o autorovi.

Čtenář má tedy právo ptát se mě, zda bych dnes napsal všechno právě tak jako před dvanácti lety.

Je pravděpodobné, že kdybych psal svou knížku dnes, snažil bych se asi věnovat více pozornosti takovým otázkám, které mají znovu aktuální politický význam. Asi bych podrobněji popisoval programové představy reformních komunistů v době pražského jara, pokud jde o to, co měla přinést hospodářská i politická reforma. Snad by leccos z toho bylo i užitečné, neboť právě v současné vývojové fázi je u nás nadbytek obecných politických deklamací a nadějí, ale nedostatek konkrétních představ o tom, co jak by mohlo či mělo vypadat v každodenní politické praxi budoucí demokracie.

Zároveň však je možné, že bych dnes podlehl snaze upravovat své vzpomínky, líčit některé události a lidi s ohledem na to, jakou politickou roli hrají v současnosti nebo snad ještě mohou hrát v budoucnosti. Před dvanácti léty jsem žádnou takovou autocenzuru nedělal. Myslím, že to bylo dobře a že je to dobře i dnes. Memoárová literatura je vždy konečně zcela subjektivním svědectvím. Nemůže nahradit objektivní analytické studie, ale zato má více čtenářů. Neboť právě subjektivní vidění věcí, pocity a zážitky živých lidí z minulosti zajímají živé lidi dalších generací více než objektivizující analýzy.

Každý autor vzpomínkových knih samozřejmě vypovídá zároveň o sobě - a to i tehdy, píše-li o jiných lidech a o historických

událostech. Víím, že taková výpověď je obsažena i v této knížce, a je pouze na čtenáři, jaký obraz si o mně udělá. Svým způsobem je to samozřejmě pro mne důležitější než různé možné nepřesnosti, z nichž mohu být čtenářem usvědčen. Různé komise, které byly nyní ustaveny, aby se zabývaly studiem tehdejších událostí, pravděpodobně nejdnou dospějí k jinému popisu chodu věcí, než jaký jsem si ve vzpomínce uchoval já. Důležité však pro mne zůstává hlavně to, aby čtenář poznal, že jsem se ve svých vzpomínkách snažil vyrovnat se sebou samým, se svou politickou rolí a zároveň se svým svědomím.

To je vlastně hlavní důvod, proč jsem v textu nedělal dodatečné úpravy - ani tam, kde jak mně někteří lidé, o nichž píší, řekli, je cosi o nich napsáno nepřesně nebo jednostranně či zkresleně. Prosím za odpuštění, pokud k takovým věcem došlo, a došlo k nim tu a tam jistě, jako v každé memoárové literatuře. Žádné úpravy však přesto nedělám ani v nynějším českém vydání, protože by to mohlo porušit autentický ráz této mé výpovědi, která vznikla naráz, byla napsána v krátkém čase, bez možnosti ověřovat si cokoli v archívech či nějakých záznamech, neboť nic takového jsem tehdy neměl a nemohl mít po ruce. Do emigrace jsem nemohl vzít ani všechny osobní poznámky a dokumenty z té doby, které zůstaly na různých místech v Československu.

Moje výpověď však byla zároveň - a někdy především - i čímisi jako mou zpovědí, a proto do ní ani nyní, ani v budoucnu nechci už zasahovat žádnými změnami, opravami či doplňky.

Moje vzpomínky na pražské jaro - a konečně na celou dobu mého politického života - jsou jistě jednostranné také proto, že odpovídají mé zvláštní a nutně jednostranné zkušenosti, která zase vyplývala z mých politických rolí. Z okna stranického sekretariátu vidí člověk dějiny docela jinak, než jak je vidí milióny lidí, kteří práh sekretariátu nikdy nepřekročili. Také dění za polstrovanými dveřmi, ať už v Praze, nebo v Moskvě, je jiné než dění na ulici. Ale myslím, že i tato jednostrannost, pokud si jí ovšem je jak autor, tak čtenář vědom, má poznávací hodnotu.

Snad právě v dnešní nové situaci, kdy se nejenom v Československu, ale i v jiných zemích, dokonce v samotném SSSR, boří starý systém a má být vytvořen nový, je nepřikrášlený pohled na to, co se ve skutečnosti odehrávalo ve světě vládnoucích v době pražského jara, znovu zvlášť důležitý. Neboť právě iluze o tomto světě, o lidech a o skutečných vztazích mezi nimi za kulisami, iluze o hlavních aktérech různých "obrodných procesů" a "demokratických revolucí" mohou být nebezpečné: lidé pak očekávají více, než odtud ve skutečnosti může přijít.

Obraz aktérů pražského jara není v této

knížce obrazem “kladných hrdinů“, nýbrž lidí, kteří měli sice ve své většině dobré úmysly, kteří však nakonec neuspěli, byli poraženi - a svým jednáním i svými chybami tomu občas napomáhali. Myslím, že to v dějinách není nic neobvyklého, že se to naopak stává často. To jistě nesnímá vinu z těch, kdo poslali proti československému úsilí i demokracii tanky. Ale zůstává to faktem a nemá se to dodatečně zamlčovat nebo přikrášlovat. A to mimo jiné také proto, že se to v dějinách až příliš často opakuje: dnes není a ani v budoucnu nebude plakátových “kladných hrdinů“, byť se vždy najde dost mazalů, kteří právě takové portréty konjunkturálně vyrábějí na běžícím pásu.

Kdyby ještě vládl starý zvyk opatřovat knihy vedle titulu obsáhlým podtitulem, shrnujícím stručně jejich hlavní smysl, pak by podtitul této knížky zněl: “Jak jsem se pokoušel dělat dějiny, jak to dopadlo a co si o tom myslím po dvaceti létech.“ Snad to nebude nezajímavá četba pro ty, kdo tak či onak hodlají spolutvořit dějiny dnes a zítra.

Praha, únor 1990
Zdeněk Mlynář

PROLOG

Vstoupil jsem do komunistické strany na jaře roku 1946, kdy mi ještě nebylo šestnáct let. Patřím tedy ke generaci československých komunistů, kterým bylo v únoru 1948 - v době zrodu komunistické totalitní diktatury - kolem dvaceti, a moje politická zkušenost je specifickou zkušeností této generace. Ti, jimž tehdy bylo již přes dvacet let, dívali se na mnoho věcí jinak: měli jinou životní a politickou zkušenost nejenom z války, ale i z posledních let před válkou. Pět let není za normálních okolností v životních zkušenostech významný faktor. Ale probíhá-li v těchto pěti letech světová válka, je velký rozdíl mezi těmi, kdo měli dospívání za sebou na jejím začátku, a mezi těmi, kdo je prožívali na jejím konci.

Moje generace byla generací předčasně zpolitizovanou bouřlivým vývojem tehdejší doby, a zároveň byla generací bez politických zkušeností. Jedinou zkušeností, a to ještě zcela dětskou, byla léta války a nacistické okupace Československa. Tato zkušenost plodila především černobílé vidění světa: na jedné straně nepřítel, na druhé straně jeho protivník. Zvítězit může buď jeden, nebo druhý - třetí možnost neexistuje. Jediná zkušenost proto vštěpovala

představu, že vítězství správné koncepce je prostě likvidací, zničením koncepce jiné.

Stáli jsme proti nepříteli s veškerou vášní, jakou může člověk v tomto věku mít. Hlavní politickou ctností při našem černobílém vidění byla samozřejmě důslednost a radikálnost. Měli jsme po krk opatrnictví rodičovské generace, která za protektorátu tak lehce zdůvodňovala kolaboraci s okupanty. Opatrnictvím a zbabělostí nám zavánělo všechno, čím se nám někdo snažil rozmlouvat primitivní radikalismus v prvních poválečných letech. Co je demokracie, že to je docela jiný stav, kdy vítězství jedné koncepce není nutně likvidací a zánikem jiné, jsme z vlastních zkušeností nevěděli. Byli jsme dětmi války, ale za války jsme nikde nebojovali. Přenášeli jsme tedy svou válečnou mentalitu do prvních poválečných let, kdy se nám už otevřela možnost za něco bojovat.

Na otázku, proti komu a za co bojovat, nabízela doba také snadnou odpověď: na straně toho, kdo je nejdůsledněji a radikálně proti minulosti, kdo není opatrnický, nedělá s minulostí kompromisy, ale revolučně ji likviduje a překonává. Sovětský svaz se zdál být takovou silou a J. V. Stalin takovou politickou osobností. Dnes to zní absurdně, ale první poválečná léta vypadala jinak.

Apoteóza Sovětského svazu a Stalina nebyla v

roce 1945 v Československu něčím, co by člověka vyřazovalo z celonárodního nadšení pro svobodu a spravedlnost, které měly zavládnout v novém státě. Naopak, byla součástí tohoto nadšení, kterému navíc dodávala konkrétní dimenzi: úsilí o sociální spravedlnost a rovnost mezi lidmi. Sovětský svaz byl v tomto smyslu tehdy zemí nadějí pro ty, kdo doufali po válce v radikální rozchod s minulostí ale přitom o poměrech v Sovětském svazu nic nevěděli. Z vnitřního přesvědčení, bez kalkulů a postranních úmyslů nás vedly tyto první politické představy ke komunistické straně a její ideologii.

Sotva lze říci, že jsme v prvních letech své komunistické politické aktivity znali marxismus. Poznali jsme a dychtivě jsme hltali ideologický odvar marxismu té doby. Stalinova stať *O dialektickém a historickém materialismu a Dějiny VKS/b, Komunistický manifest, Engelsův Anti-Dühring, Leninův Stát a revoluce a Stalinovy Otázky leninismu* - to už byly vrcholy marxistického vzdělání. Tyto fragmenty jsme si spojovali v systém názorů a politických i lidských postojů z různých stranických ideologických brožur.

Jak a proč mně tato literatura tehdy mohla být něčím jako biblí politického a zároveň hluboce osobně přijatého světového názoru? S odstupem let se mi zdá správná jediná odpověď -

ideologie obsažená v této literatuře dává člověku, který ve skutečnosti zná velmi málo nebo nic, sebevědomí, že poznal a ovládl zákonitosti vývoje lidstva a světa. Vyžaduje za to jen jedině: aby se jí věřilo. A právě člověk, který nezná a touží znát, lehce tuto víru přijme: neboť uvěřili, už jako by poznal. Jeho vnitřní svět se změní, získá orientaci: sice nadále nic nezná, ale už umí vše hodnotit, ví, co je pokrokové a co reakční, co je dobré a co špatné pro perspektivy lidstva. A ví také, co je vědecké a co nevědecké, aniž se zatěžuje nějakým konkrétním vědeckým zkoumáním. Mezi ostatními, neuvědomělými lidmi, kteří dál tápou v nevědomosti o svých vlastních perspektivách, se téměř přes noc stane nadřazeným, správně vidoucím. Není sice vědoucí, ale je uvědomělý.

Sám fakt, že víra objektivně nadřazuje člověka nevěřícím, něm nic nevídaného a nic specifického pro komunistickou ideologickou víru. Křesťanská víra také subjektivně nadřazovala věřícího pohanům a neznabohům. Problém je však v tom, k čemu se ve jménu své víry cítí věřící vůči nevěřícím oprávněn, co všechno jeho pocit nadřazenosti ospravedlňuje v jeho jednání vůči ostatním. A víra v komunistickou ideologii oné stalinistické provenience, kterou jsem po roce 1945 přijal já spolu s desetitisíci svých generačních vrstevníků,

ospravedlňovala od začátku křížácké tažení proti nevěřícím.

Ve velké většině případů jsme tuto víru dokonce právě proto tak lehce a spontánně přijali, neboť navazovala přirozeně na náš černobílý politický světový názor, který byl živelným plodem války. Zase tu dál existoval nepřítel a jeho protivník a byl tu jasný cíl: nepřítele zlikvidovat (tentokrát "jako třídu"), udělat to radikálně a bez kompromisů a tím otevřít dveře nové, spravedlivé společnosti (tentokrát společnosti komunistické, v níž zavládne rovnost lidí, zmizí zdroje sociálních napětí a válek a dovrší se štěstí všeho lidstva). Je třeba jenom důsledně a energicky vybojovat onu "poslední bitvu", o níž se zpívá v *Internacionále*. Pro naši nevybitou válečnou mentalitu to byla ideologie přitažlivá.

Naše představy o socialismu byly před únorem 1948 a několik let po něm ještě primitivnější a jednostrannější než představy starších generací stalinských komunistů, kteří dogmatickou víru tu a tam přece jen korigovali životní politickou zkušeností. O to větší však bylo naše sebevědomí, srovnatelné snad jen se sebevědomím západoevropských maoistů a jiných proudů "nové levice" z konce šedesátých let. Byli jsme svéráznou sektou i s tím, co ke každé skutečné sektě neodlučitelně patří: byli

jsme šťastni uvnitř této sekty, spojení svými vlastními hodnotami a svou morálkou, jejichž zachovávání nám stále obnovovalo pocit oprávněné nadřazenosti vůči světu nevěřících, a tedy neuvědomělých. Tam, kde víra žádala nezištnost a obětavost, mohla se na nás spolehnout. Chodili jsme na dobrovolné a bezplatné pracovní směny do dolů, na stavby i na pole, pracovali jsme v noci, o nedělích, o prázdninách a o dovolené. Na sekretariátech jsme nejenom schůzovali, my jsme tam žili. Malý politický aparát komunistického Svazu české mládeže pracoval v prvních letech za mzdy, které byly pod průměrem tehdejších dělnických výdělků.

S nadšením jsme však dělali nejenom tohle a nejenom ozdobu a stafáž na veřejnosti při všech akcích komunistické strany. Byli jsme ve skutečnosti také odpovědnými práčaty této strany, které její vedení dovedně využívalo všude, kde bylo v jeho zájmu, abychom nejenom radikálně pokřikovali, ale v rámci svých možností také jednali. Nikoho jsme ještě nesoudili a nepostavili na popraviště, ale už jsme schvalovali, že tak strana činí. Vlastníma rukama jsme prováděli jiné represe: různé prověrky a čistky, které znemožnily studium, životní uplatnění a existenci mnoha odpůrcům a kritikům naší víry z řad naší vlastní generace i z řad generací starších.

A považovali jsme za přirozené, morální a spravedlivé, že jsme to my, koho politická moc, moc rodící se totalitní diktatury, hájí a preferuje. Neboť i to se slučovalo s naší vírou a morálkou. Není proto divu, že nevěřícím tato víra nepřipadala nezištná. Kritiku jsme však tehdy považovali jen za projev „třídního nepřátelství“ vůči našemu spásonosnému politickému programu a její nositele jsme, docela podobně jako generace starší, potlačovali a ničili.

V různých soukromých a někdy i veřejných diskusích mezi komunisty o problému odpovědnosti za zločiny politického režimu padesátých let jsem mnohokrát slyšel argument: Ale my jsme tehdy skutečně věřili tomu, co hlásala stranická ideologie. Jako konstatování faktu je to na místě. Není to však argument v debatě o odpovědnosti a o podílu viny na tom, co se dalo (a dodnes děje) za vlády strany, jíž člověk věřící je nebo byl členem a aktivním podporovatelem. Odpovídáme totiž také za to, čemu věříme. A právě fakt, že jsem věřil, není argumentem proti tomu, že mám podíl na vině, nýbrž je vlastně přiznáním takového podílu. Odlišuje mě to samozřejmě od toho, kdo činy i zločiny režimu podporoval nebo prováděl a ani nevěřil, že koná vlastně "z historického a třídního hlediska" věc dobrou a nutnou. To však může znamenat jen tolik že nejsem darebák, že

nejsem člověk podporující zlo za peníze a kvůli kariéře. To všechno je sice pozitivní, ale neznamená to, že nenesu odpovědnost a podíl na vině.

Dívám li se dnes zpět na vše, co jsem od té doby prožil, na roli své vlastní stalinské víry, musím si přiznat, že naopak tato víra byla faktorem, který mou odpovědnost zvyšuje: mimo jiné také proto, že právě tato víra mi bránila vyvodit daleko dříve normální, logické důsledky z podnětů, které v tak hojné míře nabízela každodenní praktická zkušenost. My, přesvědčení mladí komunisté, jsme přece žili ve stejné skutečnosti jako ostatní - ale ta k nám promlouvala jiným jazykem než k ostatním, dlouho jsme ji chápali dokonce jako důkaz správnosti svých postojů, zatímco ostatní v ní už dávno spatřovali mnoho důkazů právě proti nim.

Má komunistická víra v oněch letech byla totiž uzavřeným logickým i hodnotovým systémem, který nemohl být podstatněji zvenčí narušen žádnou myšlenkou, argumentem ani zkušeností. Nechci řešit otázku, zda to je, nebo není vlastní marxistické filozofii samé v její nezvulgarizované podobě, neboť v dané souvislosti to není důležité. Důležité je, že taková logická a hodnotová uzavřenost je vlastní komunistické ideologii v té podobě, v níž tuto ideologii přijímali tehdy (a mnohdy v jiných

podmínkách a v jiných komunistických stranách přijímají dodnes) pro svou každodenní praxi ti komunisté, kteří ve svou ideologii věřili, kteří byli „ideologicky uvědomělí“.

Pro takto věřícího komunistu jsou totiž kritériem, podle něhož hodnotí skutečnost, jenom ty hodnoty, jež jeho vlastní ideologie uznává za důležité pro své vlastní cíle. Poměřovat skutečnost jinými hodnotami nemá pro něho předem podstatnější význam a kritika vycházející z jiného hodnotového světa nemůže nikterak ovlivnit jeho přesvědčení o správnosti cílů vlastní ideologie, neboť se těchto cílů v očích věřícího komunisty podstatně netýká.

Základní hodnotou v systému naší tehdejší komunistické víry byl abstraktní pojem "v zájmu dělnické třídy": tomuto zájmu se podřizovalo vše, ekonomika stejně jako morálka. "Morální je to, co slouží dělnické třídě," říká výslovně Lenin. Argument, že nějaký politický krok je ekonomicky neefektivní, byl pro nás nevýznamný, protože pocházel z buržoazního světa, stejně jako argument, že nějaký politický čin odporuje některému příkázání desatera.

Ale co nám vlastně sloužilo jako kritérium toho, co je nebo není v praxi "v zájmu dělnické třídy"? Demokraticky formované mínění většiny dělníků? Ne, to pro přesvědčené stalinisty nebyl argument, neboť v jejich ideologickém systému

nejde o jednotlivé živé dělníky, ale o dělnickou třídu jako abstraktní subjekt historického pokroku. Konkrétní, živí dělníci mohou být a jsou v praxi často neuvědomělí, nechápou správné své historické zájmy, vidí často jen své zájmy krátkodobé, každodenní, jak je tomu naučila kapitalistická společnost. A kde tedy v praxi ověřuje zájmy dělnické třídy stalinista? Koneckonců zase ve své vlastní ideologii a ve své straně, která - jako tvůrce této ideologie - jediná pro něho správně vyjadřuje základní, historické zájmy dělnické třídy.

Dokud se takto ideologicky věřící komunista pohybuje uvnitř svého logického a hodnotového systému, nemají pohyby jeho myšlení pro ostatní lidi větší význam než pohyby veverky skotačící v otáčejícím se bubínku pro svět mimo její bubínek. A samozřejmě také naopak: okolní svět sotva ovlivní pohyby této veverky, neboť její pevnou půdou je právě jen sám bubínek.

Ideologicky uvědomělí stalinisté při tom samozřejmě také vnímali ty aspekty skutečnosti, které o jejich víře vyvolávaly pochybnosti. Ale problém byl v tom, že žádný jednotlivý rozpor skutečnosti s naší vírou nemohl být dostatečně silným argumentem proti víře jako celku. Jedině přesvědčení, že celá skutečnost je nezvratně v rozporu se "zájmem dělnické třídy", mohlo vysvobodit věřící stalinisty z bludného kruhu této

ideologie.

Lidé, kteří byli oporou totalitní politické diktatury stalinského typu z ideologického přesvědčení, byli proto v určitém smyslu větší překážkou praktických změn v komunistické politice než ti, kdo se ke komunistům přidali z konjunkturálních důvodů, bez vnitřního přesvědčení a ideologické víry. Změna postojů a jednání těchto konjunkturalistů závisela jenom na tom, kdy bude výhodné přidat se k jiným, změněným kritériím. Přesvědčení, ideologicky uvědomělí komunisté se však museli sami o nutnosti změny přesvědčit. Zároveň byly ovšem rozdílné i možné role obou těchto skupin komunistů: konjunkturalisté sotva mohli být těmi, kdo změnu prosadí, neboť to předpokládá začít prosazovat nové v době, kdy to ještě není pro kariéru výhodné a může to být riskantní i nebezpečné. Aktivním nositelem změn mohli být naopak uvědomělí - ale u těch to předpokládalo dlouhodobý, vnitřně rozporný proces vlastního myšlenkového vývoje.

Byl jsem 25 let členem KSČ - od roku 1946 do svého vyloučení v roce 1970. Z toho dvacet let jsem pomalu prodělával tento rozporný proces vývoje vlastního myšlení. A ještě po vyloučení ze sírany trvalo několik dalších let, než jsem prošel jeho poslední fází.

* * *

V září roku 1950, v době, kdy se v Československu začala naplno rozjíždět mašinérie na výrobu politických procesů už nikoli s nekomunisty, ale s vedoucími funkcionáři KSČ, jsem jel na studia práv do Moskvy. Všichni, kdo tam studovali, patřili k elitě mladé komunistické generace, měli za sebou několikaletou funkcionářskou práci v KSČ a byli samozřejmě ideologicky uvědomělými stalinisty. Vlna podezíravosti a snaha odhalovat všude skryté "třídní nepřátele a agenty imperialismu", zvyšovat svou vlastní "ideologickou bdělost", to všechno, co naplno začalo bujet doma, se mezi námi v Moskvě rozrůstalo také. Ústřední výbor strany v Praze vyzval všechny komunisty, aby svými poznatky přispěli k odhalení "zločinecké škůdcovské bandy" ve straně, a tak jsme i my přispívali.

Můj dopis poslaný tehdy stranické komisi pro vyšetření činnosti již zatčených stranických funkcionářů Otty Šlinga a Marie Švermové měl zcela mimořádný osud. Nikoli tehdy, kdy zapadl ve stranickopolicejních archívech mezi tisíce jiných, ale mnohem později, po dvaceti šesti letech. Dne 1.3. 1977 uveřejnilo citace z tohoto dopisu *Rudé právo*, aby lidem názorné ukázalo, že jsem bezcharakterní udavač, který za Husákova režimu nemá co mluvit o lidských právech a jehož podpis pod *Chartou 77* je nutno

posuzovat jen jako další snahu o kariéru a mocenské pozice.

Ale mé úsilí přispět k odhalování "škůdců ve straně" mi nevyneslo kariéru ani tehdy, v roce 1951. Ve skleníkovém prostředí mladé stranické elity v Moskvě brzy došlo docela zákonitě k tomu, že pozornost se zaměřila na hledání "škůdců" v samém moskevském skleníku: a tady jsme měli k dispozici jen sami sebe. Podle logiky, která se uplatnila v Praze, měl se správný škůdce skrývat v řadách vyšších funkcionářů a já byl tehdy stranickým vedoucím našich studentů v Moskvě.

Brzy putovaly proto do ústředí do Prahy dopisy jiných uvědomělých stalinistů, upozorňující na to, že pravděpodobným „škůdcem ve straně" jsem mezi moskevskými studenty také já. V mých metodách práce shledávali kamarádi náhle rysy shodné s metodami hlavního „agenta imperialismu", generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského, který byl v Praze právě zatčen. V mých výrocích a názorech na sovětskou realitu zjišťovali, že nemám zcela uvědomělý postoj k Sovětskému svazu. Byl jsem zbaven funkce a očekával jsem ortel z Prahy. A nezůstal jsem samozřejmě sám: několik dalších stejně poctivých stalinistů z našich řad bylo ostatními obviněno z podobných hříchů, hlavně z neuvědomělého vztahu k Sovětskému svazu.

Dodnes se velmi dobře pamatuji na svou vlastní, vnitřní reakci v této situaci. Bylo mi docela jasné, že kamarádi, kteří obvinili mě, jednali ze stejných pohnutek jako já sám, když jsem obviňoval jiné. Jen u některých se mi zdálo, že věc má pozadí v osobních motivech - ale většinu jich jsem chápal a považoval je za správné komunisty. Hledal jsem sani v sobě příčinu, proč k obvinění došlo a řadu příčin jsem i našel: bylo například pravda, že jsem měl metody stranické práce v té době běžné - ale to byla donedávna přednost. Zpytoval jsem i všechny své myšlenky a výroky o Sovětském svazu - a byla pravda, že tu byly rozpory s požadavky ideologické uvědomělosti, které pramenily prostě z faktu, že sovětská každodennost byla pro nás všechny zážitkem nemilosrdné popírajícím naše představy o "sovětském člověku", s nimiž jsme z Prahy přijížděli.

Udělal jsem tedy zcela upřímnou sebekritiku, v níž jsem uznal všechny tyto věci, ale odmítl jsem přiznat jakékoli protistranické záměry nebo úmysly. A očekával jsem rozhodnutí z ústředí strany úplně klidně, přesvědčen, že mně se přece nemůže nic stát, protože v podstatě jde o omyl a nedorozumění. A to jsem si docela vážné a upřímně myslel i ve dnech, kdy v Praze proběhl proces proti Rudolfu Slánskému a dalším obviněným, v němž bylo jedenáct z nich

odsouzeno k smrti. A neměl jsem samozřejmě tušení, že i těchto jedenáct byli uvědomělí stalinisté, kteří ještě po svém zatčení očekávali, že se všechno vysvětlí jako "nedorozumění".

Na rozdíl od nich jsem se však já opravdu dočkal toho, na co jsem s důvěrou čekal. V prosinci roku 1952 přišli dva nejvyšší představitelé KSČ, Antonín Zápotocký a Viliam Široký, osobně na schůzi moskevských studentů, aby záležitost „odhalování nepřátel" uzavřeli. A. Zápotocký na této schůzi v podstatě zveřejnil obsah dopisů zasílaných na ústředí strany, vyvolával jako učitel ve škole jejich autory a prohlížel si je. Pak pronesl krátkou řeč o tom, že takové věci umí psát každý, proto že nás strana na studia neposlala, abychom se tomuhle učili, že se nemáme podezírat, že si máme důvěřovat a máme studovat. Způsobem známým z jeho táborevých projevů vykládal historku, jak si stavěl nějaký přístavek u svého domku, ale neuměl vypočítat, jak překlénout strop, aby mu nespádl. A že tedy strana potřebuje lidi, kteří to dovedou, protože na politickém řečnění se stropy našich staveb socialismu neudrží. A to že je náš úkol - vystudovat a něco opravdu umět. K obviněním z neuvědomělých a protisovětských postojů Zápotocký prohlásil: "Vy tu žijete a vidíte, že naši lidé by v takových podmínkách, v jakých žijí lidé sovětské, nežili a žít nechtěli. Tak z toho

nedělejte problém, když o tom mezi sebou hovoříte, a snažte se to pochopit a rozumně vyřešit." Pak oznámil, že vše je třeba uzavřít, ať už nikdo do Prahy nic nepíše a že není důvod z dosavadních podezření cokoli vůči komukoli vyvozovat. A to že je i názor soudruha Gottwalda.

Přímá osobní zkušenost mi tedy potvrdila mou stranickou víru. vše bylo spravedlivě posouzeno a shledáno jako nedorozumění. Dlouho jsem pak nevěřil, že Zápotocký, který tak pozitivně zasáhl do mého osobního osudu, by mohl ve vedení strany souhlasit s popravou svých dlouholetých spolupracovníků a přátel, kdyby nebyl přesvědčen o zcela nezvratných důkazech jejich viny. Až po letech jsem se dozvěděl, že sotva měsíc před svým projevem k moskevským studentům týž Zápotocký zvedl ruku pro jedenáct trestů smrti a dobře věděl, že celý proces se „spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským“ je vykonstruován, ale že je to Stalinova vůle a té se nelze vzpírat. A rok před svým rozšafným projevem týž Zápotocký pozval Slánského k sobě na večírek a věděl, že na cestě z tohoto večířku bude zatčen. Když se Slánský oblékal při odchodu do kabátu. Zápotocký osobně zavolał policejního důstojníka, který velel zatýkání, a podle předchozí dohody mu oznámil: "Už jde." Dnes nepochybuji ani o tom, že právě Zápotockému byla osobně milejší úloha

otcovského domlouvače zfanatizovaným studentům v Moskvě než role náhončího policie a samozvaného soudce. Byl však schopen hrát tyto role obě.

Až po letech jsem pochopil skutečnou povahu své situace v roce 1952. Patřil jsem tehdy k tak nadějnému dorostu strany, že samo nejvyšší stranické vedení považovalo za správné ušetřit mě i ostatní elitu důsledků své tehdejší politiky. Dorost se měl teprve v budoucnu rozdělit na žalobce a nové obžalované a teprve budoucnost měla rozhodnout o tom, kdo jakou roli dostane. Zatím to bylo předčasné, pro stranu nepotřebné, zatím jsme se měli učit a ne vstupovat do rolí, do kterých jsme ještě nedorostli. Má zkušenost s dobou stalinského teroru byla tehdy výjimečná a trapně salonní: tvůrci teroru sami si mě chránili jako nadějný dorost. Moje prožitky z této doby se tak diametrálně lišily nejen od zkušeností přímých obětí tohoto teroru, ale i od prožitku obrovské většiny národa, která se strachy příkrčila a doufala, že nějak tuto dobu přežije, že trvalo několik let, než jsem byl schopen vůbec pochopit, co tato doba pro normální lidi v Československu znamenala.

Vážněji než vrcholící stalinský teror v Československu působily na zrod pochybností o mé ideologické víře zážitky z pětiletého pobytu v Moskvě.

Nešlo ani tak o zážitky, které tehdy šokovaly a dodnes šokují většinu návštěvníků Sovětského svazu ze Západu: setkání s ubohou materiální úrovní života sovětských lidí, s jejich bídou a s civilizační zaostalostí jejich každodenního života. Problém nebyl především v tom, že Moskva je obrovskou vesnicí s dřevěnými domky, že lidé nemají pořádně co jíst, že nejtypičtějším oblekem je pět let po válce stará, za války vyfasovaná vojenská uniforma, že většina rodin bydlí v jedné místnosti, že místo splachovacích záchodů zeje jen otvor do odpadní roury, že ve studentské koleji i na ulici se smrká do ruky, že co člověk pevně nedrží, to mu v každé tlačnici ukradnou, že na ulici leží opilci, které dav nevšímavě překračuje, a ani se nezajímá, zda vůbec ještě žijí, že existují desítky a desítky podobných věcí.

To vše byla fakta nějak vysvětlitelná z minulosti. My jsme nejeli do SSSR s představou konzumního ráje. Ta ostatně tehdy, pět let po válce, nebyla ještě nikde v Evropě měřítkem života. Chudobu a bídu, kterou jsme v Rusku viděli, považovali jsme především za přímý důsledek války, a naopak způsob, jakým lidé hmotné těžkosti snášeli, svědčily o lidské síle "nového sovětského člověka". Zjevná civilizační zaostalost byla pro nás především dokumentem o hrůzné zaostalosti carského Ruska. Pro naši stalinskou víru nebyla nebezpečím tato existence

negativního: tuto víru mnohem více podemílala absence pozitivního, absence hodnot, které tato víra sama kladla do popředí jako hodnoty důležité pro komunistickou perspektivu.

Zatímco my jsme pokládali za téměř základní vlastnost „nového člověka“, který má budovat komunismus, bytostné zaujetí pro věci veřejné a bylo pro nás samozřejmé, že celý svůj osobní život spojujeme s velkými společenskými cíli, že se podřizujeme „příkazům historie“ a „zájmům dělnické třídy“, snažili se většinou sovětské lidi, které jsme poznali, politiku od svého osobního života oddělit. Věcem veřejným učinili zadost tím, že formálně, podle předepsaných rituálů, projeví „politický postoj“, a pak se věnovali problémům svého vlastního života zcela bez ohledu na tento postoj. Zatímco pro nás bylo samozřejmé, že to, co říkáme veřejně, si myslíme i v soukromí, v životě sovětských lidí to tak samozřejmé nebylo.

V době, kdy jsem přijel na studia do Moskvy, tvořili značnou část vysokoškoláků demobilizovaní frontoví vojáci, proto se tehdejší sovětské studentské prostředí výrazně lišilo od standardního studentského prostředí jak věkovou a sociální skladbou, tak životními zkušenostmi velké části studentů. Mezi návyky frontových vojáků patřil i návyk na vodku. Ve studentské koleji se pilo při nejrůznějších příležitostech, od

svátků osobních až po svátky státní, a nejčastěji byla příležitostí prostě sama láhev vodky.

Plná sklenice od hořčice - to byla základní dávka, která se pila „ex“ jako symbol, že se pít začíná. My, nezkušení zajíci z neruského prostředí, jsme se zprvu jen rychle namol opili. Teprve když se časem dostavil návyk, který nás poněkud vyrovnal se zkušenými frontovými mazáky, začal jsem chápat, jaký význam má vodka v životě sovětského člověka: dává mu načas zapomenout na zkušenost a vytváří iluzi svobody. Teprve pod vlivem alkoholu začínala normální lidská komunikace.

Pokud jde o politický aspekt věci, mělo to vše v pokoji, který jsem spolu se šesti bývalými frontovými vojáky obýval, přímo symbolický rituální význam. Visel tam v rámečku plakát zobrazující J. V. Stalina, jak s tužkou v ruce rýsuje na mapě SSSR větrolamy v povolžských stepích a tak vlastně črtá i konkrétní obrysy komunismu. Když se na stole objevila vodka, otočil se plakát ke zdi a místo něho vévodil pokoji amatérský obraz kurtizány carského Petrohradu, namalovaný na rubu. Zároveň se zamykaly dveře a tím se otevíraly dveře několika hodinám, kdy nemusí být přetvářky a kdy lidé, jimž se stále více pletou opilé jazyky, přece jen mluví stále smysluplněji.

Tady jsem poprvé slyšel historky z války,

kteřé byly v úplném rozporu s představami o poměrech v Sovětské armádě, jaké jsme si vytvořili ze sovětských filmů a literatury ještě v Praze. Najednou jsem pochopil, že kdybych vyslovil před těmito lidmi nahlas své uvědomělé názory, nebudu jim připadat jako revolucionář, ale jako blbec formátu kadeta Bieglera z Haškova Švejka. Tady mi člen komunistické strany vyprávěl, jak na Ukrajině v jeho kolchoze čekali, že s příchodem hitlerovských armád se zruší kolchoz, rolníci dostanou půdu do soukromých rukou - a nastane ráj. Jak potom přišli Němci, zapálili vesnici a postříleli každého, kdo neutekl. A jak ti, co utekli do lesů, tam už našli stranického tajemníka, který organizoval partyzánský oddíl, a tak se stali partyzány. A jak potom opravdu s nasazením života bojovali, protože viděli, že jde o krk a žádný ráj nikde nečeká a čekat nebude.

Nejčastěji však byla vodka podnětem k sebezpytování. Pohrdání vlastní morální slabostí a zároveň sebelítost, spojená s neschopností něco v praxi změnit na tom, čím pohrdám, to všechno, co jsme znali z ruské klasické literatury a co jsme považovali za problémy předrevolučního Ruska, vyplývalo tu najednou na povrch jako základní, praktický životní problém v myšlení i životě mladých sovětských studentu. Klasická otázka ruských opilců jsem člověk, nebo nejsem člověk -

zaznívala v mnoha obměnách, ale nikdy neskončila zvoláním Maxima Gorkého: "Člověk to zní hrdě!"

„Jsem svině, řekni, že jsem svině,“ pláče mi na prsou opilý funkcionář bolševické strany, když na schůzi právě odhlasoval, aby byl z univerzity vyloučen jeho kamarád, který se vsadil, že oběhne chodbu studentské koleje jenom v trenýrkách, a provedl to. Z hlediska oficiálně vládnoucího puritánství v tehdejší Moskvě to působilo asi tak, jako kdyby to jinde na světě provedl zcela nahý. A kající se bolševik se neuspokojí dříve, dokud mu nepotvrdím, že ano, že je svině.

Protože mě tehdy i v podnapilém stavu zaujalo, proč mu to pomůže, potvrdím-li mu to zrovna já, zeptal jsem se na to.

„Protože ty nejsi svině, ty tomu věříš,“ zněla jeho odpověď. Snažil jsem se ho přesvědčit, že vůbec nevěřím, že je správné vylučovat z univerzity za to, že někdo běhá po chodbě v trenýrkách, že si to nemohu myslet už proto, poněvadž u nás je to docela normální. „Nesmysl,“ přerušil mě, „o to nejde. Ty si sám čteš Leninovy spisy, sám, rozumíš, protože tomu věříš.“

Byl to tedy mnohem hlubší problém, než jsem si původně myslel. Jenomže kající se vyspal, ulevilo se mu, a pokud se pamatuji, choval se dál docela stejně až do konce studií a potom nastoupil jako vojenský prokurátor. Nejspíš se

do dnes opíjí po nejednom procesu a někdo mu musí potvrdit, že ano, že je svině. A sotva tuší, že také jeho živý příklad pomohl podrýt mou ideologickou víru, kterou on svým způsobem respektoval.

Pro nás byly spisy Marxe, Engelse, Lenina a Stalina četbou, v níž jsme hledali odpovědi na otázky našeho vlastního života. Pro sovětské studenty to byla povinná školní četba. Příprava na zkoušku z marxismu-leninismu spočívala u většiny z nich v tom, že se nazpaměť učili celé pasáže z těchto spisů. Zkoušející jim pak nemohl vytknout žádné chybné formulace - a o víc nešlo. Sovětští studenti uměli stejně jako my „správně marxisticky hodnotit“ i to, o čem nic nevěděli. Ale zatímco pro nás v tomto „hodnocení“ byla obsažena i víra v jeho správnost, pro většinu sovětských studentů to byla jen naučená a navyklá schémata vyjadřování, která pro ně neměla cenu vlastního přesvědčení. Vlastní názor totiž často neměli žádný, protože samy problémy, o něž šlo - problémy politické a ideologické - jim byly lhostejné. Žili ve skutečnosti jinými problémy, často v jiných myšlenkových a hodnotových systémech.

Po pěti letech života v Moskvě jsem nakonec zjistil, že pro poznání vnitřního světa sovětských lidí je mnohem důležitější číst Tolstého, Dostojevského, Čechova a Gogola než celou

produkcí literatury socialistického realismu. Že i všechny hluboce pozitivní vlastnosti těchto lidí kořením mnohem podstatněji ve staré ruské podobě obecně lidských hodnot než v oné industriální civilizaci, kterou tito lidé prožívají v její sovětské podobě. A že vlastnosti těchto lidí, jež lze opravdu odvodit ze sovětského zřízení, jsou naopak často vlastnostmi negativními, jejichž společným jmenovatelem je koneckonců schizofrenní rozpolcení života na jeho veřejnou, oficiální, rituálně zformalizovanou sféru, v níž platí ideje a hodnoty „marxismu-leninismu“, a na sféru soukromou, v níž platí úplně jiné myšlenkové a hodnotové systémy, kotvící v dávné ruské historii.

Přesto však existoval u sovětských lidí počátkem padesátých let jeden významný bod, v němž se jejich skutečné myšlení, přesvědčení a víra zvláštním způsobem snoubily s oficiální ideologií „sovětského patriotismu“. Při nesčetných příležitostech jsme se přesvědčovali, že velká většina lidí v SSSR skutečně věří tomu, že jinde ve světě, v kapitalistických státech, žijí pracující mnohem hůře než oni, a to i v materiálním, spotřebitelském smyslu slova.

O realitě tohoto ostatního světa však nevěděli prakticky vůbec nic.

Jednou v noci mě probudili na koleji studenti z jiného pokoje a chtěli, abych šel rozsoudit jejich

spor. Předmětem hádky bylo, zda je možné, že v Československu jsou všude na vesnici domy z kamene a cihel (nikoli ze dřeva a hlíny) a mají taškami kryté střechy (nikoli došky ze slámy). Frontový voják, který byl za války v Československu, tvrdil, že to tak je. Student odkudsi z kolchozu, který viděl jen svůj kolchoz a pak Moskvu, tomu nevěřil. Ostatní nevěděli, zda to možné je, nebo není. Bylo tam asi deset lidí ve věku od dvaceti do třiceti let. Dal jsem za pravdu vojákovi, který ten zázrak viděl. Debata tím skončila, ale na tváři hlavního odpůrce jsem viděl, že není docela přesvědčen. Zřejmě mě podezíral, že využívám situace k národní sebechvále a nejspíš lži.

Lidé s takovýmto obzorem lehce spojovali své skutečné přesvědčení s oficiální ideologií a propagandou, která je každodenně ujišťovala, že jejich země je ve všem všudy vzorem celému světu. Ale i vzdělanější lidé, kteří přece jen měli o světě představy konkrétnější a pravdivější, vcelku vyznávali víru v mesianistickou úlohu své země: tradiční velkoruské mesiášství se tu spojovalo v podivné ideové směsi s oficiálním mesianismem sovětským, marxisticko-leninským. Oporou toho všeho bylo tehdy hlavně přesvědčení, že Sovětský svaz rozhodl za cenu nesmírných obětí ve válce o osudech lidstva, a proto má přirozený nárok na úctu ostatních národů: kritický vztah chápali

takto uvažující sovětští lidé často jako nevděk, jako neúctu k jejich obětem - docela stejné jako jejich vláda, kterou jinak v mnoha směrech viděli kriticky.

Oficiální ideologie se v podivné směsi slučovala se skutečným myšlením sovětských lidí také v dalším důležitém směru. Součástí skutečného světového názoru mnoha sovětských lidí je fatalismus, v Rusku také tradiční. Zatímco pro nás byla marxistická ideologie se svou tezí o determinovanosti společenského vývoje oporou pro aktivní radikalismus, přetvářející ve smyslu tohoto determinismu dané poměry, slučovali oni vulgarizované marxisticko-leninské „poučky“ lehce s fatalistickou pasivitou: proti osudu se nedá nic dělat. V každodenní praxi pak vlastně jako osudový rámec chápali prostor vymezený lidskému životu sovětskou byrokracií. Tuto filozofii pro všední den sovětského člověka dobře charakterizují některá velice často užívaná ruská hovorová rčení: „ničevo ně padělaješ“ (nic se nedá dělat) nebo „ně naševo uma dělo“ (to my nemůžeme posoudit), nebo „na verchu vidněje“ (nahore to lépe vidí) atp. To, co oficiální ideologie vydává za plod uvědomělého socialistického kolektivu, za uvědomělé podřízení jednotlivce celku, za projev uvědomělé společenské disciplíny „nového sovětského člověka“, to jsme v každodenní praxi nejčastěji viděli jako důsledek

fatalistického světového názoru: meze jsou člověku vždy nějak dány a řád je moudřejší než jednotlivec.

Studium v Moskvě znamenalo ovšem nejenom setkání s živými sovětskými lidmi, ale také setkání se živými sovětskými institucemi, s každodenností obrovité, vše ovládající byrokratické mašinérie sovětského státu. Setkali jsme se s ní všichni, bez ohledu na studijní obor, ale mně studium práv umožnilo tento styk ve zcela mimořádném rozsahu: činnost této byrokratické mašinérie byla vlastně předmětem studia a v rámci studijní praxe jsem strávil několik měsíců přímo v sovětském státním aparátu.

Přes to všechno jsem však po pěti letech neměl vůbec představu o rozsahu a formách stalinského politického teroru. Masový politický teror se jevil nejenom mně, ale pokud vím, i ostatním studentům spíše jako záležitost minulosti, historie. Hlavní roli zřejmě hrála okolnost, že mladá generace oněch let nebyla sama jako celek tímto terorem postížena - a tím méně ovšem její vysokoškolský výběr. Byla to záležitost známých, někdy příbuzných, lidí, které jsem osobně znal, ale postižení pocházeli z generace jejich rodičů nebo z generací starších.

Mladí lidé ovšem někdy sami nevěděli, jak tragicky hluboko jsou stalinským terorem

ovlivněni. Extrémním případem je historie jednoho z mých spolužáků. Patřil k nejmladším, k těm, kdo přišli na vysokou školu rovnou z moskevské desetiletky jako primusové. Byl to aktivní komsomolec, jeden z mála ideologicky věřících mezi sovětskými studenty. Na seminářích marxismu- -leninismu bojovně a s přesvědčením deklamoval všechno, co se vyučovalo o trockistických a jiných úchylkářích, agentech imperialismu. Po roce 1956, v rámci chruščovovských rehabilitací, mu náhle úředně doručili doklady o rehabilitaci jeho rodičů, kteří oba jako trockisté zahynuli ve stalinských koncentračních táborech. Teprve tehdy se dověděl, že byl jako nemluvně adoptován stranickým manželským párem, že lidé, které považoval za své rodiče, jeho skutečnými rodiči nejsou. Chruščovova rehabilitace mu však dopomohla jenom do psychiatrické léčebny.

Jako praktikant prokuratury jsem byl několikrát při vyšetřování v moskevských věznicích, také ve věznici Lefortovo. Nikdy by mě ani ve snu nenapadlo, že v jiném křídle věznice se odehrává něco z toho, o čem podává svědectví Solženicyn. Lefortovská věznice sama působí depresivním dojmem starých vězení minulého století, ale to, co jsem tam sám viděl, bylo normální, podle procesního práva probíhající vyšetřování kriminálních delikventů. A tito

delikventi sami vůbec nebudili dojem lidí neprávem vězněných nebo ponižovaných. Zločinci jsou zde často velmi brutální, v mnohém se spíše podobají zločincům americkým než střeoevropským. Policisté, kteří s nimi mají co dělat, mají často na těle nejednu jizvu po noži nebo střele, což je v Praze zjev docela výjimečný. Bylo možné i zblízka přijít do styku s touto částí sovětského policejního a justičního aparátu a nemít představu o realitě ani rozsahu sousední říše GULAG.

V právní výuce na vysoké škole se tematika protistátních (tj. politických) trestných činů probírala jen velmi stručně a povšechné. Nebylo na ní také nic složitějšího, pokud se akceptovalo základní východisko: že totiž politická činnost nepohodlná vládě je něčím, co je automaticky srovnatelné s kriminální činností jakéhokoli jiného druhu. A to bylo jako axióma akceptováno jak vyučujícími, tak studenty moskevské právnické fakulty těch let.

Pamatuji se, jak jsem na semináři o protistátních trestných činech přivedl do úzkých docenta, který seminář vedl. Řekl jsem tam totiž, že pro tyto trestné činy neplatí presumpce nevin, a dokazoval jsem to na příkladu politických procesů v Praze: předchází politická kvalifikace určitých jednání, postojů a idejí jako třídně nepřátelských - a pak teprve, tím vázána,

nastupuje justice.

Byla to samozřejmě pravda a těžko se proti tomu dalo polemizovat. Jako upřímně přesvědčený stalinista jsem to považoval za správné. Právo je za diktatury proletariátu „vůle dělnické třídy povýšená na zákon“. Tak to stálo i v sovětských učebnicích. Interpretem vůle dělnické třídy je komunistická strana, a je tedy přirozené, že interpretují-li stranické orgány určitá fakta jako činnost dělnické třídy a státu nepřátelskou, je tím pak vázána i třídní justice.

Docent, který vedl seminář, samozřejmě věděl, jak to s presumpcí nevinu v politických procesech je. Nemohl mi však dát za pravdu, poněvadž by tím riskoval, že bude sám kritizován: pravda to byla, ale nemohla se přiznat. On věděl proč, ale já jsem to tehdy nechápal. Proč neřici věci otevřeně? Zkušený docent zahrál věc do autu a odkázal debatu na seminář marxismu-leninismu, kde k ní ovšem nikdy nedošlo.

Teprve později, až v další fázi svého osvobozování ze začarovaného kruhu stalinské komunistické víry, jsem pochopil, že celé mé studium na právnické fakultě v Moskvě mělo jen velmi málo společného s pochopením práva a jeho významu pro lidskou společnost. Stalinská (ale i dnešní oficiální sovětská) právní nauka nemá totiž pro posouzení otázky, co je a co není

právo, jiné kritérium než tautologickou úvahu právního pozitivismu: Právo je to, co stát (jeho formálně kompetentní orgány) za právo vyhlásí. Podle této „marxisticko-leninské nauky“ jsou norimberské nacistické zákony také právem, ale právem buržoazním, imperialistickofašistickým. Tato nauka je nekritizuje jako popření práva, ale jako výraz buržoazně třídních, rasistických koncepcí. Vede proto jen k názoru, že třídní obsah těchto norem je nepřijatelný: je-li však sám třídní obsah jiný (je-li vtělením „zájmu dělnické třídy“), není tu důvod ke kritice. Podle tohoto způsobu myšlení je i „právo první noci“ feudálního pána právem, avšak odsouzeníhodným, protože slouží zájmům vykořisťovatelů. Myšlenka, že toto „právo“ je mimoprávním a protiprávním násilím v každém případě (i kdyby například zakládalo pro celou dělnickou radu možnost vyspat se s dcerou továrníka), neboť vztah, který mezi lidmi utváří, mění jednoho účastníka pouze a výlučně v objekt pro vůli druhého a nedává mu vůbec žádné právo uplatnit se také jako subjekt vztahu - tato myšlenka není v oficiální sovětské právní teorii vůbec obsažena. Právo je tak vlastně jen formou uplatnění moci. Až na problém „třídního obsahu“ právních norem by se tedy stalinští a fašističtí právníci celkem shodli.

Sovětské právnické fakulty proto také

nevychovávají lidi myslící v pojmech a hodnotách práva, nýbrž „právníké specialisty“: lidi, kteří vědí, co v kterém případě moc předpisuje, jak nařizuje jednat a jak jednat zakazuje, kteří znají desítky právních předpisů a vědí, kde najít další předpisy, které neznají. Ze škol vycházejí tedy kvalifikovaní byrokraté. Ti mají proti nekvalifikovaným byrokratům ovšem i z hlediska lidí, jež ovládají, jednu důležitou přednost: vědí, co se vůči těmto lidem smí a co ne, kde se musí zastavit aspoň taková zvůle, která není shora požehnána a není vtělena do žádného předpisu, do žádné platné normy. Za podmínek všeobecné nadvlády byrokratické svévole to není zas tak málo a není to pro lidi bezvýznamné.

Za pět let. v nichž jsem se stával „právníkým specialistou“, tj. posovětsku kvalifikovaným byrokratem, jsem tedy měl možnost seznámit se s tím, co se v různých oblastech života v SSSR může a co ne, co předpisy dovolují, doporučují, nebo naopak čemu brání a co zakazují. V tomto, byť i pokřiveném zrcadle se mi postupně rýsoval život v kolchozech i v továrnách, rodinné i majetkové vztahy sovětských občanů, svět vládních úřadů i občanských žadatelů. Celkovým výsledkem byla dosti konkrétní představa o tom, jak sovětská byrokracie spravuje společnost.

Na jedné straně to na mne působilo celkem úctyhodným dojmem. Vše bylo poměrně

promyšleně, a hlavně detailně regulováno. Na řadu otázek, které jsem si kladl před odjezdem do Moskvy - jak vlastně za socialismu má a bude vypadat ten či onen problém každodenního života, jak se mají řídit pracovní i jiné procesy v nové společnosti (na které Leninovy ani Stalinovy spisy konkrétní odpovědi nedávaly) - se tu nabízely odpovědi. Mnohé z nich se mi zdály správné a připadal jsem si jako člověk, který po návratu domů bude s to, se znalostí sovětských zkušeností, mnoho věcí správně, „v zájmu dělnické třídy“, v praxi řešit. Ale mnohé z těchto reálných sovětských zkušeností se mi prostě přičilo uznat za něco, co by mělo být ideálem a co by se mělo zavádět i v Českoslovenku.

Naše komunistická víra, jakkoli byla stalinská, byla zároveň v příkrém rozporu se základní tendencí sovětské státní praxe s tendencí k byrokratické reglementaci jakéhokoli pohybu společnosti. Mentalitou jsme byli radikálové, nikoli byrokratičtí konzervativci. Ideologickou sofistikou jsme sice dokázali mnoho, přesvědčili jsme sami sebe o tom, že leccos z byrokratických praktik je vlastně revoluční, protože je to „v zájmu dělnické třídy“, ale mělo to své meze.

Stejně jako naši sovětští kamarádi měli spíše rysy Rusů z Čechovových povídek než rysy hrdinů Fadějevovy *Mladé gardy*, podobali se i mnozí

byrokraté, s nimiž jsme měli každodenně co dělat, spíše postavám z Gogolova *Revizora* než vtěleným představám z Leninova *Státu a revoluce*. Nešlo jen o to, že nikde nebylo ani stopy po nějaké samosprávě zdola, což byla jedna z myšlenek, které patřily do naší ideologické víry. Podstatné bylo, že nadutost sovětských byrokratů, jejich ničím nezastírané přezírání lidí ve frontách žadatelů o kteroukoli „bumážku“, nekulturnost, neschopnost a zároveň bohorovnost těchto úředníků byly něco, co jsme prostě v Československu nikdy nezažili.

V posledním ročníku studia, v zimě roku 1954. jsem byl na praxi u městské prokuratury v Moskvě. Jeden den v týdnu byl vyhrazen ústním „stížnostem pracujících“: stovky lidí se tu tlačily, aby předložily prokurátorovi své osobní potíže se zákonností. Prokurátor, který měl službu, vyslechl stížnost a na místě rozhodoval o právu: měl asi pět až deset minut na jednotlivý případ. „Noví sovětští lidé“, tito „tvůrci dějin“, tu postávali s čepicemi v ruce a s bojácnou uctivostí vykoptávali své pocity křivdy před prokurátorem, který při tom obvykle za masívním stolem vyřizoval ještě nějaké jiné spisy, poslouchal na půl ucha a nakonec v 99 procentech případů prohlásil stížnost za bezdůvodnou. Staří dělníci a udřené selské babky, postavy, které jako by z oka vypadly těm, jež jsem vídal ve filmech o Říjnové

revoluci, tu nezvedaly pěsti a nedomáhaly se práva, ale bojácně vyčkávaly ortel z úst mocipána, který zase připomínal činovníka z Gogolovy divadelní inscenace.

Na podzim roku 1954 jsem se přestěhoval do slavnostně otevřené nové budovy moskevské univerzity na Leninských horách. Do té doby jsem bydlel ve staré univerzitní koleji, zvané Stromynka: původně to byla kasárna tzv. Preobraženského pluku Petra Velikého, na nichž sovětská moc zbudovala ještě dvoupatrovou nástavbu, a umístila v nich na deset tisíc studentů. Bydlelo se v pokojích po sedmi až patnácti lidech, na několik stovek studentů připadala na patře vždy jedna kolektivní latrína s umývárnou a pro všechny dohromady na dvoře jedna ruská „baňa“. Nová univerzitní kolej zářila komfortem: studenti, ubytovaní po jednom v malých, moderně vybavených pokojích, měli vždy pro dva společný splachovací záchod a sprchový kout. I my jsme to považovali za kulturní, moderní bydlení - a pro většinu sovětských studentů to bylo nejluxusnější bydlení v celém jejich životě. Odtud jsem dojížděl jako praktikant na městskou prokuraturu.

A tu v jednom přijímacím dnu přišla k prokurátorovi deputace z kolchozu, vzdáleného asi dvacet kilometrů od nové univerzitní budovy, se stížností: aby mohla být otevřena nová

univerzita, byla jejich vesnice spolu s několika dalšími odpojena od dodávky elektrického proudu, neboť kapacita elektrárny by jinak nestačila na provoz univerzity. Uplynul rok, a u nich elektřina pořád není, ačkoli jim bylo řečeno, že je to jen krátkodobé provizorium.

Není právního nároku na elektřinu, vysvětlil jim prokurátor. Není zákona, který by říkal, že musíte mít elektřinu. To je věc hospodářských možností. Nebyl tu porušen žádný zákon a prokuratura nemá, proč by do věci zasahovala.

Deputace se chvíli snažila vysvětlovat, že chodí od elektrárny až po městský soud a píše jim, ale nikdo neodpovídá a nejedná s nimi. Na prokurátora to neudělalo žádný dojem a trval na svém. A tu jeden kolchozník přišel na nápad a povídá, že prokurátora by to ale mělo zajímat, protože hrozí nebezpečí požáru: svítí se petrolejkami, loučemi, od otevřeného ohně může něco chytit.

Prokurátora taková vychytralost popudila. „Od kdy jste měli u vás elektřinu?“ zeptal se rebelanta. Ten řekl, že od roku 1938. „A vida,“ povídá prokurátor, „a čím jste svítili předtím? Loučemi. Takže s nimi umíte dobře zacházet. Bude-li požár, přijdeme a zahájíme trestní řízení. A viník půjde do chládku.“

Představitelé kolchozního rolnictva, druhé hlavní vládnoucí třídy ve státě, už neřekli nic a

uctivě opustili kancelář. Po skončené audienci jsem na to s prokurátorem zavedl řeč a řekl jsem, že snad přece mohl v té věci něco udělat. Vysvětlil mi, že jestli on si s tím něco začne, šéf prokuratury ho setře, protože šéfa setrou na městském výboru strany, že má vědět, jaké jsou v té věci potíže. Z vlastního přesvědčení pak hájil svůj postup: muži dobře vědí, jak s loučemi zacházet, a chtěli ho jen dopálit.

Nemohl jsem pak dlouho rozsvítit ve svém komfortním pokoji na Leninských horách, aniž jsem si automaticky nevzpomněl na tuto scénu. A obdobných dojmů z praxe sovětské byrokracie bylo více, zdaleka to nebyla výjimka. Ani má vysoká ideologická uvědomělost nedokázala v takových situacích dospět k závěru, že to je vzor jednání s lidmi za socialismu a že to tak máme dělat i v Československu.

Většina mladých komunistů z Československa, kteří studovali na sovětských vysokých školách v první polovině padesátých let, se vrátila domů s otřesenou ideologickou vírou. Jeli jsme do Moskvy v naději, že spatříme i svou vlastní budoucnost. Pak jsme ale nepochopili, že jsme ji opravdu spatřili: naše komunistická víra se ještě nechtěla podříditi vlastní zkušenosti. Tato víra však byla pro velkou většinu z nás otřesena v jednom ze svých základních článků: už jsme nevěřili, že SSSR je uskutečněním našich ideálů,

že je závazným vzorem bez výhrad. Záměr, který sledovalo vedení strany vysláním nového dorostu na studia do Sovětského svazu, se většinou nezdařil. Místo ještě přesvědčenějších a odborně kvalifikovaných stalinistů se vraceli sice ještě stalinisté, ale již záloha budoucích herezích, lidé, pro něž přestávalo platit jedno z nejmocnějších zaklínadel stranické politiky - závaznost „sovětského vzoru“. Svůj stalinismus jsme zachraňovali paradoxem: abychom si udrželi stalinskou víru, museli jsme ideologicky degradovat stalinskou skutečnost. Byl to vlastně v malém předobraz postupu, o jaký se potom pokusila i sama strana - jak sovětská za Chruščova, tak i československá za Novotného.

Víra v komunistickou ideologii stalinské provenience však nebyla docela závislá na našich vlastních zkušenostech také proto, že se opírala zčásti o základy naší tehdejší zkušeností tak jako tak neověřitelné. Opírala se totiž nejen o určitý ideologický obraz socialismu, ale zároveň i o určitý ideologický obraz kapitalismu a světa vůbec.

A jakkoli se nám Sovětský svaz nezdál ve všem všudy možným vzorem pro naši vlastní socialistickou budoucnost, zůstával v našich očích stále jedinou silou ve světě, která socialistické perspektivy hájila a byla s to je i silou ubránit proti útokům třídního nepřítele v mezinárodním

měřítku, proti světovému imperialismu.

Naše představy o světě nebyly sice tak primitivní jako představy mladých lidí v Sovětském svazu, ale byly formovány stejnou ideologií. A v těch letech bylo pro nás stejně nemožné ověřit si je poznáním reality: cesta na Západ byla pro naprostou většinu tehdejších mladých komunistů něčím nedostupným. Po pravdě řečeno, my jsme o takovou cestu ani nestáli, neboť co hledat ve světě třídních nepřátel v době, kdy doma máme tolik revolučních úkolů? A tak jsme žili ve světě, který k věření předkládaly komunistické noviny té doby, jako ve světě reálném a jedině skutečném. To samozřejmě není omluva, ale tak tomu bylo.

Ať už bylo v Sovětském svazu cokoli, nebylo tam soukromokapitalistického vykořisťování, nebyli tam boháči z titulu vlastnictví továren a z titulu dědičné příslušnosti k majetné třídě, nebyla tam nezaměstnanost a - jak se nám tehdy zdálo - nebyla tam ani politická moc a vláda, která by usilovala o agresí, nebyly tam síly podněcující novou válku. Tehdejší ovzduší studené války a jemu přizpůsobenou propagandu jsme prostě přijímali jako pravdivý obraz o světě. Konflikty, jako byla například válka v Koreji, v nás vůbec nevzbuzovaly pochybnosti o tom, že i zbrojení a zjevný militarismus v SSSR i v Československu té doby jsou jen oprávněnou

snahou o zvýšení obranyschopnosti proti imperialistům.

V západním Německu se nám zdály opravdu znovu vyrůstat příznaky nacismu, politika USA byla pro nás bez debaty ničím neodůvodnitelnou politikou imperialistické agrese.

Vnitřní poměry v kapitalistických zemích Evropy jsme si představovali jako analogii poměrů, které jsme pamatovali z protektorátu a z konce první Československé republiky před Mnichovem. Šířit tehdy představu, že hospodářská krize a s ní spojená bída nezaměstnaných a pracujících lidí vůbec je jen otázkou času, bylo pro oficiální propagandu velice snadné. I starší lidé lehce takovým prognózám věřili, neboť je v tom utvrzovala jejich poslední zkušenost z doby před válkou.

Byli jsme přesvědčeni, že i ve světovém měřítku lze zabránit opakování historie třicátých let a další válce vlastně jenom tím, že i v ostatních zemích postupně zvítězí socialismus v tom pojetí, jak jsme si ho sami představovali. To všechno podstatně tlumilo význam těch podnětů, které na základě naší vlastní vnitropolitické zkušenosti kladly otazníky za některými články naší komunistické víry. Mezinárodní problémy naopak tvořily jeden veliký vykřičník, který velel tuto víru upevňovat.

OD CHRUŠČOVA K DUBČEKOVI

V takovém stadiu vývoje mě zastihl rok 1956, který začal tajným referátem N. S. Chruščova o „kultu osobnosti J. V. Stalina“ a o některých jeho zločinech, předneseným na XX. sjezdu KSSS v Moskvě. Chruščovova odhalení, která tehdy zapůsobila jako bomba v celém komunistickém hnutí, mě také ohromila. Ale - a to byl paradoxní výsledek mého „sovětského školení“ - byl jsem na ně přece jen vnitřně připraven větší měrou než velká většina mých soudruhů v Československu. Poslední dva roky, strávené v Moskvě po Stalinově smrti, dávaly totiž už tušit samu možnost kritiky Stalina „shora“, ze strany jeho dědiců v Moskvě.

Březnové dny roku 1953, kdy Stalin zemřel, jsem prožíval v Moskvě. A právě v těchto dnech ke všem mým dosavadním zážitkům přibylo jasné poznání, že Stalin byl pro sovětské lidi v podstatě obávaným a zároveň milovaným carem: nikoli méně, ale sotva také více.

Když rozhlas oznámil, že Stalinovo tělo je vystaveno v rakvi v moskevském Domě odborů, šel jsem samozřejmě s mnoha našimi i sovětskými studenty mezi statisícové davy, které

chtěly Stalina vidět. Nikdo nedal žádné instrukce, kterými ulicemi bude zajištěn přístup k Domu odborů, a statisíce lidí se proto valily nazdařbůh do centra Moskvy. Na perifériích byly ulice volné a nic se nedělo, ale čím blíž bylo ke středu Moskvy, tím více přibývalo ulic a uliček, které byly zabarikádovány nákladními auty, střezeny armádou a milicí a kam byl vstup zakázán. Narážející na tyto překážky, hledal dav metodou pokusů a omylů dovolenou cestu k rakvi zesnulého Vůdce. A tak se nakonec dostal na hlavní ulici moskevského vnitřního okruhu, kudy jedině vedla cesta dál, a tam se změnil v několikakilometrovou frontu, pomalu postupující k rakvi.

Tato změna davu v útvar, který se měl postupně řadit asi do čtyřstupů, připomínala útok carských kozáků proti dělnickým demonstracím v Petrohradu. Řetězy vojska a milice prostě zatlačovaly dav k jedné straně ulice. Tam stály již v řadě nákladní automobily, obsazené také vojskem a policií, vymezující prostor mezi středem ulice a zdmi domů, do něhož se dav měl pomalu vřadit. Dav protrhával vojenský kordón a prolamoval ochrannou stěnu nákladních automobilů.

V takových místech se objevovala milice na koních, aby zjedнала pořádek. Milicionáři nestříleli ani nesekali šavlí, jak to dělávali carští

kozáci, ale to ani nebylo třeba. Hradba policejních koní postupovala v hustém řetězu proti davu, tělo na tělo - a protože kůň je přece jen silnější než člověk, zatlačovala zvířata lidi zpátky. Při protináporech se koně stavěli na zadní. Pohled na kopyta zvířat nad hlavou probouzí v člověku zcela atavistické sebezáchovné pudry, a tak dav couvá stejně, jako kdyby proti jeho předvoji zasáhly šavle. A kde to nestačilo, pomohly pendreký jezdců.

Hustota davu dosahovala bodu, jaký zná městský člověk z přeplněné tramvaje, ale zároveň zezadu neustále tlačily desetitisíce a zpředu koně, vojáci, ze stran hradba nákladních aut a stěny domů. Byla zima, nohy klouzaly po rozbředlém sněhu. Kdo upadl, měl jen nepatrnou naději, že se ještě zvedne, a nikdo neměl možnost jakkoli mu pomoci. O počtu ušlapaných, mrtvých a zraněných lidí samozřejmě nikdy nebyla vydána žádná zpráva a těžko o něm celkově usuzovat. Já sám jsem však viděl této noci desítky lidí zraněných a v bezvědomí, někteří už byli mrtví. Raněné a mrtvé nakládali na nákladní auta a vojáci a milicionáři je postupně odváželi.

Místa, kde hustota davu překračovala vůbec představitelnou mez, trvale vznikala všude, kde se měl dav násilím zúžit, a také všude tam, kde byl protržen kordón a vojsko s milicí na koních obnovovalo „pořádek“. Tato místa byla viditelná

zdálky, protože odtud do tmy stoupal sloup bílé páry. Dav jim začal říkat „špunty“ a bujaře na ně útočil tím, že zesiloval svůj tlak, zprvu živelně, pak už rytmicky, za davových povelů „hej-rup“. Proplul jsem bez úhony prvním "špuntem" a za několik hodin dalšími asi pěti. Příští, zdaleka ne poslední, jsem však už zdárně nezdolal: dostal jsem se do krajní řady davu, přímo ke stěně z nákladních automobilů. To bylo nebezpečné, protože dav mě tlačil nikoli na měkká těla ostatních, ale ke kovovým postranicím nákladňáků. Kožený kabát už povolil ve švech a trhal se o kovové výstupky na různých částech aut. Už jsem se nepohyboval, byl jsem rolován jako předmět kolem postranic aut. Zbývala jediná naděje: až budu dorolován ke kapotě nad motorem, pokusím se na ni vyšplhat a přeskočit na druhou stranu. To sice znamenalo vzdát se toho, že uvidím Stalina v rakvi, ale zároveň to dávalo jistotu, že nebudu v rakvi sám. Zvolil jsem druhou perspektivu a podařilo se to.

Dav, s nímž jsem tehdy strávil hodiny a který přes mrtvoly postupoval ke Stalinově rakvi, vlastně ani nemyslel na Stalina. Nebyl to dav ovládaný smutkem, který přece jen vždy lidi nějak ukázněje a vylučuje určité davové reakce. Tam, kde bylo volněji, se debatovalo a žertovalo stejně jako v davu, který jde na fotbalové utkání. V tomto davu se také kradlo a sahalo pod sukně,

pila se vodka rovnou z lahví, střežených v kapse. Byl to dav stmelený vůlí nenechat si ujít podívanou, ať už to je pohřeb, nebo poprava. Vyšel jsem na ulici s představou scén ze sovětských filmů, kde disciplinovaný, smutkem zdrcený lid jde k rakvi zesnulého Lenina. Snad i tyto scény byly jenom ve filmu a ve skutečnosti to i tehdy vypadalo jako teď - ale spíše myslím, že tu byl nějaký rozdíl. Ovšem to, co jsem zažil, byl docela jistě dav stejný, jaký bylo možno vidět kdysi na Rusi při veřejných popravách, při korunovaci carů a podobných příležitostech. Byl to dav na pohřbu cara.

Když jsem po druhé hodině ráno dorazil zpátky do koleje na Stromynce, čtyři z mých šesti spolubydlících klidně spali, na stole dvě prázdné láhve od vodky. Jeden z nich, vzbuzen mým příchodem, se podíval na můj rozedraný kabát a poznamenal: „Jsi blbec. Vyspi se, ráno vem svůj pas, jeď metrem do centra, tam vystup a dělej, že neumíš ruský nic než slovo ‚načalnik‘. Policajti tě dovedou k náčelníkovi a ten tě dovede ke Stalinovi.“ Poslušen této rady jsem se nakonec ke Stalinově rakvi dostal.

Ve dnech po Stalinově smrti panovalo mezi sovětskými studenty a ve veřejnosti v Moskvě nejenom ovzduší smutku: byl to šok, provázený obavami až strachem z budoucna. Z rozhovorů se sovětskými kamarády jsem pomalu začal nabývat

dojmu, že si vlastně nedovedou představit, co se v zemi dál bude dít. Nevysloveno zřetelně, přece jen tu probleskovalo jejich tušení, že může dojít k nějakým velice podstatným změnám. V dalších měsících se to vše stupňovalo a koncem roku, po Berijově zatčení a jeho popravě, se stále množily příznaky změny celkové atmosféry. Původní strach z budoucnosti se vytratil a jeho temné příčiny začínaly nabývat jasnějších obrysů.

Stále více bylo zřejmé, že i ti sovětsí lidé, které jsem dobře osobně znal, ve skutečnosti věděli a tušili, jaký význam má v jejich zemi atmosféra stalinského teroru mnohem více, než se mi ze styku s nimi zdálo, dokud byl Stalin naživu. V letech 1954-1955 se o tom všem mluvilo stále otevřeněji. Dokonce i v tisku se postupně měnil tón: začalo se psát o nutnosti „kolektivního vedení“, proti metodám sovětské byrokracie a o nutnosti kritiky. A naopak ustaly kampaně proti „kosmopolitismu“, polevila atmosféra podezírání. K dovršení všeho přiletěl Chruščov do Bělehradu a hned na letišti oslovil nedávného „agenta imperialismu“ a „krvavého psa“ Tita „drahý soudruhu!“ Z kruhů stranických aparátů proskakovaly mezi komunisty i do veřejnosti stále častěji různé informace, které svědčily o tom, že i „nahore“ se mění poměry.

Chruščovův projev o Stalinovi mě ohromil především konkrétními údaji o zločinech

sovětského bezpečnostního aparátu, o mučeních a vynucených doznáních v politických procesech. To bylo něco, co jsem si tehdy nikdy nepředstavoval a co se zároveň přímo dotýkalo i Československa: neboť nedávné politické procesy byly pro každého myslícího člověka postaveny do světla, v němž jsme je my, uvědomělí stalinisté, do té doby neviděli. Jinak však politická linie XX. sjezdu KSSS vcelku organicky zapadala do směru vývoje, na který jsem byl pobytem v Moskvě už alespoň zčásti připraven, a nebyla proto pro mne nečekaným bleskem z modrého nebe.

Pro věřící komunisty, kteří žili v Československu, byla situace jiná. Když za týden po Stalinovi, jako by i svou smrtí pokračoval v disciplinovaném podřízení se Moskvě, zemřel Gottwald, stanuli Zápotocký a Novotný v čele KSČ a složení politbyra strany zůstalo beze změny: tvořili ho lidé, kteří čtvrt roku před Stalinovou smrtí poslali na popraviště jedenáct lidí ze svého středu. Ještě dva roky po Stalinově smrti byl v Praze odhalen jeho pompézní pomník. Po Stalinově smrti a Berijově popravě pokračovala v Československu vlna politických procesů a teprve roku 1954 byl odsouzen Gustáv Husák se skupinou „slovenských buržoazních nacionalistů“, téhož roku byla ještě vykonána poslední poprava v řadě politických justičních vražd. V létě 1955 stanovil Antonín Novotný

tvrdou linii k dokončení kolektivizace zemědělství a naplno se rozjela i mašinerie policejních a soudních represí proti rolníkům, kteří se bránili vstupu do družstev. Stalinská ideologie „zostřování třídního boje“ úměrně dosaženým úspěchům socialismu byla v Československu oficiální ideologií té doby. Smrt J. V. Stalina znamenala pro KSČ vlastně výzvu jít důsledně jeho cestou, dokončit dílo mrtvého „vojevůdce světového proletariátu“.

Vrátil jsem se do Prahy v létě roku 1955 a byl jsem náhle v docela jiném světě, než jaký jsem opustil před pěti lety i než z jakého jsem příjížděl. Atmosféra šťastné sekty mladých, ideologicky uvědomělých komunistů byla tatam.

Sekretariáty, kde jsme kdysi žili, přeli se a agitovali, se změnily v mnohem větší úřadovny, vybavené dobře placenými pracovníky, kde panovala byrokratická hierarchie a vyráběly se různé směrnice a přípisy. Většinu nových lidí v těchto úřadovnách jsem vůbec neznal a oni neznali mě. Mnozí z těch, které jsem znal, už nepatřili k politické špičce a někteří byli všelijak postiženi čistkami předchozích let. I mezi mladými komunisty vládla atmosféra strachu: už nemluvili o tom, co si skutečně mysleli, leda v nejužším kroužku osobních přátel. Komunisté sami cenzurovali své myšlenky a výroky. Všeobecně vládl formalizovaný rituál politické

loajality občanů, pod nímž, hluboko skryty, se daly jen tušit rozpory a konflikty, o nichž se ještě v roce 1948 mezi komunisty veřejně diskutovalo.

Bylo to paradoxní, neboť návrat domů na mě vlastně působil v mnoha směrech podobně jako před pěti lety příjezd do Moskvy: to, co mě tam tehdy zaráželo, bylo mezitím úspěšně importováno do Československa. A naopak v Moskvě v posledních letech už některé z těchto do Prahy importovaných rysů politického života začínal rozrušovat pomalý, ale zřetelný pohyb pod povrchem. Uvědomějí komunisté v Československu sami sebe usilovně, pomocí ideologické sofistiky, přesvědčovali, že to, co se v jejich životě změnilo, je vlastně revoluční pokrok, protože se tím přiblížili sovětskému ideálu. Avšak v téže době v Moskvě už se polohlasem začínalo debatovat o tom, že právě tyto rysy jsou „deformacemi kultu osobnosti“. Zpočátku bylo těžké dorozumět se i s přáteli a známými, co vlastně jsem v SSSR prožil já a co oni ve stejné době doma.

V této atmosféře zapůsobil mezi československými komunisty Chruščovův referát o Stalinovi opravdu jako bomba. V celé KSČ vyvolal šok, z něhož se zrodila vlna diskusí mezi komunisty. Byla to vlastně první diskuse ve straně od února 1948 a jasně prokázala, jak se od té doby změnila tvář KSČ: To už nebyla politická

strana, která by sdružovala lidi podle slov svých stanov - dobrovolně, na základě přesvědčení o programu strany. Byla to organizace sdružující lidi podle jejich vztahu k moci. Sdružovala sice ideologické stoupence této moci, ale zároveň prostě lidi, kteří z této moci měli prospěch. Pro jejich postoje bylo vlastní přesvědčení mnohem méně důležité než jejich vztah k moci.

V diskusi vyvolané XX. sjezdem KSSS se uvnitř strany vytvořily tři hlavní skupiny. Především skupina složená jak z věřících stalinistů, tak z kariéristu, která byla natolik spjata s kritizovanými skutky a nesla za ně tak přímou odpovědnost, že se mohla nadále udržet ve svých pozicích jenom v případě, že se kritickou vlnu podaří aspoň načas umlčet. Svým odmítavým postojem ke kritice stalinismu se k ní přimykalo i mnoho přesvědčených stalinistů, kteří sice osobní odpovědnost za politický teror často ani neměli, ale souhlasili tak hluboce s celou Stalinovou politikou, že si nedovedli představit rozchod s ní. Kritiku Stalina považovali za něco, co se nakonec ukáže jako další „úchylka“ a pokus "třídního nepřítele“ oslabit stranu.

Proti této skupině stáli ti, kdo byli do té doby také ideologicky věřícími stalinisty, ale Chruščovova kritika jim dala podnět k vyslovení všech již dříve postupně narůstajících

pochybností o správnosti politiky strany i vlastních postojů v nedávné minulosti. Zpravidla neměli přímou odpovědnost za skutky, jež byly předmětem Chruščovovy kritiky stalinismu. Někteří jimi naopak byli různě postiženi.

Třetí skupinu tvořili členové KSČ, kteří do diskuse příliš nezasahovali a čekali na výsledek sporu. Byli většinou v KSČ z konjunkturálních důvodů, nepatřili však ke kariéristům, kteří svou nadměrnou horlivostí vzali na sebe i osobní odpovědnost za kritizovaný stav. I v minulosti se drželi stranou, dělali jenom to, co bylo potřeba vykázat jako projev loajality k moci, a co tedy zajišťovalo jejich průměrné kariéry. Tato skupina vnitřně spíše sympatizovala s chruščovovskou kritikou, nehodlala si však kvůli ní zatím pálit prsty. Došlo-li k hlasování, zvedla ruku „pro linii XX. sjezdu KSSS“.

Celkově v organizacích KSČ proto převládla podpora Chruščovova kursu. Rozložení sil bylo v různých složkách strany nerovnoměrné. Ve vyšších stranických orgánech a aparátech byla silnější první, prostalinská skupina, která byla rovněž velmi silná mezi komunisty, kteří zaujímali důležitější pozice v mocenském aparátu. V prostředí intelektuálním a také všeobecně mezi mladšími kádry strany byla naopak silnější skupina kritiků.

V průběhu stranické diskuse v KSČ na jaře

roku 1956 se ovšem obvykle nevyslovovaly pochybnosti o základních rysech systému totalitní politické diktatury strany. Axiomaticky se vycházelo z toho, že sám fakt jedi­novlády KSČ ve státě je podmínkou „výstavby socialismu a komunismu“. Stejně tak se prakticky nepopírala teze, že třídní boj předpokládá politickou diktaturu: v pochybnost se braly některé metody užívané v praxi, zejména pokud se uplatňovaly i proti komunistům samým.

Tyto meze překračovala diskuse jen zřídka, nejčastěji v intelektuálních prostředcích, kde se jako základní kladla otázka falešného obrazu skutečnosti, který vytváří stalinská ideologie. Tím se už otevírala cesta k debatě i o problémech základních pro sám systém totalitní diktatury - převážně ovšem jen v abstraktní, teoretické rovině. I tyto nejradikálnější komunistické kruhy požadovaly tehdy nikoli ještě likvidaci diktatury, ale jen svobodu pro radikální marxistickou kritiku její teorie i praxe.

Nejvýznamnějším radikálním politickým požadavkem tehdejší diskuse v KSČ byl požadavek svolat mimořádný stranický sjezd.

V tom viděla vládnoucí stranická garnitura přímé nebezpečí pro své pozice, a proto se proti tomuto požadavku postavila. Namísto sjezdu byla nakonec svolána celostátní konference KSČ, která na rozdíl od sjezdu neměla právo volit nový

ústřední výbor strany. Konference se samozřejmě přihlásila k nové linii Moskvy, vyhlásila některé ideologické a politické teze stalinismu za neplatné také v Československu, nepřinesla však kvalitativní změnu ve vedení KSČ ani v rozhodujících politických aparátech.

Vedení KSČ se podařilo utlumit řadu politických důsledků nové, Chruščovovy linie. Žádnými opatřeními však nemohlo zabránit tomu, aby hlavní úder Chruščovovy kritiky nezasáhl také stalinskou víru československých komunistů. Myslím, že hlavní ránu stalinské víře zasadil Chruščov tím, že svým pokusem svalit všechnu vinu a odpovědnost na Stalina nastolil vlastně problém osobní odpovědnosti komunistů za jejich myšlenky a činy.

Obvykle vznášejí marxisté z řad reformních komunistů proti Chruščovovi až do dnešních dnů jednu hlavní námitku: jeho kritika stalinismu je kritikou Stalinovy osoby, zatímco je nutné podrobit kritice sám stalinský systém. V tom spatřují jen a jen negativní moment Chruščovovy kritiky a překonání této její omezenosti se pak hledá obvykle zase jen v tom, aby kritika přerostla v tzv. kritiku systémovou.

Věc však je ve skutečnosti rozpornější: systémová kritika je sice radikálnější a podstatnější kritikou ve sféře racionálního myšlení, ale problémy morální, problémy

odpovědnosti lidí, kteří systém tvoří, zatlačuje do pozadí jako sama stalinská ideologie. Naproti tomu racionálně primitivnější kritika

Chruščovova klade otázku viny a odpovědnosti jednotlivce na přední místo. Něco jiného je, jak na ni odpovídá - ale důležité je především to, že ji přece jen klade.

My, přesvědčení stalinisté, jsme tehdy s problémem vlastní odpovědnosti neměli mnoho starostí. Poslední instancí, která o správnosti určitého názoru nebo činu rozhodovala, nebyl v systému hodnot mé víry můj osobní úsudek, ale objektivní význam názoru nebo činu, jeho vztah k „zájmu dělnické třídy“, a tedy k zájmu revoluce, socialismu, komunismu atd. Objektivní význam věci v praxi posuzovala strana. A to zase znamenalo orgány a vůdce strany. Na vrcholu pyramidy stál Stalin: jeho stanoviska tedy byla také často stanoviskem nejvyšší instance i v mé osobní, soukromě přijaté hierarchii instancí posvěcujících správnost mých osobních myšlenek a činů.

Nikdy ovšem pro mne Stalin, Gottwald, stranické politbyro nebo strana vůbec nebyli tím, čím je věřícímu křesťanovi Bůh. Byli tím, čím jsou církvi oddanému katolíkovi papež, kardinálové, koncily a církve sama. Bohem věřícího komunisty je až Objektivní zákon dějin, který směřuje k naplnění „zájmu dělnické třídy“,

pokroku lidstva ve smyslu komunistické víry. Věřící komunista ovšem, stejně jako církvi oddaný katolík, předpokládá, že jeho papež a kardinálové také nad sebe stavějí Boha, že se může spolehnout na to, že jejich myšlenky a činy jsou plodem konfrontace jejich duše s Bohem. I jako věřící stalinista jsem navíc vždy připouštěl, že můj papež-Stalin není ani neomylný, že konečně i zhřešit může, a tím více že mohou zhřešit kardinálové a koncily. Ale že by nad sebou neměli Boha-Objektivní zákon dějin, že by „zájem dělnické třídy“ nebyl tím, s čím stále znovu podle nejlepšího svědomí konfrontují své myšlenky a činy - to jsem ve své původní víře nepřipouštěl.

Chruščovova kritika Stalina však jednoznačně říkala: papež jednal sám za sebe a mnohokrát se ukázal jako neznaboh. Nezabíjel proto, že to vyžadoval Objektivní zákon dějin, ale aby si udržel moc. Vraždil proto i věrné syny církve. My, kardinálové, jsme to věděli, nebo aspoň tušili, ale nemohli jsme nic dělat, protože by nás také poslal do kriminálu a na popraviště. Nejhoršího kardinála, který papežovi přímo pomáhal a ještě víc ho kazil, jsme už dali popraviti. O všem jsme se kolektivně poradili a dospěli k názoru, že nepotřebujeme papeže. Teď budeme vždy kolektivně zkoumat, co opravdu vyžaduje Objektivní zákon dějin, budeme se o tom radit i s vámi, věřícími. Věřte tedy dál nám i

Objektivnímu zákonu - tak dospějeme k naplnění „zájmu dělnické třídy“, tentokrát už opravdu bez deformací“. Objektivní zákon dějin existuje a církev ho „v podstatě“ vždy správně viděla a sledovala.

Pokračování v historické analogii (která je ovšem jako každá analogie nepřesná) vede k představě, že chruščovovská kritika „kultu osobnosti“ je celkově asi stejným řešením problému, jako kdyby se po smrti Alexandra VI. Borgii sešli jeho kardinálové a vyhlásili se za „kolektivního papeže“ v naději, že tím předejdou schizmatu církve a celé protestantské deformaci. Ani oni by neuspěli a nejenom proto, že by i jim chyběla systémová kritika, ale proto, že věřící křesťané po zjištění, že papež i kardinálové jsou neznabozi, sami by začali hledat východisko ve víře v Boha bez zprostředkování kardinálů a papeže, v přímém osobním spojení s Bohem (což je podstatou protestantské reformace). Obecněji řečeno: věřící křesťané si kladli a nově zodpovídali otázku své osobní odpovědnosti před Bohem za svou víru i své skutky, neboť zjistili, že spoléhat se na papeže, kardinály a katolickou církev jako na záruku spojení s Bohem nelze.

Zcela stejnou otázku nutně vyvolala u věřících komunistů Chruščovova kritika Stalina: ke vzniku této otázky nebylo třeba systémové kritiky. A mnozí komunisté si na tuto novou

otázku začali i nově odpovídat. Situace věřících komunistů se však hned na počátku podstatně liší od situace věřících křesťanů: základní hodnoty křesťanské víry může člověk naplňovat bez transformace nadindividuálních, společenských poměrů, bez změny vnějších podmínek vlastního individuálního života. Věřící křesťan vystačí se svou duší a svým svědomím, obejde se i bez církve. Věřící komunista potřebuje nástroj změn přesahující jeho samého, a proto se bez strany neobejde.

Pro komunistu proto otázka osobní odpovědnosti za vlastní myšlenky a skutky před „zájmem dělnické třídy“ či před dějinami od počátku organicky splývá s problémem, jak reformovat „deformovanou“ stranu. Straně jako takové může komunista uniknout buď za cenu, že se své víry vlastně zřekne, nebo za cenu, že tuto víru hlásá zcela teoreticky (je nezávislým marxistickým komunistickým intelektuálem, který se spokojuje s tím, že své myšlenky vtěluje do literární podoby). Nezvolí-li věřící komunista žádnou z těchto cest, zbývá mu už jen jediná: řešit sice nově problém osobní odpovědnosti za své myšlenky a skutky, ale zároveň toto myšlení spojit se snahou reformovat celou stranu tak, aby v ní v souladu se svým pojetím vlastní odpovědnosti mohl usilovat o základní cíle a hodnoty své víry.

Ale v roce 1956 jsem celý tento komplex zásadních problémů začal teprve tušit a ještě jsem ho zdaleka jasně nechápal. Byla však otřesena má dosavadní bezstarostnost, plynoucí doposud z přesvědčení, že dělám-li to, co žádá strana, dobře činím pro „zájem dělnické třídy“ a odpovědnost za případné chyby vlastně nenesu, neboť tu má před dějinami strana. Nyní byl jasně k přímé osobní odpovědnosti touto stranou volán Stalin: má odpovědnost nést sám. Ale co potom já? Muže to být se mnou jinak?

Problém osobní odpovědnosti byl pro mne v roce 1956 prvořadý i kvůli mému specifickému pracovnímu postavení. Od podzimu roku 1955 jsem zastával funkci vedoucího odboru na generální prokuratuře v Praze, kam jsem byl jmenován jako nadějný stranický kádr se sovětským školením. V této funkci jsem sice neměl co dělat s politickými procesy ani s trestní politikou, neboť odbor, který jsem vedl, se zabýval dozorem nad zákonností v činnosti orgánu státní správy. Státní správa však byla také účinným nástrojem politických represí: různě preferovala nebo diskriminovala občany podle jejich politických postojů, orgány státní správy odnímalý lidem majetek a byty, na venkově národní výbory prováděly násilně kolektivizaci atd. I na tomto poli bylo tehdy dost podnětů k úvahám o odpovědnosti za rozhodování. Navíc

prokuratura jako celek byla jednou ze složek mašinérie politického teroru v minulosti a problematika nezákonných represí, politických procesů a justičních vražd tu doslova visela ve vzduchu.

Kdo za tyto věci konkrétně u nás nese odpovědnost? To byla otázka, kterou těžko mohli obejít komunisté v této instituci, jakmile byli seznámeni s Chruščovovou kritikou „kultu osobnosti J. V. Stalina“. Generálním prokurátorem byl tehdy V. Aleš, jeden ze žalobců v procesu s R. Slánským. Hlavní žalobce tohoto procesu J. Urválek byl předsedou Nejvyššího soudu. Náměstkem generálního prokurátora pro věci trestní byl E. Svach, žalobce z procesu proti M. Švermové. Na Slovensku zastupoval generálního prokurátora L. Gešo, žalobce v procesu proti G. Husákovi. Klást za této situace otázku odpovědnosti za „deformace“ a nezákonné represe znamenalo nikoli akademickou debatu, ale přímý konflikt s těmito vysokými činiteli i s těmi ještě vyššími, kteří je do jejich funkcí dosadili.

Na stranických schůzích i mimo ně, v debatách o této odpovědnosti, se mi postupně otevíral zcela konkrétní pohled na hrůznou skutečnost: ano, tito i další lidé věděli nebo z toho, co věděli, prokazatelné mohli usoudit, že posílají do vězení nebo na smrt lidi, jejichž vina

nebyla prokázána, byla sporná anebo byla docela jasná jejich nevina. Ale jejich postoj byl jednoznačný: cožpak oni za to nesou odpovědnost? Oni přece plnili příkazy shora, stranické usnesení, výslovné pokyny stranických hodnostářů. Buď tedy má vinu „strana“ - anebo vlastně nikdo, prostě „ono došlo“ k nezákonnostem a „deformacím“. Byla to táž logika, na jaké svou obhajobu běžně budovali obvinění v procesech s nacistickými zločinci: oni byli jen vykonavateli rozkazů Vůdce.

Pamatuji se na rozhovor s V. Alešem, když jsem se dozvěděl, že v procesu s R. Slánským se žalobci a obžalovaní z magnetofonových pásků nazpaměť učili své role, které před soudem jen odříkávali jako na divadle! Nepopíral to, naopak se tím hájil: odpovědnost přece nese ten, kdo scénář napsal a režíroval. Uznal jsem, že on osobně nemohl celé věci zabránit, ale ptal jsem se ho, proč se propůjčil k aktivní roli v této tragikomedii. Mohl přece účast odmítnout, když věděl, že hraje pouze divadlo a nemá ani potuchy o tom, zda výpovědi obžalovaných jsou pravdivé a zda je vůbec věc dokázána. „No,“ odpověděl podle ústavy nejvyšší strážce zákonnosti, „to sice teoreticky možné bylo, ale fakticky by to znamenalo posadit se na lavici obžalovaných vedle nich.“ Strach o vlastní kůži je také argument, byť nemůže obstát z morálního

hlediska. Uznal jsem i to a zeptal jsem se, proč se tedy, když se na to tak díval, nepokusil celé věci vyhnout tak, aby se nevystavil osobnímu nebezpečí: třeba si způsobit sám nějaké zranění, které by znemožnilo účast na procesu. Odpověď: to mě nenapadlo. Poznal jsem Aleše za několik měsíců práce na prokuratuře v různých situacích. Myslím, že to nebyl bezcharakterní člověk jako Urválek, policejní fízl v justici v jižních Čechách, odkud pak byl politickou policií vyzdvižen do své vrcholné role. Nebyl to ani zlý člověk jako Švach, bezohledný a mocí oslněný kariérista, původně „mladý muž“ od Bati, který se rychle stal „revolucionářem“ a jako „dělnický kádr“ byl poslán do justice. Nebyl to ani primitiv jako Gešo, osoba bez obrysů a vlastní páteře, vhodná pro jakékoli služby pánům. Aleš byl před válkou okresním soudcem, mentalitou malý úředník, svým způsobem přesvědčený o ideálech komunismu (které dělníkům i malým úředníkům spravedlivě otevíraly cestu k „místům nahoře“), osobně spíše člověk asketický, který neusiloval o moc pro osobní výhody, ale miloval moc jako prostředek povznášející ho ze šedi soudních spisů okresního soudu do role spolutvůrce dějin. Nepochybuji o tom, že kdysi u okresního soudu soudil korektně a podle práva a že by tehdy odmítl jako absurdní myšlenku, že se soudce nebo prokurátor může nazpaměť naučit svou roli

ze scénáře, který mu dodá někdo jiný.

Když se pak do takové situace opravdu v životě dostal, snad ho skutečně nenapadlo, jak se jí vyhnout - ale nenapadlo ho to proto, že o tom vážně ani neuvažoval. Je pravděpodobné, že se opravdu bál. Ale bál se důsledků zvnějšku, nebál se svého svědomí, které kdysi dávno jako právník asi měl, ale od chvíle, kdy začal „tvořit dějiny“, místo aby vyřizoval soudní spisy podle regulí, ho pozbyl. Neboť odpovědnost za rozsudek pro krádež slepic kdysi cítil jako svou odpovědnost, ale odpovědnost za jedenáct rozsudků smrti nad „zrádci lidu, agenty imperialismu a škůdci socialismu“ lehce ze sebe přenesl na „stranu“. Cítil se v tom bezpečný, z toho strach neměl, nenapadlo ho, jak se tomu vyhnout, protože ho vůbec nenapadlo, že by za to mohl být někdy volán k osobní odpovědnosti jako za svůj osobní krok a čin, neboť to přece byl krok ve jménu „vyšších cílů“.

Čím se ale lišil od prokurátora nebo soudce, který ve jménu "vyšších cílů" ideologie nacismu, již subjektivně také věřil, odsuzoval u nacistického soudu? Tím, že nevěřil v nadřazenost „germánské rasy“, ale v „zájem dělnické třídy“? Tato hrůzná podobnost se mi náhle v atmosféře debat o vině na prokuratuře roku 1956 prodírala do vědomí, a jakkoli usilovně jsem ji sám v sobě různými ideologickými

argumenty zaháněl, nedala se beze zbytku zaplašit. Byl to docela nový prvek v mém myšlení. Vždyť přece před měsícem jsem také věděl o politických procesech a sám jsem je posuzoval z hlediska "vyšších zájmů" třídního boje, sám jsem si takto zdůvodňoval své pochybnosti. Pravda, nové bylo to, že teď jsem více znal zákulisí, a bylo jasné, že tu vůbec nešlo o normální soud. Ale vždyť ještě před třemi lety na semináři v Moskvě jsem sám tvrdil, že to nejsou "normální soudy", že tu neplatí presumpce neviny, že věc vlastně řeší na svou odpovědnost strana. Novým faktem, který způsobil tuto změnu, byla koneckonců Chruščovova kritika Stalina. Tato primitivní, zdaleka ne „systémová“ kritika, která normální lidskou morálku vpustila do politiky jen zadními dvířky pragmatického politického kalkulu, přesto takto zapůsobila. Neboť z ní plynul prostý fakt: ani odpovědnost za Stalina nepřevzme strana - odpovídá sám. A kdo tedy ji převezme za mne?

Nezbývalo než pokusit se jednat tak, abych odpovědnost mohl nést sám. To nebyla na generální prokuratuře v Praze tehdy a nikdy potom - lehká věc. Vedle oficiálního práva, publikovaného ve Sbírce zákonů, platilo na prokuratuře i u soudu ještě jiné právo, nazývané místní hantýrkou „cyklostylované právo": důvěrné a tajné směrnice, jak postupovat v určitých kategoriích případů, které měl - podle

významu - buď každý prokurátor, nebo vedoucí odboru, nebo náměstek generálního prokurátora. Tyto směrnice, pro prokuraturu vydávané generálním prokurátorem, pro soudy ministrem spravedlnosti nebo předsedou Nejvyššího soudu, bez obalu stanovily, co a jak. Tak například pro můj obor bylo závazně stanoveno, že stížnosti občanů proti určitým rozhodnutím (některé případy vystěhování z bytů, některé konfiskace majetku, opatření proti „kulakům“ při zabírání jejich pozemků a majetku atd.. atd.) se vůbec meritorně nezkoumají, ale prokuratura je zamítá jako bezdůvodné. Stovky dopisů se tak lehce vyřídily jednou větou: prokuratura sdělila občanovi, že „neshledala důvody“ ke změně původního rozhodnutí. Podpis a datum. Ale čím podpis? Obvykle někoho z referentů, ale i tam stálo: vedoucí odboru - v. z.: XY. Čili i tam vlastně: ve jménu mé funkce. A v některých případech, když sám už váhal, poslal referent prostě spis přímo mně s odůvodněním, že vzhledem ke „složitosti“ nebo „významu“ věci prosí o osobní rozhodnutí. Kdyby šlo jen o alibismus, mohl jsem občas udělat směrem nahoru totéž. Ale i to jen docela výjimečně a kromě toho v alibismu jsem řešení stejně neviděl.

V atmosféře, která vznikla po XX. sjezdu K.SSS, začali se lidé, postižení v minulých letech různými nezákonnými akcemi, masově domáhat

nápravy a podávali si stížnosti. Postupovat podle „cyklostylovaného práva“ znamenalo výslovně převzít odpovědnost nejenom za přehlížení osudu jednotlivců, ale i za to, že stará politika, obecně stranou kritizovaná, pokračuje dál. Generální prokurátor své pokyny a tajné směrnice zrušit odmítal, dokud k tomu nebude usnesení stranických orgánů, neboť tyto směrnice původně také vznikly na bázi stranických usnesení. Šlo většinou o různé kampaně v „zostřujícím se třídním boji“ a všichni věděli, že z hlediska platných zákonů se v takových kampaních dály věci právně neudržitelné. Zbývala mi tedy jediná cesta: dokázat, že v konkrétních případech jednotlivých kampaní jde o politické problémy, které se po XX. sjezdu KSSS řešit musí, dosáhnout tak postupně zrušení pokynů, které tomu brání, a začít pak stížnosti občanů věcně a podle zákona zkoumat a napravit, co se dá.

Jako nejvhodnější se mi pro začátek zdála tzv. „akce B“ v jejímž rámci bylo na počátku padesátých let v Praze (a pak i v Brně, v Plzni a jiných krajských městech) vystěhováno mnoho set lidí z bytů; byty byly pak „z důvodů veřejného zájmu“ zabaveny a jejich uživatelé vysídleni do pohraničních vesnic do rozpadávajících se chalup, opuštěných po odsunu Němců. V rámci téže „akce B“ byly v okolí Prahy také zabavovány rekreační chaty a vily. Majitelé bytů a chat byli

označení za „třídně nepřátelské živly“ a celá akce byla pak zdůvodněna „veřejným a státním zájmem“ a potřebami „dělnické třídy“.

Nezákonnost postupu byla zjevná jak obecně, tak v řadě konkrétních případů ještě i způsobem, jak se prováděla. Postižených byl omezený počet, ve srovnání s jinými problémy (např. kolektivizací venkova) to nebyl problém velký. Některé z těchto případů se mezitím fakticky vyřešily samy: starší lidé zemřeli, u mladších se změnily rodinné poměry, žili po sňatku už trvale jinde apod. Ti, kdo si stěžovali, se často nedomáhali ani navrácení původních bytů, nýbrž nějakého rozumného řešení situace, která by je zbavila ocejchování „třídních nepřátel“ a fakticky přikázaného pobytu v pohraničních vesnicích. Takové řešení nebylo nemožné.

Shromáždil jsem dostupný materiál o celé věci, z něhož jasně vyplynulo, že ani jeden byt zabavený „v zájmu dělnické třídy“ nedostal dělnický žadatel o byt. Všechny byly přiděleny důstojníkům armády a bezpečnosti, část pak pracovníkům aparátu KSČ a jiných politických aparátů. Rekreační chaty a vily zabral UV KSČ a dělil se o ně zčásti s ministerstvem vnitra. Ani z „třídního hlediska“ nepatřili původní majitelé bytů zdaleka k buržoazii: velkou část tvořili lidé ze středních vrstev, lékaři, advokáti, úředníci. Oběti se ve skutečnosti vybírali nikoli podle

„třídních“ kvalit majitelů, ale podle kvality bytu.

S podklady a s návrhem, jak věc vyřešit, jsem se odebral k předsedovi komise stranické kontroly J. Harusovi na ústředí strany. Nebyl proti, ale nebyl ani pro. Uspořádal mi školení o třídním boji a slíbil celou věc projednat.

Výsledek: do podzimu roku 1956 žádný a po sovětské intervenci v Maďarsku - obvinění, že „nadržuji třídnímu nepříteli“. Tehdy neveřejně, publikováno bylo až po mém vyloučení z KSČ roku 1970 a pak znovu, když jsem roku 1977 podepsal *Chartu 77*.

Mezitím bylo ovšem nutno řešit řadu konkrétních případů jiné povahy. V instrukcích a oběžnících, které jsem pro svůj úsek sám vydával pro krajské a okresní prokuratury, jsem se snažil formulovat linii postupu, která sice nic radikálně nerušila, ale zavazovala přísně dodržovat platné právní normy. To samo bylo ovšem pro pohlaváry na tehdejších okresech hotovou revolucí. Ze své pravomoci jsem také podal několik protestu proti rozhodnutí ministerstev. což bylo do té doby sice teoreticky možné, ale prokuratura to nedělala. Postupně jsem zjišťoval, jak se proti tomu oklikou, přes stranické aparáty, organizuje odpor. Ale celková atmosféra nejistoty stranické byrokracie po XX. sjezdu KSSS a mé „moskevské posvěcení“ způsobily, že to bez větších konfliktů prošlo. Až jsem se dopustil věci tak neslýchané,

že neprošla.

Tehdejší ministr vnitra Rudolf Barák, tou dobou také člen politbyra strany a po Novotném snad nejlivnější funkcionář, vyhodil po osobním konfliktu na hodinu ze zaměstnání jednoho z pracovníků ministerstva z úseku celkově velmi nepopulárního z tiskové cenzury. Ten se dostavil v přijímací den ke mně se stížností a já jsem shledal, že Barákův postup je zjevně nezákonný. Ve snaze předejít soudu - neboť výjimečného Barákova postavení jsem si byl vědom - chtěl jsem věc vyřešit bez skandálu, jaksi kabinetními metodami, a poslal jsem Barákovi prokurátorský protest. To dávalo možnost vše v tichosti urovnat.

Asi za tři dny se však spustilo hromobití. Barák zatelefonoval generálnímu prokurátorovi, že zřejmě došlo k jakémusi nedorozumění u jeho nižších úředníků, kteří se mu vměšují do ministerské pravomoci, a že on žádá, aby si to generální prokurátor dal do pořádku. Ten mu to samozřejmě poníženě přislíbil. Mě si povolal jeho náměstek, celkem přátelsky se snažil vysvětlit nehoráznost mého postupu a navrhl, že se to srovná, vezmu-li svůj protest zpět. Vznikla debata a posléze hádka, protože jsem to odmítl. A kupodivu: mí nadřízení měli možnost můj protest zrušit svým vlastním, podepsaným rozhodnutím, ale k tomu se také neměli. Že Barákův postup je zjevně nezákonný, bylo totiž jasné i jim. Zvolili

jinou cestu: přikázali mi, abych vzal svůj protest zpět. V zákoně o prokuratuře však existuje ustanovení, podle něhož má prokurátor právo odmítnout vykonat příkaz nadřízeného, je-li obsah příkazu nezákonný. Využil jsem toho paragrafu a s odvoláním na něj jsem odepřel poslušnost.

Něco podobného se stalo za celou dobu existence prokuratury jen zcela výjimečně a vždy to mělo své následky. Nakonec náměstek generálního prokurátora J. David sám zrušil můj protest, ale i já, i moji nadřízení věděli, že takhle to dál nepůjde. Barák se ovšem uspokojil. Jeho spokojenost netrvala však dlouho: za pět let se dostal do konfliktu s Novotným, který ho podezíral z pokusu o puč ve vedení strany. Barák hledal oporu v Moskvě, ale přes své styky s tamní bezpečností neuspěl: Chruščov dal Novotnému v této věci volnou ruku a Novotný nechal Baráka odsoudit za „zneužití funkce“. Žalobcem byl hlavní vojenský prokurátor J. Samek, jeden z náměstků generálního prokurátora v době mé malé historie s Barákem. Když jsem o procesu četl v novinách, zajímalo mě, zda si Barák před panem hlavním vojenským prokurátorem vzpomněl, jak vychovával prokuraturu k zachování zákonů. Možnost zeptat se ho na to jsem měl až v roce 1968, když si u mne jako u tajemníka UV KSČ z vězení propuštěný Barák

vyžádal audienci. Došel k různým životním poučením, z nichž některá mi sděloval: hlavní byla jeho rada, abych si ve stranické funkci nikdy nic nezačínal se státní a sovětskou bezpečností. „Jak já to s nima uměl," posteskl si Barák, „a podívej, jak jsem dopad!" Ale na příhodu z roku 1956 se vůbec nemohl upamatovat. Takže z toho hlediska, které mě zajímalo, asi přece jen o věci nikdy nepřemýšlel.

Mé problémy na generální prokuratuře nakonec pomohli vyřešit ti, s nimiž jsem se dostával do konfliktu: vedení generální prokuratury i aparát ÚV KSČ ochotně vyšly vstříc mému návrhu, že by se věc dala vyřešit mým odchodem. Ačkoli na stranické plenárce navrhoval K. Innemann, vedoucí oddělení UV KSČ. nejdříve mé vyloučení ze strany spolu s několika dalšími rebelanty, skončila záležitost nakonec smírným kompromisem. Dostal jsem posudek, v němž se psalo, že vzhledem ke své nezkušenosti jsem nepochopil třídní situaci v Československu a dopouštěl jsem se „mechanického přenášení sovětských zkušeností". Jinak jsem však byl propuštěn s tím, že mohu odejít pracovat do Ústavu státu a práva ČSAV, do oblasti teorie.

Do akademie věd jsem přišel 15. října 1956. Za tři týdny potom zasáhla Sovětská armáda proti „kontrarevoluci" v Budapešti. Již předtím, v

průběhu polského „Října“, v jehož důsledku přišel do vedení polské strany tehdy revolučně kritický, protistalinský Gomulka, se poměry v Československu přiostrily. Po událostech v Maďarsku však došlo rychle k jasnému a ofenzivnímu útoku všech sil v KSČ. které se bály jakékoli kritiky stalinismu, neboť s ním byly spjaty svými pozicemi. Uvnitř strany začaly represe proti mnoha komunistům, kteří v několika předchozích měsících zvláště bojovně rozvíjeli kritiku poměru a usilovali o změny. Na generální prokuratuře byla rovněž rozmetána kritizující opozice uvnitř organizace KSČ. Jeden prokurátor byl dokonce trestně stíhán za výroky, jimiž se na schůzi organizace KSČ měl dopustit „hanobení spojeneckého státu“, tj. Sovětského svazu. Někteří horlivci na prokuratuře i v aparátu ÚV KSČ se pokusili zasáhnout dodatečně i proti mně a chtěli, abych byl propuštěn z akademie věd. Existoval však přece jen písemný posudek stranických orgánů, sotva měsíc starý, a v akademii věd bylo tehdy zaměstnáno více lidí, kteří se v předchozích měsících dopustili mnohem kacířštějších výroků než já, a ještě k tomu veřejně, v tisku. Proplul jsem tedy tímto úskalím a pracoval jsem pak v akademii věd dvanáct let až do „pražského jara“ roku 1968.

* * *

Střelba v budapeštských ulicích a intervence

Sovětské armády v Maďarsku hrála samozřejmě na ruku těm politickým silám v KSČ, které chtěly zastavit nápor kritiky, udržet status quo, a tím i své mocenské pozice. Avšak pacifikace kritických tendencí uvnitř KSČ nebyla jenom důsledkem represálií, které tyto síly rozpoutaly. V různých vzpomínkách a úvahách z pera někdejších komunistů je vesměs zamlčována (nebo není aspoň výslovně zdůrazněna) jedna velice podstatná okolnost, která umožnila uvnitř KSČ koncem roku 1956 vývoj kritiky zabrzdit: my, komunisté, jsme tehdy měli strach.

Nevím samozřejmě, do jaké míry to platí pro konkrétní jednotlivce, kteří pak časem představovali v KSČ proud reformních komunistů, ale já osobně bych lhal, kdybych dnes tvrdil, že mě tehdy zajímaly jen obecně politické a ideologické problémy tzv. maďarských událostí. Neboť kromě těchto problémů tu byla docela konkrétní představa davu, který lynčuje a věší komunisty na kandelábry. A z tehdejších osobních debat s velmi mnoha komunisty různých generací si pamatuji, že tato představa jejich mysl zaměstnávala. Byl to podstatný faktor, který Novotnému pomohl pacifikovat kritickou vlnu, vyvolanou v KSČ Chruščovovou kritikou.

Ze všech hodnocení maďarské revolty na mne osobně tehdy udělalo největší dojem hodnocení E. Kardelje, které se nelegálně v Praze

šířilo. Bylo dokonce podnětem, že jsem se začal učit srbochorvatsky. Teoreticky na mne velice zapůsobilo, zdálo se mi, že tu někdo formuje řadu myšlenek, které přece napadají i mě, které však nejenom neumím, ale vlastně se neodvažuji formulovat a domýšlet. Neboť tady k dosavadní Chruščovově kritice „kultu osobnosti“ přibýly právě podstatné prvky systémové kritiky, které zároveň vycházely z komunistické ideologické víry. Jakkoli jsem však byl teoreticky okouzlen, přece jen se mi prakticky nezdálo pravděpodobné, že by ozbrojené davy lidu, kdyby se po Praze začaly právě nyní pohybovat, volaly: „Všechnu moc dělnické samosprávě.“ Zdálo se mi pravděpodobnější, že kdyby se všichni ti stěžovatelé, co po léta dostávali od prokuratur, soudů i vládních a stranických úřadů papírky, na nichž stálo, že „nebyl shledán důvod k přezkoumání původního rozhodnutí“, shromáždili a ozbrojili, táhli by k budovám těchto institucí a z oken by nepadaly na zem jenom spisy.

Problém osobní odpovědnosti dostal nový rozměr pocitu kolektivní odpovědnosti neboli osobní spoluviny. a to spoluviny za minulost vcelku bez ohledu na pečlivé zkoumání individuální míry zavinění: něčím takovým se dav nikdy nezabývá, dokonce nemůže, ani kdyby chtěl, a navíc nikdy nechce. A tento pocit

spoluviny, vyvolávající strach, jsme tehdy my komunisté měli. Byla to samozřejmě krutá, studená sprcha po euforii předchozích měsíců a musel jsem si přiznat, že pocit strachu mě vlastně znovu sblíží s těmi, jimiž jsem pohrdal, ale byla to pravda. Karel Kühnl, jeden z mých kamarádů ještě z dob naší panenské sektářské doby ve Svazu mládeže, vyloučený už na podzim 1956 z KSČ za radikální kritiku stalinismu, tehdy uvažoval: „Ale co bych mohl dělat, kdyby přišli z ulice, že se budou věšet komunisti? Že už nejsem - to jim bude jedno, byl jsem ještě před měsícem. A můj soused v domě je kurva stalinská! Já s ním přece nechci viset na jednom stromě, já jim budu muset říct: ano, pánové, ale prosím ob strom tady od toho pána!” A myslím si i po letech, že to přesně vyjadřovalo, jaký význam měla v roce 1956 vnitrostranická diferenciacie mezi původně jednotnými stalinisty pro velmi mnoho lidí, kteří nikdy stalinisty nebyli, a to, co pro nás bylo nedávným objevem, bylo jejich životní tragédií.

Pražské ulice i ulice jiných československých měst však zůstaly tiché a klidné, stranickému vedení stouplu opět sebevědomí, a tím se také poněkud uklidnilo. Československá společnost i KSČ vstoupily pak do desetiletí navenek klidného vývoje, který však právě tím umožnil, aby skryté kritické reformní síly uvnitř strany nakonec vystoupily v době pražského jara roku 1968 jako

veliká, organizovaná síla s relativně promyšlenou koncepcí důležitých změn. Tato síla se pak už nebála a také nemusila bát davu, který lynčuje na ulicích komunisty. Není však bez zajímavosti, že lidé odporující i v době pražského jara demokratické reformě se soustavně pokoušeli právě tento strach z roku 1956 oživit a znovu využít ve svůj prospěch, že se o to stejně pokoušeli po vojenské intervenci v srpnu 1968 sami interventi a jejich domácí spojenci. Dokazuje to, že v tomto bodě tito "reální socialisté" opravdu reálně věděli, co hrálo v roce 1956 důležitou politickou úlohu při potlačení kritických proudů uvnitř komunistické strany.

Já sám jsem koncem roku 1956, po všech těchto zážitcích, upadl do stavu vnitřní neschopnosti další stranické politické aktivity.

V konstrukci mé původní víry se zhroutilo příliš mnoho prvků najednou, sám jsem nevěděl, co z této konstrukce vlastně má a může být po tom všem zachováno. Má politická aktivita však nikdy nebyla motivována koneckonců jinak než ideologickým přesvědčením, a bylo proto nutným důsledkem, že jsem jí teď nebyl prakticky schopen. Navíc jsem byl v situaci straníka, který jen taktak ušel stranickým trestům, a uvnitř strany mi nezbývalo než být zticha. Přišel jsem do nového, nezvyklého pracovního prostředí, stál jsem na nejnižším stupni žebříčku v ústavu

akademie věd jako vědecký aspirant a měl jsem se stát teoretikem, výzkumným pracovníkem, tj. dělat práci, jakou jsem nikdy nedělal.

Všechny tyto zdánlivě nepříznivé okolnosti mi však nakonec umožnily vůbec nejlepší východisko ze situace: mohl jsem prostě začít dále studovat. Přesněji řečeno, mohl jsem začít a začal jsem se poprvé v životě soustavně a podle vlastního zájmu věnovat literatuře, kterou jsem nikdy předtím nestudoval a která přímo souvisela s mým hlavním životním problémem - s politikou a ideologií. Měl jsem před sebou tři roky, kdy mým jediným úkolem bylo složit několik zkoušek a napsat disertační práci pro obhajobu titulu kandidáta právních věd v oboru obecné teorie státu a práva, který jsem si zvolil.

Brzy jsem zjistil, jak chatrné vědomosti v mnoha směrech dávala moskevská fakulta, zaměřená k výchově kvalifikovaných byrokratů.

Teprve nyní, v šestadvaceti letech, jsem poprvé četl předmarxovské autory, klasiky politických nauk. Platóna, Aristotela a Machiavelliho, sociální utopie Morovy, Campanellovy a dalších autorů, díla ideologů buržoazních revolucí a jejich předchůdců — Hobbese, Locka, Montesquieua, Rousseaua. Poprvé jsem se dovídal o myšlenkových koncepcích nemarxistických, o názorech M. Webera a G. Mosky, o právních teoretických

konceptích normativní školy, o právní sociologii a vlastně o sociologické literatuře vůbec. I sám marxismus se mi náhle jevil jinak, než jak vypadal ve výběru marxistické literatury na moskevské univerzitě. To byl sice výběr obsáhlý - od *Kapitálu* a všech hlavních prací Marxových, Engelsových a Leninových až po spisy Stalinovy - ale přece jen výběr značně cenzurovaný: chyběly tu spisy z raného Marxova období, nic se tu neříkalo o Gramscim ani Luxemburgové a jen ze souboru Leninových kritik a nadávek na "buržoazní" autory se studenti dovídali nejenom o sociálních demokratech, Kautském, Hilferdingovi a Bernsteinovi, ale také o některých bolševicích, o Trockém nebo Bucharinovi.

Tak jsem teprve koncem padesátých let vlastně vystudoval a poznal to, s čím by marxisticky orientovaná univerzita měla v oboru státoprávních nauk své studenty seznámit. Toto studium však nemělo pro mne zdaleka jen význam odborné kvalifikace. Platóna a Machiavelliho, mladého Marxe a Gramsciho jsem nečetl jen jako literaturu, která patří k akademickému vzdělání. Byla to pro mne četba, do níž jsem se nořil s hlubokým osobním zaujetím, v níž jsem hledal odpovědi nebo podněty k řešení těch otázek, které pro mne stále zůstávaly hlavní - politických otázek současnosti. Autoři starověku i doby nedávné, marxisté i

nemarxisté mi pomáhali rekonstruovat, přetvořit můj vlastní světový názor. Někdejší systém stalinské ideologie byl rozbit. Na jeho troskách začalo vyrůstat přesvědčení, že marxismus je racionální, vnitřně rozporná a neuzavřená teorie vývoje společnosti, která není totožná s politickou ideologií prakticky působící v komunistickém hnutí.

Avšak úměrně tomu, jak se přetvářel můj osobní světový názor, regenerovala se i schopnost a touha po aktivní politické činnosti. Kdysi, hned po válce, byla živelná: doba mě prostě vtáhla do politiky. Svou stalinskou víru a aktivitu jsem tehdy vlastně nechápal jako politiku, ale jako podíl na revoluční tvorbě dějin, nového světa. V roce 1959, kdy jsem znovu vstoupil do živlu praktické politiky, to už bylo docela jinak. Byl to zcela vědomý krok, bylo to promyšlené rozhodnutí. A věděl jsem také, že vstupuji do politiky, v níž platí docela určité vztahy, poměry a zákony, které nemohu ignorovat, a musím je respektovat, chci-li něco vykonat. Věděl jsem, že to s sebou přináší i lidské morální problémy a že tomu tak v politice bývalo odjakživa.

Jaké byly mé názory v době tohoto rozhodnutí? Zastavím se u nich podrobněji, neboť umožňují lépe pochopit mnoho mých politických postojů a kroků v pozdějších letech včetně pražského jara roku 1968.

Po roce 1956 se dostali přemýšlejší, původně stalinisticky orientovaní komunisté do vývojového stadia, které otevíralo cestu k tzv. reformnímu komunismu. Základním problémem pro ně bylo, co vlastně opravdu napsal Marx (případně Engels a Lenin). Studium marxistické literatury samozřejmě poznali, že u Marxe a zčásti i u Lenina existuje mnoho myšlenek, které zásadně odporují tomu, jak je marxismus vykládán oficiálními stranickými interprety. Do popředí zájmu reformních komunistů se dostal především Marxův humanismus a jeho jednoznačné zaujetí pro svobodu a emancipaci člověka vůbec, pro něž byl třídní boj jenom nutným prostředkem. Logickým důsledkem pak bylo, že kriticky uvažující komunisté postavili Marxe (případně i Lenina) proti oficiální ideologii a viděli hlavní problém v tom, že tato ideologie opustila původní Marxovy myšlenky, a tím se stala nikoli vědecky objektivním poznáním, nýbrž falešným ideologickým vědomím. Kontrapozice vědy a ideologie ve vztahu obou k objektivní pravdě byla základním východiskem kritiky v tomto stadiu vývoje reformního komunismu.

Sdílel jsem tehdy v zásadě také tento postoj, ale postupně jsem v politice zaujal jiné stanovisko. Zmíněný postoj umožňoval vlastně

jenom akademickou, teoretickou kritiku a činnost: marxismus v tomto pojetí se nutně stával záležitostí intelektuálů, uzavíral se do knihoven, mohl působit na katedrách a v odborných časopisech, ale nemohl nahradit ideologické vědomí v celé straně, nemohl z hlav statisíců ideologicky věřících komunistů vypudit stalinské koncepce. Tato humanistická interpretace Marxe byla totiž náročnou, abstraktní, teoretickou koncepcí, pro velkou většinu komunistů v politické praxi byla málo srozumitelná a velice vzdálená jejich konkrétním problémům. Ti chtěli mít v teorii „návod k jednání“ - a ten jim teoretikové marxistického humanismu nedovedli zprostředkovat. Podrobili sice přesvědčivé kritice dosavadní, stalinský, ale nebyli s to podat komunistům v politické praxi místo něj návod jiný, skutečně srozumitelný a konkrétní.

Na rozdíl od některých reformních komunistů z různých oborů společenských věd, kteří nevstupovali přímo do stranické politiky, jsem tedy koncem padesátých let zastával názor, že rozpor mezi marxistickou teorií (jako snahou o objektivní pravdivé poznání) a mezi komunistickou ideologií (jako návodem k jednání v politické praxi) nelze politicky řešit tím, že se ideologie prostě odmítne jako falešné, zkreslující, a proto nepotřebné vědomí. Byl jsem přesvědčen, že v zájmu nové politiky je nutno dosavadní

politické vědomí přetvořit, nahradit jiným, rovněž ideologickým vědomím. Tato nová ideologie nemůže být totožná s vědeckou teorií, bude se od ní opět lišit - a to ve směru zjednodušení, zkreslování složité skutečnosti ve jménu politického účelu. Toto zkreslení by však nemělo být v takovém rozporu s pravdou, aby bránilo pravdu vůbec poznávat v teorii samé a aby v praxi podporovalo síly, které pravdivé poznání chtějí potlačit.

Studium předmarxistických, zejména revolučních politických teorií mě dovedlo k přesvědčení, že podobný rozpor mezi teorií a ideologií existoval vždy a nikdy nebyl řešen tím, že by se prostě odstranila ideologie, neboť to je prakticky nemožné. Teorie Lockovy, Montesquieuovy i Rousseauovy odpovídaly tehdejšími sporým vědeckým poznatkům o společnosti. Ideologie, která ovládala myšlení Robespierrovo a nálady „třetího stavu“ i pařížského lidu v době revoluce, jen v některých bodech vycházela z těchto koncepcí, ale celkově je přetvářela k nepoznání: robespierrovský náboženský kult rozumu a praktický kult gilotiny hrály v této ideologii významnější roli než Rousseauovy koncepce o demokratické tvorbě „všeobecné vůle“.

Rousseauovo myslitelské dílo proto ještě pro potomstvo nezaniklo, avšak skutečný vývoj

politického myšlení se zároveň neubíral cestou, jaká by vyplývala z návratu k „autentickému“ Rousseauovi.

Napoleonští generálové už spisy J.-J. Rousseaua vůbec nečetli, a přece to byli nakonec oni, kdo zajišťovali skutečné výsledky společenského převratu, k němuž tyto spisy původně dodaly teoretickou koncepci. Ti, kdo pak chtěli jít dále nejenom v politickém myšlení, ale i v politické praxi, musili především reagovat na ony skutečné výsledky revoluce a nikoli jen oprašovat jejich původní ideový koncept.

Proč tomu tak je v dějinách? Nikoli proto, že revoluční lid a jeho političtí vůdcové chtějí ideje deformovat, ale proto, že je chtějí uskutečňovat. Tím ovšem samy ideje vstupují do svého vlastního jinobyetí. Marx to charakterizoval jako stav, kdy idea se stává materiální silou, protože ovládla masy. Masy a jejich političtí vůdcové se však nutně zmocňují idejí jako nástroje pro dosažení svých cílů, podřizují ideje svému účelu. Není přitom podstatné, zda je poznána objektivní pravda o společnosti, ale je podstatné, zda určité ideje mohou sjednocovat a organizovat politicky jednaná lidi. Tato organizátorská, integrační funkce idejí pak především určuje, které ideje a v jaké vzájemné hierarchii a logice vytvoří v praxi masové působící politickou ideologii a které ideje z původního souboru teoretických koncepcí

naopak budou potlačeny, ustoupí do pozadí nebo vůbec z ideologické konstrukce zmizí. Mohou to být docela dobře ideje zcela nezbytné pro pravdivý obraz skutečnosti, ale nevhodné pro politické a organizační účely. Tak například racionální vědecká skepse je vždy už předem nevhodná tam, kde mobilizující, organizační funkci lépe plní fanatická víra, opírající se o emoce a nikoli o poznání. Momenty relativity a skepse jsou proto v procesu přeměny teorie v ideologii zatlačovány do pozadí a většinou úplně zmizí, nahrazují je naopak momenty absolutizace a víry. Ekonomické, sociální i politické zájmy lidí si teorii upravují podle svých potřeb. Je to ovšem nezbytná cena, kterou ideje platí za to, že se stávají materiální silou v podobě masových společenských hnutí.

Když jsem koncem padesátých let uvažoval o vztahu Marxovy teorie k ideologii prakticky působící v komunistických stranách, nemohl jsem se ubránit názoru, že tento vztah je velmi podobný a že problém dalšího vývoje komunistické politiky není také řešitelný návratem k "autentickému" Marxovi (nehledě na to, že je velmi problematické, co lze vlastně v politice pod tímto pojmem chápat: v Marxově díle samém existují rozporná stanoviska k některým vážným otázkám, spjatým s jeho představou o ekonomických, sociálních i

politických procesech v období „přechodu od kapitalismu ke komunismu“). Byl jsem přesvědčen, že v hlavách prakticky jednajících komunistů i nadále bude působit právě ideologie ovlivněná jejich politickými zájmy a nikoli co nejobektivnější vědecké, teoretické poznatky. A že je proto nutné vedle teorie mít novou racionální ideologii, která bude dávat odpovědi na řadu aktuálních společenských i politických problému, odpovědi slučitelné jak s politickými zájmy komunistu, tak s potřebami společnosti.

Že fakticky vyznávaná ideologie a s ní spjatá politická práce celé strany nemá být jen odmítnuta z pozic "autentického marxismu", nýbrž že má být reálně v praxi změněna a reformována - k tomu, myslím, dospěl myšlenkový vývoj mnoha reformních komunistů.

V KSČ se tímto směrem od konce padesátých let orientovala značná část jejich funkcionářů i členů na různých úsecích politické práce, zdaleka ne jenom na úseku práce teoretické. Pro velkou většinu těchto komunistů ovšem nebyly hlavním podnětem takovéto orientace hlubší teoretické a ideologické úvahy. Podnětem byly jejich každodenní praktické zkušenosti: hodnoceny racionálně, empirickým a pragmatickým myšlením, dokazovaly tyto zkušenosti ve výrobě, ve státní správě, v sociálních službách a kdekoli jinde, že skutečnost je podstatně jiná než její

stalinský ideologický obraz, a vyvolávaly proto potřebu přizpůsobit ideologický obraz skutečnosti.

Takto uvažující reformní komunisté byli ovšem i pro nekomunisty. tj. pro obrovskou většinu československých občanů, svého druhu příjemným překvapením. Tato většina se v úvahách reformních komunistů již objevovala jako faktor, na jehož zájmy a potřeby je nutné brát zřetel. Reformní komunisté nutně dospívali k úvahám o takovém systému své vlády, v němž by i ostatní mohli projevit své zájmy. Avšak rozhodujícím soudcem o správnosti či nesprávnosti kteréhokoli politického kroku zůstával i pro reformní komunisty převážně jejich vlastní, reformovaný ideologický systém představ, hypotéz a hodnot a jemu odpovídající logika.

I nadále, pokud zájmy lidí žijících mimo organismus komunistické strany nebyly do tohoto ideologického systému zabudovány, dokud tam nezískaly své určité místo a váhu, existovaly i pro reformní komunisty jenom jako nepříjemný a v zásadě nežádoucí „nátlak na stranu“, hodnocený často jako „nesocialistické“ tendence. které jsou v rozporu se zájmy společnosti. Právo politicky rozhodnout, co je v zájmu společnosti, neměla tedy ani v tehdejších koncepcích reformních komunistů tato

společnost sama, nýbrž zase komunistická strana a její ideologie.

Z hlediska politické demokracie je proto i reformní komunismus šedesátých let v Československu tendencí, která politickou demokracii stále ještě podstatně omezuje. Avšak z hlediska reálného vývoje systému totalitní politické diktatury, který tu existoval, byl též reformní komunismus hlavní politickou silou, která tento systém rozrušovala a politické demokracii otevírala cestu. Nebyl prakticky nalezeným řešením, ale byl cestou k nalezení praktického řešení.

Pro reformní komunisty zůstává hlavním problémem, jak oni, jejich strana a jejich ideologie, se mají zbavit svých chyb a jak mají správně „vyjadřovat potřeby celé společnosti“. Myšlenka, že by řešení naopak mohla tato společnost najít sama, aniž by vycházela z problémů jejich ideologického systému a jejich strany, se jim jeví v podstatě nepřijatelná, neboť u nich přetrvává víra, že jejich ideologie a strana přece jen nakonec vyjadřují „skutečné, historické a objektivní“ zájmy dělnické třídy a celé společnosti lépe než jakákoli jiná ideologie nebo strana.

Z hlediska člověka, který nikdy sám nesdílel komunistickou ideologickou víru, zůstávají tedy i reformní komunisté stále uvnitř svého bludného

kruhu. Pro věřící komunisty je však reformní komunismus zřejmě jedinou cestou, po níž mohou z tohoto kruhu vyjít: reformní komunismus sice tento kruh ještě neodstraňuje, vytváří však pro své stoupence situaci, v níž si postupně uvědomují jeho existenci a neudržitelnost.

Když jsem koncem padesátých let vstupoval do politické aktivity v proudu reformního komunismu, neuvědomoval jsem si ještě zdaleka všechna tato omezení své orientace. Platila pro mne ovšem stejně jako pro všechny ostatní.

Mé přesvědčení, že orientace reformního komunismu je správná, nevyplývalo jen z obecných úvah o úloze ideologie. Stejně jako statisíce dalších komunistů, kteří se snažili kriticky přehodnotit minulost, snažil jsem se také posoudit, co ve skutečnosti dosavadní vývoj od roku 1948 přinesl společnosti, pracujícím lidem, dělnické třídě, v jejímž „historickém zájmu“ se tato politika za mé aktivní účasti prováděla. Dospíval jsem při tom k závěru, že zdaleka nelze výsledky tohoto vývoje redukovat pouze na negativní, že naopak základní vývojové změny jsou pozitivní, a proto nejenom vyžadují reformu systému, ale také ji umožňují.

Koncem padesátých let a dále pak v šedesátých letech se v Československu již stabilizovaly nové ekonomické a sociální poměry.

Některé podstatné ideály naší komunistické víry byly opravdu realizovány a společnost je přijala. Nebylo již soukromých kapitalistů, neexistovalo staré třídní a sociální dělení, založené na vztazích soukromého vlastnictví. Zmizela bída jako sociální jev: lidé v hadrech, žebráci, předměstské kolonie chudiny — to, co jsem ještě pamatoval z dětství (a co jsem znal z Moskvy), zmizelo nenávratně a mladší generace už znaly takové věci jenom z filmů. Strach z toho, že nemoc nebo stáří mohou znamenat existenční katastrofu, také zmizel z každodenního života. Bylo zcela samozřejmé, že už nehrozí přízrak krize a nezaměstnanosti. Průměrná životní úroveň lidí nebyla sice nikterak blahobytná, ale byla slušná, a hlavně trvale, byť i pomalu stoupala. Bytová krize — zřejmě nejcitelnější slabé místo v životní úrovni - se zdála časem bez větších problémů řešitelná rozvojem bytové výstavby, kterou odsunula do pozadí stalinistická orientace na jednostranný rozvoj těžkého průmyslu.

Nešlo však jenom o čistě materiální stránku života lidí. Materiální jistota veliké většiny lidí byla základnou, na níž vyrůstal jejich celkem klidný a spokojený život - pokud ovšem tento život zůstal ve sféře soukromých zájmů jednotlivců a rodin. Kdo žil stranou politického dění, koho osobně nevzrušovaly problémy efektivity hospodářství, rozvoje kultury a

svobody myšlení, ten mohl žít opravdu spokojeně, bez obav o svou existenci i o zajištění existence svých dětí. Ze života pracujících zmizel také jev typický pro kapitalistickou industriální společnost - pracovní a životní tempo podmíněné vyčerpávající konkurenční honbou v každodenním životě. Každodenní život měl sice různé jiné negativní rysy: nedostatek služeb a vůbec fungujících zařízení, která by usnadňovala práci v domácnosti, nedostatek spotřebního zboží znamenaly neustálou sháňku, která zabírala mnoho volného času atd. Ale volnější pracovní a životní tempo vcelku mnohé z těchto negativních rysů tlumilo. V sociálních vztazích, ve vztazích mezi nadřízenými a podřízenými v pracovním procesu, ve vztazích mezi pohlavími, mezi generacemi i mezi různými národnostními a etnickými skupinami vládla v každodenním životě viditelně větší rovnost, tyto vztahy byly demokratičtější než v kapitalistické minulosti. V každodenním životě se vůbec v Československu nepolitický demokratismus uplatňoval na rozdíl od SSSR velmi výrazně, ačkoli politický a řídicí systém společnosti byl vcelku stejnou byrokratickou diktaturou.

Také v myšlení velké většiny lidí došlo k viditelným změnám oproti počátku padesátých let. Jestliže tehdy, v prvních letech po Únoru, kritická reflexe nových poměrů směřovala stále

ke srovnávání s poměry předúnorovými, bylo tomu nyní již jinak. Nebylo už slyšet úvahy, že “před znárodněním” by to či ono nebylo možné. Ani v politické oblasti už nebyla zpravidla komunistická politika poměřována politickou orientací nekomunistických politických stran z doby před rokem 1948. Kritika a opozice samozřejmě trvaly, ale východiskem kritického uvažování byla snaha změnit věci na bázi již nových ekonomických, sociálních a politických poměrů, nikoli snaha vracet se zpět. k poměrům kapitalistické minulosti. Totéž bylo možno pozorovat dokonce i na vesnici, kde kolektivizace skončila sotva před několika lety. Ani tam představa návratu k dřívějším soukromým formám hospodaření nebyla už představou dominující, zejména ne mezi mladšími lidmi.

Sama společenská skutečnost se mi tehdy nezdála odporovat celkovému obrazu, jaký v pojmech oficiální ideologie vytvářela stranická usnesení té doby: byly „vybudovány základy socialismu“ a nyní šlo o to, nevracet se z této cesty zpátky, ale pokračovat v „budování rozvinuté socialistické společnosti“. V politickém smyslu již nešlo o „třídní boj o moc uvnitř socialistické společnosti“, ale o „prohlubování socialistické demokracie“.

Dnes, po zkušenostech a prožitcích od roku 1968, vím, že i mé tehdejší hodnocení skutečného

stavu společnosti bylo značně zjednodušené. Byl to stále ještě pohled na společnost ze světa privilegovaných, do něhož život neprivilegovaných proniká jen zčásti a zkresleně. To, co se mi tehdy jevilo jako souhlasné přijetí poměrů, bylo mnohdy ve skutečnosti jen rezignací lidí, unavených léty stalinského násilí. Když po roce 1956 toto násilí polevilo, lidé to uvítali a vynaložili všechno své úsilí, aby si zařídili lépe svůj soukromý život. To, co se jevilo jako poklidná idyla, bylo mnohdy východiskem z nouze. V situaci, kdy jakákoli kritická angažovanost ve sféře společenských a politických problémů se většině lidí jevila jako beznadějná, byl i opoziční tlak v této sféře opravdu poměrně slabý. Potlačené zájmy, potřeby a názory lidí však zůstávaly pod povrchem a reformní komunisté řadou politických kompromisů pomáhali úspěšně prodlužovat tento stav.

Spokojenost „průměrného občana“, který už vlastně občanem být přestal a z veřejného, občanského života se stáhl do světa svých soukromých zájmů a potřeb, nebyla ani tolik předpokladem úspěšné reformy politických poměrů, jako naopak oporou totalitní politické diktatury. Tento „průměrný občan“ se svými potřebami a zájmy, diktaturou již redukovánými, je jejím kýženým produktem: uznává ji za tak

nezměnitelnou, že se ji plně přizpůsobil, a svým deformovaným životem ji tedy už i podpírá a umožňuje.

Diktatura ho potřebuje, neboť koneckonců právě na ni tento „průměrný občan“ pracuje. Proto ho diktatura „průměrně“ sytí, šatí, baví státní televizí a pečuje o jeho zdraví.

Avšak bez ohledu na tyto negativní aspekty stabilizace nových společenských poměrů odpovídalo pravdě několik základních faktů: velká většina společnosti získala základní jistoty a mohla uspokojovat své základní materiální potřeby. Nehledala proto také cestu zpět ke kapitalistickým ekonomicko-sociálním poměrům, které jí v minulosti tyto jistoty nedávaly. To se konečně potvrdilo i v průběhu roku 1968: erupce nejrůznějších společenských a politických rozporů nevedla ani při možnostech svobodného projevu různých tendencí k tomu, aby se jako politický faktor objevila snaha o návrat ke kapitalistickým poměrům. Ani na vesnici nedošlo k jedinému případu likvidace zemědělského družstva a k malovýrobním soukromým formám hospodaření se vrátilo jen pár jednotlivců.

Slabinou reformního komunismu tedy nebylo to, že byl tendencí socialistickou a jednoznačně odmítal možnost restaurace kapitalistických, soukromovlastnických společenských poměrů. V tom se opíral o shodný postoj absolutní většiny

společnosti, byl reálně možnou alternativou vyjádření jejích skutečných představ. Slabinou reformních komunistů bylo mnohem spíše to, že si skutečné postavení absolutní většiny společnosti příliš idealizovali.

To mi však odhalil až pozdější vývoj. Koncem padesátých let a v průběhu šedesátých let se mi zdálo, že vše jednoznačně svědčí pro úspěch politiky reformního komunismu. Hlavní problém jsem viděl v tom, aby se reformně komunistická ideologie stala oficiální ideologií KSČ, aby moc postupovala podle ní. To znamenalo především uvnitř KSČ v tomto směru pracovat, získávat pro tento směr samo centrum moci.

Nebylo to snadné, ale nebylo to nemožné. Tisíce funkcionářů KSČ uvažovaly od konce padesátých let podobně, a proto se v roce 1968 politika KSČ skutečně stala politikou reformního komunismu. V členské základně strany měla tato orientace v průběhu šedesátých let stále výraznější oporu. Ale celý tento proces nebyl po dlouhou dobu pro pozorovatele zvnějšku příliš patrný.

Každá politická diktatura je nutně doménou kabinetní politiky. A za vlády kabinetní politiky nejsou navenek patrné žádné příliš výrazné rozdíly mezi těmi, kdo ji provádějí. Ani v Československu před rokem 1968 neměli lidé vcelku možnosti rozlišovat v té části vládnoucích,

kteří byli skryti v šeru stranických sekretariátů a vládních aparátů. Co kdo věděl o tom, čím se liší A. Dubček třeba od J. Lenárta nebo O. Černík od A. Indry před pražským jarem? A koho to vůbec zvláště zajímalo?

Pozornost však již několik let před pražským jarem upoutávaly veřejně viditelné rozdíly v řadách těch komunistů, jejichž doménou byla kultura, politická a kulturní publicistika. I oni patřili mezi privilegované, ale byli v situaci, která vyžadovala neanonymní autorské vystupování před veřejností. Přes všechnu cenzuru i autocenzuru se v tomto prostředí veřejně vyslovovaly názory a myšlenky, z nichž se dala vyvodit docela určitá politická stanoviska. Lidé sympatizovali s těmi, kdo stále otevřeněji formulovali kritické výhrady vůči realitě, kdo tím riskovali své kariéry a byli také čas od času v různých kampaních režimem citelně postihováni.

Autoři kritických článků v kulturně politických časopisech, řečníci na sjezdech spisovatelů, pronásledovaní za své názory, získávali zcela přirozeně a zaslouženě autoritu v širších lidových vrstvách. Autoři různých kritických myšlenek a návrhů činní neveřejně, za stěnami vládních budov, byli pro lidi většinou anonymní, o jejich vítězstvích nebo prohrách se mimo úzký okruh profesionálů celkem nic nevědělo.

Ve skutečnosti to však byly dvě části téže fronty: ti na veřejnosti známi by nemohli působit bez těch anonymních a neznámých a většinou také naopak. Přesto však tato situace posílila již za dob A. Novotného tendenci i jinak v politice silnou: posuzovat význam věci podle slov a proklamací předkládaných veřejnosti. Tato tendence se pak udržela a v mnohém posílila i v průběhů několika měsíců pražského jara 1968. Politické proklamace hrály větší úlohu než reálné kroky ve sféře politické moci samé, na nichž však byla realizace proklamací často závislá.

Svědectví o pražském jaru, publikovaná po roce 1968 reformními komunisty, zachycují většinou zkušenosti, zážitky i názory těch, kdo patřili před pražským jarem i v jeho průběhu do veřejně viditelné fronty: novinářů a spisovatelů, pracovníků společenských věd apod. Druhá část fronty zůstává převážně i nadále skryta. Myslím, že je to škoda, nejenom proto, že tím zůstává skryta řada zajímavých a pro celkové poznání důležitých momentu, ale také proto, že některé problémy vývoje mezi vládnoucími v minulosti mají význam i pro posouzení budoucnosti. Otázka, zda je možné, aby se pražské jaro opakovalo, nemůže být zodpovězena bez odpovědi na otázku, zda také uvnitř vládnoucí garnitury se může opakovat situace podobná posledním létům vlády A. Novotného.

V šedesátých letech jsem působil jako reformní komunista jak veřejně, tak také uvnitř stranického aparátu, což mi umožnilo nahlédnout i do onoho jinak skrytého světa vládnoucích tehdejší doby. A vlastně nejenom nahlédnout: byl jsem tehdy sám součástí tohoto světa. Můj osud se s ním spojil i v roce 1968 a to ovlivnilo celý můj další život výrazněji než reformně komunistická publicistická činnost.

* * *

Když ústřední tiskový orgán KSČ Rudé právo otiskl někdy v roce 1959 můj první ideologický článek, pozval mě ředitel Ústavu státu a práva ČSAV akademik V. Knapp k sobě do kanceláře a zavedl na to rozhovor. Řekl jsem mu něco v tom smyslu, že bych rád, aby se některé mé ideologické názory dostaly k širšímu okruhu čtenářů. „Snad spíš k užšímu okruhu, ne?“ poznamenal Knapp a s porozuměním se zasmál.

Měl pravdu. Vlastní význam podobných článků v *Rudém právu* tou dobou nebyl v tom, že by je snad se zaujetím četla miliónová obec čtenářů. Ta jim celkem nevěnovala pozornost a četla především sportovní stránku. Četli je však ti, pro koho byla politika a ideologie profesionální nebo poloprofesionální záležitostí: lidé v politických aparátech, funkcionáři a aktivisté KSČ. Názory a formulace publikované v *Rudém právu* měly pro ně význam politické směrnice. Co

stojí v *Rudém právu*, lze si nejenom myslet, ale lze to také nahlas říkat, má se to dokonce propagovat.

Navíc pak *Rudé právo* bylo četbou okruhu sice velmi úzkého, zato však velmi vlivného a mocného, bylo četbou členů politbyra, tajemníků ÚV KSČ a jim blízkých kruhů. Ti nečetli sice všechno, nečetli ani příliš pozorně, ale přece jen celý jim podřízený politickomocenský aparát předpokládal, že pokud proti něčemu, co stálo černé na bílém v *Rudém právu*, nebyly z těchto kruhů námitky, bylo to možno považovat za text posvěcený nejvyššími místy.

Takto, nikoli hlavním vchodem, ale přes stránky Rudého práva jsem tedy vstoupil do svatyně politické moci tehdejšího Československa, do okruhu politických, stranických aparátů. Neměl jsem dlouho žádnou oficiální politickou funkci, ale získal jsem tam určitý vliv. Veliká chyba, které se dopouštějí lidé věci neznalí, je posuzovat skutečný vliv ve struktuře politické moci jenom nebo především podle formálního postavení lidí v různých funkcích. Pro takové lidi je československý ministr významnější osobností než vedoucí oddělení v aparátu ÚV KSČ - a to je samozřejmě omyl. Vedoucí oddělení ÚV KSČ totiž prakticky nikterak nezávisí na ministrovi, ale naopak, ministr v mnohém závisí na něm. Neboť on má

mnohem blíže ke skutečnému mocenskému centru, ke stranickému politbyru. On také rozhodujícím způsobem ovlivňuje jmenování, povyšování nebo naopak pád všech ministrových podřízených a konečně i ministra samého.

Pro člověka neznalého těchto věcí jsou proto některé úkazy každodenního života ve světě moci ve východoevropských totalitních systémech nepochopitelné. Kdyby například viděl, jak generál na inspekci u vojenského útvaru náhle nechá bez povšimnutí stát všechny své plukovníky a majory, s napřaženou pravicí se vrhne ke kapitánovi stojícímu nenápadně v řadě nastoupeného vojenského útvaru a přátelsky s ním začne rozprávět, pomyslí si, že generál je podivín nebo blázen. Ve skutečnosti však onen kapitán je referentem z branného oddělení ÚV KSČ, který si právě odbývá třicet dnu povinného vojenského cvičení. A generál i jeho plukovníci a majoři vědí, že jenom zdánlivě je to jejich podřízený, že ve skutečnosti jejich šarže, funkce i platy, kariéry a pády může tento kapitán ovlivnit více než oni sami.

Myslet si však, že mezi všemi politickomocenskými aparáty je prostě nejdůležitější a nejmocnější aparát KSČ a podle tohoto klíče už je pak možné se ve světě moci orientovat, byla by také chyba. Před pracovníkem aparátu KSČ, který má na starosti zdravotnictví,

se sice tetelí primáři nemocnic, případně i sám ministr zdravotnictví, ale týž pracovník se musí mít velmi na pozoru před důstojníkem Státní bezpečnosti, s nímž bydlí ve stejném domě, ačkoli ten vůbec není zaměstnancem aparátu KSČ. Tento důstojník bezpečnosti i jeho nadřízení si však zase naopak předcházejí referenty z branného a bezpečnostního oddělení ÚV KSČ, tajemníky ÚV KSČ i jejich pomocníky, případně i některé zcela určité jiné pracovníky stranického aparátu. Předcházejí si je často i více než ministra vnitra, neboť i ten je jenom ministr, byť ne „řadový“.

Uvnitř stranického aparátu samého také není zdaleka vždy rozhodující formální hierarchie jednotlivců. V šedesátých letech, za vlády A. Novotného, bylo například důležitým kritériem skutečného vlivu to, zda někdo patřil, nebo nepatřil do úzké party, která s Novotným hrála mariáš. Krajský tajemník strany nebo ministr, kteří s Novotným mariáš hráli, měli někdy větší vliv a moc než tajemníci ÚV KSČ, kteří s ním nehráli. Ale i ti, co karty hráli, i ti, co je nehráli, a koneckonců i Novotný sám, se velmi pozorně chovali k některým zdánlivě řadovým a bezvýznamným referentům aparátu KSČ. Když jsem se s tím v praxi setkal a divil jsem se, proč tajemník náhle váhá udělat něco proti názoru řadového referenta, ačkoli jinak vždy

autoritativně prosazoval svůj názor, poučil mě tento tajemník: jsou někteří soudruzi v aparátě, a když s nimi mluvíš, je to, jako bys mluvil v Moskvě.

Vědět, kteří soudruzi to jsou, bylo pro praktický život ve vyšších stranických aparátech důležitější než mít doktorát Vysoké školy stranické. Kdo to věděl, mohl si ušetřit nejednu nepříjemnost. A věděl také, proč právě před 21. srpnem 1968 někteří docela řadoví pracovníci aparátu KSČ náhodou odjeli na dovolenou do SSSR nebo do NDR. A ani dnes se nediví, proč se náhle pracovník ÚV KSČ odpovědný za řízení akademie věd stane ministrem vnitra nebo proč pracovník mezinárodního oddělení ÚV KSČ se náhle ukáže jako nejlépe kvalifikovaný pro funkci vedoucího oddělení kultury v ústředí strany. Kdo to neví. tápe ovšem v nejistotě a je stále znovu překvapován.

K poměrně velkému vlivu není tedy třeba vždy vysoké oficiální funkce. Nehrál jsem s Novotným karty ani jsem nesloužil KGB, ale patřil jsem k lidem, kteří tvořili podhoubí mocenské struktury, zvenčí neviditelné, leč životně důležité pro strukturu samu: bez něho nemohou existovat ani pyšné hříby moci, její oficiální výkvět. Jednotlivci i celé orgány moci jsou na tomto podhoubí závislé, čerpají z něho doslova živné šťávy, jichž se jim samým často

nedostává.

Zda stranický orgán - a to i nejvyšší, sjezd strany, ústřední výbor nebo jeho politbyro - schválí, nebo neschválí ve svém usnesení určitou konkrétní věc, určitý návrh, určitou formulaci, to zdaleka nezávisí na tomto orgánu samém. Jeho členové vždy projednávají už určité návrhy, které připravuje, formuje a píše aparát: nikoli tajemníci a nikoli vedoucí oddělení, ale pomocný aparát těchto funkcionářů. Pravda, návrhy jsou všelijak korigovány, leccos se v nich při jednání na schůzích orgánu mění, ale v podstatě obsahují právě to, co do nich vtělili nižší, pro veřejnost (i stranickou) zcela anonymní pracovníci aparátu. Na nich v mnohém přímo závisí, jakými slovy jsou formulovány určité myšlenky v usneseních ústředního výboru, stranických sjezdů, v usneseních vlády, v zákonech, a dokonce v ústavě: neboť i texty zákonů včetně ústavy schvaluje politbyro, k němuž přicházejí navrhovány, formulovány a upravovány aparátem, jeho různými komisemi a „pracovními skupinami“.

Boj o skutečný vliv na rozhodování je proto také bojem o pozice v nižších, zdánlivě ne příliš důležitých člancích aparátu. Sami tajemníci ÚV KSČ usilují o to, aby měli v sekretariátech a v různých odděleních aparátu své vlastní osobní „agentury“, lidi oddané jim osobně nebo přátele

lidí jim oddaných. Zvláště cenná byla taková agentura v osobním sekretariátě nejvyššího vládcce, prvního tajemníka, jímž byl v šedesátých letech A. Novotný. Skutečný vliv jednotlivých tajemníků, vedoucích oddělení a jiných vyšších funkcionářů je různý podle toho, kolik svých stoupců, lidí jim osobně zavázaných, mají v různých nižších člancích aparátu. Tam pak působí různé neformální, navenek pro nezavěšené oko neviditelné skupiny a kliky, které spojuje společná orientace.

To všechno může sloužit jen zájmům osobní kariéry vzájemně se podporujících členu takových klanů. Ale v situacích, kdy přímo uvnitř byrokratického mocenského systému jde i o problémy neosobní, kdy se střetávají různé politické orientace a koncepce, může se tato džungle byrokratických vztahů paradoxně stát i bojištěm o protibyrokratický, demokratizační vývoj politiky vcelku. A právě taková byla situace v Československu šedesátých let. Některé skupiny a klany uvnitř mocenského aparátu se stávaly postupně stále více nástrojem reformních komunistů, zatímco jiné zůstávaly naopak nástrojem konzervativních sil. snažících se reformní politiku brzdit a znemožnit.

Veřejná publicistická vystoupení v *Rudém právu* k otázkám teoretickoideologickým byla pro mne tedy ve skutečnosti počátkem neveřejné,

praktickopolitické aktivity uvnitř mocenských struktur ve stranickém aparátu. Nebyl jsem až do roku 1968 zaměstnancem stranického aparátu, mým zaměstnáním byla nadále práce v akademii věd. Ale moje skutečná činnost se v šedesátých letech stále více přesouvala do sféry stranického aparátu.

Protože jsem se častěji objevoval jako autor teoretickoideologických úvah ve stranickém tisku, začal jsem být také postupně stále častěji přibírán k práci různých „pracovních skupin“, které připravovaly podklady pro stranický aparát a stranické orgány, související jak s problematikou stranické ideologie, tak zejména s problematikou státu, práva, společenských organizací a vůbec celého politického systému. Tyto „pracovní skupiny“ se v šedesátých letech v KSČ stále častěji uplatňovaly jako hlavní prostředek, jímž stranický aparát zpracovával nejrůznější otázky. Jejich význam byl rozporný, celkově však postupně vedly k posílení pozice jak stranické inteligence stojící mimo aparát, tak k posílení pozic reformního komunismu. Oficiálně byly tyto skupiny výrazem tendence požadující vyšší míru vědeckosti řízení ve společnosti. Prakticky byly často především výrazem neschopnosti samého aparátu provádět analýzy a zobecňující úvahy vůbec.

Postupně se téměř ke všem důležitým

jednáním ve stranickém aparátu připravovaly podklady tak, že se vytvářely „pracovní skupiny“ z lidí mimo tento aparát: z pracovníků státních a hospodářských organizací, z pracovníků vysokých škol a vědeckých ústavů. Tito lidé fakticky dodávali a formulovali analýzy i návrhy příslušných opatření. Jimi vypracované podklady pak různé články stranického vedení upravovaly tak, aby byly přijatelné pro stranické vedení. Stranický aparát sám tedy plnil dvojí, rozpornou funkci: shromažďoval podněty, které často značně kriticky ukazovaly na skutečné problémy - a zároveň pak tyto podněty cenzuroval, zbavoval je někdy dokonce podstatného smyslu. Usnesení a rozhodnutí, která pak na tomto základě přijímaly stranické a mocenské orgány, se někdy velmi lišila od původních podkladů „pracovních skupin“, ale v podobě kompromisů se v nich přece jen odrážely reálné problémy.

V podstatě stejný systém se uplatňoval i při přípravě referátů a různých vystoupení nejvyšších stranických a státních činitelů v Československu šedesátých let. Tajemníci ÚV KSČ i členové vlády si sice nakonec osobně redigovali text svých projevů, ale fakticky vždy - až na nepatrné výjimky - četli texty sepsané jejich pomocníky v různých „pracovních skupinách“.

Účast v těchto „pracovních skupinách“ mi tedy postupně stále více umožňovala, abych

některé své názory - byť i v různě deformované podobě - vkládal do textů usnesení stranických orgánů a do úst vysokých stranických a státních hodnostářů.

O tyto pasáže usnesení a oficiálních referátů jsem se pak mohl dále opírat a interpretovat je tak, aby tím vznikl větší prostor pro kritickou analýzu a pro reformní ideje. Moje aktivity v obou rovinách - ve veřejné politické publicistice a v neveřejném politickém působení - se tak vzájemně podporovaly: to, co jsem vyslovoval publicisticky, nacházelo oporu v politických rozhodnutích i oficiálních projevech - a samozřejmě také naopak.

V podobné pozici jsem v šedesátých letech nebyl však zdaleka sám. V zásadě stejným způsobem pracovaly tehdy desítky reformních komunistů z různých vědeckých ústavů a vysokých škol. Mnoho ekonomů a sociologů mohlo své koncepce uplatnit i jako prakticky působící politické koncepce také jen obdobným způsobem. Všichni, kdo takto získávali uvnitř byrokratického mechanismu moci určitý vliv, platili za to ovšem také nevyhnutelnou daň: vztah mezi nimi a mocí, kterou ovlivňovali, nepůsobil jenom jednosměrně, nýbrž tato moc zároveň ovlivňovala také je a jejich reformní koncepce. Měla-li moc sloužit potřebám těchto reformistů, musili oni také sloužit potřebám moci.

Pamatuji si na mnoho konkrétních situací, v nichž jsem vážil všechna pro i proti a musil se rozhodovat, co za co. Nešlo totiž zdaleka jenom o to, že jsem nemohl vždy naplno a tak, jak jsem si to sám myslel, formulovat problémy do návrhů usnesení politbyra nebo do referátů tajemníka ÚV KSČ či předsedy vlády. Ale to byly koneckonců jen problémy věcného charakteru. Horší byly situace, kdy jsem vzhledem k celkové pozici ve stranickém mechanismu musil jasně a veřejně "hájit linii strany" i v případech, kde jsem o její správnosti už přesvědčen zdaleka nebyl.

Tak jsem například v roce 1961, kdy A. Novotný znovu označil problém politických procesů z padesátých let za „definitivně vyřešený“, nebyl přesvědčen o tom, že tento problém už opravdu neexistuje. Přesto jsem však nakonec na schůzích i v novinách hájil Novotného tezi, že Slánský nebude nikdy rehabilitován, protože má sám na zločinech padesátých let podíl, podobně jako Ježov, Jagoda a Berija v Sovětském svazu, kteří také nebyli rehabilitováni. V roce 1962 jsem jako lektor ÚV KSČ na stranických schůzích obhajoval oficiální stanovisko vedení strany k zatčení Rudolfa Baráka: trestní řízení proti němu se odůvodňovalo tím, že zneužil funkce ministra vnitra k vlastnímu obohacení, zpronevěřoval devizy atd. Novotný dal dokonce uspořádat

výstavu, která to měla dokázat prostému lidu. Byly tam vystaveny obleky a košile spolu s cizími bankovkami, různými obrazy a uměleckými předměty. Bylo to trapné, věděl jsem, že celá věc má politické pozadí, že Novotný podezíral Baráka (zřejmě právem) ze snahy o puč ve vedení KSČ. A přesto jsem „hájlil linii strany“.

Většinou bez vlastního přesvědčení jsem vedl řadu polemik proti „revizionismu“, zejména proti některým jugoslávským koncepcím, o nichž jsem si naopak myslel, že mohou být důležitým východiskem při přeměně politického systému i v Československu. Bylo to období, kdy „kritika revizionismu“ stála v popředí linie KSČ v ideologii: odchýlit se v takovéto chvíli od „linie strany“ nutně znamenalo ztratit vše, co jsem lety získal, ztratit možnost usilovat o reformu celkové stranické politiky postupnými kroky uvnitř politické moci samé, uvnitř aparátů a mocenských struktur.

Z hlediska politického kalkulu nebylo příliš obtížné ospravedlnit takové postupy. Věděl jsem bezpečně, že za cenu takovýchto kroků získám možnost ovlivňovat a spoluvytvářet koncepci stranické politiky, pokud jde o další vývoj celého politického systému v zemi, že si tím ve stranickém mechanismu zajišťuji postavení, které mi to umožní i nadále. A to jsem považoval za důležitější. Svou disertační práci v roce 1959 jsem

koneckonců psal o Machiavellim a věděl jsem, že již před čtyřmi sty lety to v politickomocenské praxi bylo stejné a že Machiavelli měl odvahu otevřeně to vidět. Dospěl k názoru, že zásady individuální lidské morálky (konkrétně morálky křesťanské) nemůže úspěšný politik učinit vždy východiskem svého rozhodování o otázkách politickomocenských, že v této sféře uznávají nakonec lidé za mravné a správné takové jednání, které je v jejich zájmu a je jednáním úspěšným.

Z hlediska vlastního svědomí, z hlediska pocitu individuální odpovědnosti, který jsem už po roce 1956 měl, to však tak snadné nebylo. Řešil jsem tento rozpor tím, že jsem si stanovil konkrétní meze, za které jsem nebyl ochoten ve jménu politického kalkulu jít. Takovou hranicí pro mne bylo na jedné straně jednání protiprávní, zločinné - a na druhé straně jednání, jehož politické škody by převažovaly nad tím, co jsem si sám pro sebe stanovil jako politickou užitečnost svých kroků. Myslím, že jsem tyto meze v celém období své aktivity uvnitř mocenskopolitických struktur diktatury po roce 1956 nepřekročil. Hrozilo mi to celkem dvakrát. Poprvé v míře ne tak veliké, ale přece jen už zjevně. V roce 1966, kdy v době zostřeného ideologického kursu (zákaz některých časopisů, represe proti lidem z oblasti kultury atd.) jsem došel k názoru, že další „podporou linie strany“

nutně překročím mez, kterou nelze ospravedlnit politickým užitkem. Situaci jsem řešil přerušáním ideologicky zaměřené publicistiky, demisí z některých funkcí a jednoznačnou orientací na teoretickou práci. Výsledkem byl vznik mezioborového výzkumného týmu pro otázky politického systému, jehož práci jsem vedl až do jara 1968. Podruhé hrozilo nebezpečí překročení mých vnitřních mezí v míře vrchovaté po sovětské vojenské intervenci v srpnu 1968. Situaci jsem řešil v listopadu téhož roku odchodem ze všech politických funkcí.

O tom však budu ještě podrobněji mluvit dále.

Reformní komunisté, kteří jako já působili přímo uvnitř mocenskopolitických struktur a aparátů, byli tím vším ovšem omezováni a vázáni už ve svém vlastním myšlení. I pokud se snažili objektivně analyzovat poměry a zjistit, co asi vyžaduje další společenský vývoj, co by si sama společnost asi přála, vždy měli už od samého počátku svých úvah na zřeteli i jiné východisko: co je reálně přijatelné pro danou situaci ve straně, v její mocenské struktuře, co lze a co nelze v této struktuře akceptovat. To vytvářelo autocenzuru nejenom v jejich projevech, ale v samém jejich myšlení. Otázkami, které byly pro mocenskou strukturu zjevné od počátku zcela nepřijatelné, se vážněji nezabývali už ani ve svých

myšlenkách, odsouvali je do pozadí jako problémy, které nelze v dohledné době převádět do oficiální politické ideologie a tím méně do politické praxe strany.

Proto se tato skupina reformních komunistů v průběhu šedesátých let často výrazně lišila od jiné skupiny, která působila mimo vlastní mocenskopolitické aparáty a snažila se také hledat a formulovat odpovědi na obecnější otázky společenského a politického vývoje. Reformní komunisté, činní v různých oblastech kulturního života, spisovatelé, umělci, novináři a rovněž ti pracovníci vědeckých ústavů a vysokých škol, kteří nevstupovali přímo do stranické politiky, do stranických orgánů a aparátů, neviděli v nemožnosti realizovat určité myšlenky těmito orgány a aparáty limitující faktor svých vlastních úvah. Samozřejmě se nezříkali snahy prosadit své názory v politické praxi, ale úspěchy v tomto směru si slibovali především od nátlaku, který se na mocenskopolitickou strukturu bude vykonávat zvenčí: veřejným míněním, různými skupinami ve společnosti (především obvykle z řad inteligence), různými k mocenskopolitické struktuře jen volné přidruženými organizacemi (např. svazy tvůrčích pracovníků kultury, výzkumnými, školskými a osvětovými institucemi atp.).

Celková politická orientace této skupiny

reformních komunistů byla proto demokratičtější a radikálnější než orientace skupin uvnitř samých mocenskopolitických struktur. Rozdíl mezi Literárními novinami a stranickým tiskem v šedesátých letech to ilustruje velmi konkrétně. To vedlo často ke konfliktům této radikálnější skupiny s politickou mocí. Reformní komunisté uvnitř mocenské struktury hráli při takových konfliktech obvykle nezáviděníhodnou roli provazolezců, balancujících mezi oběma póly. Takovéto rozpory mezi reformními komunisty byly však často spíše rozpory jejich různých rolí než rozpory jejich skutečných názorů a snah.

Co bylo reálným výsledkem mého politického úsilí v duchu reformního komunismu v šedesátých letech?

Má osobní pozice v mocenskopolitické struktuře, přesněji, v aparátu ÚV KSČ byla od roku 1964 dána tím, že jsem byl tajemníkem právní komise ÚV KSČ a zároveň oficiálním poradcem. konzultantem všude tam, kde různé stranické i státní orgány zaujímaly obecnější stanoviska k otázkám politického systému, demokracie a práva. (*) Lze říci, že při všech významnějších stranických a vládních rozhodnutích o otázkách tohoto druhu jsem od roku 1964 měl možnost v průběhu přípravy nějakým způsobem uplatnit i své názory a stanoviska.

Právní komise UV KSČ nezměnila samozřejmě před rokem 1968 celkové poměry ve státních aparátech ani při tvorbě a aplikaci práva. Přece jenom však v letech 1964- 1967 přispěla k tomu, že problémům práva a zákonnosti byla věnována stále větší pozornost, že o řadě otázek, které pak vystoupily do popředí při reformě roku 1968. se tu již diskutovalo a zaujímal se kritické stanovisko k existující praxi, že i některé konkrétní normy byly demokratičtěji novelizovány atd.

Jako vedoucí funkcionář této komise jsem se ovšem se svými názory stal vlastně oficiálně pozeňnaným činitelem. Kromě konzultací, které sloužily nejvyšším orgánům a funkcionářům, kromě účasti v desítkách různých „pracovních skupin“, jež připravovaly podklady pro rozhodnutí a usnesení, jsem byl také jedním z oficiálních interpretů ideologie a politiky, pokud se dotýkaly problémů státu, demokracie, práva, politického systému vůbec. Přednášel jsem na stovkách různých školení a schůzí (v letech 1964 – 1966 jsem v některých měsících absolvoval i přes dvacet přednášek tohoto druhu) - pro stranický aktiv, pro funkcionáře v krajích i okresech, pro pracovníky státního aparátu včetně bezpečnosti a armády. Byl jsem autorem desítek brožur a textů, které pro interní potřebu vydával aparát strany i státních orgánů. Tisíce

stranických a státních funkcionářů znaly mé názory z těchto školení a schůzí a přijímaly je většinou se sympatiemi.

(* Právní komise byla jednou z několika komisí ÚV KSČ, které vedení strany v šedesátých letech ustavilo jako své poradní orgány: existovala ještě komise ekonomická, ideologická, komise pro zemědělství a pro otázky mládeže. Komisím předsedali tajemníci ÚV KSČ, právní komisi V. Koucký. Členy těchto komisí byli vedoucí funkcionáři aparátu ÚV KSČ na daném úseku (v právní komisi M. Mamula, vedoucí oddělení bezpečnosti, armády a justice, V. Vědra, vedoucí oddělení státních zastupitelských orgánů a společenských organizací, P. Auersperg, vedoucí sekretariátu prvního tajemníka ÚV KSČ A. Novotného), ministři a šéfové ústředních státních orgánů (v právní komisi: ministr vnitra L. Štrougal, později J. Kudrna, ministr spravedlnosti A. Neumann, generální prokurátor J. Bartuška, předseda Nejvyššího soudu J. Litera, vedoucí úřadu předsednictva vlády J. Moural, státní arbitr ČSSR J. Dohnal, předseda Ústředí čs. advokacie Z. Hrazdíra) a pracovníci z vědeckých institucí a vysokých škol (v právní komisi: V. Knapp, ředitel Ústavu státu a práva ČSAV, O. Průša, děkan právnické fakulty v Praze, Z. Jičínský za Vysokou školu stranickou, P. Colotka, děkan právnické fakulty v Bratislavě, L. Kořša, ředitel Ústavu státu a práva SAV v Bratislavě aj.). Komise ÚV KSČ projednávala prakticky všechny důležité návrhy, které pak dostávalo politbyro. Její význam byl mimo jiné v

tom, že stála mezi politbyrem a vlastním aparátem ÚV, neboť aparát předkládal návrhy komisím a ty pak tlumočily své stanovisko prostřednictvím předsedů přímo politbyru.

* * *

Ideologickopolitickou koncepci, kterou jsem všemi způsoby v šedesátých letech mezi funkcionáři stranických a státních orgánů propagoval a která se tehdy stala vlastně oficiálně propagovanou koncepcí v KSČ. lze stručně shrnout takto:

Jak ukazuje zkušenost SSSR, vítězstvím socialistických společenských vztahů se velmi mnoho věcí mění. Uvnitř společnosti není už hlavní problém třídní boj, není koho potlačovat jako třídu, stát diktatury proletariátu se mění ve všelidový stát. Hlavním problémem politiky je správně vyjadřovat potřeby a zájmy celé společnosti, dbát na to, aby dílčí, zvláštní potřeby a zájmy lidí nebyly nadřazovány celkovým, obecným potřebám těchže pracujících lidí.

Dříve bylo možné lehce rozhodnout, co je v zájmu socialismu: bylo to omezení a likvidování soukromého vlastnictví a s ním spjatých třídních vztahů. K tomu nebylo třeba zvláštních znalostí, stačilo „třídní cítění“. Kde je nezestátněná továrna nebo mimo družstvo stojící soukromý podnikatel, poznal každý. Ale jak se pozná, zda je v zájmu celé společnosti, aby chemická výroba

vzrůstala o pět nebo naopak o patnáct procent? Je v zájmu dělnické třídy pěstovat více kukuřice, nebo více hrachu? Slouží celkovým potřebám socialistické společnosti valčík, nebo džez?

Klást takto podobné otázky je nesmyslné, chtít s takovým přístupem řídit společnost je škodlivé. Co je a co není opravdu celospolečenským zájmem za socialismu, můžeme posoudit jenom při dodržení dvou podmínek: že se uplatní odborné znalosti při rozhodování jakýchkoli problémů a že sama společnost má možnost říci, co za svůj zájem považuje. Tyto dvě zásady je nutno uplatnit v celém politickém systému.

V hospodářství, stejně jako v kultuře, je třeba umožnit lidem, kteří jsou odborníky, aby mohli uplatnit své názory. Bez vzdělání a bez odborných znalostí se dnes už ve většině případů nedá určit, co je v „zájmu dělnické třídy“. A zároveň je také nutné, aby se všechny organizace, které v politickém systému máme, mohly vyjadřovat k tomu, co má a co nemá být obsahem politiky státu. Jde hlavně o to, aby odbory, organizace mládeže, různé zájmové organizace mohly skutečně říci, co považují za svůj zájem a co ne. Celospolečenský zájem lze správně určit jenom tehdy, jestliže se mohou při jeho hledání uplatnit zájmy dílčí. To platí i o zájmech místních, proto musí vzrůstat role národních výborů a vůbec

místní samosprávy.

Aby bylo možno správně určit, co je zájmem celé společnosti, musí i každý jednotlivec mít možnost projevit svůj zájem, své potřeby, a tedy své názory. V tomto smyslu hraje podstatnou úlohu právo. Právo nelze chápat jako soubor libovolných nařízeních. Právo musí zaručit, že i nositelé dílčích zájmů (skupiny a jednotlivci) mohou své zájmy projevit: potlačit tuto možnost znamená popírat právo. Mnohým nelze dát za pravdu - ale musí mít možnost projevit svůj zájem. Nemůže to ovšem platit tam, kde jde o zájmy proti společnosti, ale to výslovně stanoví zákon. Jen omezení obsažená v zákonech mohou omezovat práva lidí.

Komunistická strana je vedoucí silou celého společenského systému. Ale vedoucí úloha strany není něčím, co je jednou provždy dáno z minulých zásluh v třídním boji. Vedoucí úlohu musí komunistická strana v nových podmínkách stále znovu obnovovat a získávat. Dělá-li chyby, jestliže správně neprosazuje zájem celku, oslabuje i svou vedoucí úlohu. Strana sama musí umožňovat, aby se projevíly i takové zájmy a potřeby lidí, které ona sama za celospolečenské nepovažuje. Musí odůvodnit, proč. Musí sama také se znalostí věci rozhodovat, musí tu být odborně vzdělaní komunisté, kteří stranická rozhodnutí připravují. Metody nařizování

nadlouho nevystačí. Stejně tak je chybné, zaměňuje-li strana státní a společenské organizace, které musí být samostatné. Úloha strany je úlohou dirigenta - a ten se také nesmí snažit hrát sám místo celého orchestru.

Nemyslel jsem si ani v době, kdy jsem tyto myšlenky uvnitř KSČ hlásal, že to jsou nějaké vědecké poznatky. Tento soubor ideologicko-politických tezí lze kritizovat a zesměšňovat jak z hlediska jakékoli důsledně demokratické teorie, tak také z hlediska vlastní teorie Marxovy. Ale to se mi nezdálo tehdy a nezdá se mi ani dnes politicky podstatné. Za podstatné jsem považoval, že v systému totalitní diktatury, která v praxi šedesátých let v Československu vládla, se myšlení té síly, o níž se tato diktatura opírá, myšlení tisíců komunistických funkcionářů, postupně obrací kriticky proti této diktatuře. Jakkoli to byla kritika ideologická a nedůsledná, byla to přece jen kritika. A právě proto, že byla uzpůsobena myšlení lidí, kteří po léta diktatuře sloužili, byla prakticky účinná. Myšlenka, že vývoj dál postaru není možný, že v zájmu socialismu a komunismu je nezbytná i politická reforma, se pomalu stávala samozřejmou a přijatelnou i uvnitř mocenskopolitických struktur.

Dnes bych už nebyl schopen obětovat několik let života tomu, abych mezi funkcionáři Husákova režimu v Československu šířil

podobnou ideologii. Zdálo by se mi to předem jako marné úsilí, neboť dnes veliké většině těchto lidí nejde ani o socialismus, ani o zájmy celé společnosti, a konečně ani o úlohu komunistické strany z hlediska jejího „dějinného poslání“, nýbrž jde jim jen o vlastní moc a prospěch. Budou zřejmě také časem nuceni systém reformovat, ale motivem jim bude jen neudržitelnost věci z hlediska vlastní moci a prospěchu, nikoli jejich víra v komunistickou ideologii. Tehdy však, před rokem 1968, jsem takové úsilí vynakládal. protože jsem se v praxi přesvědčoval, že má smysl pro desetitisíce komunistů, kteří opravdu hledají východisko nejenom pro sebe, ale i pro socialistické a komunistické zásady a jejich možnou realizaci ve společnosti. Že to nebyla iluze, dokázal nakonec rok 1968 a po něm i rok 1970: půl miliónu komunistů musilo být z KSČ vyhozeno, protože trvali na svých reformních názorech.

Nebýt toho, že značná část funkcionářů a členů KSČ už několik let před rokem 1968 nejenom ze svých praktických zkušeností viděla nutnost reformy, ale i vývojem svého vlastního myšlení, svého ideologického vidění věcí byla připravena pro postupnou demokratizaci politického systému, nemohlo by se uskutečnit několik měsíců pražského jara. Neboť politický úspěch pražského jara byl možný jenom proto, že

jak pohyb společnosti „zdola“, tak také pohyb KSC „shora“ se mohly setkat a v jisté míře spojit. A to by bez několika let ideologického působení reformního komunismu uvnitř samé mocenskopolitické struktury diktatury komunistické strany nebylo možné.

* * *

Reformní komunisté, kteří působili uvnitř mocenskopolitických struktur, tam samozřejmě nemohli působit bez vědomí nejvyššího stranického vedení, v jehož čele stál A. Novotný. Myslím, že skutečné poměry v KSC v šedesátých letech se velmi zkreslují, mluví-li se o celé době vlády A. Novotného jako o období stalinského temna, do něhož náhle od ledna 1968 vtrhlo světlo Dubčekovy reformní politiky. Zvláště paradoxní je, hodnotí-li Novotného éru v černých barvách Husákovo vedení KSC, které nastolilo ve společnosti i v KSC metody, o nichž by v posledních letech své vlády Novotný nemohl ani uvažovat, natož aby je mohl uplatnit v praxi. Také četní publicisté na Západě si věci velmi zjednodušují: považují například současný stav v Maďarsku za vrchol liberalismu, a zároveň často, hovoříce o Československu, ztotožňují celou éru A. Novotného se stalinistickým temnem. Ve skutečnosti však i nejliberálnější plody „kádárizace“ v Maďarsku koncem sedmdesátých let jsou velmi podobné rysům režimu A.

Novotného v Praze v letech 1964-1967.

Ekonomická reforma, nazývaná „novou soustavou hospodářského řízení“ a spojená především se jménem O. Šika, nebyla za Novotného nějakým pokoutně provozovaným kacířstvím, ale byla schválena stranickým vedením a realizovala se v praxi jako oficiální stranická a státní politika. Problém byl v nedůslednosti, s níž toto vedení k ekonomické reformě přistupovalo - ze strachu, že hospodářská reforma povede k politickým komplikacím a věci se vedení „vymknou z rukou“.

Teprve Husákovo vedení KSČ odsoudilo celou tuto reformu jako „revizionistickou šikovštinu“ a zakázalo o ní vůbec diskutovat. Některé její prvky však přesto z pragmatických důvodů zůstaly ve skutečnosti v hospodářské praxi i nadále.

Komunističtí intelektuálové byli od roku 1956 vždy periodicky vystavováni různému šikanování, byli v různých kampaních kritizováni a jednotlivci byli občas postiženi: zakazovalo se jim publikovat nebo pracovat ve vědeckých či kulturních institucích. I to však bylo většinou dočasné, postižení se za čas vraceli do veřejného života a v době největšího pronásledování jim až na malé výjimky nebyla znemožněna kvalifikovaná intelektuální práce vůbec. Omezovány cenzurou, vycházely *Literární*

noviny a další časopisy, jejichž politická orientace byla vůči režimu jednoznačně kritická a reformně komunistická. Stovky spisovatelů a umělců, historiků, sociologů, ekonomů, právníků i filozofů, kteří se od roku 1970 žijí jako topiči, nádeníci, myči oken a kdo ví, jak ještě, seděly ve vědeckých a kulturních institucích a zpracovávaly z různých stránek jediné veliké téma: kritiku Novotného režimu. A to všechno v době Novotného vlády.

Byl tedy sám Antonín Novotný snad reformním komunistou? Myslím, že nebyl, že byl skutečně pozůstatkem stalinské doby. Jeho role však nebyla jednoznačně negativní, byla rozpornější a složitější. A totéž platí o některých jiných lidech v tehdejší vedení KSČ i ve stranickém a státním aparátu šedesátých let. Po lednu 1968 se reformní politika jednoznačně spojila se jmény některých členů nejvyššího stranického vedení z Novotného éry, především se jmény A. Dubčeka a O. Černíka. Rok 1968 naopak jiné členy tohoto vedení smetl ze scény, například tajemníky UV KSČJ. Hendrycha a V. Kouckého. Osobně jsem však přesvědčen, že právě oni v šedesátých letech umožňovali rozvoj reformního komunismu v KSČ více než někteří z těch, které pak tato reforma vynesla do vedoucích funkcí neboje v nich ponechala. Jako každý politický převrat účtovala i dubčekovská reforma

roku 1968 zdaleka ne jenom podle zásluh, ale často také podle osobního záští na jedné a osobní protekce na druhé straně. Mimo jiné na to i doplatila.

Antonín Novotný patřil ke „staré gardě“ komunistů. Byl členem KSČ od jejího založení v roce 1921, před válkou byl stranickým funkcionářem krajského formátu, válku prožil v jednom z nejhorších nacistických koncentráků, v Mauthausenu. Jeho spoluvězňové z této doby dosvědčují, že se tam zaříkával, že po válce už s politikou nechce mít nic společného a bude se starat o rodinu, domek a zahrádku. Toto předsevzetí však nedodržel a v roce 1945 se stal vedoucím tajemníkem krajského výboru KSČ v Praze.

Pamatují Novotného už z té doby, z let 1947-1950. Většina krajských funkcionářů KSČ v něm tehdy viděla spíše administrátora než politika. Autoritativní hlavou krajské organizace byl její předseda J. Krosnář a politickým rozhledem i organizačními schopnostmi Novotného převyšovali jeho zástupci, mezi nimi zejména F. Kriegel. Mnohé drobné příhody z každodenního života nesvědčily o tom, že by Novotný byl mužem pronikavé inteligence.

Novotného vzestup, jeho příchod do sekretariátu ÚV KSČ, je spojen s jeho aktivitou při „odhalování nepřátel ve straně“, s jeho

horlivostí při přípravě procesu s generálním tajemníkem KSČ R. Slánským v roce 1951-1952.

Novotný se asi už narodil bez některých vlastností, jimiž jsou lidé normálně vybaveni. V době svého krátkého působení na generální prokuratuře v Praze jsem viděl úřední spisy, které prokazovaly neuvěřitelnou věc: po popravách funkcionářů odsouzených v procesu se Slánským se jejich majetek za babku rozprodal mezi přeživší vysoké funkcionáře a při této příležitosti si rodina Novotných (paní Božena Novotná osobně) zakoupila také ložní prádlo a čínský porcelánový servis po Vladovi Clementisovi!

Představa, že první tajemník vládnoucí strany a hlava státu spí na prostěradlech, které patřily člověku, jehož sám pomáhal přivést na popraviště, je ve dvacátém století v Evropě čímsi neuvěřitelným. Leč bylo to tak. A nešlo o nedorozumění, že by totiž rodina Novotných snad nevěděla, co vlastní. Hovořil jsem o té věci s paní Lídou Clementisovou v roce 1956 a dozvěděl jsem se od ní, že ten čínský porcelán se paní Boženě Novotné velmi líbil, když byla spolu se svým mužem u Clementisů na návštěvě ještě v době, kdy byl Clementis ministrem zahraničí. No, a tak si ho paní Božena po jeho popravě koupila.

Nevynáším toto doslova špinavé prádlo po dvaceti letech na veřejnost proto, abych Novotného ostouzel. Myslím však, že je to fakt,

který lépe než dlouhé rozbory různých politických důkazů svědčí o tom, jaký asi mohl mít A.

Novotný pocít morální odpovědnosti za politické procesy stalinské éry. Jaké asi bylo lidské zázemí člověka, který v roce 1954 také sám o rozsudcích v několika dalších politických procesech (včetně jednoho rozsudku smrti) rozhodoval již jako první muž ve straně.

V téže době, v roce 1954, však vyprávěla Novotného neteř, tehdy studentka v Moskvě, v úzkém kroužku jiných studentů, jak Novotný pije kávu s jejím otcem, drží hlavu v dlaních, vzlyká a stěžuje si: „Já na tu funkci nestačím, já to nemohu dělat, já nemám ty schopnosti.“ - Věřím, že to myslel doopravdy. Byl jat obavami, zda nepoškodí socialismus, dělnickou třídu tím, že dělá funkci, na kterou se sám necítí být dost schopný. Koupě Clementisových prostěradel však se zájmy dělnické třídy v jeho mysli nesouvisela, a proto o ní asi neuvažoval.

Novotný byl sice zbyrokratizovaný, až ke zločinům poklesnuvší, ale původně přece ještě jen dělnický funkcionář. Představoval svéráznou směs přesvědčení o správnosti komunistické doktríny, o její prospěšnosti dělníkům, s politikářským čachrářstvím a nadáním k byrokratickým, mocenským intrikám, jež v praxi nabývaly stále více vrchu nad původními motivy jednání.

Na vrcholu své moci dal u přehradního jezera na Vltavě v blízkosti zámku Orlík vybudovat „rekreační středisko“ pro špičky mocenské hierarchie. V tomto oploceném, policejně střeženém prostoru stojí moderní vily, vybavené podle západoevropského standardu, přidělené k rekreaci jednotlivým členům politbyra, sovětskému velvyslanci a jiným pohlavárům. Od toho všeho oddělen, na vyvýšeném místě o samotě stojí dům zvaný tehdy v aparátu „orlí hnízdo“ - objekt pro rekreaci samotného A. Novotného. Tento dům však není imitací vilky západního kapitalisty: je to imitace českého venkovského stavení, selské chalupy. Před chalupou stojí obrovský pivovarský sud, v něm židle a stůl. A u tohoto stolu sedával po nedělích Novotný se svými nejbližšími (nikoli podle funkcí, ale podle osobních vztahů) a trávil čas podle svého gusta - hrál mariáš. Byl to samozřejmě také snobismus elity, ale snobismus ve vydání, k němuž dospěl dělník z Čakovic, který v tom všem byl nějak nestvůrně přítomen.

V posledních letech své vlády byl Novotný přesvědčen, že na svou funkci nejenom stačí, ale že ji vykonává znamenitě. Formuloval jednou v osobním rozhovoru své politické krédo takto: „Lidi tě musejí mít rádi. nemusejí s tebou souhlasit - ale důležité je, aby tě museli respektovat. A ve straně je hlavní: nesmíš dovolit,

aby proti tobě vznikla opozice zleva! Ta zprava nevádí, ale nalevo se ti nesmí zformovat žádná grupa."

Je to hodně jednoduché, ale pro realitu mocenského systému v „reálném socialismu“ vůbec ne hloupé. Je to vyjádření praktické zkušenosti stranické byrokracie v zemích sovětského bloku. Ta ví, že je možné vládnout nedemokraticky, bez ohledu na mínění lidí, ale že existuje určitá mez přezírání lidu: mez, za níž by lid ztratil k moci respekt, buď proto, že by se ukázala jako neschopná zajistit jeho nejelementárnější potřeby, nebo proto, že by se ukázala jako slabá a neschopná ochránit své zájmy. A ideologické krédo této stranické byrokracie - nedovolit opozici zleva, tj. sama být jedinou možnou variantou levicové politiky v očích lidu - to je jen novým poměrům přizpůsobená stará myšlenka Machiavelliho: státy se udržují tím, že udržují ideu svého vzniku.

Novotný byl nesporně pragmatický politik a ani se nesnažil předstírat, že je sám nějakým tvůrcem teorie a ideologie. Stranická ideologie měla však pro něj hodnotu jakéhosi všeobecného kritéria správnosti praktické politiky. Jiná je otázka, co v jeho hlavě tvořilo souhrn „zákonitosti a pouček" této ideologie a teorie — byl to nepochybně souhrn vulgárních, oficiálních brožurkových dogmat. Důležité v této souvislosti

je však jedno: primitivní, v zásadě autoritářská osobnost nepostavila koneckonců jako poslední kritérium správnosti myšlenek a činů sebe sama, nýbrž uznávala existenci kritéria sobě nadřazeného, kritéria určitých idejí a zásad, nikoli jenom kritéria moci.

A. Novotný patřil ještě k onomu typu starých komunistických funkcionářů, pro něž je význam stranické ideologie něčím hluboce osobním: celý jejich život, formování jejich osobnosti, vše, čeho si sami na svém živobytí cení, vše to je pro ně důsledkem toho, že stranickou ideologii (ať už v jakémkoli obludném pojetí) uznávali za hodnotu sobě nadřazenou. Zním osobně řadu takových funkcionářů, pro něž je právě z těchto důvodů „strana vším“, kteří i po vyloučení z této strany prohlašují: to, co jsem, ze mne udělala strana (což je ovšem výrok obsahující kouzlo nechtěného: je v ironickém smyslu hluboce pravdivý).

Pro lidi tohoto typu se ovšem obsah ideologie může stát závazným kritériem, které se pak opravdu snaží přijmout, až když se taková ideologie stane oficiální stranickou ideologií, až když se vtělí do stranických opatření a směrnic. Lidé tohoto typu mohou ve jménu stranické ideologie zločinně jednat a nepovažují to za zločin, protože kromě systému hodnot uzavřeného do této ideologie vůbec žádný jiný

hodnotový systém nemají. Když se pak ideologie oficiálně změní, jsou stejně ochotni jednat jinak a upřímně se podivují, jak to, že by se jim předchozí jednání mělo vytýkat. Tak například Ladislav Kopřiva, starý komunistický funkcionář (podle mého názoru stejného typu jako A. Novotný), který jako ministr bezpečnosti aktivně připravoval inscenované procesy na počátku padesátých let, prohlásil v roce 1963 před stranickou komisí: „Ano, to zatýkání odporovalo zákonům, ale tehdy se na to nebral zřetel, to došlo až v pozdějších letech k tomu opatření, že se musí dodržovat zákony.“

Stojí-li ovšem člověk tohoto typu na vrcholu mocenské hierarchie a sám vlastně rozhoduje o tom, co je a co není oficiální a stranickou ideologií, těžko se odhodlává vtělit do této ideologie něco, co by odsuzovalo jeho vlastní minulost. Přesto však za jistých mimořádných okolností toho může být schopen. Na Novotného zapůsobilo několik takových mimořádných okolností.

Nový, protistalinský obsah ideologie se stal za Chruščova oficiální ideologií v Sovětském svazu. tj. u instance Novotnému i celé KSČ nadřízené. I Novotný-byrokrat byl tedy vystaven tlaku, který vyžadoval změnu jeho předchozí orientace. Zatímco koncem padesátých let nebyla ještě Novotného pozice ve vedení strany tak silná,

aby mohl svalit vinu za politický teror na jiné a sám přitom ve své pozici zůstat, změnil se počátkem šedesátých let i tento faktor. Dva významní členové starého Gottwaldova vedení - A. Zápotocký a V. Kopecký - zemřeli. Rudolfa Baráka, který se uvnitř politbyra v mocenském boji pokusil Novotného vinu na politických procesech využít ve svůj prospěch, dal Novotný s Chruščovovým požehnáním zavřít. V politbyru měl místo nich už nové lidi, sobě nakloněné: J. Hendrycha. D. Koldera a M. Chudíka, v sekretariátu měl na své straně nového tajemníka V. Kouckého, měl i nového ministra vnitra L. Štrougala. Ve vedení KSČ se tak změnila situace v neprospěch těch, kdo byli osobně odpovědní za politické procesy padesátých let: Novotný si konečně mohl dovolit provést důkladnější kritiku těchto let i důslednější rehabilitaci obětí politických procesů s reálnou nadějí, že jeho osobní pozice se tím nejen neoslabí, ale naopak posílí. Roku 1963 to provedl. Vinu svalil na zbývající tři členy vedení z Gottwaldovy éry - na V. Širokého, K. Bacílka a B. Kóhlera. Do předsednictva strany dosadil tři nové funkcionáře - A. Dubčeka, J. Lenárta a M. Vaculíka.

Teprve tehdy, v roce 1963. měl Novotný ve vedení KSČ poměr sil, jaký si Chruščov v Moskvě vytvořil již koncem padesátých let odstraněním „protistranické skupiny“ Molotova, Malenkova,

Bulganina a Kaganoviče. tj. většiny někdejšího Stalinova politbyra. Vrchol Novotného moci tedy je - jakkoli to někomu zní paradoxně - spjat s odstavením gottwaldovsko-stalinské garnitury ve vedení KSČ. Teprve to ho zbavilo strachu, že chruščovovskou politikou ohrozí vlastní pozici, to ho zbavilo noční můry, jakou pro něho musela být vleklá situace, v níž sedm let (od roku 1956) problém odpovědnosti za politické procesy viditelně ohrožoval i jeho mocenské postavení. Měl teď skutečně své vedení strany, složené z lidí, kteří nedosadili jeho, ale které naopak do funkcí dosadil on sám.

Toto nenápadně vzniklé nové vedení KSČ učinilo nejvýznamnější politický krok tím, že na ekonomickou krizi, která se projevila zhroucením třetí pětiletky v prvním roce jejího plnění (v roce 1963), nereagovalo už jako dříve snahou vrátit se ke starým, zdiskreditovaným metodám, nýbrž naopak snahou jít dále a důsledněji cestou ekonomické reformy, zavést „novou soustavu řízení národního hospodářství“. Podstata nové linie spočívala v odbourávání byrokratického centralismu a v uvolňování samostatné ekonomické aktivity státních podniků, v uplatnění vlivu trhu a ve snaze o vyšší ekonomickou efektivnost. Tím byl v hospodářské oblasti významně narušen systém totalitní diktatury - a odtud se pak otevíraly reálné

možnosti postupné reformy systému i v jiných oblastech společenského života. I personální vedení strany se dále vyvíjelo ve prospěch lidí stojících na pozicích hospodářské reformy: do předsednictva přichází O. Černík a tajemníkem ÚV KSČ pro zemědělství se stává L. Štrougal.

Několik let před rokem 1968 se tedy Novotného vedení KSČ skládá už z lidí, kteří se ve své veliké většině neuzavírají myšlence, že další vývoj vyžaduje změny a reformy. A totéž platí i o mnoha pracovnících placeného stranického aparátu, kteří v těchto letech tomuto vedení slouží. Sama myšlenka nutnosti reformy, samo přesvědčení, že starý systém řízení společnosti se musí změnit, určuje atmosféru těchto let také uvnitř mocenskopolitických aparátů. Jiná je ovšem otázka, jaké představy o charakteru takových změn toto vedení a aparát měly. Zde samozřejmě převládaly snahy omezit reformy ve všech oblastech na takové kroky, které neohroží mocenské postavení nejenom vedení a jeho aparátů, ale ani většiny konkrétních osob, které v těchto mocenských aparátech zaujímají pozice. To bylo celkově podstatnou překážkou jakýchkoli praktických reformních kroků a vedlo ke stavu, kdy se o reformách spíše (pokud možno nevěřejně) uvažovalo a hovořilo, než aby se reformní opatření opravdu prováděla. Hlavní snahou nejčastěji bylo shromáždit všechny

argumenty, které měly prokázat. proč se určitý reformní krok udělat nedá (buď v dané chvíli, nebo vůbec v navrhované podobě). Ale ani vedení strany, ani jeho aparát nepochybovaly koneckonců o tom, že za nějaký čas a třeba v jiné podobě přece jen reformy, a to i v politickém systému, nutné budou.

Myslím, že toto přesvědčení sdílel i sám A. Novotný. Jakmile se mu podařilo nejenom se udržet, ale naopak upevnit svou pozici na bázi chruščovovské ideologické a politické orientace, přijal tuto orientaci opravdu i vnitřně za svou. Z ní - a nikoli už ze stalinské ideologické minulosti - sám pro sebe vytvořil kritérium, jímž poměřoval správnost svého počínání. Vnitřní přechod A. Novotného na pozice Chruščovovy ideologie a politiky se však udál příliš pozdě. Koncem roku 1964 byl Chruščov v Moskvě sesazen.

Je známo, že A. Novotný spolu se svým politbyrem se tehdy zmohl na nevídaný čin - na kritické výhrady proti způsobu, jímž Brežněv provedl svůj protichruščovský puč v Kremlu. Tento protest se dodnes často traduje spíše jako komická kuriozita. Osobně se však domnívám, že tato „vzpoula“ vazala, tradičně poslušného vůči Moskvě, jakým A. Novotný byl, naopak dokazuje, že pro něj osobně přijetí chruščovovské orientace v roce 1963 bylo do té míry významným krokem, že se musel dokonce bránit, když se zdálo, že

snad nový směr událostí v Moskvě ohrozí i jeho přerod.

Od roku 1964 vzniká pak paradoxní situace: za vlády Novotného, který je všeobecně pokládán za poslušnou moskevskou loutku (jeho lidová charakteristika zněla: Antonín Novotný, ke všemu ochotný), se nejenom v československé společnosti, ale i uvnitř KSČ a v mocenskopolitických strukturách teprve naplno rozvíjí protistalinská, reformně komunistická kritika, kterou v Moskvě naopak Brežněvova kamarila postupně stále zjevněji opouští, zatlačuje do pozadí, a restauruje stále více prvků stalinismu. To nutně posiluje skryté, navenek nepozorovatelné rozpory mezi Novotným a Moskvou.

Novotný pociťuje Brežněvovu nepřízeň jako nebezpečí. V roce 1967 se pravděpodobně pokusil hledat v Moskvě samostatné opory, sbližuje se s maršálskou skupinou kolem velitele Varšavské smlouvy Jakubovského, která v Moskvě stojí blíže Šelestovi než Brežněvovi. Sama Brežněvova pozice je v Moskvě roku 1967 ještě nejistá, a tak i někteří vazalové sázejí spíše na jiné skupiny v moskevské mocenské hierarchii. U Novotného začíná opět zájem o zachování osobní pozice převažovat nad jeho chruščovovským ideologickým přerodem. Znovu se snaží „utahovat šroub“ ve vnitřní politice a od léta

podniká řadu kroků v tomto směru: proti spisovatelům a reformně komunistickým intelektuálům i proti svým kritikům v samém ústředním výboru.

Vzrůstá vliv, který za Novotného mají v armádě i v bezpečnosti skupiny funkcionářů orientované na "jestřáby" v Moskvě a reprezentované v aparátu ÚV KSČ Miroslavem Mamulou, vedoucím branného a bezpečnostního oddělení. Brežněv sleduje tento vývoj zřejmě s rostoucí nelibostí. A když ho Novotný v prosinci 1967 zve do Prahy, očekáváje přece jen jeho podporu proti opozici v ÚV KSČ, Brežněv svým známým výrokem „eto vaše dělo“ (to je vaše věc) dává volnou ruku právě této opozici proti Novotnému. Protože je sotva možné předpokládat, že by si Brežněv takovou změnu přál proto, aby mohlo dojít k pražskému jaru, proti němuž nakonec poslal tanky, zbývá jediné vysvětlení: Brežněv si přál sesazení Novotného proto, že ten už nebyl dostatečně povolným a vhodným nástrojem jeho osobní politiky.(*)

Novotný byl člověk bez vzdělání, které mu nahrazovala nesourodá směs znalostí, jež získal v souvislosti se svou funkcí. Cizí slova v jeho projevech musela být v textu, z něhož četl, vždy psána foneticky, aby nedošlo k trapnostem. Z toho měl Novotný komplex, častý u lidí nevzdělaných. Byl mstivý vůči každému, kdo na

(*) Vysocí pohlaváři jezdí na návštěvy samozřejmě vždy s okruhem svých pomocníků z aparátu. Z rozhovorů Brežněvových pomocníků s pomocníky Novotného vím, že před odjezdem do Prahy se tehdy Brežněv ptal svého pomocníka, kompetentního pro Československo: „Kdo je u nich vlastně druhý?“ O poměrech v Praze lépe informovaný pomocník mu však mohl říci jen to, že za dané situace to vůbec není takto personálně jasné. „No dobře,“ uzavřel záležitost Brežněv. Zřejmě dospěl tehdy k názoru, že koneckonců není tak důležité, bude-li to Hendrych. Lenárt, Dubček, nebo někdo jiný. Ani po osobních jednáních se členy vedení KSČ v Praze pak svůj názor nezměnil. Odtud blahosklonná slova: „To je vaše věc.“

jeho nevzdělanost udělal narážku. Jeho komplex měl však i druhou stránku, v praxi spíše pozitivní: měl před vzděláním respekt a byl přesvědčen, že vzdělání a věda jsou pro komunismus nezbytné. Dovedl být vůči inteligenci hrubý a z mocenské pozice sprostý, ale celkově ji respektoval. Lichotilo mu také stýkat se s předními představiteli inteligence. Pořádal schůzky se spisovateli a umělci - zřejmě nikoli náhodou právě v Lánech, kde se před válkou konávaly schůzky intelektuálu s T. G. Masarykem.

Novotný byl v politice často nepřítelem reformních komunistických intelektuálů, zejména pokud odmítali podřídit se jeho

pokynům a respektovat jeho politickou moc. Zároveň však usiloval o to, aby je spíše získal než potlačil, aby je jako celek zapojil do "politické strany" a ne aby je vyřadil z politické aktivity vůbec. Chtěl, aby inteligence byla jak ozdobou jeho panování, tak také „nástrojem výstavby komunismu". Podle toho, jak se mu zdálo, že toho dosahuje, nebo naopak, že intelektuálové jeho záměry maří, kolísala jeho politika vůči inteligenci od pochval, preferencí a korupce až k zastrašování a represáliím.

Tuto jeho politiku vůči inteligenci v praxi prováděli, konkretizovali a modifikovali především dva tajemníci UV KSČ - Jiří Hendrych a Vladimír Koucký. Na rozdíl od Novotného oba měli určité vzdělání, nedokončenou vysokou školu. Byli přirozeně inteligentnější, Koucký byl podle mého názoru vůbec nejinteligentnější člen stranického vedení za Novotného. Studoval kdysi logiku a matematiku, byl schopen abstraktního myšlení, ovládal několik jazyků a věděl nejvíc o světě a kultuře. Oba začínali politickou dráhu jako komunističtí žurnalisté, Hendrych ještě před válkou. Koucký v ilegálním Rudém právu za války. V roce 1945 jim bylo kolem třiceti a nepatřili v padesátých letech, za Stalina, k nejvyššímu vedení KSČ. Samostatnější vliv na politiku strany získali až po roce 1956 a svou politickou budoucnost a kariéru spojovali s

chruščovovskou ideologickou a politickou linií.

Oba patřili k lidem, kteří v šedesátých letech formovali Novotného politiku se všemi jejími rozpory, ale rozhodné měli podstatný vliv na to, že se tato politika celkově vyvíjela stále vyhraněněji jako politika chruščovovská. Byli samozřejmě „lidmi Novotného“: ten je dosadil do jejich funkcí, mezi nejvyšší stranickou byrokracií. Nebyli však bez perspektivy ani po Novotném. Naopak, generačně i politicky mohli odchodem Novotného jenom získat, ovšem za předpokladu, že se zachová celková politická kontinuita vývoje v KSČ i po Novotném.

Ideologie reformního komunismu v KSČ vyrůstala v šedesátých letech nejenom s jejich vědomím, ale za jejich podpory. Bez Hendrychovy přímé podpory a ochrany by R. Richta nikdy nemohl ve svém výzkumném týmu rozvíjet ideologickou vizi vědeckotechnické revoluce a ovlivňovat tak i oficiální stranickou ideologii v reformním duchu. Bez podpory Hendrycha a Kouckého bych ani já nebyl mohl šířit své pojetí reformy politického systému, nebyla by možná oficiálně podporovaná práce politologického týmu, který obecnou koncepci této reformy v roce 1967 zpracovával. A protože myšlenky, které tehdy tyto dva týmy ovládaly, jsou vlastně zcela shodné s myšlenkami, jež byly na jaře 1967 zapsány v Akčním programu KSČ, je

nutno po pravdě říci, že ani tento program by nebyl v dané podobě úsilím reformních komunistů stvořen, kdyby J. Hendrych a V. Koucký již předtím, v letech Novotného režimu, nebyli umožnili soustředit široké kolektivy uvnitř KSČ na této ideologické platformě.

Proč tedy pražské jaro smetlo ze scény Hendrycha a Kouckého, ponechalo-li přitom na scéně třeba D. Koldera a L. Štrougala, další dva tajemníky UV KSČ z doby Novotného, ponechalo-li na scéně J. Lenárta, který byl za Novotného předsedou vlády, a vyzvedlo-li A. Dubčeka a O. Černíka, také členy Novotného politbyra, do role národních hrdinů? Myslím, že odpověď je jednoduchá. Vnitrostranický převrat, spojený se sesazením Novotného, probíhal v první fázi tak, jak to odpovídalo režimu totalitní diktatury a její kabinetní politiky: za zavřenými dveřmi sekretariátů, jako boj o moc ve špičce stranické byrokracie. Jako všechny podobné převraty musel obětovat ty, proti nimž bylo možno očekávat více výhrad ve veřejnosti, aby uchránil ty, proti nimž bylo výhrad méně, protože ve veřejnosti nebyli skoro známi. Hendrych a Koucký působili po léta na úseku oficiální stranické ideologie: nepopulární zásahy proti tisku, spisovatelům a kultuře vůbec, veřejně známé případy potlačování kritiky byly spjaty s jejich aktivní osobní účastí. Bylo zřejmé, že nové

vedení nezíská důvěru opoziční stranické inteligence - a to znamenalo zčásti i podporu žurnalistů - jestliže neodstraní tyto veřejně zkompromitované osoby. A naopak, politický pád Hendrycha a Kouckého odváděl pozornost od zkoumání politického profilu některých jiných kariér: vzestup V. Biřáka, A. Indry a M. Jakeše nevyvolal odpor těch, kdo pád Hendrycha a Kouckého považovali za své vítězství.

Poznal jsem V. Kouckého za čtyři roky práce v právní komisi ÚV KSČ dost dobře. Pamatuji si na řadu konkrétních situací, kdy bylo zcela očividné, jak jedná proti vlastnímu názoru a svědomí. Tento člověk, který byl soukromě přímo nadšen tvorbou Václava Havla (vzpomínám si na jeho soukromou chválu Vyrozumění), veřejně popravoval nejenom řadu literárních děl a filmu té doby ve jménu oficiální ideologie, ale dokonce vlastnoručně před vernisáží snímal ze stěny na některých výstavách „ideologicky závadné“ obrazy. Stěny jeho bytu však zdobila díla nikoli socialistických realistů, ale řady moderních malířů.

Koucký byl ve vedení KSČ snad jediný, kdo již v polovině šedesátých let vkládal naděje do vývoje v Komunistické straně Itálie a doufal, že spojením s proudy, které dnes vystupují jako eurokomunismus, by i reformní vývoj v Československu mohl získat silnou oporu.

Myšlenka vzájemné podpory evropských komunistických stran - bez ohledu na to, zda jsou vládnoucími stranami - byla pro něj spjata s představou větších možností pro reformní vývoj KSČ. Pro veřejnost však byl právě Koucký praporečnickem promoskevského „proletářského internacionalismu“.

V. Koucký obětoval politickému kalkulu charakter a vlastní svědomí. Po léta usiloval stát se členem předsednictva strany: byl jen tajemníkem, ale ne členem předsednictva. Aby se dostal na tuto poslední příčku stranického žebříčku, dělal mouřenína Novotnému a konal "černou práci" v kultuře, ve vědě, mezi inteligencí. Politika pro něj do té míry splynula s kabinetní politikou uvnitř mocenských aparátů, že přestal vidět mez, za níž se stává nemožným napravit, co vykonal ve snaze o byrokratickou kariéru. Mez, za níž už veřejnost přestává zajímat, co si vlastně myslí člověk, který je ochoten vykonat prakticky cokoli proti vlastnímu přesvědčení i svědomí.

Lidi jednající v politice se zjevným ohledem na své svědomí považoval Koucký za extrovertní psychologický typ, zatímco sebe považoval za typ introvertní. Skutečnost však, bohužel, byla právě opačná: zůstával sice do sebe uzavřenou osobností, ale rozhodujícími podněty jeho skutků byly už převážně podněty vnější, tj. právě to, co

charakterizuje typ extrovertní.

V dubnu 1968, před zasedáním ústředního výboru, které mělo rozhodnout o jeho odvolání z funkce tajemníka, hovořil se mnou Koucký o tom, zda se nemá funkce vzdát dobrovolně. Z jeho řeči bylo jasné, že svou situaci nechápe: proč nyní, kdy jde o reformu, kterou on přece chtěl a také připravoval, má odejít z funkce? Proč nyní, kdy mezinárodní souvislosti politiky KSČ budou mnohem důležitější než dříve, má odejít on, se svými zkušenostmi a styky právě na tomto poli? O významu mezinárodního kontextu nové, dubčekovské politiky mluvil velmi prozíravě a viděl v tomto směru základní problémy mnohem jasněji a lépe než kdokoli z nového vedení včetně Dubčka. Opravdu upřímně nechápal, proč nemohl dále být tajemníkem pro mezinárodní otázky jen proto, že vůči němu mají averzi komunisté na vědeckých pracovištích, spisovatelé, umělci a novináři, že není příjemný některým Slovákům, neboť i v postoji k některým slovenským otázkám byl v minulosti nástrojem Novotného.

Radil jsem mu, aby se funkce vzdal, ale říkal jsem to se smíšenými pocity. Věděl jsem, že není přesvědčeným stalinistou a že by opravdu mohl pro reformu pracovat. Věděl jsem však také, že se ve funkci nemůže udržet. Vzdal se své funkce a byl odsunut na vedlejší kolej, v roce 1968 se stal

velvyslancem v Moskvě a v jeho případě to bylo vyřazení z politiky, neboť vztahy mezi Prahou a Moskvou se nevyřizovaly prostřednictvím velvyslance a on sám neměl potřebnou důvěru ani na jedné, ani na druhé straně.

Ani po roce 1968 Koucký zřejmě nepochopil nic podstatného ze své minulosti. V lednu 1969 byl první, kdo na zasedání ÚV KSČ navrhl anulovat usnesení předsednictva strany ze dne 21. srpna 1968, které odsuzovalo vojenskou sovětskou intervenci jako akt odporující mezinárodnímu právu. Jsem plně přesvědčen, že sám nechápal tuto intervenci jako akt, který je v souladu s mezinárodním právem. Doufal však, že se za tuto cenu vrátí do politiky. Ani tehdy nepochopil, že popřením charakteru nezíská podporu těch, kteří charakter také popřeli nebo ho vůbec nemají, ale na rozdíl od něho mají už v rukou moc: pro ně mohl být jen nadbytečným konkurentem v boji o stupínky této moci.

Podobně jako V. Koucký stal se i J. Hendrych nakonec obětí svých kalkulací a manipulací ve světě byrokratických aparátů. Hendrych byl mistrem politických kompromisů - ale uvnitř kuloárů mocenskopolitických struktur, nikoli v politice pro veřejnost. Ve stranickém aparátu se o něm hovořilo jako o člověku, který umí „udělat z ježka kouli“, dovede zaoblit ostny rozporů. Ve veřejnosti, a to i stranické, byl ovšem Hendrych

hlavní oporou a jednoznačným představitelem Novotného vlády v KSČ. Ostří ostnu, na němž sám po lednu 1968 uvízl, nebyl už s to otupit. Svou situaci však Hendrych pochopil lépe než Koucký. svým způsobem se s ní smířil a odešel do důchodů. Ani po sovětské invazi se nesnažil tuto situaci změnit.

Nyní, za Husákovy vlády, ho občas na pražských ulicích potkávají jeho někdejší známí, reformní komunisté - myči oken, nádeníci a invalidní důchodci. Hendrych se na chvíli s nimi zastaví a srdečný rozhovor neopomene ukončit nějakou uštěpačnou otázkou jako třeba: "Tak co, ještě nadáváte na šedesátá léta?" Po publikaci *Charty 77*, v atmosféře divoké kampaně režimu proti jejím signatářům, potkal jeden z nich na ulici Hendrycha. Jeho hodnocení *Charty* bylo velice stručné: „Ještě nemáte dost? Donkichoti, donkichoti!“

Život je a byl barvitější i paradoxnější, a to i v prostředí mocenské elity A. Novotného, než jak to dodatečně vypadá podle zjednodušených schémat. Reformní orientace v KSČ šedesátých let nebyla jednotným, nediferencovaným proudem, jehož nositelé, podporovatelé a ochránci by tvořili jednotnou frontu opozičníků proti Novotného vedení strany. Ale reformní orientace polooficiálně ovládala atmosféru této doby i uvnitř mocenských struktur diktatury.

Pražské jaro jsem prožil uvnitř těchto tehdejších mocenských struktur, které jsem nejenom zblízka a zevnitř viděl, ale také jsem se je snažil přetvářet. Tehdejší svět moci byl také součástí pražského jara. Vypadal však ve skutečnosti mnohem méně vznešeně, než by se zdálo ze slov, jež nechával volně skotačit v tisku a televizi.

„PRAŽSKÉ JARO " VE SVĚTĚ VLÁDNOUCÍCH

Novináři, kteří v roce 1968 hodnotili dějiny tak rychle, aby se to stihlo do zítřejšího vydání, rozdělili pro snadný přehled komunisty v době pražského jara na progresivní, centristy a konzervativce.

Byl jsem zařazován obvykle mezi centristy. Nevadilo mi to příliš, věděl jsem, proč tomu tak bylo: hájil jsem právo státní moci zasahovat i do svobody tisku tam, kde zájmy státní politiky takové zásahy vyžadují a kde by to stanovil přesně zákon a prováděl soud. Stavěl jsem se proti tomu, aby už na jaře 1968 mohly vznikat nové politické strany. Chtěl jsem co nejdříve svolat stranický sjezd a provést volby, ačkoli mnohým se naopak zdálo, že to předčasně zakončí bouřlivý rozvoj demokratického hnutí, a

je proto třeba tyto akce odložit atd.

Později, když sovětské tanky zvalcovaly jeviště československé politické scény a nejednen zdánlivý balvan se při tom ukázal být jen kupkou bláta, jsem se nejednou bavil sledováním vývoje některých před časem jednoznačně uznávaných „progresivistů“: Oldřicha Černíka, Čestmíra Císaře, Gustáva Husáka, ale také Radovana Richty nebo Jiřího Šotoly, o mnoha „progresivních“ na Slovensku ani nemluvě.

Přesto však začínám vzpomínky na rok 1968 právě tímto problémem a - jak je vidět - mluvím o něm dodnes s jistou hořkostí. Ta hořkost však nemá důvody osobní, je odůvodněna věcně: mrzelo mě tehdy a mrzí mě dodnes, jak málo je v Čechách pochopení pro politiku jako umění možného právě v takových situacích, kdy snad bylo možné poměrně mnoho důležitých věcí zlepšit, ale kdy přece jen nebylo možné dlouhými léty zasviněná národní humna do rána změnit v „zemský ráj to na pohled“. Mrzelo a mrzí mě, kolik inteligentních, čestných a obětavých lidí v takových situacích přesto v Čechách usiluje o neuskutečnitelné utopie tak dlouho, až se ztratí i možnost vylepšit to, co se vylepšit snad opravdu dalo. A jak teprve v kocovině, která z toho vzniká, se přebírají střepy nadějí a s lítostí se uvažuje, zda to všechno nemohlo přece jen být jinak, kdyby . . .

Chci ale hned na začátku otevřeně říci, že si dnes, po zkušenostech téměř deseti let po pražském jaru, opravdu nemyslím, že já jsem měl tehdy na všechno správný recept. Nejsem dnes vůbec přesvědčen, že i kdyby všechno probíhalo podle mých tehdejších představ o reálných možnostech vývoje, mohlo se dosáhnout těch cílů, které jsem si tehdy kladl. Asi i těchto cílů by se sotva bylo dosáhlo: bylo by dnes v Československu spíše méně politické demokracie, než jsem si i já myslel, že by mohlo reálně být. Bylo by také jasné, že reformní komunismus není optimálním nalezeným řešením. Ale Češi a Slováci by možná žili v podmínkách, kdy by takové řešení - byť také jen v delší perspektivě - přece jen mohli hledat lépe než dnes. A jejich život, normální, každodenní lidský život, v němž se přece zdaleka neřeší jenom problémy světodějného významu, by snad byl přiměřenější životu v Evropě koncem XX. století, než je dnes.

Možná ale, že ani to by nebylo. Možná, že i reformy v těch mezích, jak jsem je považoval za možné já, by byly důvodem pro stejnou „bratrskou pomoc“ Moskvy. V takovém případě by to ovšem bylo vlastně ještě horší než dnes. Nebylo by totiž ani vzpomínky národa na dobu, kdy nemožné se zdálo uskutečnitelným. Bylo by jen docela jasné, že Moskva násilím potlačí nejenom pokus o pluralitní politickou

demokracii, v níž by komunisté byli podrobeni zákonům všeobecných demokratických voleb, ale i takové reformy, po nichž by komunisté sice dále vládli, ale ne v totalitní diktatuře, jakou uznávají v Kremle.

Leč dosti prorocství a zpět k realitě. Stejně jako o předchozích letech chci i o roce 1968 vypovídat v této knize nikoli z hlediska objektivní analýzy situace a jejích možností, ale z hlediska osobního. Stejně jako doposud tak zachytím jen malý díl tehdejší společenské i politické reality a budu vybírat jenom to, co se mi zdá důležité ze zcela osobního hlediska.

* * *

Pro mne osobně byl pád A. Novotného překvapením. Předpokládal jsem, že ke změně vedení dojde až někdy před sjezdem strany, který měl být v roce 1970. Že to nebude na sjezdu samém, bylo jasné, neboť sjezdy vládnoucích komunistických stran tradičně jen stvrzují převraty, k nimž dochází před nimi, a slouží k tomu, aby si nově dosazený vládce vytvořil již podle svého obrazu celý nový ústřední výbor. V souladu s touto představou jsem od počátku roku 1967 také plánoval práci výzkumného týmu v akademii věd: počítal jsem, že ke sjezdu v roce 1970 by měly být vypracovány koncepční návrhy pro nové vedení, které by podněcovali rozvoj politického systému ve směru demokratizace.

V lednu 1968 měl tento výzkumný tým za sebou necelý rok práce. Jejím výsledkem však už byly určité obecné představy o problémech, jež by se měly teoreticky a posléze i politicky řešit, má-li být započatá ekonomická reforma provázena také reformou politickou (*). Bylo mi tehdy už jasné, že reforma politického systému, má-li mít skutečný význam, musí rozrušit systém totalitní politické diktatury. Věděl jsem také, jaké asi reformní kroky by k tomu v praxi mohly vést. Považoval jsem za jediné prakticky možné převádět existující systém totalitní diktatury k politické pluralitní demokracii tak, aby doposud monopolně a diktátorsky vládnoucí komunistická strana nepozbyla hegemonii dříve, než se v praxi vytvoří fungující mechanismy demokratického systému. A to byl ovšem velký problém.

Vím, že někteří lidé považují řešení tohoto problému předem za nemožné, neboť v něm vidí nesmyslné úsilí o kvadraturu kruhu. Nesdílel jsem tento názor. Ani dnes nepovažuji problém obecně za neřešitelný: je-li možné reformovat systém někdejší Frankovy fašistické diktatury v politický systém demokratický bez lidového povstání, musí to být možné i v případě diktátorských systémů původně stalinské provenience. Vyžaduje to však velmi příznivý souhrn vnitřních a mezinárodních podmínek. A z ekonomického, sociologického, právního i

historického hlediska se zdálo být v roce 1967 v Československu velmi mnoho vnitřních předpokladů pro zdar takového pokusu.

V praxi již prováděná ekonomická reforma vytvářela předpoklady pro změnu politického systému ve čtyřech hlavních bodech. Rušila potřebu obrovského státního aparátu, direktivně řídicího každý krok ekonomického života: kromě orgánů dlouhodobého centrálního plánování bylo možné postupně tento aparát měnit v administrativní aparát podniku a nadpodnikových sdružení a oddělit ho od politických státních aparátů. S tím úzce souvisela i možnost vyřadit z činnosti vládnoucí strany a jejího aparátu problémy direktivního řízení hospodářství. To by jednak rozrušilo

(*) V této knížce nelze podrobněji rozvádět teoretické úvahy, jež byly výsledkem činnosti týmu. Hovořím o tom ve své práci *Československý pokus o reformu 1968*. Index, Kolín 1975. především na str. 54-107.

mamutí stranický aparát, v němž direktivní zásahy do ekonomiky představovaly asi dvě třetiny jeho celkové činnosti, jednak by to samu komunistickou stranu jako společenský organismus orientovalo na vlastní politickou, programovou činnost. Ekonomická reforma, vytvářející ze socialistických podniků samostatné subjekty ekonomické aktivity, jež musí

respektovat zákonitosti trhu a efektivnost výroby, zároveň vytvářela tlak na růst úlohy odborně kvalifikovaných kádrů. To vedlo k preferenci kvalifikačních hledisek nad hledisky „politické spolehlivosti“, čímž by se v samých základech podlomil mechanismus totalitní politické diktatury. Kdyby tato diktatura ztratila možnost vázat existenční preference a jistoty lidí na kritérium „politické spolehlivosti“, zhroutil by se jeden z jejích základních pilířů. A konečně vytvářela ekonomická reforma nátlak na nové řešení jak úlohy odborů, tak také úlohy pracovních, podnikových kolektivů v řízení závodů a podniků: tyto kolektivy měly být vystaveny i negativním důsledkům špatného řízení přímo, výši svých prémie (podíly na zisku), a musely by proto v nějaké formě dostat právo do řízení mluvit. Vznikal tlak na rozvoj dělnické samosprávy v širokém slova smyslu, tlak na vytváření nějaké formy samosprávných orgánů v podnicích a nadpodnikových složkách.

V sociální struktuře společnosti neexistovala žádná třída nebo sociální vrstva, která by svým sociálním postavením byla v zásadním rozporu s nějakou jinou třídou nebo sociální vrstvou a potřebovala by totalitní diktaturu k ochraně svých zájmů. Ani byrokracie jako celek neměla takový charakter: její nejpočetnější složka, spojená s řízením výroby a sociálních služeb,

nebyla ani svými sociálními privilegii vázána na systém totalitní diktatury: i demokratický systém by ji jako celek zachoval, někde by snad dokonce (odbouráním kritéria „politické spolehlivosti“) zlepšil postavení mnoha jejích příslušníků.

Byrokracie, vázaná svými sociálními privilegii na totalitní diktaturu, se omezovala na vysloveně politikomocenské složky a tvořila významnější sociální sílu jen svým mocenským postavením v systému diktatury, nikoli početně a nikoli významem pro sám sociální systém. Relativní sociální rovnost společnosti byla mnohem příznivější základnou pro demokratické politické reformy než kdykoli v minulosti. Z generačního hlediska převládaly již v obyvatelstvu generace spojené větší částí svého života se společensko-politickými poměry po roce 1945 a 1948.

Generace společensky a politicky vládnoucí do roku 1948 (tj. tehdejší čtyřicátníci) již byly v důchodovém věku. To velmi oslabovalo možnost, aby se konflikty mezi tehdejšími politickými vítězi a poraženými znovu uplatnily jako vlivná politická tendence při pádu totalitní diktatury KSČ. Participace všech sociálních vrstev na moci byla přibližně stejně malá. Demokratizací politických struktur tedy všechny vrstvy získávaly - ztrácela jen úzká vrstva byrokracie, ovládající vlastní mocenskopolitické složky systému.

Z historického hlediska svědčilo rovněž

všechno ve prospěch demokratických reforem: totalitní diktatura byla cizím, zvenčí (z SSSR) importovaným systémem, zatímco domácí historickou tradici posledních padesáti let tvořilo převážně úsilí o systém pluralitní politické demokracie.

Úvahy z hlediska státoprávního a rovněž politologické úvahy o strukturách politického systému také ústily ve prospěch demokratické reformy. Už na bázi existujících ústavních a právních norem bylo možné udělat některé významné kroky směrem k právnímu státu: samy ústavní a právní normy byly obvykle tak široce formulovány, že umožňovaly různou, až protichůdnou praxi - výklad ve prospěch totalitní diktatury i výklad ve prospěch právního státu. Je to obecný rys právních a ústavních norem v totalitních režimech sovětského typu, neboť na rozdíl od diktatur fašistického typu vydávají se tyto diktatury navenek za demokratické systémy a mnohé zásady demokratického státního uspořádání všeobecně a formálně ve svém právu vyhlášují. Vlastně celý systém dělby a kontroly moci ve státě bylo možné začít v praxi rozvíjet v rámci platného ústavního postavení volených zastupitelských orgánů, orgánů výkonných a orgánů soudních. Podle litery práva jsou soudy nezávislé a všechny výkonné orgány včetně vlády jsou podřízeny a odvozeny od volených

zastupitelských sborů parlamentního typu. Dodržováním formálně platných vztahu tohoto druhu v praxi a reformou volebního zákona bylo možné podstatně rozrušit systém totalitní diktatury, aniž by se zatím sáhlo na problém neexistence několika politických stran.

Reformy tohoto druhu, doplněné systémem orgánů samosprávy v socialistických podnicích a v hospodářské sféře vůbec, jakož i rozvojem samostatné aktivity odborových a jiných zájmových společenských organizací, zdály se mi reálným a přitom velmi účinným východiskem ze situace. Předpokládal jsem, že až takto reformovaný politický systém bude určitou dobu působit, ukáže sama praxe nejschůdnější a účinné cesty dalšího vývoje.

Právní a politologické úvahy zároveň také jednoznačně ukazovaly možnost obdobným způsobem reálně rozšířit občanská a politická práva a svobody jednotlivých občanů. I tady se velké možnosti změn otevíraly už důslednou aplikací řady platných právních norem. Šlo především o zlom v praxi, která po léta zvyhodňovala ve všech vztazích institucí k občanům jednostranně instituce a formálně uznaná práva jednotlivců vůči nim fakticky popírala. Novou, reformnímu vývoji odpovídající právní úpravu přitom ovšem vyžadovaly některé otázky související se svobodou projevu a se

svobodou pohybu (např. bylo třeba zrušit některé paragrafy trestního zákona omezující svobodu projevu a informací, zavést právo na cestovní pas apod.).

Velmi vážné politické problémy však vznikaly již při teoretických úvahách o svobodě tisku a svobodě spolčovací. Základní význam obou těchto svobod pro celkový proces změny totalitní diktatury v demokratický systém byl nesporný. Šlo však o to, jak tyto svobody v politické praxi uplatnit v mezidobí, v němž reforma ještě neměla položit otázku systému vlády jedné politické strany jako otázku prakticky aktuální. Tady někde úvahy o politické reformě začínaly narážet na dva základní problémy, jež ani v teoretických debatách oné doby nebyly úplně vyjasněny: na problém jediné vládnoucí politické strany a na problém mezinárodních důsledků, které případná reforma vyvolá v ostatních zemích sovětského bloku.

O obou těchto problémech účastníci týmových diskusí nejenom věděli, ale také o nich debatovali. Většinou však v kuloárech a bez jakýchkoli písemných dokladů a záznamů. Klást v roce 1967 tyto problémy zcela oficiálně jako téma diskuse ve výzkumném týmu znamenalo vystavit celý tento kolektiv nebezpečí zániku.

Jaký byl můj vlastní názor na oba tyto problémy?

Byl jsem reformním komunistou a nikoli nekomunistickým demokratem. To jsem nezastíral ani tehdy a není důvodu, abych to zastíral dodatečně. Neměl jsem tedy samozřejmě ani politický zájem, ideologické důvody, ani osobní vůli usilovat o to, aby KSČ byla zbavena politické moci, a také jsem o to neusiloval. Považoval jsem však za správné, a to i z hlediska mého pochopení socialismu a komunismu, aby byl rozrušen systém totalitní diktatury, v němž KSČ je jedinou, monopolně a diktátorsky vládnoucí silou. Chtěl jsem politickou moc komunistické strany realizovat nikoli v systému takové diktatury, nýbrž v systému pluralitní politické demokracie.

Bylo mi jasné, že při tom nelze obejít otázku jiných politických stran, které by se stranou komunistickou podle demokratických pravidel (tj. ve všeobecných volbách) soutěžily o podíl na moci.

V teorii jsem neshledával tento problém nijak složitým a již v rukopise, který shrnoval výsledky týmových diskusí z roku 1967, jsem napsal:

„Podle mého názoru není ovšem vědeckého argumentu, který by pro socialismus jako společenský řád vylučoval politický model založený na systému dvou politických stran. Abstraktně viděno, jeví se pro socialistický pluralitní model takové řešení naopak jako

optimální: je s to zajistit pevnou garanci proti tendenci k modelu s jediným, monopolním subjektem politického řízení, je s to vytvořit v politickém mechanismu nástroj k řešení velmi podstatného rozporu - rozporu mezi hypotézou komunistického cíle a mezi empirickou skutečností socialismu (komunistická strana jako tvůrce a nositel komunistické hypotézy by byla korigována stranou vycházející spíše z empirie socialistického ‚statu quo‘). Systém dvou stran obecně vytváří potřebné ‚váhy‘ v celém politickém mechanismu a na rozdíl od mnohopartajního systému neumožňuje vznikem koalicí prakticky takové ‚váhy‘ likvidovat, uplatnit monopolní postavení jediného subjektu (koalice). Zároveň znemožňuje, aby se platforma politických rozhodnutí přenášela mimo stát (jeho zastupitelské orgány), k čemuž naopak systém mnohopartajní vede (ať formou koalicí, ať například trvalou platformou typu Národní fronty u nás v letech 1945-1948), a tak vlastně oklikou vylučuje vlastní státoprávní garance demokratického postupu, neboť rozhodnutí se tvoří mimo cesty zaručené právními prostředky. Jakkoli však považuji pro stabilní socialistickou společnost takové řešení za možné, nemohu abstrahovat od konkrétních historických podmínek současných socialistických států včetně ČSSR a považovat toto řešení za

realizovatelné v blízké budoucnosti vývoje našeho politického modelu. Analýza argumentů pro toto stanovisko však přesahuje možnosti této stati.

“(*)

Jaké jsem měl tehdy hlavní argumenty pro takové stanovisko? Myslím, že tyto argumenty už nesouvisely jenom s tím, že jsem sám byl mluvčím vládnoucí komunistické strany, ale že to jsou argumenty, jež by nemohl bez dalšího prostě jen odmítnout kterýkoli politolog nebo politik, třeba i vyhraněně nekomunistické orientace.

(*) Rukopis, z něhož je tato pasáž, nebyl v ČSSR už nikdy publikován. Cituji podle své práce *Československý pokus o reformu 1968*, Index. Kolín 1975, str. 68-69.

Předně jsem se domníval, že klást otázku vzniku jiné politické strany, která by měla v demokratických volbách soutěžit s KSČ o podíl na moci dříve, než se uskuteční řada jiných demokratických změn v politickém systému (zhruba těch, o nichž jsem právě hovořil), znamenalo demokratické reformy ohrozit nebo vůbec znemožnit jejich realizaci. Neboť v takovém případě ještě monopolně vládnoucí KSČ - desetitisíce jejích funkcionářů v nejrůznějších složkách moci - bude ovládnuta nikoli úsilím o racionální reformu, ale pudem sebezáchovy: v předtuše porážky v takových volbách bude vržena na obranu starého, diktátorského systému.

Dále jsem se domníval, že i objektivně, z hlediska toho, co sama společnost opravdu potřebuje, jsou koneckonců hlavní jiné formy a způsoby vlivu společnosti na politiku, než jaké může zprostředkovat politická strana. I v tradičně vyspělých systémech pluralitní politické demokracie je v moderní, industriální společnosti význam politických stran pro opravdu účinnou lidovou kontrolu jak politicky, tak pokud jde o rozhodování ve stovkách velmi vážných odborných problémů, velmi a velmi omezený. Vždy jde o to, jak která politická strana za své vlády uskuteční systém jistých opatření, jak opravdu fungují volené orgány státu, různé formy samosprávy a spolurozhodování lidí v každodenním ekonomickém i politickém životě, jak jsou mimo politické strany zaručena práva občanů, jaká je svoboda projevu, tisku atd. V podmínkách socialismu se mi zdálo jako vůbec prvořadé, aby nejdříve v praxi začaly fungovat takové formy spolurozhodování lidu, které by teoreticky právě po zrušení soukromovlastnických bariér měly být hlavní: aby vliv odborníků a řady jiných zájmových organizací spolu s vlivem předpokládaných orgánů samosprávy v závodech i v jiných oblastech společenského života byl reálnou silou při tvorbě státních, mocenskopolitických rozhodnutí. Představoval jsem si zejména, že by

se volené orgány socialistického státu měly lišit od někdejšího buržoazně demokratického parlamentu mimo jiné tím, že by jejich poslanci nebyli jen exponenty politických stran, ale také zástupci všech jiných organizací, zejména samosprávy: parlament by mohl mít přímo zvláštní komoru, tvořenou samosprávou, bez prostřednictví politických stran.

Uskutečnit v průběhu politické reformy řadu takových změn v politickém systému bylo podle mého soudu jak důležitější, tak také reálnější než předstávat si, že je možné uspořádat demokratické volby, v nichž místo KSČ zvítězí některá nová politická strana, a že teprve potom se politický systém zdemokratizuje. Pro reformu však, jak jsem již naznačil, bylo možné starý diktátorský systém, ovládaný KSČ, postupně získat - neboť si sám již uvědomoval svou hlubokou krizi. V politice vždy silně působící pud sebezáchovy mohl tehdy v Československu hledat touto cestou právě sebezáchovné východisko pro komunisty jako politickou sílu: skutečným výsledkem by ovšem byla taková transformace systému vcelku i samé KSČ, která by se rovnala likvidaci hlavních opor totalitní diktatury. A potom, kdy už by reálné fungoval a byl relativně stabilizován mechanismus jiné, již demokratičtější moci. přišla by na pořad dne i otázka pluralismu politických stran. Za takových

podmínek už by to mohlo být poslední, trvalou garancí vývoje pluralitního demokratického systému, a nikoli především nebo výlučně krokem, který by rozpoutal boj o ovládnutí nedemokratické, diktátorské mašinérie moci jiným politickým subjektem než KSČ.

Viděno v čase, představoval jsem si, že je k tomu třeba asi deseti let vývoje reformní cestou, snad i o něco více. Komu se to zdá příliš dlouho, nechť nezapomíná, že desáté výročí pražského jara je letos. Opakuji, že nechci dnes tvrdit, že tyto mé představy byly opravdu realizovatelné a nenarazily by na odpor Moskvy. Vykládám však poměrně podrobně tuto otázku, protože chci vysvětlit, proč jsem k problémům, které se jí přímo dotýkaly, zaujímal v průběhu pražského jara zcela určité stanovisko. Obával jsem se tehdy, že právě tuto otázku vnese do praktické politiky předčasně jako otázku prvořadou na jedné straně tisk (což se zčásti také stalo) a na druhé straně úsilí některých politických skupin hrát roli nových politických stran (určitá skupina sociálních demokratů, některé skupiny v rámci KAN).

Chápal jsem, proč tuto otázku nastolují ti, kdo prostě nevěřili reformní politice vedené komunisty a chtěli nezávisle, mimo KSČ, vstoupit do hry. Nechápal jsem však dobře, proč ji nastolovali někteří reformní komunisté, kteří

celkem sdíleli koncepci politické reformy jako takové. Nechápal jsem také, jak někteří z těchto lidí, patřící zhruba k mé vlastní generaci, kteří měli v zásadě stejnou politickou zkušenost jako já, si opravdu mohou myslet, že nejenom Biľak a „konzervativci“, ale také Dubček a „progresivní“ křídlo stranického vedení KSČ začnou svou novou politiku svobodnými, demokratickými volbami, v nichž se KSČ vystaví konkurenci nějaké nově založené, minulými hříchy komunistů nezátížené strany. Nechápal jsem, jak po tom všem, co už v politice a v KSČ zažili, si mohli uchovat takovou naivitu a romantismus v názorech jak na politiku vůbec, tak na svou vlastní stranu. Nepovažoval jsem to tehdy a nepovažuji to dodnes za jejich zásluhu.

Pokud jde o druhý základní politický problém, o mezinárodní důsledky a souvislosti politické reformy v Československu, věděli jsme ve výzkumném týmu samozřejmě už v roce 1967, že tato reforma bude muset v praxi obstát i před soudem v Kremlu. Zatím to však pro nás nebyl příliš vážný problém: omezovat z tohoto hlediska úvahy a teoretické diskuse nemělo smysl. Samy interní úvahy žádný zásah Moskvy vyvolat nemohly, a co se za nějakou dobu stane v praxi, začne-li se reforma uskutečňovat, to stejně nebylo možno teoreticky řešit, neboť to zcela zjevně záviselo na konkrétních poměrech (včetně

personálních), jež v dané době v Moskvě budou.

Já sám jsem však přikládal určitý význam možným sovětským reakcím od samého počátku výzkumné práce a na jaře 1967 jsem odjel do Moskvy. Chtěl jsem konkrétně zjistit, zda a jaké lze očekávat tendence ze strany sovětských ideologů. V moskevském Ústavu státu a práva Akademie věd jsem měl oficiální přednášku, v níž jsem vyložil podstatu reformní koncepce politického systému, kterou jsme začínali zpracovávat. V několika oficiálních a v mnoha neoficiálních rozhovorech s lidmi z okruhu vědeckých pracovišť a stranického i státního aparátu jsem si pak ověřoval reakce na řadu konkrétních otázek naší reformní koncepce.

Většina oficiálních reakcí byla velmi zdrženlivá: mé myšlenky byly shledávány „zajímavými“, ale nebylo specifikováno, zda v kladném, nebo negativním smyslu. Někteří jednotlivci z funkčně nejvyšších kruhů akademických ideologů útočili přímo proti celkové koncepci, tak například ředitel moskevského ústavu akademik Čechikvadze (zbavený mimochodem později své funkce pro nějakou zpronevěru a „nemravný život“) vznesl v diskusi k mé přednášce provokativně míněný dotaz, čím se mé názory liší od buržoazních pluralistických koncepcí. Odpověděl jsem mu, že celkově tím, že uvažuji o pluralismu v

socialistické společnosti, který se tedy týká politických organizací pracujícího lidu a dělnické třídy a nikoli buržoazie: pokud pak jde o některé konkrétní problémy, zejména organizace a samého mechanismu i jeho fungování, že se neliší ničím - a že bych uvítal, kdyby soudruh akademik konkretizoval, v čem, jak a proč by se měly lišit. Soudruh akademik na to samozřejmě neřekl nic: vzalo mu dech, že samo strašidlo pojmu „buržoazní pluralismus“ není uznáváno za dostačující argument, který přece už nevyžaduje žádnou další diskusi. S nesouhlasem se celkově setkala i koncepce oddělující celý aparát řízení hospodářství od sféry státu a politického aparátu. To však byla zčásti kritika směřující proti samé ekonomické reformě v Československu, tedy proti oficiální stranické linii.

Při neoficiálních rozhovorech byl výsledek podstatně jiný. Mí sovětští partneři (často dobří osobní známí a přátelé ještě z dob mého studia v Moskvě) se domnívali, že sice v SSSR sotva lze o řadě našich koncepcí uvažovat jako o reformách reálně proveditelných v dohledné době, ale že i pro ně by bylo mimořádně důležité, kdyby podobný vývoj v Československu opravdu nastal. Počítali s nutností reformy a demokratizace i v Sovětském svazu. Brežněv byl tehdy u moci sotva dva a půl roku a převažoval názor (zejména ve stranickém aparátu), že představuje "prozatímní

vládu", neboť žádná ze skupin ve straně není zatím dosti silná, aby se přímo prosadila. Naděje byly nejčastěji spojovány s vítězstvím racionální, odborníky opřené linie, která zároveň bude pokračovat v demokratizaci. Často se spojovaly s osobou Šelepina. Celkem nebylo stesku po Chruščovovi, jehož vnitřní politiku mladí lidé ve stranickém aparátu většinou považovali za nepromyšlenou, bezkonceptní a přitom neustále experimentující velikými a nedomyšlenými reorganizacemi v různých oblastech společenského života. Jen zcela ojediněle jsem se setkal s názory, že demokratizace v SSSR nemá perspektivu. Jeden z mých bývalých spolužáků patřil k zastáncům tohoto názoru a odůvodnil to lapidárně slovy: „To, co ty chceš, u nás nepřichází v úvahu. Podřezali by nás.“ „Nás“ - znamenalo sovětskou byrokracii, „oni“ - znamenalo sovětský lid.

Vrátil jsem se do Prahy s přesvědčením, že perspektivně není situace zlá, že lze očekávat pozitivní vývoj ve směru demokratizace i v Sovětském svazu. Zatím bylo však jasné, že naši práci je nutno vést bez naděje na podporu teoretickoideologických pracovišť v SSSR a že z oficiálních vedoucích kruhů těchto pracovišť je naopak nutno čekat nevražitou reakci. Ti, kdo tam s námi sympatizovali, byli sice početnější, ale neměli zatím moc a oficiální vedoucí pozice.

Domníval jsem se však, že do roku 1970 se tato situace může změnit v náš prospěch. Jak se nakonec ukázalo, byl to jeden z nejhrošších odhadu situace, jaký jsem kdy udělal.

S tímto souhrnem názorů na možnosti a reálné cesty politické reformy v Československu jsem tedy v lednu 1968 zasedl v „pracovní skupině“, jejímž úkolem bylo připravit text politického dokumentu, který se nakonec stal známý jako Akční program KSČ a byl 5. dubna 1968 přijat ústředním výborem strany jako oficiálně platný politický program pražského jara. (*)

Do textu tohoto dokumentu jsem vtělil také souhrn svých názoru. Poprvé bez úzkostlivé snahy o polovičaté a nejasné formulace, aby „prošly“ ve stranickém orgánu, ale se snahou o to, aby slova, vtělená do programu, byla jasná a aby je bylo možno také v politické praxi uskutečňovat. Od mých názorů se však přesto koncepce Akčního programu KSČ odchylovala v jedné základní otázce - v otázce úlohy politických stran a Národní fronty.

Akční program KSČ byl koncipován jako politická platforma na kratší období. Šlo v něm o první vývojovou fázi politické reformy. Jak jsem už řekl, nepovažoval jsem v této fázi za správné klást jako aktuální politickou otázku problém vzniku a úlohy jiných politických stran, jež by

měly v demokratických volbách soutěžit s KSČ o podíl na moci. Proto jsem také nepovažoval za správné nastolovat v tomto programu otázku úlohy politických stran, neboť tato otázka nebyla v dané fázi vývoje vlastně řešitelná: omezovat tyto strany způsobem, jaký byl praktikován od února 1948, i v programovém prohlášení reformy znamenalo programově i do budoucna výslovně obhajovat jeden z pilířů totalitního systému

(*) Akční program KSČ z roku 1968 byl připravován a napsán v „pracovních skupinách“, složených většinou z pracovníků vědeckých ústavů a vysokých škol. Předsednictvo UV KSČ ustavilo sice „politickou komisi“ pro přípravu tohoto programu, které předsedal D. Kolder a jejímiž členy byli členové předsednictva, tajemníci ÚV KSČ a jiní vysocí funkcionáři, ale vlastní práce na textu akčního programu se žádný z nich nezúčastnil. Kolder sám přišel mezi ty, co text skutečně psali, celkem dvakrát - z toho jednou s návrhem, že text by měl být stručný, asi deset stránek, a že on už dohodl se spisovatelem Janem Procházkou, že by to napsal, kdyby se mu daly podklady. Zcela po právu proto sám Brežněv, když na podzim 1968 vyzvídal u B. Šimona v Moskvě, kdo vlastně napsal Akční program KSČ, odpověděl na jeho tvrzení, že na to byla komise v čele se soudruhem Kolderem: „Na to se neptám, já chci vědět, kdo to skutečně napsal!“ Konečný text *Akčního programu KSČ* psali tito autoři:

Část 1: *Cesta Československa k socialismu* - J. Fojtík, K. Kaplan, R. Richta

Část II: *Za rozvoj socialistické demokracie, za nový systém politického řízení společnosti* - Z. Mlynář

Část III: *Národní hospodářství a životní úroveň* – B. Šimon, A. Červinka - za spolupráce několika dalších ekonomů, zejména O. Šika. K. Kouby aj.

Část IV: *Rozvoj vědy, vzdělanosti a kultury* - R. Richta, S. Provazník - za spolupráce s různými autory dílčích podkladů ze školství, akademie věd a Svazu spisovatelů

Část V: *Mezinárodní postavení a zahraniční politika ČSSR* - P. Auersperg

Tito autoři tvořili hlavní „pracovní skupinu“, kterou organizačně řídil P. Auersperg a která pracovala v jeho kanceláři v pražské redakci časopisu *Otázky míru a socialismu*. Podkladem jejich práce byly desítky dílčích studií pracovníků z vědeckých institucí a text byl také v řadě dílčích pracovních skupin konzultován a měněn podle připomínek desítek jejich členů.

a navíc k této věci i (shora) soustřeďovat pozornost. Fakticky a naráz zrušit tento systém však nebylo politicky reálné, aniž by to vyvolalo vážnou krizi a konflikt o moc.

Počítat s politickou úlohou Národní fronty, jejímž posláním vlastně bylo omezovat nekomunistické politické strany, znamenalo nastolit celý komplex těchto otázek. Hovořit o úloze Národní fronty bez stanoviska k úloze politických stran nemělo zase smysl, neboť

politická role odborů a dalších zájmových organizací, jež všechny také Národní fronta sdružovala, se podle mého názoru měla v průběhu reformy uplatňovat co nejsamostatněji, bez omezení daných právě mechanismem Národní fronty. Sám tento mechanismus byl podle mého soudu na počátku roku 1968 mechanismem už politicky mrtvým a já osobně jsem neviděl důvod k jeho ožívání.

Protože však v KSČ existoval i jiný názor, vyznávaný zejména „pracovní skupinou“ některých politologů v čele s R. Rohanem, která už v roce 1967 tyto otázky zpracovávala pod patronací J. Hendrycha, předal mi Hendrych jako podklad k práci na akčním programu také odtud vzešlé podněty. Z nich vyplývala představa, že je možné Národní frontu oživit a vytvořit z ní mechanismus, jímž bude komunistická strana ovlivňovat celý systém společenských organizací. Problém politických stran se při tom vůbec neřešil, měly se ponechat jen jako formální organizace „pro ozdobu“ režimu.

Své stanovisko k věci jsem v únoru 1968 poslal písemně J. Hendrychovi, který byl až do března členem politbyra a tajemníkem strany.(*). Vyjádřil jsem názor, že přijetí takovéto koncepce Národní fronty v Akčním programu KSČ by bylo nesprávné a neodpovídalo by smyslu reformy. Pokud by se zároveň měla nastolit otázka

nekomunistických stran, vyvolá to v první fázi reformy neřešitelné politické problémy v praxi. Doporučoval jsem proto uvést v Akčním programu problém Národní fronty jen zcela všeobecně, slovy platné ústavy, kde se konstatuje, že „Národní fronta Čechů a Slováků, v níž jsou sdruženy společenské organizace, je politickým výrazem svazku pracujících měst a venkova, vedeného KSČ“ - a jinak nechat tento umrtvený organismus v klidu fakticky stranou reformního politického vývoje. Hendrych proti tomu neměl námitky (stejně tak nikdo z dalších funkcionářů, s nimiž jsem o problému hovořil), a tak ještě návrh již zcela

(*) Kopii tohoto dokumentu mi zabavila při domovní prohlídce v dubnu 1975 Státní bezpečnost spolu s jinými osobními dokumenty, a nemám ji tedy k dispozici.

hotového textu akčního programu v březnu 1968 neobsahoval o Národní frontě a politických stranách celkem nic.

Na schůzi politické komise, konané v březnu a vedené D. Kolderem, však došlo k debatě o této otázce a ke sporům. Proti mému stanovisku uváděli někteří členové komise, že z praktického politického hlediska nelze už v dané chvíli problém nekomunistických politických stran prostě obejít, neboť právě to vyvolá nežádoucí

politickou pozornost a nátlak, aby KSČ k věci zaujala jasné stanovisko. Považovali proto za nezbytné, aby se v akčním programu podrobněji formulovala úloha Národní fronty a v jejím rámci i úloha politických stran. Nejdůrazněji prosazoval tehdy toto stanovisko zejména Lubomír Štrougal, podporoval ho také důrazně Josef Smrkovský. Otevřeně se tu tedy debatovalo o tom, co dál v praktické politice: zda lze, nebo nelze vážně počítat s perspektivou svobodných voleb, v nichž by se samostatně uplatnily nekomunistické strany. Všichni účastníci tohoto zasedání sdíleli názor, že to reálná perspektiva není. Už na této schůzi se tehdy jednotně dospělo k názoru, že Národní fronta naopak má v průběhu reformy vyloučit možnost vzniku nových politických stran mimo její rámec a tak znemožnit v praktické politice boj o moc ve státě, pokud by měl být veden politickými stranami.

Zpočátku jsem se pokoušel vyložit své obecnější, teoretické protiargumenty a dokazovat, že to ztíží perspektivu dalších fází politické reformy. V průběhu diskuse jsem však uznal, že z praktického hlediska mají zřejmě pravdu ti, kdo říkají, že už problém prostě nelze obejít: v březnu pohyb v samé společnosti, vyjadřovaný také tiskem, pokročil již tak daleko, že otázka úlohy nekomunistických politických stran prakticky nastolena už byla. Po této diskusi

jsem tedy zformuloval příslušnou pasáž Akčního programu KSČ o Národní frontě a politických stranách ve znění, které bylo posléze schváleno a zveřejněno.

Práce na *Akčním programu KSČ* mi zcela jasně ukázala, že začíná docela nová, rozhodující fáze celého mého úsilí v proudu reformního komunismu. Teoretické a ideologické úvahy měly být nyní podrobeny kritice skutečné politiky, měly vstoupit do života společnosti. A to nikoli už v okleštěné podobě často dvojznačných formulací, přijímaných v kuloárech byrokratického systému totalitní moci za celkem lhostejného chování většiny společnosti, stojící mimo struktury moci a touto mocí ovládané. Měly být podrobeny prověrce praxí v době, kdy se systém totalitní diktatury hroutil a obrovská většina společnosti stále aktivněji sama zasahovala do vývoje, kdy politicky aktivní skupiny velmi různého zaměření měly reálnou možnost své názory vyslovit, šířit a obhajovat. Do hry vstoupil tradičně základní prvek politiky - boj o podíl na moci a s ním pochopitelně i vášně, emoce a nevyhnutelná politická demagogie.

Otřesně na mne působilo, co jsem pak zblízka viděl ve světě vládnoucích, uvnitř mocenské struktury: jak žalostně málo je tu konečných představ o vlastním smyslu a cíli reformy, jak mnohem více je tu šarvátek i rvaček o mocenské

pozice. Jak lehce to, co je důležité pro tyto šarvátky a pranice, zatlačuje do pozadí vlastní problémy, důležité pro celkovou perspektivu možného vývoje politiky i společnosti a jejího života. Jak přitom lidé ve sféře moci převlékají kabáty, jen aby nezmeškali svou příležitost.

Nebyl jsem už v politice naivní a romantikem. Ale nebyl jsem ještě ani protřelým cynikem v politickém ringu. A náhle jsem poznal, že pro každodenní život v politice to není přednost. Jak romantikům a naivkům, tak i cynikům se žije lehčeji než těm, kdo už vidí, že v politickém boji o úspěchu nerozhodují ideály, ale zároveň ještě o nějaké ideály usilují. Viděl jsem kolem sebe dost lidí i v takové pozici - ale celkově jsme tvořili přece jen menšinu: romantikové a cynici byli v přesile.

* * *

Sesazení Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ se dodnes všude líčí jako plod krátkého, leč překvapivě suverénního vývoje uvnitř vedení KSČ od října do prosince roku 1967. V říjnu na zasedání ústředního výboru propuká konflikt mezi Novotným a některými členy tohoto výboru, především Alexandrem Dubčekem. Jde přitom o různé otázky, ale hlavně o metody práce strany a přímo o metody A. Novotného. Konflikt se přenáší do předsednictva strany, vyhrocuje se tam až k návrhu, aby

Novotný odstoupil z funkce (a zůstal přitom ve funkci prezidenta republiky), a vzniká nerozhodný poměr sil 5 : 5 - na jedné straně Novotný, Lenárt, Chudík, Laštovička, Šimůnek. na druhé Dubček. Hendrych, Černík, Kolder a Dolanský. Novotný na záchranu své pozice povolává Brežněva, ten mu však neposkytuje podporu a prohlašuje celou záležitost za „vnitřní věc“ KSČ. Koncem prosince pak ústřední výbor strany začíná jednat o rozdělení funkce prvního tajemníka strany a prezidenta republiky a v lednu zbavuje Novotného stranické funkce.

Je také známo, že před rozhodnutím ústředního výboru se konají přípravy určitých kruhů v armádě a v bezpečnosti a situace vypadá tak, že Novotný se snad pokusí potlačit opozici proti sobě násilím: zatýkáním a vyhlášením mimořádného stavu. Nakonec k tomu však nedojde, jeden z generálů do věci zapletených utíká do zahraničí (a pak je navíc odhalena jeho korupční aféra), jiný na věci zúčastněný generál se později zastřelí. Ale Novotný sám je sesazen celkem v klidu.

Na zasedání ústředního výboru strany v prosinci i v lednu se objevuje doposud nevídaně silná opozice proti Novotnému - a na její straně se vedle již dříve známých opozičníků náhle velice - rozhodně angažují lidé do té doby jako opoziční demokraté zcela neznámí, například

Vasil Biřak a Alois Indra. Historiografové pražského jara to vše prostě berou na vědomí a nikdo si neklade žádné otázky.

Myslím však, že určité otázky jsou tu přece jen na místě. Před Dubčekovým nástupem do funkce prvního tajemníka bylo v KSČ běžnou praxí, že se v Moskvě schvalovaly nejenom kandidatury tajemníků ÚV KSČ, ale i řady jiných důležitějších funkcionářů včetně vedoucích tajemníků krajských výborů strany. A nyní najednou Brežněv ponechává jen tak volný průběh tomu, aby nějaká „protinovotnovská opozice“ vytvořila celé nové vedení KSČ? Sedí v Kremlu a s napětím čeká, co si o tom přečte v novinách? Novotný chystá na svou obranu „věrné kádry“ v armádě a policii - a Červoněnko o tom nic neví? Vždyť je přece všeobecně známo, že právě tyto „věrné kádry“ jsou věrné především Moskvě. A proč nakonec z dramatické obrany Novotného sešlo?

Velmi pochybuji, že to vše bylo v Moskvě přenecháno náhodě a „suverénní KSČ“. Spíše bych věřil jiné verzi: po Brežněvově návštěvě v Praze bylo i v Moskvě rozhodnuto věc už nadále neprotahovat a Novotného na příštím plénu ústředního výboru nechat sesadit. Také hra na vojáčky byla nejspíš přímo hlavním režisérem zaražena - i když zároveň připouštím, že sám Novotný se k tomuto kroku nakonec neodhodlal,

že nechtěl užít ozbrojenou moc „proti straně“.
Pokud jde o nástupnictví, v Kremlu docela určitě vycházeli z toho, že v politbyru zůstane oněch pět členů, kteří stojí proti Novotnému. S výjimkou Dolanského, který už byl příliš starý, musel tedy na Novotného místo zasednout jeden ze zbývajících čtyř: zda to bude Dubček, Hendrych, Černík, nebo Kolder - to už opravdu přenechali „suverénní“ KSČ (navíc Kolder nebyl příliš pravděpodobný takže šlo jen o tři kandidáty).

Moskevská režie musela ovšem předvídat také dále. Bylo nutno počítat s tím, že z pěti Novotného stoupenců v politbyru se někteří po jeho pádu neudrží a na jejich místa přijdou lidé z protinovotnovské opozice. Pro tento případ bylo nezbytné mít na straně této opozice ve hře své zaručeně internacionálně spolehlivé kádry. Nejspíše takto bych si vysvětloval náhlou a neobvykle protinovotnovskou aktivitu některých soudruhů. Pro tuto hypotézu však nemám žádné konkrétní důkazy - kromě logiky věcí.

Neboť jak jinak si vysvětlit, že Alois Indra, ministr dopravy, se najednou pouští do tak zásadní politické polemiky, až všichni přítomní žasnou? A jak to, že radikální pokrokář a zastánce nových metod z onoho zasedání je pak od první chvíle, kdy vzniká konflikt mezi Dubčekem a Brežněvem, jedním z hlavních „konzervativců“ ve vedení KSČ - až nakonec, po příjezdu sovětských

tanku do Prahy, je jeho jménem Dubček zatýkán?

A Vasil Biľak jako „obroditel socialismu“?

Pravda, jeho protinovotnovské vystoupení se dá vysvětlit také tím, že Novotný se mimo jiné dostal do konfliktu s Dubčekem a přitom napadl celou slovenskou reprezentaci ve straně, a že Biľak tedy vystupuje na obranu této reprezentace. Ale vždyť už tehdy bylo známo, že Biľak reprezentuje i zájmy ještě východnější, než jsou zájmy východního Slovenska. Je možné, že i to hrálo určitou roli? Biľak je v té době velmi blízkým osobním Dubčekovým přítelem, a snad tedy i proto jeho tak zásadní kritika Novotného. Ale co další vývoj? Vždyť též Biľak, docela stejně jako Indra, od první chvíle konfliktu mezi Dubčekem a Brežněvem zcela zjevně reprezentuje ve vedení KSČ zájmy Brežněvovy. A nakonec se s Indrou 22. srpna 1968 setkává na sovětském velvyslanectví a chystá se být šéfem strany, zatímco Indra se má stát předsedou „revoluční dělnicko-rolnické vlády“.

A ještě dva muži, jejichž kariéra je spjata s vývojem po lednovém plénu ÚV KSČ, tam s nimi sedí a hodlají sestavovat novou, Indrovu vládu: Miloš Jakeš, předseda Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ, a Oldřich Pavlovský, ministr v Černíkově vládě. Jak se stal Pavlovský ministrem? Na osobní Indrův návrh, přednesený zcela sólově a dodatečně na zasedání ÚV KSČ v

dubnu 1968. A kdo byl Miloš Jakeš před svržením Novotného? Jeden z členů kontrolní komise. Jejím předsedou se stal za Dubčeka. Navíc však byl náměstkem ministra vnitra Josefa Kudrny, kterého „obrodný proces“ smetl z ministerského křesla.

A k tomu byl kumpánem Aloise Indry ještě z dob jejich společného působení v Gottwaldově - stejně jako Pavlovský.

Pravda, stejně jako Biřáka navrhl i Jakeše do funkce Dubček. Na námitky těch, kdo v Jakešově spojení s policií (a to prokazatelně nejenom s pražskou) neviděli nejlepší předpoklady pro jeho funkci, Dubček odpovídá, že je to dobrý soudruh, že s ním bydlel v době svých studií v Moskvě na stranické škole a že je všechno v nejlepším pořádku. Ale byla-li tu opravdu ruka režiséra, nebyla to ruka nezkušená a vybrala si takové herce, kteří i Dubčekovi budou přijatelní: měl hodně kamarádů mezi těmi, které bezpečně po léta ovládala moskevská režie.

Nevím, o čem mluvil Dubček s Brežněvem v posledních dnech ledna, už jako první tajemník ÚV KSČ. Ale byla to první návštěva v Moskvě předtím, než se začaly dělat větší personální změny ve vedení strany a státu - a při takových příležitostech je v Kremlu zvykem mluvit o „otázkách zajímavých obě strany“ docela konkrétně. Nepochybuji o tom, že Dubčekovu

náklonnost pro Biřáka. Jakeše a Indru tam srdečně podpořili.

Některým věcem, počínaje sesazením Novotného, jsme se tedy divili spíše v Praze, zatímco v Moskvě asi nebyly takovým překvapením. Lest dějin ovšem nakonec způsobila, že skrytý režisér byl pak sám překvapován stále více, až se nestačil divit. A Dubčekův první veliký hřích spočíval v tom, že tato překvapení jedno za druhým Moskvě předkládal: další tajemníky i ministry předem v Kremlu nedohodl! Však mu to tam, v Kremlu, Brežněv také později bez obalu vytkl - ale o tom až v další kapitole. Pro Brežněva to byl první náznak hrozící „kontrarevoluce“

Ale ani bez ohledu na „konzervativce“ dubčekovského stranického vedení není start reformní politiky v lednu 1968 nikterak velkolepý. Jednání pléna ÚV KSČ v prosinci a v lednu je sice zachyceno asi na 1 500 stránkách protokolu, ale koncepčně formulované reformní myšlenky, obsažené v diskusních vystoupeních, by se vešly asi na 50 stran: jediným opravdu koncepčním vystoupením, v němž se hovořilo o společenských, ekonomických i politických souvislostech a cílech možné reformy, bylo vystoupení O. Šika. V několika dalších vystoupeních najdeme jednotlivé, často velmi otevřené a v dané chvíli ještě odvážné kritické

myšlenky a pasáže, nikoli však ucelenější koncepční představy o významu, dosahu a smyslu politiky, která by se měla dělat po odchodu Novotného z funkce prvního tajemníka KSČ. Ani budoucí „progresivisté“ na tomto zasedání ještě nepůsobí dojem politiků, kteří se chystají změnit totalitní diktaturu v politickou pluralitní demokracii.

Když se nakonec Novotný přece jen vzdává své funkce, končí celé jednání zveřejněním komuniké, v němž není ani náznaku, že by se snad mělo ještě dále měnit něco podstatnějšího. To samozřejmě neodpovídá skutečnému jednání ústředního výboru, svědčí však o tom, že tento orgán v dané chvíli nebyl schopen ani sám pochopit, co vlastně svržením Novotného udělal.

Je to paradox, ale koneckonců nejbliže pravdě byl sám Antonín Novotný, který ve svém vystoupení na tehdejších jednání Ú V KSČ spojoval svůj odchod z funkce s dalekosáhlými politickými a společenskými změnami, před nimiž ovšem varoval, a viděl v nich nebezpečí pro „zájmy dělnické třídy“. Je také známo, že po svém odchodu z funkce v kroužku svých nejvěrnějších Novotný prohlásil: „Nebojte se, je to dobrý. Dubček je slaboch, na funkci nestačí a tajemníci jsou poserové. Ještě na nás dojde!“ - Pokud jde o jeho osobu, poslední část jeho proroctví se nevyplnila, ale celkem to nebylo proroctví tak

směšné, jak si tehdy mysleli mnozí romantici a „progresivisté“.

Alexander Dubček sice před svým zvolením za prvního tajemníka i po něm mluví o svém přesvědčení, že je nutné vládnout demokratickými metodami, ale je to spíše jeho osobní vyznání než ucelenější a racionální politický program. Mluví o vztazích Čechů a Slováků v národním obrození v minulém století, o Boženě Němcové a Ludovítu Štůrovi, ale zdaleka ne o federalizaci státu. Mluví o tom, jak ve své funkci prvního tajemníka na Slovensku nenařizoval, ale přesvědčoval soudruhy, až pochopili správnost věci. Jako příklad uvádí jedno vyloučení ze strany za názory Novotnému nepohodlné: historik Gosiorovský napsal, že by zájmům Slovenska odpovídalo federativní uspořádání státu, a Novotný rozhodl vyloučit ho za to ze strany. Dubček, přesvědčen o tom, že Gosiorovský je špatný soudruh a nečestný člověk (v čemž měl, myslím, plnou pravdu), nebyl proti tomu, ale organizace strany na pracovišti Gosiorovského to nechápala. A tak ji Dubček trpělivě po měsíce přesvědčoval, dokud to nepochopila. Nenařídil prostě provést pokyn, dokud se soudruzi sami nepřesvědčí, že to tak má být. A o tom povídal Dubček na ústředním výboru KSČ a sliboval, že tak bude řídit celou stranu. Nebylo pochyb, že to myslí poctivě, sotva

však se z toho dalo usuzovat, jak se díval na celý komplex problémů, jež před ním v nové funkci vyvstanou.

Funkci prvního tajemníka KSČ Dubček především vůbec nechtěl. Ostatní ho přesvědčovali, že ji přijmout má, že mu „budou pomáhat“ - jeho hlavním argumentem bylo, že se na tak vysokou funkci necítí dost připraven a schopen. Byl jediným kandidátem, na němž se mohla tehdy sjednotit potřebná většina v ústředním výboru, a to také nakonec rozhodlo. Po svém zvolení za nejmocnějšího muže v zemi Dubček okamžitě odjíždí zpět do Bratislavy a tam jde na hokejový zápas, který si zřejmě nechtěl nechat ujít. Ostatní konečně počká, vše je třeba uvážlivě, v klidu a demokraticky postupně řešit. A lid je také rád, že nový nejmocnější muž je s ním na hokejovém stadiónu!

Neuvádím to vše proto, abych Dubčeka líčil jako naivního prostáčka v politice. Takový názor na Dubčeka byl a je stále dosti šířen, myslím však, že neodpovídá pravdě. Proč - o tom ještě bude řeč později. Nyní chci jen zdůraznit, že ani Dubček v prvních dnech a týdnech netušil, co se ve společnosti i v KSČ jeho nástupem vlastně už začalo odehrávat.

I zkušený borci stranické politiky z Novotného éry - tajemníci Hendrych a Koucký - byli klidní a spokojení. Někdy v únoru 1968 mi

Koucký řekl: "Vidíš, Novotný na lednovém plénu prorokoval, co všechno se bude dít, když ho sesadíme - a co se děje? Nic se neděje!" Snažil jsem se poopravit jeho názor a hovořil jsem o jasných náznacích dalekosáhlého pohybu ve společnosti i ve straně: tehdy bylo možno takový pohyb vyzorovat z tisku dokonce i v izolaci sekretariátu. Ale Koucký nevěřil, tvrdil, že zveličuji. Asi za dva měsíce musel sám podat demisi.

V polovině února jsem na chodbě sekretariátu UV KSČ pozdě večer potkal Hendrycha, který přímo zářil spokojeností. Hned také vysvětlil, proč: „Právě jsem se dohodl s Edou Goldstückerem— povolil jsem *Literárky*!“ Šlo o týdeník Svazu spisovatelů, zakázaný Novotným na podzim 1967. *Literární noviny* (později *Literární listy* a ještě později, po srpnu 1968, už jen *Listy*) byly symbolem kritického tisku v Novotného době a jejich povolení fakticky znamenalo vytvořit stav, kdy je zrušena jakákoli cenzura. Snažil jsem se Hendrycha přesvědčit, že takový krok před publikací *Akčního programu KSČ* bude znamenat, že tisk bude psát už daleko radikálněji a pak bude obtížné vnucovat mu meze a politický rámec Akčního programu. „K tomu nedojde“ tvrdil Hendrych. „Všechno jsem s Goldstückerem projednal, oni nebudou psát proti nám!“ Asi za měsíc byl Hendrych zbaven svých

funkcí, mimo jiné proto, že veřejná kritika v tisku proti němu byla tak silná, že by nadále byl dubčekovské vedení kompromitoval.

S výjimkou odvolání J. Hendrycha z úseku ideologické práce zůstává až do začátku dubna 1968 celé někdejší Novotného vedení strany - předsednictvo i sekretariát ÚV KSČ - v dosavadním složení. Předsednictvo strany je jenom doplněno o několik nových členů, kteří (kromě J. Špačka) nepředstavovali vážnější politickou změnu ve složení tohoto orgánu. Z osmi měsíců - od ledna do vojenské intervence v srpnu - tvoří celé tři měsíce období, v němž vedení KSČ nevyhlašuje žádnou jasněji formulovanou koncepci své nové politiky, ale naopak váhá a vyčkává nejenom s prováděním reformních změn. nýbrž i s jejich programovým vyhlášením.

Byl bych rád, kdybych se mýlil, ale obávám se, že můj názor na příčiny takového stavu je pravdivý: celé tři měsíce se ve stranickém vedení řešily hlavně otázky související s personálním rozdělením křesel ve špičkách stranického i státního aparátu, a proto nebylo možné začít provádět koncepčně a promyšlené novou, reformní politiku. Společnost však nečekala, až se spory o tajemnická a ministerská křesla vyřeší, a po léta potlačené rozpory začaly prorážet na veřejnost. Koncepce pro demokratickou reformu,

kteře stále nedávalo vedení KSČ, se nutně začaly rodit mimo jeho dosah: v tisku, rozhlase a televizi, na různých schůzích a shromážděních.

Pokud nebylo rozhodnuto o obsazení křesel, boji o ně se podřizovalo téměř vše. Ti, kdo se o svá křesla báli. protože je do nich zcela očividně dosadil Novotný a za jeho vlády v nich vykonali nejeden nyní kompromitující krok, doufali, že se ve svých pozicích udrží, když nyní dají najevo svůj demokratismus. Proto například Hendrych zrušil cenzuru. Ti, kdo o křesla usilovali, dávali najevo demokratismus v naději, že tak se k nim nyní dostanou. Zájmy politické kariéry tedy nejenomže byly v rozporu s přitakáváním jako za Novotného, ale naopak vyžadovaly demokratickou orientaci. Tím nechci říci, že snad orientace vedoucích funkcionářů KSČ na demokratickou reformu byla prostě plodem úsilí o kariéru: celý můj dosavadní výklad vývoje reformně komunistického proudu v KSČ něco takového popírá. Chci však zdůraznit, že v prvních měsících po pádu A. Novotného se demokratický "progresivismus" mezi funkcionáři stal konjunkturálním, což načas setřelo rozdíly v řečech i skutcích těch, kdo opravdu usilovali o demokratickou reformu, a těch, kdo především usilovali o vlastní politickou kariéru.

Ve světě vládnoucích panovala všeobecná nejistota. Jak v předsednictvu strany, tak v jejím

ústředním výboru aspoň polovina členů tušila, že se ve svých pozicích nadále neudrží. Ve vládě a v parlamentě to bylo stejné. A podobná byla situace také v nižších člancích mocenské struktury, v krajích a okresech. Zaměstnanci politických aparátů odshora dolů byli pochopitelně také nejistí, nervózní a bezradní: jejich každodenní práce spočívala v redigování a nařizování, v administrativním rozhodování a kontrole. Nyní správně vycítili, že tyto metody nejsou perspektivní, a proto se ve své aktivitě vcelku většinou drželi zpátky.

Tato nejistota „nahore“ byla samozřejmě živnou půdou pro růst kritiky „zdola“. Nejistá mocenská struktura se bála navyklým způsobem potlačovat kritiky a oponující rebely, neboť i ve všeobecné nejistotě bylo všem zcela jasné, že Novotného sesazení z nejvyšší stranické funkce je vítězstvím kritických a opozičních proudů ve straně. Zároveň však byl tento stav věcí pro záměry politické reformy dozajista nepříznivý. Čím déle trval, tím silněji působily dva faktory, oba negativní pro koncepční politickou reformu: aniž byla formulována programová politická koncepce reformy, sílil rychle tlak na politický systém zdola a zároveň z tohoto důvodu zachvacoval mocenské struktury strach a stavěl je spíše proti reformě než do jejích služeb.

Osobně jsem proto od února 1968 považoval

za hlavní podmínku úspěšné reformy ukončit co nejrychleji toto provizorium.

V neveřejných i veřejných vystoupeních jsem vynaložil všechno úsilí na to, aby byl *Akční program KSČ* jako programový dokument reformy vyhlášen co nejdříve a aby se velmi rychle uskutečnila celková a regulérní výměna osob ve všech složkách politického systému zdola nahoru. Myslím si dodnes, že pro to tehdy byly všechny předpoklady.

Text *Akčního programu KSČ* byl hotov - zhruba v té podobě, v jaké by! publikován v dubnu - už koncem února. Navrhoval jsem schválit a publikovat ho v prvních dnech března. Na březen totiž byly už svolány regulérní okresní konference KSČ, na nichž se měly volit nové okresní výbory strany. Na ně pak navazovaly stranické konference v krajích. Podle mého názoru měly tyto stranické konference volit nové funkcionáře už podle toho, jaké mají předpoklady pro novou politickou linii - ale k tomu potřebovaly znát tuto linii v podobě *Akčního programu KSČ*. Zároveň mohly tyto stranické konference už zvolit delegáty na mimořádný stranický sjezd. K tomu však bylo třeba, aby UV KSČ o svolání tohoto sjezdu rozhodl.

Sjezd KSČ se mohl - kdyby se o věci bylo rozhodlo počátkem března - sejít v květnu a zvolit nový ústřední výbor strany. Původně (nezávisle

na svržení Novotného) na květen plánované volby do národních výborů všech stupňů a na léto plánované volby do parlamentu bylo možné spojit a konat v červnu. Tím by do léta byla vyměněna celá garnitura funkcionářů ve volených státních orgánech - od obecních až po parlament.

Takový postup jsem považoval za optimální. Umožňoval spojit první, nutně velice silnou a výbušnou vlnu kritiky a nespokojenosti s regulérní, demokratickou výměnou celé garnitury stranických a státních funkcionářů. Dávalo to možnost nejenom neomezovat, nýbrž naopak podporovat velmi adresnou, ostrou a zásadní kritiku jednotlivců i systému vcelku - a hned také ukázat faktický výsledek takové kritiky, kterým by bylo: nevolit už ani v KSČ, ani ve státních orgánech ty, proti nimž byla kritika především namířena, kteří byli konkrétními oporami systému totalitní diktatury.

V takové atmosféře by byly nově zvolené stranické i státní orgány získaly potřebnou autoritu jak k prosazení celkové koncepce reformy po volbách, tak také k tomu, aby se mohly účinně postavit proti extrémním snahám, jež místo o postupnou demokratickou reformu celého systému usilovaly o rychlou destrukci některých jeho článků bez ohledu na to, zda a jak by to bylo možné sloučit s reformou vcelku.

Z hlediska jednoho z hlavních problémů

reformy, aby se totiž v první fázi jako aktuální politický požadavek nenastolovala otázka vzniku opozičních, nekomunistických stran, měl zmíněný postup také velikou výhodu. Volby by proběhly tak rychle, že by se tento požadavek nedal ani realizovat. A do příštích voleb byla možnost řešit i tuto otázku už koncepčněji.

Také z hlediska mezinárodních faktorů, tj. případného zásahu Moskvy do vnitropolitického vývoje, dávala rychlá regulární výměna osob ve stranických i státních orgánech všechny trumfy do rukou reformní politiky. Výměna stalinských a Moskvou ovládaných kádrů by byla - podle stanov strany a podle zákonů státu— provedena dříve, než by Moskva proti tomu zorganizovala účinný odpor. Ani za situace, která fakticky nastala, tj. kdy politický vývoj probíhal jako erupce v totalitním systému, pod stálým tlakem zdola, vyjadřovaným hlavně tiskem, což Kreml vydráždilo až k nepřičetnosti, nepokročily události v květnu ještě tak daleko, aby bylo možno provést vojenský zásah. A po stranickém sjezdu by Moskva byla už úplně ztratila naději, že se jí podaří sestavit z části stranického vedení „revoluční dělnicko- rolnickou vládu“, že „skupina činitelů“, zaujímajících legální funkce, údajně pozve „spojenecká vojska k záchraně socialismu“.

Nebyl jsem tehdy zdaleka sám, kdo zastával

takovýto názor na optimální politický postup. Velmi mnoho organizací strany žádalo urychleně svolat mimořádný sjezd, dvě nebo tři krajské organizace tento požadavek předložily dokonce oficiálně ústřednímu výboru. Také odklad voleb do státních orgánů nebyl zdaleka jednomyslně podporován jako správný. Tyto názory však přesto tehdy nezvítězily.

Proti postupu, jaký jsem považoval za správný, se stavěli předně zastánci radikálních a důsledně demokratických změn v politickém systému. Ti byli okouzleni nenadálou možností volně a bez cenzury rozvíjet své demokratické úvahy a radikální politické recepty na veřejných shromážděních, v tisku, v rozhlase i v televizi. Lidé je se zájmem a často nadšeně poslouchali - a pochopitelně jim tleskali. Stoupenci radikálních demokratických změn - z řad reformních komunistů i z řad nekomunistů - se domnívali, že čím déle bude trvat stav provizória, čím déle bude mocenská struktura nejistá a bude ve strachu ustupovat nátlaku, tím víc demokratických reforem se vybojuje a zajistí pro budoucnost. Naopak rychlou stabilizaci mocenské struktury, stranické i státní, považovali za krok, který důslednou demokratizaci ohrozí. Ještě příliš mnoho konzervativců, a hlavně také "centristů", zůstane u moci— a ti pak budou reformu brzdit. Všechno skončí jako v Polsku za Gomulky: po

velikém nadšení a demokratické euforii se pak potichu, zadními vrátky, vrátí starý totalitní systém. Je tedy třeba důkladně a co nejdéle tlakem zdola tento systém rozrušovat a jeho personální opory důsledně vyřadit z budoucí politiky.

Ze zcela jiných důvodů se proti rychlé výměně lidí v mocenských strukturách stavěli ti, kdo věděli, že je konec jejich kariéry: stalinisté, skuteční konzervativci, moskevští agenti, kariéristé, kteří se v minulosti svou horlivostí zdiskreditovali. Ti naopak viděli v prodlužování stavu nejistoty svou poslední jistotu, nebo alespoň naději. Doufali, že vývoj dospěje k takovému krizovému bodu, kdy mocenskopolitická struktura systému bude pudem sebezáchovy donucena vzepřít se reformě vůbec - a pak přijde zase jejich chvíle. Tehdy, na jaře 1968, snad ani ti nejsmělejší nedoufali, že by tomu mohla napomoci Sovětská armáda. Spoléhali spíše jen na politický nátlak z Moskvy a na to, že sám Dubček se bude muset v krizové situaci opřít o ně.

Třetí velkou politickou silou, které koncepce co nejrychlejší výměny kádrů také nevyhovovala, byla Moskva. Tam zřejmě nebylo jednoty ve vztahu k československému vývoji - ale o tom podrobněji až v příští kapitole. Pro všechny politické tendence v Kremlu však bylo důležité,

aby jejich vliv v Praze oproti dobám Novotného nejenom nezeslábl, ale naopak zesílil. Taková opatření jako mimořádný sjezd strany a volbu celého ústředního výboru v situaci, kdy nemají vývoj "pevně v rukou", v Moskvě nikdy nevítají. Je lépe počkat, zajistit si pozice a sjezd svolat až v době, kdy se předem bude vědět, jak to všechno dopadne, kdo bude první, kdo druhý atd.

Proti paradoxní alianci těchto tří sil nemohl ovšem zvítězit můj ubohý „centrismus“. Skutečný vývoj od února do dubna také probíhal jinak, než jsem považoval za optimální. A tyto první dva měsíce zároveň předznamenaly i mnoho podstatných událostí a vývojových tendencí měsíců příštích.

Představa, že Alexander Dubček nad tím vším stál jako světec a naivní demokrat, šizený zprava i zleva zkušenými vlky, je velice naivní. Dubčeka nedosadili do předsednictva strany už v roce 1963 andělé nebeští: dostal se tam po čtrnácti letech práce ve stranickém aparátu. Myslet si, že nevěděl, co je tento aparát a jak se s ním zachází - to je politická naivita. Znal dobře jeho skryté silokřivky. A znal také realitu vztahů mezi Prahou a Moskvou.

Názor, který nyní vyslovím, snad překvapí a vyvolá námitky. Podle mého soudu Dubčekův postoj k vývoji mezi únorem a dubnem 1968 nebyl výsledkem jeho přesvědčení o nutnosti

rychlého a radikálního demokratického pohybu ve společnosti, ale důsledkem jeho kalkulací, při nichž uvažoval především o silách uvnitř mocenské sféry (v aparátech moci) a o stanovisku Moskvy. Skutečnou sílu a perspektivní politické důsledky radikální demokratické kritiky, kterou Dubček v únoru a v březnu 1968 nechával celkem volně působit, sám tehdy správně nechápal a nedovedl domyslet. Chtěl ji využít ke zcela určitým vlastním záměrům, jež byly odlišné od záměrů jednotlivců i společenských sil, které tuto kritiku vyvíjeli.

Když Dubček přebíral funkci prvního tajemníka strany, objal se sice symbolicky s Novotným, ale věděl samozřejmě, že dokud bude Novotný prezidentem a také členem politbyra, nebude mít on pro svou vlastní politiku volný prostor a nebude také mít jednoznačně zajištěnou svou pozici. Chápal a dobře znal význam různých klanů a neformálních skupin v mocenském aparátu a věděl, že Novotný není jenom jednotlivá osobnost, ale zcela určitý a v mocenských pozicích dobře opevněný klan. Ten bylo nutno v jeho vlastním zájmu, politickém i osobním, odstranit zcela od moci.

Dubčekovi přitom skutečně nebylo ani dříve vlastní prosazovat své záměry jednoduchými mocenskými zásahy, prostými příkazy z pozice síly. Snažil se opravdu, jak sám říkal, „soudruhy

přesvědčovat“ o nutnosti svých kroků, to znamená vytvářet situace, v jejichž důsledku se jeho záměry ukáží jako nutné a objektivně nevyhnutelné. A právě takovým způsobem se chtěl definitivně zbavit Novotného a s ním i celé jeho kamarily v mocenskopolitickém aparátu. K tomu mu sloužila vlna kritiky, která se postupně stále výrazněji zaměřovala i k otázce, zda Novotný vůbec může být hlavou státu. Považuji za pravděpodobné, že v tomto bodě nejednal Dubček v rozporu s vůlí Brežněvovou, ale také ne v dohodě s ním.

Přitom sám Dubček žádnou kampaň proti Novotnému nevedl. Zasedal s ním v politbyru, a dokonce se stále vyjadřoval v tom smyslu, že soudruh Novotný je přece prezidentem a to právě je demokratická metoda řešení rozporů. Ale nenechal ho už mluvit na manifestaci k dvacátému výročí února 1948. Dokonce mu osobně znemožnil vystoupit v televizi, což chtěl Novotný udělat v době, kdy proti němu narůstala vlna veřejné kritiky. Tedy žádné kroky politického naivky, který se oddává myšlence neomezené demokracie, spíše promyšlené napomáhání vzniku takové situace, v níž Novotný bude sám muset odstoupit. A taková situace se opravdu vytvořila - ovšem až koncem března.

Co všechno ale tato situace, k níž sám přispíval, aby mu pomohla definitivně odstranit

Novotného, nadto ještě obnášela, to si Dubček dobře neuvědomoval. Tlakem veřejně vyjadřované kritiky (především kritiky ve sdělovacích prostředcích) bylo až k demisím zatlačeno ještě několik funkcionářů: ministr vnitra J. Kudrna, generální prokurátor J. Bartuška, předseda odborů M. Pastyřík aj. V konkrétních případech to vše odpovídalo i Dubčekovým osobním záměrům, neboť šlo o příslušníky Novotného kamarily. Dubček si však neuvědomoval, že vedle toho a nad to už fakticky došlo k něčemu mnohem významnějšímu: že se v praxi vytvořil mechanismus schopný vynutit si změny. A že jím není ani mechanismus stranických a státních orgánů, ani demokratický postup uvnitř mocenských struktur samých, ale že je jím mechanismus veřejného nátlaku svobodným tiskem a svobodným projevem názorů mimo strukturu moci. Že to je svého druhu mechanismus mimoparlamentní opozice i v případě, že by parlament už jako demokratická instituce fungoval.

Když později v průběhu dalšího vývoje pražského jara tento mechanismus nejenom zesílil a zmohutněl, ale v mnoha případech také přestal sloužit Dubčekovým záměrům a vyvíjel tlak v otázkách, kde si to on sám vůbec nepřál, zíral na to s údivem a zároveň s lítostí. Zčásti toho byli svědky někteří novináři, které si v květnu a v

červnu svolával, a snažil se je přesvědčovat, že tisk nemá mařit jeho záměry, že musí být disciplinovanější. Na těchto schůzkách Dubček přesvědčoval tak upřímně, až mu šly slzy do očí. Ale co do praktického politického výsledku, marně. Pamatuji se na několik osobních rozhovorů, které se různě této problematice dotýkaly. „Proč to dělají mně?“ říkával Dubček s upřímnou lítostí. „Za Novotného by se báli. Cožpak nevědí, že mi tím škodí?“

Snažil jsem se mu několikrát při takových rozhovorech vysvětlit, v čem vidím problém já. Doufal jsem, že na tomto konkrétním případě se mi podaří vzbudit jeho zájem o koncepční problémy vývoje celého politického mechanismu vůbec, že se nakonec přece jen začne vážně zajímat i o širší - systémové - souvislosti, než jsou osobní a mocenské vztahy. Nepodařilo se mi to. Dubček chvíli poslouchal, ale bylo vidět, že vlastně stále ještě přemýšlí o nevděku novinářů. Můj výklad sám byl příliš abstraktní pro tohoto posluchače, jehož myšlení rozhodně nebylo myšlením systémovým a který byl politickými problémy vzrušován osobně, jaksi patriarchálně (podobně jako také Brežněv). Jakmile ho v nitru přebolela křivda, kterou mu působili tak těžko přesvědčitelní „soudruzi novináři“, přeběhly mu myšlenky kamsi docela jinam a náhle uprostřed věty mého výkladu se zeptal na cosi úplně jiného,

konkrétního.

To, co v Dubčekově jednání v politice budí všeobecně dojem naivity, chápu já jinak. Vidím v tom projev zvláštní souhry okolností, které Dubčeka utvářely: dětství, mládí prožité v SSSR (ve Střední Asii), politické zkušenosti získané výlučně uvnitř stranického aparátu monopolně vládnoucí KSČ a životní zkušenosti z praxe politického handrkování na Slovensku. Tyto zvláštní okolnosti působily na člověka intelektuálně bystrého, ale celkem prostého, na člověka osobně velmi čestného, který má rád lidi, není autoritářský a má potřebu věřit ve velké ideály. Podivuhodným výsledkem toho všeho je postava Alexandra Dubčeka a její zvláštní politická role v době pražského jara 1968.

Představa, podle níž Dubčekovo jednání ovládala víra v demokratické ideály do té míry, až si sám myslel, že v praktickém politickém životě a v boji o moc je nutné jednat podle těchto ideálů, a že tedy byl v tomto smyslu politicky naivní, je představa mylná. Daleko blíže pravdě bude asi názor, že Dubček vlastně nevěděl, co to je politická demokracie v životě společnosti, a tedy i v životě vládnoucích. Nikdy to nezažil - a jeho myšlení nebylo abstraktním a systémovým myšlením, jež by bylo s to převést do praxe obecné demokratické principy, jež sám uznával za správné.

Samy ideje a principy marxismu-leninismu jsou pro Dubčeka velkými ideály, jsou správné a on sám jim věří a za dobré soudruhy a čestné lidi považuje ty, kdo jim věří také tak. Pokud je toto naivitou v politice, je tedy naivní. Ale Dubček ví, že tyto „Čisté ideje“ jsou v praktickém světě politiky a moci zasunuty nánosem docela jiných věcí, které v praxi rozhodují a na nichž závisí úspěch či neúspěch i komunistického politika. To poznal v celém svém životě a v dlouholeté praxi stranického aparátu velmi zblízka.

V tomto smyslu tedy vůbec není naivní. A protože má praktickou zkušenost hlavně ze Slovenska, přeceňuje celkově význam zcela osobních vztahů v politice. Přispívá k tomu také to, že na Slovensku tlak širokých lidových vrstev na vládnoucí vrstvy byl vždy slabší, že tam občanská společnost, tvořící základ politické demokracie, byla i před válkou mnohem méně rozvinuta než v Čechách.

Když se tedy Dubček dostává do nejvyšší mocenské funkce v KSČ, přichází tam sice zcela jistě s představou, že je nutné provést demokratickou politickou reformu, změnit dosavadní způsob vlády, ale za rozhodující považuje taková opatření, jež byla podstatná právě za starého systému vlády. Jako zkušený praktik stranického aparátu ví, že hlavní je odstranit od moci skupinu, která by mu byla

nepřátelská, a naopak posílit a vytvořit skupinu svou. A ví také, že je nutné krýt si zázemí v Moskvě. Obojí je pro něho mnohem důležitější než programová prohlášení, úvahy o koncepci reformy a také než stranický sjezd a volby. Ty se přece už tradičně konají potom, co si nový první tajemník zajistí pozici v aparátě a v Moskvě - a ne předtím. Zhruba stejně uvažují koneckonců i ostatní členové tehdejšího politbyra, alespoň ve své většině. Z nových členů vedení oné doby (do konce března) má snad největší pochopení pro koncepční přístup jenom Josef Špaček.

Výsledkem je ovšem historický paradox: svoboda tisku a na ni navazující nátlak veřejného mínění se prudce a neúměrně ostatním formám demokratické vlády v právním státě rozvíjejí na počátku jara 1968 v Československu vlastně proto, že Dubček postupuje v podstatě způsobem, jaký je po léta vlastní vedoucím skupinám aparátu monopolně vládnoucí KSČ.

Co se tedy Dubčekovi podařilo v době od ledna do dubna 1968? Podařilo se mu ve vedení strany vytvořit vlastní skupinu, která tehdy měla prakticky v rukou rozhodující mocenské pozice. Tvořili ji tři lidé: Dubček, Černík a Kolder. Všichni tři se dobře znali už z let společné práce v aparátu ÚV KSČ na počátku šedesátých let a měli k sobě navzájem důvěru. Společně odstranili z politbyra ty, jimž nedůvěřovali. Z někdejšího

Novotného vedení ponechali v předsednictvu strany už jenom tři členy: Jozefa Lenárta, Antonína Kapka a Martina Vaculíka - všechny tři v podřízené pozici kandidátů, nikoli řádných členů předsednictva (kandidáti nemají hlasovací právo při jednání politbyra). M. Vaculíka, který zůstal ve vedení z titulu své funkce vedoucího tajemníka strany v Praze, vystřídal v květnu nový pražský tajemník Bohumil Šimon, kdysi rovněž spolupracovník celé vedoucí trojice a dlouholetý spolupracovník Kolderův v aparátu ÚV KSČ. Z dalších nových členů stranického vedení je pět rovněž osobně spjato s vedoucí trojicí, většinou přímo s Dubčekem: Vasil Biľak (osobní Dubčekův přítel, kterého dosazuje za sebe sama do funkce vedoucího tajemníka na Slovensku), Jan Piller (dlouhá léta ve vyšších hospodářských funkcích, odkud se zná hlavně s Černíkem a Kolderem), Oldřich Švestka (šéfredaktor Rudého práva, který již za vlády Novotného pomáhal Dubčekovi), František Barbírek a Emil Rigo (politicky bezvýznamní funkcionáři ze Slovenska, které Dubček řadí ke „svým lidem“).

Z předsednictva strany zbývají tedy jenom tři členové, Josef Špaček, Josef Smrkovský a František Kriegel, jejichž cesta do tohoto vrcholného orgánu KSČ není výsledkem osobních konexí s novou trojicí u moci. Špačka vyzvedává do této funkce už v lednu krajská organizace KSČ

v Brně, jejímž je vedoucím tajemníkem, Smrkovský se stává svou veřejnou aktivitou po lednu nejenom mimořádně populárním, ale je prakticky jedním z vážných kandidátů na úřad prezidenta republiky: důsledkem této situace je jeho funkce předsedy parlamentu a člena předsednictva strany. Představuje to jakési „odškodnění“ za to, že přece jen nebyl vpuštěn na Hrad. Kriegel se dostává do předsednictva strany v důsledku různých manévrů mezi skupinami uvnitř ústředního výboru. Nepatří ani na počátku, ani v dalším průběhu pražského jara k osobním přátelům Dubčekovým. Má oporu spíše v pražské stranické organizaci než v ústředních aparátech, za konfliktu s Novotným se spojil se Šikem, Vodsloněm a Prchlíkem, tj. s lidmi, kteří později nebyli mezi "vyvolenými" nové trojice u moci. Proti členství Oty Šika, který už několik let má nejucelenější představu o koncepci ekonomické a společenské reformy, se v předsednictvu strany naopak rozhodně staví Černík, Kolder i Dubček. První dva podle mého názoru z osobních, konkurenčních důvodů.

K novému vedení strany patří spolu s politbyrem ovšem také sekretariát ÚV KSČ. Vedle tří členů předsednictva - Dubčeka, Koldera a Lenárta jej tvoří ještě šest nových lidí: Alois Indra (o jehož cestě k moci jsem se už zmínil a který nadto je po léta pracovním zařazením blízky

Černíkovi i Kolderovi), Štefan Sádovský (osobní Dubčekův přítel), Oldřich Voleník (stranický tajemník v Ostravě, která je jedním z nejsilnějších komunistických krajů a odkud pocházejí Černík i Kolder), Čestmír Císař, Václav Slavík a já.

Cesta Čestmíra Císaře ke slávě byla klikatá a velmi svérázná.

V padesátých letech pracoval v aparátě ÚV KSČ na ideologickém úseku, byl věřícím, ale poměrně vzdělaným stalinistou. Vystudoval francouzské gymnázium a před válkou krátce pobyl na univerzitě v Dijonu. Mimo jiné napsal pochvalnou recenzi na sebrané spisy Rudolfa Slánského bohužel nedlouho před jeho pádem a zatčením. Doba ho tedy svrhla do nižších článků stranického aparátu, odkud po roce 1956 postupně zase stoupal nahoru, až se stal šéfredaktorem teoretického stranického časopisu *Nová mysl*. Za Novotného sepsal spis (pod titulem *S léty jsme rostli*), v němž stylem kulturnějším a lepším, než bylo běžné ve stranickém tisku, vylíčil vývoj Československa a KSČ jako vcelku nepřetržitý sled úspěchů, na nichž má Novotného vedení podstatnou zásluhu. Pak se osobně zalíbil přímo Novotnému, kterého doprovázel na nějakou zahraniční cestu, a ten ho roku 1963 vyzvedl do funkce tajemníka ÚV KSČ. Vzhledem k příznivým okolnostem onoho roku

prováděl Císař v této funkci poměrně liberální politiku. Mezi pražskou reformně komunistickou inteligencí se několika měsícům jeho panování na ÚV KSČ říkalo „milostivé léto“. Potom se Novotnému opět znelíbil a putoval do funkce ministra školství.

Při studentském majáles roku 1965 se studentských „protistranických demonstrací“ zúčastnila také jeho dcera. Padl jako ministr školství, stal se velvyslancem v Rumunsku, ale u studentů získal na popularitě. To mu neobyčejně pomohlo na jaře 1968: studenti volali a psali po ulicích heslo: "Císař na Hrad.“(*) A tak byl veřejností zaregistrován jako možný kandidát na úřad prezidenta. Uvnitř struktury politické moci to ovšem nepřicházelo vážně v úvahu, ale sehrálo to spolu s jeho popularitou mezi částí inteligence - určitou roli při jeho vzestupu do funkce tajemníka ÚV KSČ.

Císař představoval, podobně jako řada stranických funkcionářů oněch let, směs komunistické ideologické víry a kariérismu. Když byl zbaven ministerského křesla a poslán do Rumunska, potkal jsem ho náhodou před budovou ÚV KSČ. Jak právě odcházel od Novotného. Byl bledý, rozrušený, nešťastný. „To je strašné,“ povídal mi. „Byl jsem u Novotného, srdce jsem vyložil na dlaň— a on mi do něho kopl.“ Odpověděl jsem, že z toho plyne poučení:

nestrkej srdce na dlani někomu, kdo o to nestojí. Císař se na mne podíval jako na člověka, jehož cynismus překročil dovolenou mez, a odešel. V říjnu 1968, když už bylo jasné, že on ani já ve svých funkcích dlouho nebudeme, zavedl jsem na to řeč. „No jo,“ řekl Císař, „ale kam půjdu? Přece nepůjdu pod deset tisíc měsíčně!“ Podíval jsem se na něj jako na člověka, jehož charakter klesl pod dovolenou úroveň, a skončili jsme debatu.

Také Václav Slavík nepřišel do sekretariátu ÚV KSČ výlučně pro své dobré vztahy k vládnoucí trojici. Měl sice dobrý osobní poměr k Dubčekovi, ale při jeho vzestupu působila řada okolností. Patřil podobně jako Smrkovský k členům ÚV KSČ, kteří po sesazení Novotného pomáhali uvnitř strany zdvihnout kritickou vlnu na podporu reformy. Ve stranickém aparátu pracoval léta. Nejdříve v Rudém právu, pak v Bukurešti v redakci časopisu Za trvalý mír, za lidovou demokracii, od konce padesátých let byl vedoucím ideologického oddělení ÚV KSČ, nějaký čas také tajemníkem strany. Poté se stal zástupcem šéfredaktora mezinárodního komunistického časopisu Otázky míru a socialismu a od roku 1966 byl ředitelem stranického Ústavu pro politické vědy při ÚV KSČ, který také spolupracoval s mým výzkumným týmem.

Z dob své různorodé činnosti v politických

aparátch měl za sebou Slavík také četné ideologické a politické kotrmelce, ale koncem šedesátých let byl podle mého soudu upřímným stoupencem reforem. Slavík samozřejmě také usiloval o politický vliv

(*) Zrod tohoto hesla mezi studentskou mládeží nepostrádal ovšem ani prvek studentské recese.

a funkce, nebyl však kariérista, lidsky je to člověk skromný a poctivec. Proto ho s důvěrou přijímaly různé skupiny a klany uvnitř politických aparátů. A snad právě tyto jeho různé styky s lidmi, kteří mnohdy stáli v něčem i proti sobě, mu dopomohly k jeho funkci člena dubčekovského sekretariátu ÚV KSČ. V průběhu bouřlivého vývoje roku 1968 působil také jako zprostředkovatel styků a kompromisů v mnoha zákulisních střetech, potyčkách a jednáních, zejména mezi ústředím a pražskou městskou organizací. Měl blízko k Dubčekovi i ke Krieglovi, k mnohým lidem z řad radikální stranické inteligence i k mnohým lidem ze stranického aparátu.

Já sám jsem se v dubnu 1968 stal členem sekretariátu ÚV KSČ zcela nečekaně - pro sebe sama i pro jiné. Předně jsem vůbec nebyl členem ústředního výboru strany, byl jsem jen člověk ze zákulisí aparátů. Funkce tajemníka právní komise ÚV KSČ členství v ústředním výboru

strany nepředpokládala, funkce člena sekretariátu ÚV KSČ to však za normálních okolností předpokládala. Pokud mě v kuloárech počítali k nějakému „klanu“, byla to skupina kolem Kouckého a Hendrycha, jejíž hvězda v dubnu 1968 prudce padala (kromě vzestupu O. Švestky).

Dubčeka jsem tehdy osobně vůbec neznal a on neznal mě, Černíka jsem znal jen zběžně. Snad jen s Kolderem jsem se znal trochu blíže, ale nikdy to nebyly vztahy osobní spolupráce a přátelství.

Pravda, byl jsem jedním z autorů *Akčního programu KSČ*, snad v jistém smyslu i autorem hlavním. To posilovalo mou pozici v kuloárech moci, ale žádnou oficiální funkci jsem z toho titulu neočekával. Koncem března, při sestavování nové garnitury ve straně i vládě, mi byla nabídnuta funkce generálního prokurátora, kterou jsem odmítl: chtěl jsem zůstat u koncepční teoretickopolitické práce. Usuzoval jsem z toho, do jaké asi kategorie mě noví nositelé moci zařazují, a tím spíše jsem neočekával žádné vysoké stranické funkce.

Spolu s ostatními členy „pracovní skupiny“, kteří psali text *Akčního programu*, jsem byl pozván na dubnové zasedání ÚV KSČ, kde měl být tento program konečně přijat. To byla už za Novotného běžná forma jakési „čestné odměny“

pro ty, kdo pracovali v kuloárech. V tomto případě mi však záleželo na tom, aby politický komentář k návrhu Akčního programu KSČ vysvětlil i koncepční otázky, které jsem považoval za důležité. Přihlásil jsem se tedy na zasedání ÚV KSČ do diskuse a dostal jsem slovo.

Sice jako předposlední, ale právě to bylo náhodou velice významné. Neboť po mně dostal slovo už jen ten nejposlednější - Antonín Novotný. Mé a Novotného vystoupení nechtěně tvořilo zjevnou kontrapozici, a tím upoutalo větší pozornost. Mimo jiné jsem v závěru svého vystoupení také kritizoval dosavadní postup už Dubčekova vedení strany za to, že ztrácí iniciativu, je vývojem spíše vlečeno, než aby samo politicky vedlo a řídilo to, co se ve společnosti již děje. Řekl jsem přitom výslovně, že reforma může být ohrožena i tím, že „obrodný proces“ skončí jako v Maďarsku roku 1956. Tuto větu tehdy O. Švestka v Rudém právu zcenzuroval, ale v ústředním výboru samém upoutala pozornost. Navíc taková slova ráda slyšela konzervativní, stalinská část členů ÚV KSČ.

V průběhu diskuse k návrhu *Akčního programu* navrhl Josef Havlín, dnešní Husákův tajemník ÚV KSČ, tehdy odstupující vedoucí oddělení, jež podléhalo Kouckému, abych byl zvolen tajemníkem ústředního výboru. O přestávce mě pak vyhledal Dubček a nabídl mi

funkci tajemníka s tím, že bych spolu s Císařem řídil úsek ideologické práce. Řekl jsem, že si to musím rozmyslet, ale že úsek ideologické práce bych řídit nechtěl. Že se chci věnovat dalšímu rozpracování a praktické realizaci reformy politického systému, a proto bych chtěl mít vliv na činnost státních orgánů a společenských organizací. Národní fronty atd., nikoli na úsek čistě ideologické práce. To se Dubčekovi v té chvíli příliš nehodilo, neboť tento úsek byl už vlastně vyhrazen pro Aloise Indru. Dohodli jsme se tedy, že mu o příští přestávce řeknu svůj definitivní názor.

Po úvaze o celkové situaci i o mé situaci osobní jsem dospěl k názoru, že by z mého hlediska bylo nejvýhodnější pokračovat v akademii věd v celkovém rozpracování koncepce politické reformy, ale mít přitom oficiální postavení člena sekretariátu ÚV KSČ a z toho titulu i předsedy právní komise. Představoval jsem si také, že podobně jako pro otázky ekonomické reformy jsou vydávány stranické časopisy ekonomického zaměření, měl by se začít vydávat stranický časopis pro politologickou tematiku. Problematika politické reformy totiž zatím svou tiskovou tribunu neměla, pronikala jen na stránky denního tisku a kulturně politických týdeníků. Takový časopis bych byl pak rád vedl. Dubček s tímto řešením souhlasil, a tak

jsem byl 5. dubna 1968 zvolen za člena sekretariátu ÚV KSČ bez tajemnické funkce.

Teprve dvouměsíční zkušenost z účasti na práci předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ pod Dubčekovým vedením mě dovedla k tomu, že jsem koncem května sám požádal o funkci tajemníka: viděl jsem, že řeči na schůzích vedení nic neovlivňují a důležité zůstávají mocenské pozice. Tajemníkem jsem byl zvolen 1. června 1968.

V téže době se členem sekretariátu ÚV KSČ stal další nový člověk Evžen Erban. Byl do tohoto orgánu přibrán proto, že býval funkcionářem sociální demokracie před rokem 1948, a jeho nová funkce měla mimo jiné ukázat, že sociálním demokratům jsou v KSČ možnosti otevřeny a není nutné obnovovat jejich stranu. Na ty, kdo tuto stranu obnovit chtěli, nemohla ovšem kariéra E. Erbana zapůsobit a také nezapůsobila. Erban se stal zároveň také tajemníkem Národní fronty, kde však působil spíše proti jejímu předsedovi Františku Krieglovi, za což si nakonec vysloužil milost, a dalšími službami pro „normalizační“ politiku si dodnes udržel bezvýznamné, leč dobře placené reprezentativní místo předsedy České národní rady.

Tak tedy vzniklo nové, dubčekovské vedení KSČ, plod kuloárních střetů a kompromisů uvnitř mocenské struktury, zčásti i plod nátlaku sílicího

demokratického hnutí uvnitř strany a ve veřejnosti. Z hlediska skrytých silokřivek vztahů mezi vládnoucími bylo snad dosti přiměřeným výrazem dané chvíle. Z hlediska vážných politických problémů, které čekaly toto vedení v nedaleké budoucnosti, bylo však konglomerátem příliš nesourodých politických sil, a proto předem odsouzeno k tomu, aby se převážně zabývalo vlastními konflikty. Už to je důkazem, že trojice mužů u moci - Dubček, Černík, Kolder - neodhadla správně budoucnost a podcenila vážnost situace.

Spolu s novým stranickým vedením dosadili mužové u moci i nového prezidenta a novou vládu. Prezidentský úřad se tehdy ve vedení strany dosti jednotně chápal jako něco, co má spíše jakýsi obecný, morálně politický význam než význam skutečně nejvyšší mocenské funkce. Pro tento úřad se hledala osobnost, která by měla autoritu u širokých vrstev lidu a zároveň i ve straně. Tato funkce neměla být nadále spjata s vysokou funkcí stranickou: vedení KSČ instinktivně toužilo po „nadstranickém“ prezidentovi, který by trochu vzbuzoval pocit kontinuity s prezidenty první, předválečné republiky, ale nechtělo zase, aby prezident vůbec nebyl komunista. „Nějaký profesor kdyby byl,“ řekl jednou celkem výstižně Kolder. „Kdyby tak byl naživu Nejedlý,“ dodal pak už méně výstižně,

neboť rozdíl mezi Masarykem a Nejedlým mu v této souvislosti unikal. Snaha najít „nějakého profesora“ vedla až k tomu, že mezi kandidáty se objevilo i jméno prezidenta akademie věd Františka Šorma. Nakonec se vcelku bez větších výhrad všichni, kdo měli do věci co mluvit, sjednotili na kandidatuře generála Ludvíka Svobody. Zdál se skutečně v mnohém být hledanou postavou a byl zvolen prezidentem 30. března 1968. Po volbě položil Svoboda věnec na hrob T. G. Masaryka, což byla událost od roku 1948 nevídaná.

Nová vláda, jejímž předsedou se stal Černík, byla v době pražského jara kolektivem celkově kvalitnějším než samo stranické vedení. Bylo tam více kvalifikovanějších a racionálněji myslících lidí, mnozí tam byli i více spjatí s koncepčním chápáním reformního vývoje. Určité předpoklady pro to vznikly už za Novotného: Jozef Lenárt jako tehdejší předseda vlády byl sám člověk racionální a vyhledával lidi kvalifikovanější než Novotný ve stranických funkcích. Lenárt byl jedním z lidí, kteří měli v mládí školu Baťových závodů - a bylo to na něm znát. V únoru 1967 jsem pro něj psal referát o národních výborech, jehož text jsme pak pozdě večer probírali jen mezi čtyřma očima. A přitom mi náhle Lenárt řekl: „Jsi chytrý člověk, co hledáš pořád v ‚baráku‘? (*) Drž se vlády. Tam se žvaní, tady se dělá.“

V dané době to byl výrok i pro něho riskantní. Lenárt však nevedl jen kritické řeči: držel ve vládě a v jejím aparátu řadu odborně kvalifikovaných a schopných lidí, mezi něž patřili i ministři na hospodářském úseku, například František Vlasák a Bohumil Sucharda. Ekonomická reforma šedesátých let byla sice posvěcena linií strany, ale pro její realizaci velmi mnoho udělala právě Lenártova vláda.

Černík měl tedy na co navazovat. Navíc byli do vlády vlastně „odsunuti“ někteří schopní lidé, kteří se nedostali do stranického vedení, především Ota Šik a Lubomír Štrougal, ale také Gustáv Husák. Jakkoli pozdější vývoj ukázal, že v případě Husáka a Štrougala jde o lidi, jejichž schopností může využít i politika protireformní, restaurující na přání Moskvy totalitní diktaturu, zůstává faktem, že jsou schopnější a kvalifikovanější než třeba Biřak a Kapek, kteří jsou nyní také oporami „normalizace“, i když na jaře 1968 zdobili Dubčekovo vedení strany. Někteří noví ministři jako Jiří Hájek na ministerstvu zahraničních věcí, Vladimír Kadlec na ministerstvu školství, Miroslav Galuška na minis-

(*) „Barákem“ se v hantýrce aparátu tradičně označovalo ústředí strany.

terstvu kultury byli lidmi odborně

kvalifikovanými a zároveň přesvědčenými stoupenci demokratické reformy. Mnohé úseky ve vládě byly z hlediska potřeb této reformy personálně zabezpečeny lépe než ve stranickém aparátu.

Konečně také 22. srpna, po sovětské intervenci, je celkem devět členů Dubčekova stranického vedení ochotno vytvořit kolaborantskou „revoluční dělnicko-rolnickou vládu“ (jejímž orgánem by byl nepochybně i „revoluční tribunál“, před který měl být postaven Dubček spolu se Smrkovským, Krieglem, Černíkem a dalšími), zatímco z celé Černíkovy vlády jen jediný ministr (O. Pavlovský) se hlásí do této společnosti. Několik nejvyšších stranických funkcionářů připravuje tajně sovětskou intervenci, ale z vládních funkcionářů se k tomu propůjčuje jen předseda správy spojů K. Hoffmann a náměstek ministra vnitra V. Šalgovič.

Ani Pavlovského, ani Šalgoviče nedosadil do vládních funkcí Černík. Prvního mu podstrčil, jak jsem už uvedl, Alois Indra, druhého osobně Dubček. Ministrem vnitra v Černíkově vládě byl Josef Pavel, jehož jsem já sám do této funkce navrhl. Když předsednictvo strany koncem března sestavovalo návrh nové vlády, byl jsem v průběhu této schůze volán do budovy ÚV KSČ. Tam mi V. Koucký nabídl funkci generálního

prokurátora a při tomto jednání mi také řekl, že zatím není nový ministr vnitra. Několik možných kandidátů odmítá převzít tento resort. Mluvil konkrétně o Oldřichu Voleníkovi, tajemníku krajského výboru KSČ z Ostravy. Oba jsme se celkem shodli, že se nelze divit nikomu, kdo se v dané situaci nehrne do funkce ministra vnitra. Koucký mě pak žádal o návrh, mám-li nějaký. Řekl jsem mu, že podle mne by ministrem vnitra měl být člověk, který tento resort zná, ale který přitom bude zárukou, že tam provede důslednou očistu celého aparátu od lidí odpovědných za nezákonnosti minulých let a nepřipustí politické zneužití aparátu Státní bezpečnosti do budoucna. Najít někoho takového byl ovšem problém, ale slíbil jsem, že o tom budu uvažovat. Koucký se vrátil na schůzi předsednictva a já jsem probíral různé možnosti, až jsem dospěl k názoru, že takovým člověkem by mohl být Josef Pavel.

Pavel byl předválečný komunista, za občanské války ve Španělsku velitel interbrigád, za války bojoval v čs. jednotce v Anglii, po válce byl vedoucím bezpečnostního oddělení ÚV KSČ a později náměstkem ministra vnitra. Roku 1951 byl zatčen. Patřil však k těm nemnohým, kdo se přes všechny nelidské metody výslechů nikdy k žádným falešným obviněním nepřiznali, a proto nemohl být použit v žádném inscenovaném politickém procesu. Z doby mezi únorem 1948 a

svým zatčením měl Pavel na svědomí také nezákonné činy. Ale zároveň z této doby dobře znal bezpečnostní aparát, jeho metody i jeho kádry a nikdo nemohl počítat s tím, že ho nějak ošálí a překvapí. Z toho, co jsem o něm věděl, jsem nabyl jistoty, že patří k těm neprávem vězněným komunistům, kteří z této své životní zkušenosti vyvodili závěry nejenom ve slovech, ale opravdu se hluboce změnili.

Dal jsem znovu vyvolat Kouckého ze schůze předsednictva a podal jsem mu svůj návrh. Koucký s ním souhlasil a řekl, že ho na schůzi přednese. Jaké bylo kolem Pavlovy kandidatury další jednání, odkud odjinud ještě snad přišel shodný návrh, kdo byl naopak proti a proč - to všechno nevím. Pavel se ministrem vnitra pak skutečně stal. Zůstal nejenom osobně nezávislý na Dubčekovi, Černíkovi a Kolderovi, ale neměl pro svou funkci ani nutnou „kvalifikaci“ z hlediska Moskvy stál mimo tehdejší sovětské síť v Československu. Jako ministr vnitra v roce 1968 neměl snadný život. Pokud vím, splnil však přesně ty předpoklady, v něž jsem u něho věřil: pustil se vážně a důkladně do přípravy očisty bezpečnostního aparátu a úzkostlivě se snažil neporušovat zákon. Zacházel přitom tak daleko, že i mně se to zdálo někdy nepřiměřené.

Tak například po jednáních předsednictva KSČ se sovětským politbyrem 1. srpna v Čierné

nad Tisou jsem byl svědkem toho, jak Černík pozdě večer telefonicky z Čierné žádal Pavla, aby bezpečnost zabavila náklad posledního čísla časopisu *Reportér*, který už byl v distribuční síti a ráno se měl objevit na stáncích. Byla v tom čísle jakási karikatura, která rozzuřila Brežněva (už byl o ní informován) a odporovala tomu, co právě vedení KSČ v Čierné slíbilo - že totiž „zastaví polemiku“. Josef Pavel odmítl splnit Černíkův příkaz s odvoláním na to, že předseda vlády na to nemá žádný zákon. Černík na druhém konci telefonu křičel, ale Pavel klidně řekl: „Tak si budeš muset, soudruhu předsedo, najít jiného ministra vnitra.“ A zavěsil.

Řekl jsem mu, že podle mého soudu jde o tak výjimečnou situaci, že by snad Černíkův požadavek měl splnit. „Možná,“ řekl Pavel, „ale tak si tam pošli nějaké soudruhy, ne policii, udělám to jednou, udělám to podruhé - a jsme tam, kde jsem byli. Tenkrát to taky začínalo jako něco výjimečného, až se z toho stala normální praxe.“ Vzpomněl jsem si sám na sebe před dvanácti lety, jak jsem odmítl příkaz generálního prokurátora jako nezákonný, ale vzpomněl jsem si i na to, jak to se mnou dopadlo. Řekl jsem to Pavlovi s dodatkem, že v jeho případě by to byla škoda, protože jde o víc a on by se neměl nechat zlikvidovat kvůli tvrdohlavosti v jednotlivostech. „To se nedá nic dělat,“ řekl Pavel. „Tak to bude

muset dělat někdo jiný.“ A nepovolil.

Ti, které měl Josef Pavel z bezpečnostního aparátu odstranit, protože nebyli zárukou proti novým nezákonnostem, patřili ovšem často do sovětské agenturní sítě. Je proto pochopitelné, že velmi brzy byl Dubček vystaven tlaku z Moskvy, aby se takovým nehoráznostem udělala přítrž. V této situaci se objevil návrh na oddělení Státní bezpečnosti od ministerstva vnitra, který Dubček podporoval. A tak stranické vedení Pavlovi vnutilo jako náměstka pro Státní bezpečnost Viliama Šalgoviče. Že Šalgovič je starý agent KGB ještě z války, to se vědělo celkem všeobecně. Při jednání v předsednictvu o jeho kandidatuře na náměstka ministra vnitra na to kdosi výslovně upozornil (nepamatuji si už bohužel, kdo). Dubček se však jednoznačně za Šalgoviče postavil a jeho jmenování prosadil. Vycházel asi z toho, že v této funkci musí mít stejně sovětského agenta, a bylo mu milejší, byl-li to zároveň jeho kamarád, na něhož se, jak mylně doufal, může aspoň osobně spolehnout.

Proč ale tedy Dubček, který se snaží dělat Moskvě koncese a osobně dobře zná sovětské poměry, přece jen už od prvních týdnů své vlády naráží v Moskvě na rostoucí potíže, nedůvěru a odpor? Myslím, že odpověď zase nelze hledat v Dubčekově politické naivitě, pokud pod ní rozumíme představu, že Moskva bude

koneckonců pro demokratickou reformu, že všechno půjde bez potíží. Něco takového si Dubček opravdu nemohl myslet. Věděl naopak dost přesně, v čem a proč bude narážet na výhrady v Moskvě, ve Varšavě i v Berlíně.

Domnívám se, že i ve vztahu k Brežněvovi se Dubček pokusil o stejnou taktiku jako ve vnitřní politice: chtěl vytvořit takovou situaci, že v Kremle budou nakonec nuceni souhlasit s jeho záměry a hledat právě v něm záruku i pro vlastní politiku, neboť pochopí, že jeho jednání odpovídá objektivním nutnostem situace v Československu. I v tomto smyslu považoval široké demokratické hnutí za faktor, který nakonec poslouží jeho záměrům: v Moskvě vyvolá sice obavy, ale to zároveň donutí Brežněva uznat, že právě v Dubčekovi má záruku svých zájmů a jiným postupem že by situaci ani z hlediska svých zájmů nevyřešil.

V souladu se svým nejhlubším osobním přesvědčením Dubček vůbec nemyslí na roztržku s Moskvou: v té by viděl ohrožení socialismu i v Československu. Od proklamovaných zásad zahraniční politiky až po konkrétní otázky kádrové jasně Moskvě ukazuje, že v zásadních věcech se na něho může spolehnout. Domnívá se však, že právě tím si vydobyde širší prostor pro vlastní, samostatnější politiku tam, kde to pokládá za potřebné. Proto si dovoluje

samostatná opatření programová i kádrová: ve svých referátech mluví o věcech, o nichž ví, že by je Brežněv formuloval docela jinak nebo by o nich vůbec nemluvil, do některých funkcí dosazuje lidi, které napřed v Moskvě neschválili. Když se mu však zdá, že hrozí vážnější konflikt, dělá vzápětí kroky podle skrytých nebo zjevných přání Moskvy. Doufá, že tím "soudruhy přesvědčí".

Proč se mu to nepodařilo? O tom ale podrobněji až v další kapitole.

* * *

Co se však dělo mimo struktury moci v době, kdy se tam podle různých skrytých silokřivek rozdělovala křesla? Co bylo obsahem onoho tlaku a nátlaku, o němž jsem se už zmínil a který konečně ovlivnil i některé personální změny mezi vládnoucími? Předtím jsem hovořil o tom, že nátlak na mocenskou strukturu byl vykonáván převážně formami, které pro plán postupné demokratizace, koncipovaný mocenským centrem v Akčním programu KSČ, nebyly příznivé a ztěžovaly z hlediska vládnoucích reformní vývoj. Totéž platí i o některých politických heslech a konkrétních požadavcích, jež nastolovala silná vlna demokratického nátlaku na moc - směřovaly k mocenské konfrontaci s doposud vládnoucí KSČ. Byla to např. snaha založit znovu sociálně demokratickou stranu nebo přeměnit v politickou

stranu mimo Národní frontu Klub angažovaných nestraníků (KAN). Význam podobných tendencí v průběhu pražského jara však byl a je přeceňován a zveličován jen politickými extremisty obojího zaměření. Ve skutečnosti tyto tendence neurčovaly vlastní obsah velké vlny demokratického tlaku „zdola“ v roce 1968.

Lidem nešlo v první řadě o politické formy a mechanismy demokracie, ale šlo jim o samu podstatu vztahu mezi nimi a politickou mocí: nejdříve jen nesměle doufali, ale v průběhu pražského jara nakonec uvěřili, že moc a vláda by snad opravdu mohly být jejich mocí a vládou a že by mohlo záležet na tom, co si právě oni přejí, co si myslí, co říkají a jak pracují. Do politického života postupně vstoupilo jako rozhodující faktor něco, s čím upřímně řečeno - koncepce reformních politických profesionálů jako s rozhodujícím faktorem ani nepočítaly: víra národa v humanitní a demokratické ideály, provázené nadějí, že tyto ideály budou uskutečňovat reformní komunisté.

Na samém počátku, v lednu 1968, po sesazení Novotného, mezi lidmi převládalo jen zvědavé očekávání, co asi „oni“ teď udělají dál. Mállokdo věřil, že by to mohlo být něco zvlášť významného i pro něho osobně, a tím méně, že by snad v jeho životě měl nastat zlom, protože „nahore“ se zase mezi sebou perou. Snad jen

mezi komunisty byla odezva změny ve stranickém vedení silnější, ale ani tam, mezi řadovými členy KSČ na závodech a v městech, nebyl zdaleka jasný její význam. Přesvědčení, že se vlastně nic nestalo, které si tajemník ÚV KSČ Vladimír Koucký uchovával až do března, sdílel lid ještě v lednu.

Za několik týdnů se však situace začíná velmi rychle měnit.

V tisku, rozhlase a televizi slyší lidé neuvěřitelně svobodomyšlné řeči. Zprvu poslouchají jen ze zvědavosti, co že se stane. Ale nezasahuje cenzura, neschází se ústřední výbor KSČ, aby potrestal smělé novináře a zdůraznil, co všechno „nepřipustíme“ v zájmu „lidu a dělnické třídy“. Naopak: Dubček řeční na sjezdu zemědělských družstev nejenom o hnojivech, produktivitě, kukuřici a stavech dobytka, ale také o „seberealizaci člověka“. Objevuje se adresná veřejná kritika nejenom komunálních podniků a jejich ředitelů, ale metod práce KSČ, odborů, bezpečnosti a soudů - a výsledkem je, že ze svých funkcí jsou odvoláváni tajemníci ÚV KSČ, Ústřední rady odborů, ministr vnitra a generální prokurátor. Na veřejných stranických schůzích se stále více hlásí lidé o slovo ne proto, aby manifestovali „jednotu lidu“, ale aby na nich vyslovili své názory, debatovali a navrhovali, co dál. Jedno z takových masových shromáždění

skončilo požadavkem, aby Antonín Novotný odešel z prezidentského úřadu. Nerozehnila je policie ani je dodatečně neodsoudilo Rudé právo a jeho průběh si mohl každý poslechnout v rádiu. A co je vůbec už jako ze světa pohádek, Novotný za osm dní podal demisi.

Děje se tak symbolicky v první jarní den roku 1968 21. března. A v Praze toho roku začíná jaro nejenom astronomicky, dokonce nejenom politicky, ale bez fráze a doopravdy lidsky: rodí se víra lidí, že mohou sami něco znamenat, že na nich záleží jejich vlastní osud, že sami mohou spravovat své společné, veřejné záležitosti.

Ve veřejném životě jsou stále výrazněji patrné rysy známé jen z takových dějinných okamžiků, kdy se odehrává pro osud národa něco velmi významného: z října 1918, z května 1945. Náhlá radost z konce dlouhé doby beznaděje, z konce útlaku, opojení prvními dny ve svobodě, naděje, že teď už se staré časy nevrátí. Není to zdaleka jen záležitost politická, a tím méně záležitost nějakých zcela určitých politických koncepcí, pokud jde o formy a mechanismy demokratické vlády. Lidem se zdá, že se mění, a to jednoznačně k lepšímu, jejich život.

Zatímco uvnitř mocenských struktur reformní a demokraticky cítící komunisté bojují o míru svého vlivu proti komunistům, kteří jinak než diktátorsky myslet a cítit nedovedou, a proti

podsvětí sovětské agentury v KSČ, vstupuje - bez ohledu na plány režie reformátorů - na scénu pražského jara nový a nejmocnější faktor: naděje, kterou celý národ vkládá do přítomné chvíle. Od března do června právě tento faktor ovládá stále výrazněji veřejný i soukromý život. Je to veletrh nadějí a přání, v němž se naděje soukromé mísí s politickými a z něhož vyrůstá jakási sváteční atmosféra: ve jménu lepších časů, které od nynějška zavládnou, je národ ochoten velkodušně odpustit staré křivdy.

Na veletrhu nadějí a přání pražského jara roku 1968 lze ovšem vystopovat ekonomické, sociální i politické zájmy různých vrstev a sociálních skupin. Dělníci i ostatní vrstvy pracujících si přáli vzestup životní úrovně, víra v lepší uspokojení materiálních potřeb byla pro ně jedním z významných podnětů jejich nadějí, a hrál tu tedy roli fakt, že společnost vstoupila do konzumního stadia rozvoje. Dále různé sociální vrstvy československé společnosti, každá z hlediska svých zájmů, usilovaly o větší podíl na politickém rozhodování. Nejenom dělníci, ale také inteligence byla za Novotného nespokojena s mírou svého vlivu při řízení společenského života. V tomto úsilí různých sociálních vrstev nehrály už celkem roli staré, třídní antagonismy a konflikty, ale naděje a touhy lidí vycházely z nových sociálních poměrů po roce 1948. Z

hlediska politického lidé především žádali, aby režim respektoval jejich občanská a politická práva způsobem, jakým je respektují právní státy v systému pluralitní politické demokracie. To vše tak bylo - ale mnoho důležitých věcí tím ještě není vysvětleno.

Stát zůstal oním státem, který lidé znali z minulých let. Změnili se jeho nejvyšší funkcionáři co do osob, ale parlament zůstával nevoleným orgánem, i když každý věděl, že volby v minulosti vlastně volbami nebyly. Byl tu dál celý byrokratický aparát správy, byla tu dál i Státní bezpečnost a zdiskreditovaná justice - až na několik personálních změn. A lidé přece dávali tomuto státu snubní prstýnky a šperky po babičce na jeho „zlatý poklad“. Proč?

KSC zůstává stranou, která monopolně dvacet let diktátorsky vládla. Má sice nové vedení ale jsou to vesměs lidé, které před čtvrtrokem nikdo příliš neodlišoval od jiných ve špičce téže strany. Vyhlásila nový program - ale kolik už předtím vyhlásila programů? Ještě před půlrokem by tato strana v opravdu svobodných volbách nemohla s jistotou spoléhat ani na to, že dostane aspoň tolik hlasů, kolik má registrovaných členů. A nyní, při velmi objektivně prováděném průzkumu veřejného mínění, podporuje její politiku na 70 procent obyvatelstva, z toho asi 25 procent bezvýhradně.

Proč?

Socialismus není pro lidi abstraktním pojmem: je to onen řád, který vládl posledních dvacet let, po dobu, jejíž konec s nadějami vítají. A přece asi 80 procent lidí se vyslovuje pro socialismus. Pravda, lidé tady hlasují i pro své sociální jistoty, pro péči státu o jejich životní potřeby atd. Ale kam se při tom poděla masová nespokojenost s tisícem aspektů každodenního života, které tíž lidé také zahrnují do pojmu „socialismus“, jak ho v praxi poznali? A konečně - jak se chovali sami tito lidé ještě před půlrokem? To přece není vyměněný lid. Je to týž lid, který ještě nedávno na povel shora sice zdobil okna ve dnech státních svátků, chodil do průvodů a zvedal ruce na schůzích, kde se jeho jménem cosi odmítalo, zakazovalo a nedovolovalo, a přitom se staral o své soukromé zájmy, hleděl, jak na situaci něco vydělat, jak stát i stranu ošidit, jak si tiše myslet své a nahlas říkat to, co se žádá. A je to konečně týž lid, který to za dva roky bude zase znovu dělat, všechno přesně tak - což ovšem tehdy, v době pražského jara, sám ještě netuší. Jak si to všechno vysvětlit?

Myslím, že na tyto otázky existuje jediná možná odpověď: lidé, uvěřivší svým nadějím, dali sami v sobě ve svém nitru přednost humanistickým a demokratickým hodnotám, které po dlouhé generace v národě zrály a tvořily

se jako hodnoty nejenom politické, nýbrž především mravní. Je to hodnotový systém, jímž žilo už národní obrození v minulém století, který se rozvíjel v boji o národní samostatnost za Rakouska, na němž budoval a který kultivoval T. G. Masaryk. Tento demokratický a humanitní hodnotový systém se modernizoval a kriticky vyvíjel v československé kultuře i v politice v letech první Československé republiky, byl násilně potlačen v době nacistické okupace, ale znovu přišel ke slovu ve veřejném životě v roce 1945. Totalitní diktatura KSČ po roce 1948 ho znovu násilím potlačila a zároveň také demagogicky zneužívala, ale neúspěšně: s novou silou vstoupil týž hodnotový systém na scénu politického dění na jaře roku 1968.

Léta stalinské diktatury v Československu paradoxně posílila v národním vědomí právě ty hodnoty a ideály, které se moc snažila vymýtit. Podala totiž přesvědčivý praktický důkaz, k čemu vede jejich popírání. Zkušenosti, které i ideologicky věřící stalinisty přivedly k reformnímu komunismu, byly pro většinu národa přesvědčivým důkazem o platnosti humanitních a demokratických ideálů a hodnot. Ve vědomí národa byly tyto hodnoty dávno a beze zbytku rehabilitovány již mnohem dříve než v roce 1968. Pro většinu lidí osobně nepřestaly nikdy vnitřně platit. Pravda, bylo málo těch, kdo se odvažovali

hlásit se k nim v praxi, kdo se pokoušeli žít podle nich v dobách, kdy to přinášelo rizika a nebezpečí. Ale veliká většina lidí věděla, že je to jen plod morální slabosti, že je to důsledek strachu, jež plodí diktatura.

Ani jednotlivec, ani sociální skupina, ani celý národ nežije lehce a rád v situaci, kdy sám ví, že jeho jednání neurčují hodnoty, které v skrytu duše považuje za správné, ale strach jednat tak, jak by se jednat mělo. Samo osvobození od takového strachu vítá proto jako znovuzrození. Toho, kdo ho od strachu pomohl osvobodit, zahrne důvěrou, přízní a podporou. Klíčem k pochopení úspěchu reformních komunistů v době pražského jara a také k pochopení legendární úlohy Alexandra Dubčeka je právě tato situace - nikoli jejich reformní programy samy o sobě a nikoli jejich reálné politické kvality.

Neboť svobodu od strachu pražské jaro opravdu a nikoli jen iluzorně dalo tehdejší československé společnosti jako celku. K tomu totiž nebylo třeba uskutečnit trvalou a stabilní změnu politického systému vcelku, k tomu nebylo třeba ani reálné a jasné koncepce systémových změn, nebylo k tomu - pokud šlo o výsledek jen dočasný - třeba ani úplně a důsledně vyměnit kádry v mocenských strukturách. K tomu stačil otřes mocenské struktury, který vedl k několika klíčovým změnám, a zbytek

diktátorského mechanismu načas umrtvil, paralyzoval nejistotou. K tomu stačilo nebránit svobodnému projevu názorů na shromážděních, v tisku, rozhlase a televizi. Už jenom to mohlo přinést a také přineslo dočasnou svobodu od strachu.

Zbaveno strachu, vystupuje tedy demokratické, humanitní vědomí v roli hlavního aktéra pražského jara: od dubna do června ovládá scénu úplně suverénně. V červenci však už je tu viditelný mocný protihráč - Kreml s doprovodem chóru Varšavské smlouvy. Nebezpečí, že svoboda od strachu je jen dočasná, že strach sám se znovu chystá k nástupu, se stává evidentním. To platí nejen pro národ, ale i pro reformní komunisty jako jeho součást: teď jsou už osudově spojeni a stále více si to oba uvědomují. Postupně důvěra národa k reformátorům přerůstá v jakési plné moci, nebo jak se tehdy výslovně říkalo - v mandát.

Zároveň se však ukazuje, že i něco tak velikého jako svoboda lidí od strachu je ve světě moci a násilí koneckonců málo, že to samo o sobě neodvrací řadu velmi vážných nebezpečí na cestě k demokracii a svobodě vůbec. Drama je skutečné, nikoli iluzorní— a hrozí stále více a jednoznačně stát se tragédií. Na vylepšení scénáře i na výměnu některých nevhodných herců je však už pozdě.

Jak se to všechno odráží ve světě vládnoucích?

Mezi vládnoucími v širokém slova smyslu, v celé KSČ, tj. mezi komunisty vůbec, ať už reformními, nebo konzervativními, ať mezi funkcionáři, nebo mezi prostými členy strany, probíhá stále výraznější diferenciací právě podle jejich vztahu k tomu, co žádá celonárodní vědomí. Přijetí nebo odmítání humanistického, demokratického hodnotového systému jako kritéria správnosti vývoje i pro socialistickou společnost - to je stále výrazněji názorovým dělítkem mezi československými komunisty. Problém je především morálně politický, často dokonce spíše mravní než politický. Komunisté jsou součástí svého národa a celonárodní hnutí je prostě zachvacuje stejně jako ostatní. Jejich minulost, ideologická i politická, je stavěna před soud jejich svědomí. Nejde tu většinou už o racionální politické úvahy, a tím méně o kalkuly, jde tu o hodnoty lidského života, uznávané vnitřně a v hloubi duše.

Pokus o politickou reformu dosavadní totalitní diktatury, započatý reformními komunisty, tedy přerůstá v široké, demokratické společenské hnutí s výrazným a často rozhodujícím nábojem mravním. Tváří v tvář tomuto hnutí se komunisté nově a v mnoha případech jinak než dosud dělí v zásadě na dva

tábory. Veliká většina se jich vnitřně podrobuje celonárodnímu hnutí, uznává jeho mravní sílu a podřizuje se mu. U mnoha z nich je to ovšem postoj, který později, pod tlakem násilí a nové vlny strachu, bude opět zlomen, stejně jako u miliónů nekomunistů, prostých lidí, v nichž také promluvilo celonárodní vědomí jenom ve chvíli, kdy byli osvobozeni od strachu. Někteří z nich se dokonce později stanou aktivními „normalizátory“, zase stejně jako někteří nekomunisté. Ale v oněch měsících se jen malá menšina komunistů výrazně od hodnotových kritérií celonárodního hnutí odděluje a tím protože v tak vyhoceném morálně politickém konfliktu nelze být neutrální - se vlastně z tohoto hnutí nejenom vyřazuje, ale stává se jeho aktivním a zarputilým nepřítelem. Toto rozdělení se pak zcela vyhraněně projeví ve dnech srpnové sovětské intervence: vytvářelo se však už předtím, asi od května do července. Vojenská intervence vnese do něho už jen nevelké korektury. Tato malá menšina v KSČ je tvořena lidmi, kteří - byť často z různých důvodů - přijali vnitřně za svůj hodnotový systém samoděržavného, stalinského despotismu a nadřadili ho demokratickému, humánnímu hodnotovému systému obrovské většiny vlastního národa. Ti všichni - to je jediná ruská, sovětská agentura v Československu - bez ohledu

na to, zda její jednotliví příslušníci jsou napojeni na síť sovětského velvyslanectví a KGB, nebo ne. Mnohdy k ní ovšem patří i nekomunisté, někteří se známými jmény (jako páter Plojhar), jiní anonymní.

Vrcholné měsíce pražského jara 1968 byly v tomto smyslu národní „hodinou pravdy“. Nikoli proto, že by snad všichni, kdo se tehdy podřídili hodnotovému systému, který žije v „duši národa“, tento hodnotový systém nebyli zase s to zapřít, případně i aktivně proti němu později vystupovat. Očekávat něco takového by bylo iluzí. „Hodina pravdy“ však ukázala, že nikdo z těch, kdo se tehdy celonárodnímu hnutí podřídili, nebyl s to mu vzdorovat, byl-li národ osvobozen od strachu. Tyto měsíce byly „hodinou pravdy“ i v tom smyslu, že se ukázalo, s čím je a s čím není spjat socialismus v myslích obrovské většiny národa. Lidé socialismus přijímali ve spojení s hodnotovými orientacemi humanitními a demokratickými a odmítali ho ve spojení s hodnotovými orientacemi totalitarismu. Tedy právě naopak, než jak to dvacet let předtím a nyní už zase deset let potom oficiálně tvrdí vládnoucí režim a formálně vyznává táž většina národa, jejíž vnitřní přesvědčení je umlčováno nadvládou strachu. A ukázalo se, že to platí i pro velkou většinu tehdejších komunistů jako politicky vládnoucí vrstvy. Viděno z hlediska Moskvy, to

byla ovšem situace opravdu katastrofální: vojenská intervence byla v tomto smyslu zcela logickým krokem.

* * *

Dubčekovo stranické vedení, dosažené počátkem dubna 1968, bylo stejně jako celá KSČ vystaveno konfrontaci s tím, co se dělo ve společnosti, mimo struktury moci. Také v tomto vedení se stal hlavním kritériem postoj jeho jednotlivých členů k celonárodnímu demokratickému proudu, k požadavkům "obrodného procesu", jak se tehdy říkalo. A protože ve společnosti nešlo v určitých fázích tohoto vývoje o problémy čistě politické, nýbrž o problémy mravní, o lidské hodnotové orientace, zasahovaly právě ony i nejvyšší stranické vedení. Osobní, lidské vlastnosti členů tohoto vedení nabývaly náhle mimořádně na významu a stávaly se v mnoha politických situacích rozhodujícím faktorem. To ovšem vytvářelo - z hlediska racionálně pochopených potřeb politické reformy - složitou a velmi rozpornou situaci.

V průběhu dubna a května se pod tlakem nové společenské situace rozdělila především původní trojice, která nové vedení strany v podstatě zformovala - Dubček, Černík a Kolder.

Politický význam osobnosti Alexandra Dubčeka v těchto dvou měsících vzrůstá závratnou rychlostí, což zjevně překvapuje jeho

okolí i jeho samého a nepochybně také vládce v Kremlu. A je opravdu čemu se divit: aby se tajemník komunistické strany po dvaceti letech její totalitní diktatury stal charismatickým vůdcem celonárodního demokratického a humanitního hnutí - to se ještě v dějinách komunismu nikdy a nikde nestalo.

Pro mimořádný vzrůst politického významu Dubčekovy osobnosti existují ovšem některá racionální a vůbec ne mravně vznešená vysvětlení. Významnou roli tu sehrál fakt, že různorodé politické tendence, a to jak v širokém proudu stoupenců, tak i odpůrců demokratické reformy, považovaly za politicky nejvýhodnější proklamovat svou oddanost osobně Dubčekovi. Bylo to politicky méně určité než proklamovat oddanost třeba Akčnímu programu KSČ (neboť právě k jeho politické linii měly různé skupiny různé výhrady), méně to zavazovalo v konkrétních politických otázkách a zároveň to bylo politicky populární a účinné: vycházelo se tím vstříc živelné lidové potřebě ztotožnit politický program s určitou osobou. Nositelé různých politických tendencí tedy společně pěstují a posilují Dubčekovu autoritu v naději, že nakonec právě jim se podaří využít jí ve svůj prospěch.

To však samo o sobě zdaleka ještě nevysvětluje Dubčekovu úlohu v době pražského

jara. Také jeho politické projevy ji samy o sobě nevysvětlují. Mají sice v něčem osobitý ráz, zejména též formou přednesu, ale celkem se obsahově příliš neliší od jiných tehdejších oficiálních politických projevů. Vznikají také podobně jako jiné projevy - píše je zase, jako u pohlavářů KSČ před Dubčekem i po něm, pomocníci, „pracovní skupiny“ nebo jiní vyšší funkcionáři (celé velké pasáže píšu často já sám). Nositelé různých tendencí a politických odstínů vysílají své exponenty do „pracovních skupin“, a tak - podobně jako za Novotného - už v první verzi těchto projevů, kterou Dubček dostává do ruky, jsou víceméně vyváženy tyto různé interní vlivy. Ne, Dubčekovými politickými projevy samými také nelze vysvětlit roli jeho osobnosti v roce 1968.

Je tedy snad klíčem k pochopení jeho popularity fakt, že tisk i televize ho ukazují také v soukromí, jak skáče na plovárně do bazénu? Podmanil si lidi jeho úsměv? I to všechno hrálo určitou roli, zejména po letech, kdy vladaři předváděli lidu jen své oficiální, byrokratické podoby. Ale přesto podstata věci není ani v tom. Kdyby rozhodoval úsměv, musel by prvním miláčkem lidu být Čestmír Císař. Jeho vždy pohotový úsměv by však spíše zaujal nějakou firmu vyrábějící zubní pastu, případně by snad mohl výrazně ovlivnit senátorské volby v USA.

Ale k úloze, jakou hrál na jaře 1968 v Československu Dubček, by to zdaleka nestačilo.

Myslím, že hlavní, nejpodstatnější příčinou celonárodní podpory Alexandra Dubčeka je něco docela jiného: Dubček svým ideálům věřil. Byl věřícím vládcem v době, kdy celý národ se plně oddával potřebě víry. Lidé neomylně vycítili, že Dubček věří a on právě tak cítil, že lid věří. Proto věřil lidem a myslím, že hluboce a upřímně. A oni věřili jemu. V co konkrétně v určitých situacích věřil Dubček a v co národ - to kupodivu nebylo tak podstatné jako nesporný fakt víry na obou stranách. I to je pochopitelné v době, kdy po léta vládl cynismus a víra jen formální, mrtvá. A pochopitelně v národě, v jehož duši je skryt hodnotový mravní systém, v němž sama upřímná lidská, humanitní víra je hodnotou sama o sobě.

Teprve ve spojení s tímto základním faktem mohly nabývat na významu i další, jiné, podružné okolnosti, především celý soubor osobních Dubčekových vlastností. Dubček nebyl autoritářská osobnost a bylo to vidět téměř na každém kroku. Při veřejných vystoupeních byl spíše nejistý, měl trému - a právě to mu také získávalo popularitu, a dokonce autoritu. Nebyl táborovým řečníkem, který umí ovládat davy, ale v hloučku deseti lidí podmaňoval posluchače. Uměl také poslouchat, co říkají jiní - a bylo vidět, že poslouchá se zájmem, nemá už předem

neměnný názor a otevírá se i jiné myšlenky, není neovlivnitelný. A i když nakonec prosadil svou - což se ve skutečnosti stávalo velmi často, neboť opravdu změnit nějaký jeho názor, když ho jednou přijal, nebylo vůbec snadné udělat to jaksi tiše a nenápadně, bez okázalosti a důrazu lidí autoritářských. Myslím, že z celého stranického vedení byl Dubček nejméně autoritářský, ale zdaleka ne nejméně tvrdohlavý a nejsnáze ovlivnitelný.

Všechny tyto Dubčekovy vlastnosti souvisí i s jeho vztahem k moci. Nepatří k lidem, které moc fascinuje, není také z těch, kdo by moci využívali pro své osobní výhody. A co je politicky v této souvislosti snad vůbec nejdůležitější: pro Dubčka není moc vhodným nástrojem k tomu, aby se do života společnosti promítly komunistické ideály jím vyznávané. Jakkoli je věřícím komunistou a sám sebe s vnitřním přesvědčením označuje za marxistu- -leninistu, nevěří v úlohu násilí a moci ani v pozitivním smyslu. Pro Dubčka platí řada běžných, brožurkových pouček oficiálního marxismu- leninismu o třídním boji uvnitř společnosti i ve světovém měřítku, ale úlohu násilí a moci uznává vlastně jenom v souvislosti s obranou komunistických cílů proti útokům nepřátel, nikoli v souvislosti s pozitivním uskutečňováním těchto cílů. A dokud tedy on sám není

přesvědčen, že jde o útok třídního nepřítele, odmítá používat násilí a moc jako prostředek k prosazení vlastních ideálů, komunistických hypotéz a představ, jimž sám upřímně věří.

Kdyby někdo Dubčekovi tvrdil, že jeho postoj v určité věci není leninský, ale masarykovský, bude se s ním přít a bude to odmítat. Zčásti plným právem, protože Dubček opravdu není masarykovským humanistou. Ale v určitých situacích nemají význam ideologické nálepky, a dokonce ani hlubší myšlenkové souvislosti uceleného světonázoru, nýbrž právě zcela určité postoje lidí ve zcela konkrétních otázkách. A Dubčekův praktický postoj k otázce násilných, diktátorských metod tu svým obsahem skutečně odpovídal celonárodní demokratické a humanistické tradici, která po masarykovsku odmítala diktátorské násilí a toužila po demokratickém reformismu.

Dubček se tedy nestal symbolem pražského jara náhodou: měl opravdu takové lidské i politické vlastnosti, které k tomu vedly. Z tohoto hlediska byla jeho volba prvním tajemníkem ÚV KSČ mimořádně šťastná. Neboť autorita reformní politiky KSČ byla výrazně podpírána osobní autoritou Dubčekovou a sotva kdo jiný z vedení KSČ mohl doufat, že by něco takového dokázal. Z jiných hledisek však bylo Dubčekovo zvolení pro reformní politiku KSČ už méně šťastné, ne-li

přímo nešťastné.

Myslím, že sám Dubček svou roli dobře nechápal a v tom byla první obtíž. Neuvědomoval si, o jaký souběh okolností se jeho veliká popularita a politická autorita opírá, a domníval se, že je to absolutní projev celonárodního souhlasu s jeho politickými koncepcemi a názory. Řečeno zjednodušeně: správně cítil, že mu národ věří, ale domníval se, že tím věří stejně jako on sám i „marxismu-leninismu“ a také všem jeho konkrétním politickým činům. Úměrně tomu, jak narůstala jeho celonárodní popularita a důvěra k němu, přeceňoval - alespoň podle mého soudu - své skutečné politické možnosti: zdálo se mu, že s takovou popularitou a důvěrou zvládne i překážky, jejichž zdolání vyžadovalo více promyšlenějších politických opatření než jen jeho dobrou vůli. Také příliš veliký (a jak se nakonec ukázalo neopodstatněný) optimismus v odhadu vlastních možností proti záměrům Kremlu vycházel zřejmě z Dubčekova přesvědčení, že jeho nesporná celonárodní autorita bude i pro Brežněva rozhodujícím argumentem, že v Československu nehrozí nebezpečí „kontrarevoluce“.

Četné další obtíže pak vznikaly z toho, že Dubček měl ještě řadu jiných vlastností, než byly ty, jež mu umožnily získat celonárodní autoritu. Kromě těch, o nichž jsem už hovořil -

přeceňování osobních momentů v politice, důvěra, že lidé s ním spřátelení budou i politicky vždy jednat tak, jak si on představuje, atd. to byla především nerozhodnost, nebo spíše příliš pomalé rozhodování v situacích, které vyžadovaly rozhodovat se neodkladně. Byl to rub jeho jinak pozitivní snahy nerozhodovat autoritářský, vždycky napřed „přesvědčit soudruhy“. V řadě situací, kdy už byly známy všechny možné okolnosti pro rozhodnutí, kdy už do omrzení všichni stále znovu opakovali stále stejná pro a proti, a kdy tedy nakonec rozhodnutí bylo už jenom na něm, Dubček ještě dál a dál rozhodnutí odkládal. Mnohdy pak rozhodnutí fakticky padlo jinde a jinak, než by si on sám byl přál. Musel to nakonec vzít už jen na vědomí a sám se podřídit vzniklé situaci.

Zatímco navenek tedy Dubček vyčníval jako symbol politiky uskutečňující veliké ideály demokratického socialismu, byl uvnitř, v stranickém vedení samém, v mnoha ohledech někým docela jiným: šéfem mocného politického aparátu, v němž prováděl v zásadě postaru dosti omezenou osobní politiku a nerozhodně taktizoval ve sporech a konfliktech mezi různými skupinami a také ve sporu s Moskvou. Přesto však i v tomto vedení je rozhodující jeho postavení ve veřejnosti a ani ti, kdo ve skutečnosti jsou proti dubčekovské reformní

politice, se neodvažují proti Dubčekovi přímo vystupovat a snaží se ho naopak získat.

Zejména Vasil Biľak se v předsednictvu strany několikrát snaží přesvědčit Dubčeka, že se stává obětí „antisocialistických sil“: vysvětluje mu, že tyto síly ho podvádějí, že jednají podle hesla „s Dubčekem proti Dubčekovi“ a že naopak on, Biľak, to všechno myslí právě tak jako Dubček. Na stejnou pozici se časem dostává také Kolder. Když to nepomáhá, objevuje se nakonec i přímá kritika: Emil Rigo jako „představitel pracujících“ v politbyru (je stranickým funkcionářem Východoslovenských železáren) tvrdí, že „lidé dole“ mluví o tom, že Dubček si pěstuje „kult osobnosti“. K této kritice se nesměle připojují i někteří další - zase především týž Biľak a Kolder.

Ale tak naivní Dubček zase není, aby v tom viděl „soudružskou pomoc“, a všechny podobné snahy se míjejí účinkem.

Druhý muž z původní trojice, Oldřich Černík, nebyl naopak vůbec typem charismatického vůdce, dokonce nebyl ani typem tribuna lidu jako Josef Smrkovský. Přesto však i on v průběhu dubna a května získal značnou autoritu ve veřejnosti - celonárodní demokratické a humanitně orientované „obrodné hnutí“ posílilo i jeho politickou pozici.

Černík byl racionální, spíše pragmatický

politik, typ manažera, nikoli ideologa nebo agitátora. I on budil ve veřejnosti důvěru, ne však svou vírou a lidskou otevřeností, nýbrž svou věcností a kultivovanou formou vystupování. Z toho hlediska by Černík byl dobrým předsedou vlády i v nekomunistickém režimu - pokud by to nebyl totalitní režim, vylučující z politického života racionalitu, pragmatismus a věcnost. V totalitním režimu by však patřil mezi stoupence racionálních a demokratických reforem, což konečně v praxi prokázal za Novotného vlády.

Demokratický systém pro něj představoval systém zároveň racionálnější a efektivnější než omezená totalitní moc, a hlavně proto byl jeho stoupencem. Černík byl ovšem člověk inteligentní a schopný organizátor. Proto také chápal potřebu schopného člověka uplatnit se jako individualista v systému, který si váží schopností jednotlivce a podle nich mu umožňuje zaujímat postavení ve společenské hierarchii. I z tohoto hlediska přistupoval k demokracii a právům občanů.

Podle mého názoru by tedy neodpovídalo pravdě chápat Černíkovo spojení s demokratickou reformou roku 1968 jen jako konjunkturální obrat technokrata, kterému o demokracii vlastně nejde. Černík byl stoupencem demokratického vývoje, chápal i mravní náboj celonárodního demokratického hnutí v době pražského jara. Ale tento mravní obsah pro něho

osobně nebyl rozhodujícím východiskem a nehrál limitující roli v jeho jednání. Pokud však tyto mravní ideály hrály významnou politickou roli ve společnosti, Černík je respektoval a snažil se jednat v souladu s tím. Jeho spojení s Dubčekem v době, kdy se ten stále více stával symbolem „obrodného procesu“ i v nepolitickém smyslu, se proto ještě upevňuje. Politicky to Černíkovi přináší užitek, neboť kráčí ve stínu Dubčekovy charismatické osobnosti. Nemyslím však, že to dělá jenom kvůli tomu: je tou dobou srozuměn i s obsahem „obrodného procesu“.

Jednou, při cestě z Bratislavy do Brna v červnu 1968, jsem společně s Černíkem procházel zámeckým parkem v Lednici na jižní Moravě. Byla neděle, v parku plno lidí, mnozí nás zdravili, občas jsme se s někým zastavili. Černík podával míč nějakému chlapečkovi - prostě sentimentální scénky pro filmový týdeník. Černíka to dojímal a viditelně se cítil dobře. Byl však docela jiný než v podobných situacích Dubček. Ten v takových chvílích o věci neuvažoval, nic v skrytu nehodnotil, ale prostě se s lidmi bavil. Černík si naopak byl vědom významu takových chvil pro své funkční postavení, ačkoli zároveň mu bylo i docela mimopoliticky normálně milé, že ho lidé mají rádi.

Když jsme pak sešli ze zalidněné cesty a zůstali zase sami, Černík si najednou

zameditoval: „Podívej se - tohle všechno tady vlastně zbylo po feudálech, po vykořisťovateli. Ale má to přece dodnes pro lidi hodnotu. Ti zámeční pánové v tom nějak žijí dál. Myslíš, že po nás taky něco zbyde?“

Proč najednou takové vnitřní porozumění pro feudály a zámecké pány? Myslím, že tu Černík nechtěně a podvědomě ukázal, jak se vlastně cítil na té nedělní procházce mezi lidmi v parku: jako vládce mezi svým lidem. Tato příhoda proto vypovídá cosi o tom, jak vypadal Černíkův demokratismus. Byl to sice demokratismus, ale racionální, snad poněkud aristokratický, a tedy i sentimentální a nikoli nezištný. Ale byl to přece jen demokratismus, nebylo to cítění a myšlení vymezené hodnotami komunistického totalitarismu.

Svým dosavadním životem a vzestupem v politických aparátech byl samozřejmě i Oldřich Černík dostatečně poučen o tom, co a jak se ve světě moci musí dělat, aby to vedlo k úspěchu. Provádí také svou osobní politiku, rozestavuje lidi sobě nakloněné do různých funkcí a má v tom celkově, jak už řečeno, lepší ruku než Dubček. Dovede jednat rozhodněji než Dubček, rychleji zaujímá autoritativní stanoviska, ale zároveň je často už autoritářský. Asi nepatřil k lidem, které moc okouzluje a láká sama o sobě. I na moc se však díval velmi věcně a racionálně, jako na

prostředek k dosažení určitých cílů. Nepatřil ani mezi ideologické fanatiky, kteří mocí chtějí vytvořit štěstí pro lidi i proti jejich vůli. Ale byl ochoten užít moci rozhodně častěji, a i v takových případech, kdy by Dubček váhal nebo mocenský zásah odmítal. Nevěřil totiž tolik na sílu víry, dobrých úmyslů a přesvědčování, a proto viděl nebezpečí pro své záměry už v situacích, v nichž by Dubček ještě doufal, že „soudruhy přesvědčí“.

Dubček a Černík mohli tedy tvořit v politice dvojici, v níž jeden druhého pozitivně doplňoval a ovlivňoval. Bohužel však toto jejich osobní spojení nepřežilo zatěžkávací zkoušku sovětské intervence - ale o tom později. I v dobách, kdy takovou dvojici ve vedení KSČ ještě tvořili, nemohl však Černík účinně korigovat řadu Dubčekových nedostatků: byl šéfem vládního, nikoli stranického aparátu, nemohl přímo řešit konflikty uvnitř stranických mocenských struktur.

Třetí člen původního triumvirátu - Drahomír Kolder - se v průběhu dubna a května 1968 dostal na docela jiné pozice než Dubček a Černík. Plak celonárodního demokratického hnutí mu doslova podemílá půdu pod nohama a Kolderovi je stále jasnější, že jeho perspektivy na vrcholcích politické moci jsou nevalné, půjde-li vývoj stále stejnou cestou.

Kolder, původně dělník z Ostravy, byl

zaměstnán v politických aparátech od svých třiatvaceti let, v roce 1961 se stal členem politbyra a po nějakou dobu ho protěžoval sám Novotný. V mnoha ohledech mohl být Novotnému i osobně blízký, protože v něčem patřil ke stranickým funkcionářům Novotného typu, k těm, kterým „všechno dala strana“. Měl chatrné, jen stranickopolitické vzdělání (či spíše „školení“) a celý jeho společenský status byl výsledkem jediné jeho oddanosti straně, její oficiální ideologii i politické praxi. Ve stranickém aparátě Kolder po léta pracoval ve vysokých politických funkcích na hospodářském úseku, žádné odborné ekonomické znalosti a kvalifikaci však neměl a nezískal. Jeho postavení vždy spíše záviselo na tom, jak úspěšně dokázal sledovat silokřivky ve vnitřních konfliktech stranických aparátů.

Znal jsem Koldera už před rokem 1968 a myslím si, že svým způsobem byl subjektivně člověk upřímný a podle své vlastní hodnotové škály čestný. Tam, kde sám dospěl k názoru, že něco ve stranické politice je nesprávné a špatné, zaujal stanovisko podle svého svědomí a byl ochoten hájit ho úporně, jako buldok, který nepustí to, do čeho se zakousl, dokud sám neuzná, že už to stačí. Hodnotám, které Kolder vnitřně vyznával, odporovala například praxe inscenovaných politických procesů z padesátých

let. Proto Kolder jako předseda poslední „rehabilitační komise“ za Novotného (v roce 1963) sehrál i velmi pozitivní úlohu a na tehdejší poměry dovedl řešení tohoto pro Novotného tak choulostivého problému nejdál. Z té doby jsou také známy případy, kdy se Kolder velmi slušně zachoval k lidem represivně různě postiženým a pomohl i těm, kdo právě tehdy - počátkem šedesátých let - byli ještě nezákonně vězněni a obviněni.

Kolder však nejenom nebyl masarykovským humanistou, ale nebyl ani demokratem: byl to typický plebejec. Jeho lidovost byla nefalšovaná, ale byla primitivně hrubá - redukovala lidské potřeby na potřeby především hmotné. Pokud šlo o potřeby duchovní, uznával Kolder jako lidské potřeby vlastně jen to, co pro svou duši a morálku sám chápal jako potřebu. A toho bylo ovšem žalostně málo. Co bylo nad to, pro to neměl velké pochopení ani toleranci. A vůbec už neměl pokoru tam, kde ji mívají lidé prostí a nevzdělaní, ale nikoli hrubí.

Jako vedoucí jakési delegace KSČ přijel Kolder ještě v dobách Novotného vlády do Paříže. Největší dojem na něho udělal veliký obchodní dům, který pozorně prošel zdola nahoru. Večer pak v rezidenci československého velvyslance léčil svůj šok jednou sklenkou koňaku za druhou a nakonec docela upřímně prohlásil: „To je

hrozný, o co všechno my jsme ty naše lidi připravili! Copak si to taky nezasloužejí?“ Myslel to jistě upřímně a doopravdy a snad právě takové podněty hrály větší roli při jeho podpoře ekonomické reformy než teoretické úvahy Oty Šika.

V oné historické noci, kdy sovětská vojenská letadla už bzučela nad budovou ÚV KSČ, kde zasedalo politbyro a probíhal spor, jak vyjádřit stanovisko k sovětské intervenci, Kolder pronesl až neuvěřitelný výrok: „My tady kecáme, jak je odsoudit, a v Ostravě už touhle dobou s nima naše ženský šoustají!“

Jsem přesvědčen, že Kolder si to opravdu myslel. Neuvědomoval si, že oné noci ani poslední česká pouliční šlapka nešla s ruským vojákem, protože měla více mravních zábran než člen dubčekovského politbyra KSČ. Neměla ovšem morální argument „proletářského internacionalismu“, jímž si Kolder svou představu snad morálně odůvodňoval. Přitom Kolder nebyl přímým sovětským agentem v KSČ jako například Jakeš a zřejmě také Bilák, Indra a někteří další - a jeho přechod na stranu vysloveně protireformních sil, do služeb Moskvy, byl důsledkem jeho vlastních postojů nejenom politických, ale také lidských.

Existuje rozšířená představa, podle níž se lidé Kolderova typu proti demokratické reformě

postavili pro svou zkorumpovanost privilegiemi, vysokými platy atd. Myslím, že to není představa zcela přesná: neboť korumpováni mocí byli po léta všichni vysokí funkcionáři, ale jen někteří se z obavy před ztrátou svých privilegií postavili proti reformě.

Privilegia, spojená s nejvyššími politickými funkcemi, byla vždy značná. Věděl jsem o nich všeobecně i leccos konkrétního už dlouhá léta. Ale přece mě ohromila každodennost tohoto privilegovaného života, když jsem do něj v létě 1968 vstoupil jako tajemník ÚV KSČ.

Pokud jde o čistě finanční stránku, pojil se tehdy s funkcí tajemníka ÚV KSČ měsíční příjem 14 000 Kčs (z toho 8 000 tvořil nominální plat, zdaněný podle předpisů, a 6 000 byl zvláštní, nezdaněný osobní fond na úhradu výdajů spojených s funkcí). Byl to zhruba desetinásobek tehdejší statisticky průměrně mzdy v Československu a trojnásobek mého předchozího příjmu v akademii věd, kde jsem byl zařazen do I. kategorie samostatných vědeckých pracovníků. Plat, jaký jsem bral já v akademii věd, měli v ÚV KSČ lidé ve funkci mých pomocníků v osobním sekretariátě. A to jsem ještě měl nižší tajemnický plat, neboť jsem nebyl členem předsednictva: tajemníci, kteří byli jeho členy, měli plat vyšší. První tajemník ÚV KSČ, předseda vlády a předseda Národního shromáždění měli příjem ve

výši 25 000 Kčs měsíčně.

Zprvu jsem se domníval, že z fondu „na úhradu výdajů spojených s funkcí“ musím tedy takové výdaje hradit. To však byl omyl. Jídlo, nápoje, cigarety a podobné věci spotřebované při různých poradách a jednáních v mé kanceláři se hradily zvlášť z účtu pro tuto kancelář a stejně tak cestovné, které ostatně prakticky odpadalo, neboť každý tajemník má k dispozici služební auto s řidičem, které je i podle interních předpisu k dispozici jemu osobně, nikoli jen služebně.

Když jsem poprvé ve své funkci přijel do závodu - tuším, že do Brna - zjistil jsem při odjezdu, že vzadu v autě leží jakési balíky. Naivně jsem se domníval, že si šofér v době čekání někde něco koupil a veze si to domů. Zeptal jsem se ho, co pěkného si to koupil. Udiven mi vysvětlil, že to je přece mé, že to jsou dárky od ředitele závodu. Byly tam nějaké sklenice a ze dřeva vyřezaná soška muflona, darovaná s předpokladem socialistickorealistického vkusu a lovecké vášně příjemce, což obojí patřilo ke standardu vyššího funkcionáře minulých let. Tedy celkem drobnosti, pořízené také z jakéhosi „fondu na úhradu výdajů spojených s funkcí“, tentokráte ředitelem závodu. Nebyla to však výjimka, ale běžná praxe a stačilo vyslovit přání, a nezůstalo by jen u drobností.

Postupně jsem pronikal do tajů každodenního života nejvyšší elity. Jakékoli

starosti a problémy stačilo ráno oznámit mému pomocníkovi nebo sekretářce: od přání opatřit si oblek až po přání zařídit něco třeba v Paříži.

Ostatní pak už připravil buď ředitel Domu módy, nebo československý velvyslanec kdekoli na světě. Objednané věci se sice už platily, ale i tady byla řada možností, jak se ti nejvíce zvýhodnění dále zvýhodňovali: výrobní závody (přesněji, jejich ředitelé) si pokládaly za čest dodat svůj výrobek „soudruhu tajemníkovi“ a dbaly přitom jak na vysokou kvalitu, tak na nízkou, jakousi režijní cenu. Je samozřejmé, že ti, kdo obstarávali věci „pro soudruhy“, obstarávali přitom také leccos pro sebe za podmínek rovněž výhodných.

Bydlel jsem v normálním činžovním domě a odmítl jsem nabídku nastěhovat se do vily. Proto jsem tedy platil činži jako dříve. Bylo však možné přestěhovat se do objektu, který patřil ÚV KSČ a tam už zase byla jen jakási „režijní činže“, všechny ostatní výdaje přebírala pokladna ÚV KSČ. K funkci patřil také nárok na rekreační objekt vilu v ohrazeném a střeženém hájemství elity na Orlíku. Za užívání takové vily jsem, pokud se pamatuji, platil čtvrtletně 290 korun, tj. asi tolik, kolik by normální občan v té době zaplatil za dvoutýdenní rekreační pobyt v nějakém chatovém zařízení, kde by spal na pryčně, myl se v rybníku a chodil na latrínu do lesa.

A to všechno jsou jen ty nejnápadnější, finanční a materiální výhody. K nejvyšším mocenským funkcím se však pojí neviditelná síť vlivu, která hravě odstraňuje tisíce překážek, přes něž se normální občan socialistického státu pachtí den co den. Ani takové zařízení, jakým je sjednocené socialistické zdravotnictví, v těchto sférách neplatí: existuje zvláštní Státní sanatorium (Sanopz), kde v případě nemoci člověk v postavení tajemníka ÚV KSČ stůně v apartmá s přijímacím pokojem a televizí, vozí se k němu lékařské kapacity z celého státu, dostává jinak nedostupné zahraniční léky atd. Právo léčit se tam má i celá jeho rodina.

Ve vysokých politických funkcích to všechno provází i člověka, který svého postavení vůbec nechce využívat, a tím méně zneužívat. A co teprve lidé, kteří o tyto výhody stojí a vědomě si pořizují mnoho dalších? Patřilo to i ke každodennímu životu nejdemokratičtějšího vedení, jaké KSČ kdy měla od doby, kdy se chopila moci. Samy platy, o nichž hovořím, už byly poněkud sníženy oproti dobám za Novotného. Dubček zrušil i Novotného praxi známou tehdy jako „rozdávání obálek“: Novotný dával pravidelně desetitisícové částky navíc jako odměny členům politbyra a tajemníkům v zalepených obálkách, jaksi „na přilepšenou“ samozřejmě podle vlastní volné osobní úvahy.

Ze svého tajemnického platu, ukládaného na spořitelní knížku po dobu šesti měsíců, jsem pak asi tři roky vylepšoval svou finanční situaci, když jsem od ledna 1969 pracoval v Národním muzeu s čistým měsíčním příjmem 2 050 Kčs. Ale co lidé, kteří brali tyto platy nikoli šest měsíců, ale šest let? Není mi dodnes docela jasné, co vlastně tito lidé s penězi dělají: v Československu přece jenom nelze podnikat, investovat, nelze změnit peníze v kapitál. Ze zkušeností s několika případy, které znám, mohu říci, že když si tito lidé koupili auta, vilu, různé přepychové předměty pro své pohodlí, vynakládají velké peníze na to, aby zajistili svým dětem (a případně i širší rodině) přepychový a v podstatě parazitní způsob života, a kupují další auta a vily. Podivný cíl pro nejvyšší funkcionáře komunistické strany ale je to tak.

Lidi, kteří takto po léta žijí, může pochopitelně ovlivnit obava ze ztráty postavení a ta pak působí na jejich politické jednání. Jistou měrou to působí na každého. Vím z vlastní zkušenosti, že už za půl roku jsem některým z těchto privilegií přivykl, přijal je a začal jsem je považovat za samozřejmost. Nevedlo to k tomu, abych ve snaze všechno si udržet změnil své politické názory a postoje, ale také bych určitě sám nebyl navrhoval zrušit Státní sanatorium, ačkoli jsem je pokládal za zařízení korupční.

Privilegia prostě kazí lidi vždycky, a ve spojení s mocí zvlášť. Kam až vliv korupce dosáhne, je však podmíněno lidským, mravním základem v každém jednotlivci, základem, který si vytvořil dávno předtím, než přišel mezi mocné a privilegované.

Mezi politickými funkcionáři KSČ jsem poznal dva typy lidí, u nichž korupce dosáhla stupně, kdy jí podřídili své jednání už bez hranic. První z nich byli racionální lidé, kteří původně měli morální meze, a proto i věděli, že je už překračují: umožňoval jim to přechod od víry k cynismu. Druhou kategorii tvořili lidé docela odlišného typu, plebejci. Korupce je ovládla také bez hranic, ale oni původně, než přišli do světa moci a privilegií, žádné vnitřní morální hranice nepoznali: jejich mravní škála byla tak primitivní, že se korupci poddávali bez cynismu, upřímně a přirozeně. Subjektivně se často ani necítili zkorumpovanými a podle svých vlastních měřítek si připadali jako lidé čestní. V KSČ převládali plebejci spíše ve starší generaci. V generaci neaktivnější v roce 1968 převládali už cynici. Drahomír Kolder vnitřně ještě patřil ke generaci plebejců.

Ačkoli materiální výhody, spojené s vysokou funkcí, hrály v jeho případě také určitou roli, on sám asi neviděl věci jinak. Moc a funkce pro něj byly subjektivně spíše potvrzením smyslu jeho

života. Patřil k lidem, které mohla povznášet jedině politická moc. Bez její opory by upadli do neurčitá, na dno. Všechny opory jejich osobnosti byly vždy vnější, postrádali vnitřní strukturu vlastní osobnosti. Když tohle Kolderovi zřejmě hrozilo, vrátil se k jediným jistotám svého života, k hodnotám totalitní politické moci, ospravedlněné „zájmem dělnické třídy“.

Sám v sobě pak cítil potřebu těmto hodnotám se podřizovat, a to i tehdy, když k tomu bylo v tehdejších poměrech zapotřebí určité osobní odvahy. Tak například Kolder jediný ze všech členů ÚV KSČ řekl otevřeně na zasedání tohoto orgánu, kde byla odmítnuta účast KSČ na jednáních ve Varšavě (kam Brežněv spolu s vůdci pěti dalších stran ze států sovětského bloku ultimativně povolával Dubčekovo vedení v červenci 1968), že on se sice podřizuje většině, a proto se nestaví proti usnesení, ale sám za sebe s ním nesouhlasí a vlastně si myslí, že Brežněv má pravdu. Týž člověk, který z hlediska mravních zásad, vyznávaných celým národem, klesl pod úroveň pouliční prostitutky, sám sobě i jiným potřeboval dokazovat, že jedná čestně z hlediska komunistického „proletářského internacionalismu“. Pravdou bylo obojí a myslím, že kvůli politickým sympatiím či antipatiím by se nemělo zastírat ani jedno, ani druhé.

Změna politické role Drahomíra Koldera byla

důsledkem zcela konkrétních změn vnějších okolností: stále více se proti němu soustřeďovaly útoky a veřejná kritika, jíž se nemohl ubránit. Předtím Kolder, samozřejmě v rámci svých osobních možností, stál na straně politické reformy a chtěl ji podporovat. Příčinou změny jeho politických postojů nebyla tedy neschopnost přijmout politické názory reformního zaměření za své. Tím se lišil například od Vasila Biľaka, který opravdu nikdy žádné politické koncepce roku 1968 za své nepřijal. Příčinou byla obava o vlastní osud, neschopnost sám v sobě se vypořádat s důsledky nové politické situace. Podobně tomu bylo také u dalšího člena tehdejšího politbyra, Oldřicha Švestky.

Lze mi ovšem položit otázku, jak se po tom všem, co jsem o Kolderovi právě napsal, mohu vůbec vážně zabývat jeho možnou pozitivní rolí pro demokratickou reformu. Cožpak takový člověk mohl vůbec napomáhat zrodu demokratických reforem? A i kdyby má cenu usilovat o takové spojení?

Obě tyto otázky jsou důležité v politice a já na obě odpovídám kladně: ano, mohl napomáhat, ano, mělo cenu usilovat o takové spojení. Kdybych měl jiný názor, nebyl bych mohl v Československu a v KSČ vstupovat do politiky nejenom v roce 1968, ale už ani v roce 1958. Politika má samozřejmě vždy vztah k morálce, a v

určitých situacích může být tento vztah dokonce rozhodující. Ale politika je zároveň sférou, v níž jsou důležité role lidí bez ohledu na jejich subjektivní kvality a často i úmysly. V tomto smyslu je politika sférou převážně zvnějšnělého, funkčního jednání. Splétat do jednoho uzlu funkční role lidí a jejich lidské, mravní kvality znamená vytvářet situaci z hlediska politických záměrů, poměru politických sil a nezbytné politické taktiky neřešitelnou. Jistěže lidé typu Koldera nebo Švestky nikdy nemohli vyrůst v osobnosti vnitřní mravní síly a hrát tomu odpovídající politickou roli. Ale toho ani nebylo třeba z hlediska politického záměru reformy, to od nich politická reforma ani nežádala. Té mohli prospět tím, že by hráli jen role, na něž stačili, a nestavěli by se proti reformě nepřátelsky.

Samozřejmě by bylo ideální, kdyby místo takových lidí všechny důležité politické role mohli hrát lidé pro veřejnou činnost v demokracii zralí také mravně. Ale je to vždy reálně možné? Bylo to konkrétně možné v situaci, kdy po dvaceti letech celý politický systém vycházel z reality totalitní diktatury? Kdo se mohl za takových okolností dostat v první fázi a snad i v několika dalších fázích do nejvyšších oficiálních funkcí? Jenom ten, kdo už předtím stál na takovém stupni žebříčku mocenské struktury, z něhož mohl dosáhnout i na nejvyšší stupeň. A jací lidé

mohli v minulosti stát na vysokých stupních mocenského žebříčku? Jak ukázalo pražské jaro, kupodivu to mohli být lidé dosti různí a někteří až překvapivě schopni poměry měnit. Ale nemohli to být jenom nebo převážně lidé odpovídající jednotě hledisek politických a lidských, mravních.

A konečně ani ve fungující demokracii, která nevychází právě z totalitní minulosti, nejsou v tomto smyslu poměry nikdy ideální. Cožpak v Masarykových dobách byli vysocí předáci politických stran, od agrárníků po národní socialisty, nějakou ideální sloučeninou hodnot politické demokracie a humanity? Cožpak tam nebyli kariéristé, lidé vysloveně podlí a politikou zkorumpovaní? Nesporně také byli, ale ve svých rolích se museli podřídít demokratickému systému vládnutí a správy. Ten, a nikoli charakterová ryzost každého jednotlivce u moci, byl zárukou demokracie a v míře, v níž to politika vůbec může ovlivnit, i zárukou relativní platnosti ideálů humanitních v praktickém životě společnosti.

Osobně jsem si myslel a myslím si stále, že i pro hlubší lidský a mravní smysl „obrodného procesu“ roku 1968 bylo důležitější udělat všechno pro to, aby se v praxi stabilizovaly aspoň obrysy demokratičtějšího systému vlády, než pořádat hony na jednotlivce u moci v naději, že se

tak od moci odstraní kariéristé a lidé mravně nízcí a 11a jejich místa přijdou lidé takové moci mravně hodni. Myslím, že radikální reformní komunisté, kteří se dali druhou cestou, zůstávali více bolševiky, než by sami byli ochotni přiznat: vždyť to je stále tíž revolučně radikalistický klam, že pomocí politiky a politické moci lze - při dostatečné důslednosti a při revolučním idealismu - zajistit platnost mravních ideálů na této zemi. A s tím přece jsme tehdy v Československu měli už bohaté zkušenosti!

Proti této představě svědčí konečně i konkrétní osoby z roku 1968. Například ti, kdo považovali za neúnosné pro reformu, aby v politbyru zůstal Kolder se Švestkou, považovali Gustáva Husáka za člověka, který by tam po právu měl zasedat místo nich. A co předvedl Husák, když se nakonec do politbyra dostal? Nebo jiný příklad. Na městské konferenci KSČ v Praze v červenci 1968 v jednom vystoupení obvinili Aloise Indru, že prý v době své funkce tajemníka KSČ v Gottwaldově byl členem tzv. bezpečnostní pětky, tj. orgánu, který počátkem padesátých let v krajích přebíral soudní pravomoci, nezákonně posílal lidi do vězení a výjimečně rozhodoval i o trestech smrti. Indra tam přítomen nebyl, já jsem tam byl v delegaci ÚV KSČ a věděl jsem, že to není pravda: v době, kdy Indra zastával svou funkci v Gottwaldově,

tyto bezpečnostní pětky už neexistovaly. Vystoupil jsem tedy a řekl jsem to. Přitom v oné době jsem neměl nejmenší iluzi o Indrově politické orientaci, ta už byla zcela jednoznačná - proti reformě, na podporu všech tendencí z Moskvy. Večer mi pak Radovan Richta soukromou cestou vzkázal, abych uvážil, mohl-li nadále s takovým postojem k Indrovi vůbec zůstat ve své funkci, abych si uvědomil, že „progresivní křídlo“ ve straně mě za takových okolností nebude podporovat.

A Richta byl tehdy někdo mezi „progresivisty“: byl ideologem daleké budoucnosti komunismu i vědeckotechnické revoluce a vlastně i autorem sloganu „socialismus s lidskou tvář“. To on vložil tato slova do úst Dubčekovi i do Akčního programu KSČ. Víím zcela jistě, že velmi mnoho radikálních reformních komunistů by bylo tehdy bez váhání dosadilo Richtu nejenom místo Švestky nebo Indry, ale také místo mne, neboť on opravdu nebyl „centristou“. Co však předvedl Radovan Richta po roce 1969? Ukázku úplné podlosti ze strachu. Zničil existenčně lidi, kteří mu po léta byli tak blízcí, že o něj pečovali jako o bratra v letech, kdy ležel vážně nemocen v tuberkulózním sanatoriu a neměl ani funkce, ani politický vliv a vypadal na umření.

Je známa i drobná, ale mravně odpudivá

příhoda už z počátku sedmdesátých let. Richta jednou svezl neznámou dívku, stopařku, svým osobním autem. Když na silnici předjížděl nákladní auta se sovětskými vojáky, ta dívka na ně oknem plivla. Domnívala se chudák, že ji veze nějaký normální český člověk. Richta předjel vojenské vozy, zastavil a dívku z vozu vyhodil na silnici. A věděl samozřejmě, že za okamžik dojedou vojáci, na které si dovolila plivnout. Tvrdím, že Kolder by to neudělal. Snad by vůbec nenaložil neznámou stopařku. Ale kdyby se to už všechno stalo, Kolder by tu dívku začal přesvědčovat a školit o internacionalismu. Byl s to „pozvat“ sovětská vojska v srpnu do Československa, ale tohoto konkrétního činu by nebyl schopen. Na rozdíl od autora populárního sloganu o lidské tváři socialismu nebyl totiž osobně zbabělec.

Složitý byl každodenně viditelný uzel morálních a politických problému v létě roku 1968 ve veřejném životě, což se promítalo i v praktické činnosti stranického vedení. Nechci ale teď už dál podrobně charakterizovat jednotlivé členy tohoto vedení. Důležité jsou i celkové poměry, které v něm vládly.

* * *

Jiří Hájek, ministr zahraničí v Černíkově vládě, byl jednou přizván na schůzi předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ, protože se jednalo o

otázkách mezinárodního významu - o nadcházející schůzce se sovětským politbyrem v Čierné nad Tisou. V první přestávce, asi po dvouhodinové debatě, mě vzal stranou a šeptem se mě tázal: „Prosím tě, je-li toto vedení strany, jak já mohu být ministrem zahraničí?“ Řekl jsem mu: „Nic si z toho nedělej, já jsem tady taky tajemníkem. To chce klid.“

Co vyvolávalo takové otázky a odpovědi? Schůze stranického vedení zaplňovaly dlouhé monology jeho jednotlivých členů, jež se dotýkaly buď zcela všeobecných politických a ideologických otázek, nebo naopak zcela konkrétních příhod, událostí, výroků někde pronesených nebo vytištěných. Na nestranného pozorovatele to dělalo dojem, že přihlíží buď jakési debatě, v níž si lidé vzájemně vyjasňují svůj světónázor, případně postoj k událostem nejjobecnějšího významu - od Říjnové revoluce přes druhou světovou válku až po XX. sjezd KSSS a *Akční program KSC* anebo naopak, že je na schůzi redakce nějakého časopisu, která se dodatečně pře, zda měla, nebo neměla uveřejnit určitý článek, případně na schůzi místní organizace strany, která politicky hodnotí, co si lidé povídají u holiče. Nestranný pozorovatel stále čekal, kdy konečně přijde na pořad to, co je ohlášeno v programu. Jiří Hájek například čekal, kdy se začne debatovat o přípravě schůzky se

sovětským politbyrem. Kdy se bude uvažovat, ke kterým otázkám chceme soustředit jednání a proč, jaké budou naše argumenty a jaké argumenty lze naopak očekávat z druhé strany, kam až můžeme v jednotlivých otázkách ustoupit a kam už ne, jaké konkrétní alternativy výsledků lze v určitých bodech předvídat a jak se budeme chovat při alternativě první, druhé či třetí atd., atd.

Toho se však nikdy nedočkal. Dověděl se jen, že Antonín Kapek je pro Sovětský svaz srdcem a duší a nikdo to nezmění. Že Vasil Biľak si myslí, že stavba našeho socialismu je výborná, otázka zní, jak dům zkrášlit, kam umístit kytičky a kam obrázek— ale někteří chtějí celou stavbu zbourat a začít stavět jakýsi podivný nový dům. Jan Piller zase sděloval, že na aktivu okresních funkcionářů jeden soudruh vyprávěl, jak na schůzi K-231 jistý řečník by chtěl všet komunisty, a to že je tedy opravdu antikomunismus. Na druhé straně však je přesvědčen, že obrodný proces je zdravý a správný a to obojí by se mělo sovětským soudruhům vysvětlit. Čestmír Císař promluvil na téma svobody tisku, která je nezbytná a pro socialismus zdravá. Je nutné čelit tomu, aby se z jednotlivostí paušálně nevyvozovala dogmatická kritika. Emil Rigo upozornil na to, že funkcionáři strany v jeho závodě jsou nejistí a mají strach, jak to všechno dopadne. Doložil to několika

konkrétními výroky. Alois Indra si všechno podrobně zapisoval do velikého sešitu s číslovanými stránkami, prošitého tkaničkou v národních barvách, což v Československu označuje sešity určené pro státní tajemství - a zatím neříkal nic. Nebylo konečně proč spěchat: schůze vedení strany trvaly osm, deset, dvanáct hodin, výjimečně i déle. Nedělal jsem si takové zápisy (čehož jsem pak někdy litoval), a proto by mě Alois Indra mohl lehce usvědčit, že výroky, které tu uvádím, vůbec nebyly proneseny v tomto pořadí a nebyly ani proneseny na oné schůzi. Měl by možná pravdu. A všechny tyto výroky by se v jeho zápisech našly: ať už byly proneseny na jiném konkrétním zasedání a v jakémkoli pořadí, podle mého názoru charakterizují metodu a ducha jednání dubčekovského vedení KSČ v průběhů pražského jara.

Stále houstnoucí názorovou kaši takovýchto debat sledoval celkem pozorné v čele velikého stolu Alexander Dubček. Nechával věci demokraticky plynout až k bodu, kdy se i jemu zdálo, že soudruzi se už svobodně vypovídali a nic nového neřeknou, a pak obvykle také již standardním způsobem vyslovil své krédo: je třeba především soustředit síly k řešení pozitivních úkolů, rozvíjet pozitivní práci a tím překonávat i negativní jevy. Naše politika má velikou podporu pracujících a s takovou silou

nakonec nutně zvítězí.

Tím vším nechci říci, že snad vedení strany v dobách pražského jara nedospívalo ke zcela určitým, politicky jednoznačným a také důležitým rozhodnutím. Řada takových rozhodnutí z té doby je známa, existují v podobě dokumentů v tisku i v archívech a historici z nich po právu budou hodnotit zásluhy i chyby dubčekovského vedení KSČ. Způsob, jakým se však tato rozhodnutí rodila v praxi, se velmi lišil od toho, co by si normální člověk představoval pod demokratickým rozhodováním v politice. Tento způsob práce v tehdejší stranickém vedení také vysvětluje, jak bylo možné, že toto vedení přijalo řadu rozhodnutí nesporně v duchu reformy a přitom v něm zasedala téměř polovina členů stále výrazněji orientovaných proti této reformě, a zčásti dokonce už i na sovětskou vojenskou intervenci.

Pracovní metoda předsednictva i sekretariátu ÚV KSČ a také způsob přípravy podkladů pro jejich jednání zůstal v podstatě stejný jako v posledních dobách za Novotného. Na každé schůzi se k projednání předkládalo velmi mnoho bodů a nejméně kilogram popsaného papíru - podkladů projednání. Uvádím úmyslně váhu a nikoli jinou charakteristiku, protože v praxi pro všechny členy stranického vedení, když den nebo dva před schůzí dostali na stůl balík papíru, byl

hlavní jeho objem a váha. Přečíst to všechno nemohl nikdo, ani kdyby chtěl. Balík dostal k dispozici aparát a pomocníci, kteří k jednotlivým spisům vyrobili připomínky. Texty, které balík obsahoval, vyrobili ovšem původně také různí pomocníci a členové „pracovních skupin“, někdy jiní než ti, kteří pak dávali připomínky, někdy ale také tíž. Ke schválení „orgánu“, jak se v aparátě říkalo, se tak jako za Novotného předkládalo mnoho konkrétních drobností, někdy spíše více, protože nejistý aparát v nejisté době měl ještě větší zájem, aby to, co dělá, požehnilo stranické vedení, a tím se rozplynula i konkrétní odpovědnost. Velmi mnoho věcí, o nichž se takto rozhodovalo, většinu členů stranického vedení celkem nezajímalo a ani nemohlo zajímat. Přesto však jejich projednávání zabíralo mnoho času.

Co do rozsahu zpravidla jen asi čtvrtina otázek, jimiž se vedení zabývalo, měla opravdu nějaký důležitější a obecnější politický význam. I podklady k řešení takových problémů přicházely už v podobě, kterou jim daly různé „pracovní skupiny“, aparáty a pomocníci členů stranického vedení. A právě v této sféře se na jaře 1968 pozice stoupců reformy výrazně posílily, byť už za Novotného vlády byly značné. Byly určitě silnější než ve stranickém vedení samém. Pracovali tam i lidé schopní koncepčních úvah a dovedli své koncepcie spojovat s organizačními a praktickými

návrhy. Mnohdy tedy návrhy, které vedení schválilo, měly opravdu politický význam a byly vcelku dobře formulovány - na rozdíl od debat, jež se kolem nich vedly na schůzích stranického vedení.

V případech, kdy vedení strany bylo nuceno zaujmout poměrně rychle politické stanovisko k nepředvídaným událostem a kdy nebyly připraveny žádné podklady skrytou armádou pomocníků, určilo ze svého středu dva nebo tři lidi schopné návrh stanoviska zformulovat. A zatímco ostatní zase debatovali navyklým způsobem, sepsali vybraní jednotlivci návrh usnesení. Ten pak, předložen celému vedení, byl popudem k novým hodinovým debatám, jež se zase odchylovaly od tématu - a nakonec už pod vlivem všeobecné únavy a otupělosti ho vedení přijalo v zásadě tak, jak byl před hodinami předložen.

Patřil jsem spolu s Č. Císařem k těm, kdo v takových situacích nejčastěji byli pověřováni úkolem stvořit návrh usnesení. S Císařem jsem například sepsal i dvě velmi známá usnesení té doby: *Stanovisko předsednictva ÚV KSČ k výzvě Dva tisíce slov* a *Stanovisko předsednictva ÚV KSČ k dopisu pěti komunistických a dělnických stran*, jež předcházelo jednání se sovětským politbyrem v Čierné nad Tisou.

Případ výzvy *Dva tisíce slov* je v mnohém

charakteristický pro poměry v tehdejší vedení KSČ, a proto se u něj zastavím podrobněji. Jejich autorem byl spisovatel Ludvík Vaculík a už to zaručovalo, že to byla slova působivá, dobře volená, a polemizovat s nimi slovy stranického usnesení bylo velmi obtížné a v jistém smyslu i předem neúspěšné. Text Dvou tisíc slov vyšel 27. června 1968, v předvečer okresních konferencí KSČ, které měly volit delegáty na sjezd strany, a to současně v Literárních listech a ještě asi ve třech denících. Výzvu podepsala řada lidí - převážné intelektuálů, ale také sportovců, populárních herců a lidí různých profesí, veřejnosti nepříliš známých reformních komunistů i nekomunistů, lidí od jara radikálních i lidí, o nichž se to nedalo tvrdit.

Sám obsah Dvou tisíc slov nebyl v té době ničím mimořádným:

v mnoha jiných článcích v tisku, v publicistických vystoupeních v rozhlase a televizi se v různých obměnách běžně říkalo téměř vše, co bylo obsahem tohoto textu. Snad jen některé pasáže, například ta, kde Vaculík vykládal svou představu, jak účinně demokratizovat politický systém pomocí „vlastních občanských výborů a komisí“, nebyly až do té doby jinde takto formulovány. Bylo nepochybné, že autor chtěl především vyjádřit obavu běžnou mezi radikální komunistickou inteligencí: celý „obrodný proces“

může být zabrzděn a ohrožen proto, že uvnitř KSČ a v mnoha funkcích celého mocenského aparátu je ještě příliš mnoho konzervativců, stoupenců staré totalitní diktatury, kteří navíc mají podporu ze zahraničí. I to se tu říkalo otevřeně, jasně byla formulována obava, že by mohlo dojít k sovětské intervenci.

V celém textu byly ovšem politické problémy v beznadějném uzlu spleteny s problémy lidskými a mravními. To vyjadřovalo atmosféru doby, pro niž takové propojení bylo typické, ale na otázky takto kladené nebylo možno dát politické odpovědi. V tom byl i vnitřní rozpor textu, neboť základní lidské a mravní problémy, k nimž autor chtěl soustředit pozornost, nebyly vůbec řešitelné těmi politickými prostředky, které sám nejasně navrhoval. To všechno by nakonec asi nebylo vyvolalo politické napětí, kdyby Vaculík byl stejný text uveřejnil jako svůj článek jenom v *Literárních listech*. Bylo by to sice samorostlé, ale opravdu jen osobní stanovisko k problémům doby.

Jenomže text měl ráz výzvy, manifestu. Podepsali ho mnozí lidé, kteří se za něj stavěli a nabádali další, aby je následovali. Byl naráz uveřejněn v několika různých novinách, a nikoli náhodou: měl se stát hlavním tématem veřejné debaty o problémech současné situace. A v tomto smyslu měl zasáhnout i do důležitých jednání

uvnitř KSČ, do přípravy sjezdu strany. Prakticky tedy nikoli *Akční program KSČ* a jeho pojetí reformy, nýbrž Dva tisíce slov a jejich pojetí současné situace měly být východiskem politických diskusí nejenom ve veřejnosti, ale také uvnitř KSČ. Na tom všem není samozřejmě nic zločinného a ani viděno z hlediska demokratických politických poměrů - nic neobvyklého. Neboť v demokratických poměrech je normální, když se nějaká skupina občanů veřejně hlásí ke svým názorům, snaží se pro ně získat další stoupence a tím vykonávat politický vliv na veřejnost, a případně i nátlak na politickou moc.

Jenomže v Československu koncem června 1968 nebyly demokratické poměry tohoto druhu. Neexistoval tu pluralitní politický systém, který je budován na předpokladu, že různé zájmy a názory se takovými formami běžně uplatňují, a který proto ani ničím podobným nemůže být podstatněji zasažen, a tím méně politicky ohrožen. Celá společnost je navyklá, že takové věci se dějí, a dávno ví, že to neznamena ani pokus o státní převrat, ani snahu těch, kdo vyjádřili své názory, zasednout do vládních křesel. A vládnoucí v demokratickém systému to také vědí. V Československu však to všechno bylo jinak. Byl tam stále totalitní politický systém, který teprve měl být demokratizován a měněn.

Změny jeho struktur byly jen na papíře - až na jedinou vážnou výjimku, na reálně existující svobodu projevu. Jak ovládaní, tak vládnoucí byli navyklí na docela jiné než demokratické formy politického jednání, a proto i výzva toho druhu, jako byly *Dva tisíce slov*, hrála jinou úlohu. Ovládaní jí přikládali mnohem větší význam a vládnoucí vyděsila mnohem více, než bylo úměrné jejímu obsahu.

Uvnitř mocenské struktury tehdejšího režimu panovala v červnu 1968 zcela specifická situace: šlo o to, zda se podaří na oficiální bázi reformy, tj. v rámci Akčního programu KSČ, sjednotit co nejvíce sil mezi vládnoucími. Vydát v takové chvíli svého druhu protiprogram nutně znamenalo tento proces ohrozit. A navíc tu samozřejmě byla Moskva. *Dva tisíce slov* vyšly zhruba dva týdny předtím, než byl z Varšavy odeslán známý ultimativní dopis pěti komunistických stran zemí sovětského bloku. Jeho hrozby tehdy už visely ve vzduchu - konečně i v textu *Dvou tisíc slov* se o tom výslovně mluvilo. Bylo tedy jasné, že ti, kdo se za tuto výzvu stavějí, považují za správné i v této chvíli vyhlásit jakýsi radikálnější program a podpořit radikálnější síly, než jaké představovalo oficiální vedení strany.

To, viděno z hlediska vztahů mezi reformními komunisty, byl nesporně pokus jejich

radikálního křídla, zejména radikálních komunistických intelektuálů, vyvolat touto cestou nátlak na vedení strany, aby se také zradikalizovalo. Ale v jakém směru? Za odstranění z funkcí těch, kdo se začínali stavět proti reformě právě proto, že se i tak už báli o své pozice. A v jaké situaci? V situaci, kdy tito lidé i tak už měli být většinou za dva měsíce na sjezdu KSČ z funkcí odvoláni. Proč tedy? Protože radikální křídlo reformních komunistů se obávalo, že jich bude odvoláno málo, a z této obavy si samo udělalo klapky na očích, které mu bránily vidět cokoli ostatního, mnohem vážnějšího a nebezpečnějšího pro reformu vcelku.

Já sám jsem tehdy považoval zveřejnění *Dvou tisíc slov* za věc politicky velmi závažnou a pro úspěch reformy v dané chvíli nebezpečnou právě z těchto důvodů. Nemyslel jsem si, že by lid začal masově zakládat „vlastní občanské výbory a komise“ podle představ Ludvíka Vaculíka. Báť jsem se však, že to všechno svědčí o rozhodnutí některých vlivných reformně komunistických intelektuálů vstoupit do hry všemi prostředky svého vlivu (a ty byly tehdy v leccěms mocnější než prostředky veřejného vlivu oficiálního vedení) způsobem, který povede k takovým konfliktům uvnitř vládnoucích, že to ohrozí stabilizaci reformy a posílí nátlak na vedení strany zvenčí, ze strany Kremle. O víc, myslím,

tehdy politicky nešlo - ale ono to nebylo málo.

Jak ale reagovalo na *Dva tisíce slov* vedení strany jako celek? Dne 27. června někdy po obědě byla náhle svolána zvláštní schůze předsednictva a sekretariátu - myslím, že bez mimopražských členů, protože ti se tak rychle nemohli dostavit. Pokud se pamatuji, nevěděla část členů, oč vlastně jde. Nebylo zvykem číst noviny, na to nebyl čas. Četly se zvláštní informace pro vedení a tam *Dva tisíce slov* zaznamenány ještě nebyly. Nejdříve tedy debata vážla a mnozí z nás nenápadně, jako se ve školní lavici čtou taháky, se teprve v průběhu schůze seznamovali s inkriminovaným textem.

Jako první vystoupili ti členové vedení, kteří v textu viděli něco jako vyhlášení války Sovětskému svazu. Mluvílo se o protisovětské provokaci, o Budapešti roku 1956, o občanské válce, o osvobození Československa v roce 1945 a na podobná témata, k nimž při velké fantazii mohly *Dva tisíce slov* inspirovat jen docela vzdáleně. Zcela netypicky neboť jindy stál vždy na odlišných pozicích - zasáhl do debaty výrazně Josef Smrkovský. Vrátil se právě z Moskvy a zřejmě pod dojmem tamních jednání a tamní atmosféry považoval za aktuální mluvit také o občanské válce a tancích. „A já si nevezmu na odpovědnost,“ prohlásil výslovně, „aby situaci musely řešit tanky.“

Bylo jasné, že v takové chvíli nemá smysl cokoli navrhopat. Čas vykoná své - jako jindy v podobných situacích. A opravdu, když se první kolo touto tematikou asi po hodině vyčerpalo, nastoupilo jiné téma: úvahy o subjektivních úmyslech autorů a signatářů *Dvou tisíc slov*. Bylo tam hodně jmen, a tedy hodně látky k debatě: kdo si co asi myslí, co sleduje a proč, co o něm kdo ví nebo neví z minulosti, čeho už se dopustil kdy špatného či naopak dobrého atd. Protože mezi signatáři *Dvou tisíc slov* byli nejenom prostí komunisté, ale také někteří členové UV KSČ, byl tu důvod i k debatě o stanovách strany, o leninských principech demokratického centralismu. Všechno zase nejméně na hodinu.

Po takové době bývala obvykle přestávka. Přestávky pomáhaly měnit atmosféru, často se po nich začínalo o jiném tematickém okruhu, ale někdy naopak začalo zase všechno pěkné od začátku. Smrkovský, který mezitím odjel na zasedání parlamentu, se odtud vrátil a referoval o diskusi mezi poslanci. Byla podobná jako ve vedení strany, a tak tu byl důvod leccos zopakovat. Padl také návrh - snad právě od Smrkovského - že by k věci měla zaujmout stanovisko vláda. To se samozřejmě týkalo přímo Černíka, jehož zájmem teď bylo, aby nejdříve zaujalo stanovisko předsednictvo strany - neboť z čeho by měla vycházet vláda? V debatě nastal

zvrát, bylo nutno uvažovat, co tedy vlastně dát do usnesení. Tím se otevíralo další, nové kolo a teď už byl každý zainteresován uplatnit své osobní stanovisko a zájem. Do debaty se tak dostal druhý názorový proud, kterému šlo o reformní politiku vcelku. A zase plynou hodiny a všechno je obecné: akční program, pozitivní práce, klady demokratického hnutí, svoboda tisku atd.

Pak se konečně objevuje problém: někdo musí návrh usnesení napsat. Pověřují se: Mlynář a Císař. Protože to dávno tuším, mám už cosi připraveno a vnáším to do debaty tak, abych z průběhu diskuse měl podklad pro zachycení právě těch myšlenek, které považuji za nutné dát do usnesení. Potom jdeme s Císařem do svých kanceláří a píšeme návrh. Víím, co asi napíše on, a on ví, co asi napíšu já. Pak z toho uděláme společný text. Místy necháváme alternativní pasáže. Snažím se ponechat alternativy hlavně tam, kde předpokládám, že předsednictvo přijme alternativu mou. a on se snaží ze svého hlediska o totéž. Takže konečně aspoň my mezi sebou věcně debatujeme, proč a co vlastně do usnesení chceme dát. Schůze předsednictva má mezitím napůl pauzu, napůl pokračuje v bludných kruzích debat a už předem se ví, co kdo zhruba řekne a proč.

Venku je dávno tma, normální lidé se dívají na televizi, vedení strany dále zasedá, a co bylo v

televizi, dozví se až zítra ze zvláštních informací. Snad tam bude také nějaký podnět pro další zasedání. Před budovou ÚV KSČ stojí v černé tmě černé limuzíny Tatra-603, do tmy září okna zasedací síně a kolemjdoucí snad

vzhledem k tehdejší celonárodní politické a demokratické horečce - s jakousi úctou zjišťují, že tam i v noci dubčekovské vedení řídí "obrodný proces"1. Ještě několik dalších oken svítí do tmy: jsou to kanceláře člena předsednictva a tajemníků, v každé— sedí sekretářka, pomocník, šofér, kdyby soudruh potřeboval diktovat nebo odjet autem. Pokud to nepotřebuje, personál v pohotovosti se baví, čte si, plete svetry, pije černou kávu.

Schůze pokračuje a my s Císařem přinášíme návrh usnesení. To je samozřejmě nejenom příležitost navrhnout v něm změny, ale zase se znovu vracet ke všemu, co už bylo řečeno. Černík odjíždí, protože musel na noc svolat vládu. Zato přichází Piller, který je zřejmě rozjařen nejednou sklenkou alkoholu, a ve chvíli, kdy se diskutuje o tom, zda má v usnesení být také zmínka o tom, že „nemáme důvodu pochybovat o dobrých úmyslech“ autorů *Dvou tisíc slov* (neboť přece, jak někdo říká, ani nevíme, kdo je vlastně autorem), ujišťuje stranické vedení, že velitelé milicí jeho kraje stojí za Dubčekem a jsou ochotni zatočit s tím, na koho ukáže. Schůze pokračuje,

připomínky řádnou, na smyslu a obsahu návrhu se nic nemění a tak se pomalu rodí usnesení nejvyššího orgánu politické moci v zemi.

V místnosti je zakouřeno a Jozef Lenárt otevírá okno. Venku svítá. „Lidi, neblbněte, venku už zpívají ptáci,“ říká Lenárt. Všichni na chvíli ztichnou. Z protější letenské stráně opravdu zvučně, radostně a docela nepoliticky zní zpěv kosů a drozdů. Už nikdo - ani konzervativci, ani progresivní, ani centristé - se z nějakého důvodu nehlásí o slovo. Alexander Dubček všem děkuje a končí schůzi. A historické stanovisko předsednictva ÚV KSČ k manifestu *Dva tisíce slov* je na světě.

Ale zpět k politice. Co takovýto způsob práce stranického vedení vlastně znamenal? To, co bylo zapsáno v usneseních jednotliví členové stranického vedení zdaleka nepřijímali jako vlastní, osobní názor na věc. Ti, kdo za textem *Dvou tisíc slov* viděli přízrak občanské války a tanky, sice netrvali na tom, aby se tato jejich představa vyjádřila v usnesení - ale sami pro sebe si ji uchovali dál (s výjimkou Smrkovského, který v této věci brzy změnil názor). Ti, kdo by naopak byli nejraději s radikálními silami dospěli k nějaké dohodě, také neprosazovali svůj názor do usnesení - ale sami pro sebe si ho rovněž ponechali. Ačkoli tedy všichni schválili usnesení, podle něhož hlavním problémem bylo dodržovat

a prakticky realizovat linii *Akčního programu KSC* a na tom sjednocovat všechny komunisty, nemění to u žádné z existujících skupin ve vedení strany praktické jednání: budou jednat dále podle svých názorů, jež měly už před tímto usnesením.

Tak Alois Indra vydává pro krajské výbory strany interní pokyn, v němž hodnotí situaci skoro jako přípravu kontrarevolučního povstání a nařizuje jakási pohotovostní opatření. Na různých schůzích a aktivech mluví lidé jako Biřák, Kolder, Švestka, Jakeš a jiní rovněž po svém, zhruba tak, jako mluvili už před usnesením. A na druhé straně Kriegel a Smrkovský vystupují veřejně s důrazem na smír a spíše v tom smyslu, že se nic vážného nestalo a hlavní jsou dobré úmysly všech. Stejně vyznívá i schůzka se signatáři *Dvou tisíc slov*, které se účastní Dubček, Černík, Smrkovský, Slavík a snad ještě i někteří jiní.(*)

Jak už jsem řekl na začátku této kapitoly, nejsem si dnes jist, zda i kdyby na jaře a v létě roku 1968 všechno bylo probíhalo podle mých představ, dala by se reforma opravdu zachránit. Možná, že i v tom případě by bylo došlo k sovětské intervenci. A pak je ovšem lépe, že existovaly *Dva tisíce slov*. Neboť nehodnotíme-li tento manifest z hlediska politické taktiky, je nutné přiznat mu velkou pozitivní roli: ukazoval

lidem, že i bez ohledu na zájmy a možnosti politické moci občané sami mohou jednat jako lidé svobodní. Jako akt protestu proti despotismu byly *Dva tisíce slov* obsahem i formou jakýmsi vzorem pro budoucnost. Za devět let po této Vaculíkově výzvě se v Praze objevil text jiný, a přece v něčem podobný: *Charta 77*. Je pod ním zase podepsán Ludvík Vaculík a někteří z těch, kdo podepsali kdysi *Dva tisíce slov*. Ale tentokrát jsem pod ním podepsán také já a někteří z těch, kdo tehdy zasedali ve vedení KSČ a přijímali proti Dvěma tisícům slov oficiální stranické usnesení: František Kriegel, Bohumil Šimon, Václav Slavík.

Změnili tito lidé své názory, nebo se změnilo také ještě něco jiného? Vývoj a změna názorů tu jistě také hrála roli. Systém totalitní diktatury v dnešním Československu opět existuje - ale nechystá se k demokratické reformě, naopak, chce se stabilizovat jako despotie. A pak už tedy těm, kdo si chtějí zachovat rovnou páteř svobodných lidí, nezbývá nic jiného, než se chovat v nesvobodě tak, jako by byli lidmi svobodnými, bez ohledu na to, jaké potíže z toho má despotická moc. Neboť ohledy na Husákovu vedení perspektivu demokracie nepřiblíží, zatímco rovná páteř svobodných občanů má veliký význam pro dobu, kdy se cesta k demokracii zase, i ve sféře politiky, pootevře. Ale stejně tak má pro takovou dobu význam i

zkušenost z roku 1968 - včetně zkušenosti *Dvou tisíc slov*. Myslím tedy, že i proto je správné, abych tu otevřeně opakoval i své názory, a že v tom nikdo z těch,

(*) Jak se na schůzku dívali lidé mimo politiku, líčí Škvoreckého *Mirákl*.

komu jde o demokracii v Československu, nebude vidět tvrdohlavost bývalého činitele moci, který chce dokazovat, že jeho recept byl kdysi spásanosný. To dokazovat nejen nechci, ale znovu opakuji, že si tím nejsem ani sám jist.

Tehdy, v létě 1968, jsem byl ovšem přesvědčen, že pro demokracii není jiné perspektivy, než postupná a v mnohém politicky opatrná reforma celého politického systému, a že tendence, které se tomu nepodřizují, reálným možností demokratizace škodí. Nechci na tomto místě podrobněji vysvětlovat, jaké byly mé představy o vývoji politických a státních institucí po chystaném XIV. sjezdu KSČ. Tyto představy byly konečně vyjádřeny v dokumentech, jichž jsem autorem a které byly v zahraničí publikovány.(*).

Stručně řečeno, představoval jsem si, že v nejbližších dvou letech je nutné v praxi vyzkoušet, co všechno přinesou reformy, slíbené již *Akčním programem KSČ*. Mělo to být přechodné období, v němž se měla vypracovat i

nová ústava státu. 1 parlament by tedy byl volen jen na toto ústavodárné období. Na konci těchto dvou let by pak bylo nutné - na základě zkušeností— vytvořit nový, demokratičtější volební systém a ústavně zajistit postavení samosprávy na závodech a jiných pracovištích. Existovala by také již zkušenost z praxe demokratičtějších odborů a dalších organizací i z praxe samotné KSČ, která by se byla— v duchu nových, v návrhu také již publikovaných stanov - rovněž změnila v organismus podstatně demokratičtější. Hegemonii takto změněné KSČ jsem však považoval za nutné zachovat i nadále. Problém plurality politických stran a jejich účasti v demokratických volbách jsem pokládal za řešitelný v perspektivě desetiletí. Podle mých odhadů by tedy měl být právě letos koncepčně a prakticky v Československu už vyřešen.

Z vnitropolitického hlediska se mi v létě 1968 zdálo reálné počítat s podobným programem. Průběh stranických konferencí, které v červnu a červenci zvolily delegáty na sjezd KSČ, jasně ukázal, že uvnitř strany samé je nejsilnějším proudem právě „centristický" orientovaný proud. Mezi delegáty sjezdu představovali jeho zástupci většinu, asi 80 procent, zbytek se zhruba rovným dílem dělil mezi radikální křídlo reformních komunistů a mezi stoupence totalitního systému minulosti. Bylo tedy možné

(*) Tanky proti sjezdu. Mimořádný XVI. sjezd KSČ Europa-Verlag. Vídeň 1970 str. 214-229 Analýza činnosti strany a vývoje společnosti od XII. sjezdu a hlavní úkol strany v nejbližším období.

počítat i s podobným rozdělením sil v novém ústředním výboru a jeho předsednictvu.

Mimo KSČ, v celé československé společnosti, jsem jako pravděpodobný očekával vývoj, kdy po XIV. sjezdu KSČ postupně opadne vlna slavnostního celonárodního nadšení, objeví se potíže, rozpory, nespokojenost lidí. Ale byly důvody předpokládat, že převážná část občanů podpoří i v této době racionální politiku postupných reforem. Mé politické stanovisko, kdyby bylo převládlo v novém, sjezdem zvoleném vedení KSČ, bylo by ovšem znamenalo i konflikt s tendencemi radikálního křídla reformních komunistů. Neviděl jsem v tom nic mimořádného ani pro demokratický systém. V něm jsou vždy nezbytné konflikty s politickými extrémí zprava nebo zleva - ovšem mohou se řešit demokratickými, nikoli despotickými prostředky.

Ale nejenom o mých politických představách, nýbrž i o vývoji celého národa nakonec nerozhodly demokraticky vedené spory a vnitropolitické konflikty, nýbrž bylo o nich autoritativně a nadlouho rozhodnuto v Kremlu.

PŘED SOUDEM KREMLU

Když na schůzi předsednictva strany 20. srpna 1968 před půlnocí požádal náhle o slovo Černík, vyvolaný předtím ze schůze k telefonu, a oznámil, že ho volal ministr národní obrany Dzúr a sdělil mu, že sovětská vojska spolu s jednotkami čtyř dalších států Varšavské smlouvy překročila hranice Československa, byly mé první, vědomím neovládané pocity nejpodobnější šoku, který jsem před lety prožil při srážce automobilu.

V hlavě se mi promítal jakýsi absurdní film, v němž se obrazy scén z konce války, barikády, tanky, ranění a mrtví v ulicích mísili s tvářemi mých nejbližších, s obraznou vzpomínkou na krajinu z jihu Čech, ale i na obludnou stavbu moskevské univerzity a to vše za jasného pocitu, že to je definitivní debakl mého života jako komunisty. Pak následoval krátký pocit nesmyslnosti čehokoli— myšlení i činů. A teprve po něm neskutečná, a přece hmatatelná skutečnost: táž zasedací síň a tíž lidé jako před několika vteřinami— a přece jakýsi docela jiný svět, který s tím, co bylo před chvílí, vlastně nemá nic společného.

Jako v biografu vnímám, co se kolem mne děje a říká, jak Černík podrobně vysvětluje, že ministr Dzúr byl ve své kanceláři fakticky zatčen

dvěma sovětskými důstojníky, že mu bylo dovoleno zatelefonovat jen toto sdělení předsedovi vlády, ale jinak už nemůže dělat vůbec nic, že snad podobně je tomu i s ostatními velitelskými kádry armády. Pak říká Dubček: „Tak přece to udělali - a to udělali mně!“ Hlasy se mísí, někdo - snad Kriegel— mluví o zradě národa, někdo navrhuje, aby na schůzi byl okamžitě pozván prezident Svoboda. Vasil Biľak vstává, nervózně prochází za řadou křesel a vykřikuje: „Tak mě lynčujte, proč mě nezabijete?“ Nikdo na to nereaguje, snad to většina ani nevnímá, stejně jako další hlasy, výroky, gesta a pohyby ostatních. Každý je nakrátko soustředěn do sebe. Myslím, že i pro ty, kdo jako Biľak o intervenci už předem věděli a čekali na tento okamžik, to byl okamžik osudový. Neprožívali šok z nenadálé katastrofy, ale uvolnění skrývaného vnitřního napětí bylo i pro ně momentem, v němž na chvíli propadli nekontrolovanému, podvědomému jednání.

Mou mysl stále více začíná ovládat vědomí, že to je nenapravitelný krach všeho, čemu jsem zasvětil léta života, že je to konec i poslední podoby mé politické angažovanosti - reformního komunismu. Ten pro mne byl, jak je vidět i z celé této knihy, především politikou. A sovětskou vojenskou intervencí tato politika definitivně zkrachovala. Náhle se mi zdá úplně nesmyslné

doufat v možnost politické reformy ještě dál, po vojenské invazi. A najednou také jasně vidím, že pro tuto alternativu, o níž jsem samozřejmě jako o teoretické možnosti věděl a uvažoval, nemá má politická koncepce žádné východisko, že je touto alternativou poražena, je zbytečná a nadále nesmyslná.

Začínám také mluvit a oznamuji, že rezignuji na svou funkci, protože nejsem s to v této situaci nadále usilovat o to, o co jsem dosud usiloval s přesvědčením. I Dubček mluví stejně: podává demisi ze své funkce. Myslím, že prožívá situaci také jako osobní krach, zřejmě z mnoha důvodů. Mluví tak, že je vidět, jak je zasažen osobně, jak politické události chápe, už jsem to napsal, jaksi patriarchálně. Podle slov, která pronáší, se cítí v roli Jánošíka: Když proti mně něco mají, proč si to nevyřídí se mnou? Kdyby mě za žebro pověsili - všechno si zodpovím!

To vrací všechny postupně k realitě. Začíná se mluvit o tom, že nikdo rezignovat nesmí, protože naopak všechny legálně ustavené orgány a jejich funkcionáři musí zůstat na svých místech a nesmí dojít k žádnému zřizování nových orgánů a k žádným změnám ve funkcích pod nátlakem intervence. Tohoto jednání se už účastní také Ludvík Svoboda. Je bledý, navenek klidný, ale vnitřně rozčilený. Nemluví mnoho na celé této schůzi, ale - pokud se pamatuji - staví se výslovně

za názor, aby nikdo neopouštěl své místo a svou funkci.

V jakési tragikomické podobě ožívá i v této situaci rutina návyků zjednání politbyra: je třeba připravit usnesení - pověřuje se Mlynář (myslím, že to bylo na Dubčekův návrh). Je třeba svolat plénum UV KSČ, vládu, parlament. Debatuje se o nemožnosti bránit se proti interventům vojensky. Není to vlastně debata, spíše jednoznačné konstatování faktu. Nikdo takovou možnost nenavrhuje, a pokud se o tom mluví, snášejí se jen různé argumenty pro nemožnost a nesprávnost takového kroku.

Proč? Odmítnutí ozbrojeného odporu nebylo ani tehdy, ani dnes zcela nesporné pro mnohé lidi, kteří nebyli ve vedení strany. Proč tedy v tomto vedení byla jednoznačně přijata alternativa vylučující vojenskou obranu? Nejprve věcné argumenty, z nichž se vycházelo:

Předně: Československá armáda, stejně jako armády ostatních zemí sovětského bloku, není armádou samostatnou. V klíčovách pozicích v ní působí sovětsí důstojníci, její výzbroj a technika řízení (vojenské spoje, šifry apod.) nejsou pro Sovětskou armádu nejenom neznámé, ale jsou jí kontrolovány. Armáda je dislokována způsobem, který vylučuje okamžitou efektivní obranu v případě napadení přes hranice „spojenců“ z varšavského bloku. Rada velitelských kádrů této

armády nezaručuje, že se v případě takového konfliktu nepostaví na sovětskou stranu. A i když tedy nebereme v úvahu fakt obrovské přesily útočníka, není z vojenského hlediska možné efektivně bránit stát proti zemím sovětského bloku. Bylo by možné dosáhnout jen toho, že se proti zjevné přesile bude po nějakou dobu klást ozbrojený místní odpor postupu intervenujících armád.

K dokreslení zcela konkrétní situace v srpnu 1968 je nutné ještě říci, že personální změny ve vedení armády, které provedl Dubček, patřily k onomu druhu kádrových změn. při nichž se postupovalo hlavně podle osobních vztahů a sympatií. Ministr národní obrany i náčelník generálního štábu byli z tohoto hlediska sice „lidmi Dubčeka“, ale měli i jiné vlastnosti. Ministr Dzúr například už v květnu líčil veliteli Varšavského paktu maršálu Jakubovskému situaci v československé armádě v černých barvách a mluvil o její malé bojeschopnosti. Jakubovskij ho tehdy přátelsky objal se slovy: „Přítel pochopil přítele!“ Co to znamenalo? Martin Dzúr dodával vlastně sovětským maršálům argumenty pro jejich koncepci, podle níž je přítomnost sovětských vojsk nutná k zajištění „obranyschopnosti socialistického společenství“, neboť v případě „útoku imperialismu“ nelze spoléhat na československou

armádu samotnou. Náčelníkem hlavní správy armády se za Dubčeka stal generál Bedřich. Sice neschopný a stalinisticky orientovaný, ale zato Dubčekův kamarád od dětství: vyrůstali spolu jako kluci v sovětské Střední Asii. Naopak generál Prchlík, který se v rámci litery Varšavské smlouvy snažil posílit relativní samostatnost československé armády, byl na sovětský nátlak zbaven své funkce vedoucího branného a bezpečnostního oddělení ÚV KSČ, jímž se stal v lednu 1968 po sesazení M. Mamuly, oddaného Novotnému. Od července řídil toto oddělení Dubček sám - přesněji řečeno, toto oddělení přestalo hrát jakoukoli úlohu. Ale to opravdu jen k dokreslení situace - i bez toho by z vojenského hlediska československá armáda nebyla s to bránit stát proti zemím Varšavské smlouvy.

Z politického hlediska bylo zřejmé, že ozbrojený odpor, který by se v praxi zredukoval na lokální konflikty, je právě to, co by se interventům hodilo. Tím by se vytvořila situace přesně odpovídající maďarskému vzoru z roku 1956: střelba, ozbrojená střetnutí a oběti na životech by učinily věrohodnějším argument, že v zemi existovaly „kontrarevoluční síly“, připravené k občanské válce. Naopak jednostranné ozbrojené násilí interventů proti zemi, kde nikdo ani nevystřelil, bylo a zůstalo pro celý svět nejpřesvědčivějším důkazem o tom, kdo byl

agresorem.

Vedle těchto věcných argumentů existovaly však i argumenty ideologického a psychologického rázu. Celá koncepce politiky dubčekovského vedení. Akční program KSČ i osobní uvažování reformních komunistů v tomto stranickém vedení vycházely jednoznačně z ideologické teze, že demokratická reforma není v rozporu se zachováním všech závazků Československa vůči ostatním zemím Varšavské smlouvy. To nebyla fráze navenek, ale sám obsah celé koncepce: s roztržkou se Sovětským svazem, podobnou roztržce s Jugoslávií roku 1948, vedení KSČ nepočítalo a nechtělo ji. Považovalo naopak za důležité, aby v praxi dokázalo možnost svébytné politické linie v rámci svazku s ostatními zeměmi sovětského bloku.

Za všech těchto předpokladů ovšem při úvahách stranického vedení o možnosti nebo nemožnosti ozbrojeného odporu proti sovětské invazi neexistovaly ani žádné psychologické motivy, jež by byly hovořily pro takovou možnost. Těžko samozřejmě z tohoto hlediska mluvit za jiné, ale za sebe mohu říci, že bych si tehdy nevzal na svědomí jediný lidský život, zmařený v důsledku výzvy k ozbrojenému odporu, kterou by vydalo vedení KSČ: neboť to, co by toto vedení mohlo zaručit jako reálný politický výsledek takového postupu, by za tento život nestálo. Já

osobně jsem oné noci a později při jednáních v Kremlu byl poprvé v situaci, kdy jsem si uvědomoval, že má politická stanoviska mají zcela přímý význam pro život nebo smrt možná tisíců lidí. A je to situace docela jiná, než v jaké je člověk, který všeobecně uvažuje o tom, co by bylo nebo nebylo správné, zásadové a morální udělat - ale přitom ví, že výsledek jeho úvahy nerozhoduje o životech lidí. Chápu proto také stanovisko prezidenta Svobody, který tehdy stále znovu argumentoval zmařenými lidskými životy, a nemohu tento jeho argument přecházet s přezíravým pohrdáním, jakým někdy v této souvislosti jeho osobu častují někteří publicisté, kteří dodatečně uvažují o obecných zásadách, ale vědí, že odpovědnost za životy lidí přitom nepřebírají.

Na schůzi předsednictva strany v noci 20. srpna se však mluvilo jen o důvodech politických a o odpovědnosti za lidské životy. Ostatní argumenty, o nichž tu hovořím, působily ve vědomí jeho členů, aniž byly vyřčeny. A pro onu část stranického vedení, která už byla ve službách interventů, celý problém samozřejmě nepřicházel v úvahu z docela jiných důvodů.

Pak náhle Dubček oznamuje, že před třemi dny dostal od Brežněva dopis, s nímž považuje za nutné předsednictvo nyní seznámit. Je mimořádně vzrušen a při četbě zadržává více než

jindy. Dopis je plný standardního moskevského žvanění oné doby o tom, co protisovětského a protisocialistického se píše v *Literárních listech* či *Reportéru* a jak tím jsou porušeny dohody z Černé a z Bratislavy. Někdo to snad ještě poslouchá, ale celkem je to už jen absurdní divadlo: na jedné straně tu sedí lidé, kteří s úzkostí uvažují o tom, co se stane příští hodinu s národem i s nimi osobně, kteří aniž to vyslovují, počítají se zatčením a deportací - a na druhé straně lidé, kteří by už nejraději byli na sovětském velvyslanectví a ustavili novou vládu. Sedí tu společně mlčky, zaměstnání sami sebou, a kolem uší jim znějí koktavě pronášené fráze, jejichž autor už v době, kdy je podepisoval, rozhodl o rozkazu, jímž byla stanovena hodina "H" pro vojenskou agresi.

Mnozí odcházejí k telefonům. Myslím, že volají hlavně domů, rodinám, což bych také chtěl, ale nemohu: smolím návrh stanoviska k situaci. Dubček končí. Někdo z těch, kdo už jsou s interventy domluveni, se ještě pokouší začínat diskusi na téma, jaké osudové chyby se Dubček dopustil, když Brežněvův dopis tři dny zatajoval, ale nevyvolává to žádnou polemiku. Kdosi navrhuje, aby Dubček zatelefonoval Brežněvovi. Ten to jánošíkovsky odmítá a civilně dodává: „Však oni se sami ozvou.“ Předkládám návrh usnesení, či vlastně svolání *Všemu lidu*

Československé socialistické republiky.

Škrtá se z něho věta, kde se říká, proč se nemůžeme vojensky bránit. Vedení strany se zdá nebezpečné i to, vůbec mluvit o ozbrojeném odporu, byť negativně. Beze změny však zůstává další věta, která začíná slovy: „Proto ani naše armáda . . . nedostala rozkaz k obraně země.“ Chybí jen vysvětlení proč. Ale nikomu to nevádí - a kupodivu dodnes v žádné práci o pražském jaru, kde je tento text citován, si toho nikdo nevšiml. Snad proto, že v textech stranických usnesení bývají často i větší nelogičnosti.

A potom začíná spor, přerůstající v hádku a končící známým hlasováním, v němž se rozhoduje o tom, zda aspoň neozbrojený, politický a morální odpor proti intervenci bude mít podporu vedení KSČ. Jde o následující větu: „Předsednictvo UV KSČ považuje tento akt za odporující nejenom všem zásadám vztahů mezi socialistickými státy, ale za popření základních norem mezinárodního práva.“ Z těch, kdo mají hlasovací právo v předsednictvu, se proti této větě staví Biřak, Kolder, Švestka a Rigo. Z těch, kdo hlasovací právo nemají, je podporují Indra, Kapek a Jakeš. Ale kupodivu, ani oni tehdy neříkali, že intervence je v souladu s mezinárodním právem. Trvají jen na tom, že taková formulace ztíží situaci, že jde o konflikt mezi komunistickými stranami a ten se jaksi

nemá vynášet ze „společného domu“. Ani oni nemluví o oprávněnosti intervence samé, jen stále říkají, že to je i naše vina, že se podcenilo toto nebezpečí. Slova, jakými se tíž lidé ohánějí později, „bratrská internacionální pomoc třídních bratří“, „nutná záchrana socialismu v Československu“ atd. . . taková slova nikdo z nich oné noci nemá na jazyku.

Všichni ostatní se v hádce, která propuká, když Kriegel a Smrkovský výslovně mluví o zradě národa každého, kdo se s intervencí ztotožní, nakonec stavějí za návrh. Z těch, kdo mají hlasovací právo, jsou to Smrkovský, Kriegel, Špaček, Černík, Piller a Barbírek, z těch, kdo je nemají, je to Šimon. Císař, Slavík, Sádovský a já. Nepamatuji se už, jaké stanovisko zaujal Lenárt, ale nevzpomínám si, že by byl podporoval Biřakovu skupinu. Dubček váhá jenom u slov „popření mezinárodního práva“. Když pak nakonec Smrkovský už nutí předsednictvo k hlasování a jednomu po druhém se klade jmenovitě otázka, zda je pro, nebo proti, říká Dubček: „Ale co - vždyť je to pravda!“ A hlasuje pro slova označující intervenci za popření mezinárodního práva. Ludvík Svoboda je na schůzi jen přizván, nemá také hlasovací právo: nevzpomínám si, že by do tehdejšího sporu byl zasáhl.

Je už skoro půldruhé ráno. To, co už dvě

hodiny neodbytně cítím, že totiž náš reformní komunismus už nemá, co by dál řekl, nachází výraz v Dubčekových slovech, jimiž končí schůzi předsednictva a posílá všechny jeho členy „na jejich pracoviště“. Celá promoskevska skupina se s ulehčením vytrácí - až na Jakeše. Snad má režií přidělený úkol dozírat na ostatní. Černík odchází na předsednictvo vlády a také Císař opouští budovu ÚV KSČ. Všichni ostatní tam zůstáváme.

* * *

O tom, co předcházelo této noci ve vývoji vztahů mezi dubčekovským vedením KSČ a politbyrem KSSS, bylo již napsáno mnoho článků, studií i knih. Osobně jsem se nezúčastnil žádného z řady jednání, na nichž se postupně zostřovaly vztahy mezi zástupci KSČ a představiteli KSSS i dalších stran sovětského bloku, zejména Polska a NDR: 23. až 24. 3. 1968 v Drážďanech, 3. až 4. 5. 1968 v Moskvě a 29. 7. až 1. 8. 1968 v Čierné nad Tisou. Teprve na schůzce zástupců šesti komunistických stran sovětského bloku v Bratislavě jsem byl nejenom přítomen, ale spolu s Dubčekem a Černíkem jsem se zúčastnil debaty o posléze přijatém *Prohlášení komunistických a dělnických stran socialistických zemí* v pracovní části zasedání, kde byla každá strana zastoupena svým prvním tajemníkem a předsedou vlády, s poradci a překladateli.

Celé jednání probíhalo velmi jednoduše: Brežněv jménem sovětské delegace předložil návrh textu Prohlášení a ten se pak několik hodin větu po větě projednával. Vzhledem ke složení porady byla iniciátorem různých připomínek k tomuto textu především delegace KSČ. Text, jak známo, sestává z frází používaných běžně v úvodnicích sovětských novin, a nezasvěcený člověk snad proto ani nemůže pochopit, jak o něm mohli hodiny debatovat nejvyšší straničtí a vládní šéfové sovětského bloku. Leč přece tomu tak bylo.

Schůzka v Bratislavě byla, jak známo, plodem jednání předsednictva KSSS a KSČ v Čierné nad Tisou, které večer 31. července skončilo vlastně roztržkou: po projevu P. Šelesta, který obviňoval československou delegaci snad nejhrubším způsobem vůbec a pronesl nehorázné výroky o tom, že se usiluje o odtržení Zakarpatské Ukrajiny od Sovětského svazu a že Kriegel pro něho není partner, ale „žid z Haliče“, Dubček s dalšími členy delegace KSČ opustil jednání. Pak se sovětské politbyro omluvilo, ale jednalo se už jen ve skupinkách. Dopoledne 1. srpna jednal Dubček s Brežněvem a přitom se zrodila myšlenka schůzky šesti stran v Bratislavě. (*)

(*) O jednání v Čierné nad Tisou oficiálně nebylo nikdy publikováno nic než stručné komuniké. Existuje však oficiální záznam, uložený jako tajný spis na ÚV

KSČ, v rozsahu asi 500 stran, který četli ti členové vedení KSČ, kteří se jednání nezúčastnili, a tedy také já. S přímými účastníky jednání - konkrétně s Dubčekem. Smrkovským. Špačkem a Šimonem -jsem také tehdy o mnoha detailech hovořil. Některá fakta byla zveřejněna v rozhovoru s J. Smrkovským, který byl po jeho smrti publikován v zahraničí (viz Listy, 2/1975).

Pokud vím, domníval se tehdy Dubček po rozhovoru s Brežněvem, že ten opravdu hledá nějaké východisko ze situace, aby obstál před skupinou „jestřábů“ ve vlastním politbyru (jejímž představitelem byl také Šelest, ale vlastním zázemím byli maršálové staré generace) a před nátlakem Ulbrichta a Gomulky, kteří jednotně se sovětskými „jestřáby“ vyhrocovali situaci k otevřenému konfliktu a vojenskému zásahu v Československu. Skutečná argumentace v zákulisí se neopírala ani tak o citáty z *Literárních listů* - to už byla propagandistická, ideologická podoba věci - ale vycházela z tvrzení, že je ohrožen celý sovětský blok a jeho bezpečnost, že poměry v Československu ovlivňují obranyschopnost tohoto bloku a také jeho politickou jednotu pod hegemonií Moskvy.

Brežněvově jednání s Dubčekem vznikl přece jen určitý styčný bod společných zájmů: jestliže Brežněv usiloval o to, aby se demonstrovala

nerozbornost bloku, bylo to pro Dubčeka přijatelné, neboť vnitropolitické problémy Československa se tak nemusely stát předmětem společného jednání. Bylo možno jednat o zásadách, které se Československo zavazuje plnit ve vztahu k bloku, a na takové základně dospět k dohodě, jež by při debatě o vnitropolitických problémech byla sotva možná. Za takové podmínky Dubček souhlasil s účastí na schůzce pěti stran bloku, jež už předtím jednaly ve Varšavě, a Brežněv souhlasil s tím, že vnitropolitická situace v Československu tam nebude předmětem diskuse. Za tuto cenu byl Dubček v dané situaci ochoten podepsat cokoli, čím uzná hegemonii Moskvy a příslušnost Československa k sovětskému bloku. Domníval se, že tím odvrátí tlak „jestřábů“ a nebezpečí vojenské intervence. A konečně to odpovídalo i jeho smýšlení - o odtržení Československa od tohoto bloku, jak už bylo řečeno, opravdu neusiloval. Byl tehdy přesvědčen, že sám Brežněv vojenskou intervenci nechce, a že si ho tedy touto cestou získá. Brežněv také Dubčekovi slíbil, že zajistí, aby nikdo (tj. zejména Ulbricht a Gomulka) v průběhu bratislavské schůzky nečinil předmětem kritiky vnitropolitické problémy v Československu.

Ve skutečnosti ovšem sovětský návrh *Prohlášení*, jež mělo být v Bratislavě i s podpisy

zástupců KSČ přijato, obsahoval řadu formulací, jež se dotýkaly vnitřních problémů Československa. Nikoli sice přímo, ale tím, že vlastně potvrzovaly správnost kritiky, která byla vyjádřena předtím v dopise účastníků porady ve Varšavě. Věty, které zněly jen jako stereotypní fráze z novinových úvodníků, měly takovýto skrytý politický význam, a nebyly tedy zdaleka nevinné. A proto vznikla několikahodinová diskuse.

Viděno zpětně, po zkušenostech ze srpna 1968, jeví se ovšem všechna slovní a formulační vítězství delegace KSČ v Bratislavě jako bezvýznamné a směšné změny textu, na němž navíc už asi moc nezáleželo. Tak například po dlouhém úsilí se dosáhlo změny původní formulace návrhu, která tvrdila, že mezinárodní situace se zostřila a zvýšilo se nebezpečí konfliktu s imperialismem. Namísto toho bylo nakonec zapsáno, že „v důsledku agresivní politiky imperialismu zůstává mezinárodní situace složitá a nebezpečná“. Zatímco v návrhu se líčila situace Německa tak, že proti revanšistické vládě NSR stojí jen dvě síly míru, NDR a komunistická strana v NSR, hovoří se v Prohlášení nakonec jen o „aktivizaci sil revanšismu, militarismu a neonacismu v západním Německu“ a výslovně se konstatuje, že vedle podpory Waltra Ulbrichta a KSN je nutné podporovat i „ty síly, které bojují

proti militarismu a revanšismu za demokratický pokrok". V odstavci, kde se hovoří o závažnosti „společných zákonitostí budování socialistické společnosti", si delegace KSČ vymohla větu: „Přitom každá bratrská strana řeší tvořivě otázky dalšího socialistického rozvoje, bere v úvahu národní zvláštnosti a podmínky."

V bratislavském *Prohlášení* je také věta, kterou po srpnu 1968 zastánci „normalizačního" kursu KSČ vykládají jako doklad oprávněnosti intervence, jako něco, čím se přece i Dubček vlastně zavázal s intervencí souhlasit. S nevelkými obměnami je tato věta zapsána i v československo-sovětské smlouvě z roku 1970 a vůbec se vyskytuje jako ideologické zdůvodnění tzv. Brežněvovy doktríny omezené suverenity zemí sovětského bloku; tato věta zní: „Podpora, ochrana a upevnění těchto vymožeností, kterých dosáhly národy svým hrdinským úsilím, obětavou prací lidu každé země, jsou společnou internacionální povinností všech socialistických zemí."

O této větě se skutečně v Bratislavě dosti dlouho diskutovalo. Myslím, že nikoho z delegace KSČ sice nenapadlo, že by ji bylo možno jednou vykládat jako předběžný souhlas s vojenskou intervencí, ale určité obavy vyvolávala. Z textu *Prohlášení* je totiž jasné, že jeho původní autoři nechtěli říci jenom jednu frázi navíc: neboť hned

za touto větou je vloženo její zcela mimořádné zdůraznění slovy: „To je jednotný názor všech účastníků porady . . .“ Vzbudilo to ve mně podezření, že existuje skrytý zájem, aby bylo možno výslovně poukazovat na souhlas KSČ s touto větou. Navrhl jsem proto, abychom větu rozšířili o dovětek: „při respektování suverenity a národní nezávislosti každé země.“ Tento dovětek jsem navrhoval s původní větou spojit pomlčkou – a teprve za ním udělat tečku.

Do diskuse okamžitě vstoupil sám Brežněv s neuvěřitelnou námitkou: pomlčka v tomto případě odporuje duchu ruského jazyka! Postupně pak z hlediska ruštiny nebyla přijatelná ani čárka, ani středník - prostě nic, co by tento dovětek učinilo neodlučnou součástí základní sporné věty. O suverenitě a národní nezávislosti se přece výslovně mluví o dva odstavce dál, stejně jako o rovnoprávnosti, územní nedotknutelnosti a bratrské spolupráci. Proč tedy o tom všem mluvit v každé větě! Jiné, stejně nedotknutelné principy se také v textu neopakují, text musí být stručný atd.

Tato Brežněvova reakce zajisté jen zesilovala podezření o nekalém, skrytém záměru této věty. Leč text byl společný a ani Ulbrichtovi, ani Gomulkovi a Živkovovi to nevadilo, všichni podporovali Brežněvovu snahu o jazykový purismus v textu, který je od počátku do konce

výplodem stranické hantýrky, ať už v ruštině, nebo v maďarštině. Mimochodem: Kádár, pokud se pamatuji, v této věci Brežněva výslovně nepodporoval, a několikrát v průběhu tehdejších debat dokonce podpořil delegaci KSČ při různých návrzích na změny textu.

Počítal tehdy již sám Brežněv s tím, že tato věta má odůvodnit vojenskou intervenci? Snad ano - ale myslím, že jen pro každý případ, že konkrétně tehdy ještě nebyl rozhodnut k intervenci za sedmnáct dnů po bratislavské poradě.

Dubček se v Bratislavě pokusil dosáhnout i odkladu a zlepšení poměru sil, a proto naznačil, že *Prohlášení* by mělo daleko větší mezinárodní význam, kdyby je podepsali také zástupci Rumunska, Jugoslávie, a případně také Albánie. Nabídl zprostředkování při chystaných schůzkách s Titem a Ceaušeskem. Do té doby by se mohlo *Prohlášení* odložit. Reakce přítomných však připomínala píchnutí do vosího hnízda a tento předem beznadějný pokus nevedl k ničemu.

A tak vše skončilo společným obědem v pozdních odpoledních hodinách, slavnostními podpisy, objetími a polibky na nádraží. Byla to má první zkušenost z jednání „na nejvyšší úrovni“ v sovětském bloku a byla to zkušenost otřesná.

Walter Ulbricht a Wladyslaw Gomulka byli

především zlostní, ješitní a už senilní staříci. Bylo zcela zřejmé, že tito lidé už nikdy nejenom nepochopí, ale předem odmítnou posuzovat jakékoli vývojové problémy svých vlastních, a tím spíše sousedních zemí. Z obou přímo vyzařovala jejich samolibá opojenost vlastní mocí.

Byl jsem svědkem Ulbrichtova rozhovoru s Dubčekem, kdy Ulbricht prohlašoval: „Měl jsem dojem, že já jsem přiletěl na návštěvu k vám, ale na letišti jsem rozuměl jenom slovům ‚Dubček, Dubček!‘ Je to tím, že nerozumím česky?“

Z politického hlediska v tom samozřejmě spatřoval důkaz rozchodu Československa s internacionalismem. Osobně mu nebylo vůbec trapné domáhat se oslavování sebe sama a byl by zřejmě uvítal jako projev přátelství "k lidu NDR", kdyby Dubček nařídil vojákům nebo školním dětem volat: „Ulbricht, Ulbricht.“

Do konvence společenské konverzace vplétali Gomulka i Ulbricht soustavně jedovaté narážky na situaci v Československu. Nebylo to jen politické nepřátelství. Byla v tom lidská zášť a zloba, nenávisť k něčemu, co jim osobně doma dělá potíže, čeho se bojí a vůči čemu zároveň cítí úplnou bezmocnost celé své diktátorské moci.

Todor Živkov byl tehdy ještě mlád (ani ne 55 let), zato však vynikal zcela mimořádnou tupostí. Z dlouholetého styku s mnoha vysokými funkcionáři jsem neměl žádné přemrštěné

nároky, ale pozorování živého Živkova zblízka bylo přesto mimořádným zážitkem. Chtěl-li sledovat řeč někoho jiného, činil tak s viditelným napětím a soustředěním lidí, kteří mají zkušenost, že jim jinak unikne, o čem se mluví. V průběhu pracovní porady zasáhl asi dvakrát do debaty tak, že vlastně odporoval Brežněvovi—ovšem ve snaze mu pomoci. Stalo se to tím, že Živkov nepochopil, ve kterém okamžiku už Brežněv změnil stanovisko a chystá se naopak vyhovět nějaké připomínce. Živkov v takové chvíli začal obhajovat původní návrh a tím Brežněvovi ztížil jeho roli. Všiml jsem si, že asi dvakrát nebo třikrát Brežněv v takových situacích dělal, že nevidí, jak se Živkov hlásí o slovo, a pak mu ztišujícím pokynem ruky naznačoval, aby do debaty nezasahoval.

Nad tuto společnost čněl Jánoš Kádár vysoko jak v politickém, tak lidském smyslu. Z různých informací jsem věděl, že Kádárovo stanovisko k pražskému jaru se velmi liší od stanovisek ostatních vůdců sovětského bloku. Osobní setkání s ním v Bratislavě mě o tom nejenom přesvědčilo, ale zároveň ve mně vzbudilo dojem, že Kádár je i lidsky zajímavou osobností, že pro něho prožitky roku 1956 byly a zůstaly něčím, co zasahuje nejenom politiku, ale i jeho svědomí.

Po obědě zůstal Kádár s Dubčekem a se mnou a více než půl hodiny s námi hovořil o

svých názorech na situaci. Z politického hlediska zastával názor, že v Československu stojíme před alternativou: buď sami zasáhneme násilím proti některým tendencím vývoje, nebo hrozí nebezpečí, že násilí přijde odjinud. Nikdy nepoužil formulace, za kterou by mohl být obviněn, že mluví o sovětské intervenci, ale analogiemi z Budapešti roku 1956 zcela jasně vyslovoval, co má na mysli. Mluvil o tom, že v úspěchu československé reformy vidí naději i pro vývoj v Maďarsku. A pak o svých osobních problémech a pocitech, o věcech svého svědomí v době, kdy převzal vládu v Maďarsku po sovětské intervenci. Naléhavě připomínal Dubčekovi, aby si představil, jak nesrovnatelně těžší byla taková situace. Osobně jsem při tomto rozhovoru nabyl přesvědčení, že Kádár je člověk úplně jiný než Gomulka (a dnes v Praze Husák): má rysy politika, který dovede pracovat pro záchranu zdánlivě beznadějného minima národních zájmů a houževnatě trvá na svém, člověka, kterého nezkaží vlastní moc, protože nikdy nezapomene na svůj cíl. Jistě, je politikem právě takového minima a možná, že i v situaci, kdy by už bylo možné jít dál, Kádár by se tomu konzervativně bránil. Ale vývoj maďarské vnitřní politiky za deset let od tohoto setkání spíše potvrzuje, že i toto minimum dovede Kádár postupně a nenápadně, ale přece jen rozšiřovat. Co udělá a

bude moci udělat, dojde-li vývoj malými krůčky k bodu, kdy bude na pořadu dne koncepční a zásadnější demokratická reforma, to je ovšem jiná otázka.

Je známo, že 17. srpna se z Kádárovy iniciativy uskutečnila jeho schůzka s Dubčekem v pohraničním městečku Komárně. Podle mého osobního dojmu o Kádárovi a podle toho, co jsem o schůzce slyšel od Dubčeka, si myslím, že to byl Kádárův pokus varovat Dubčeka ve chvíli, kdy už věděl o rozhodnutí Moskvy vojensky intervenovat. Kádár nevyzradil Dubčekovi toto rozhodnutí, ale jasně mu naznačil úmysl intervenovat. Po intervenci sám Dubček uznal, že některé Kádárovy výroky se tak daly chápat. Řekl také, že nakonec, když už se spolu loučili na peróně, Kádár se ho téměř zoufale zeptal: „Copak opravdu nevíte, s kým máte co dělat?“

Týž den poslal Brežněv jménem moskevského politbyra Dubčekovi onen dopis, který pak Dubček přečetl na schůzi předsednictva ÚV KSČ až osudné noci. Dubček z toho všeho jistě také usoudil, že došlo k novému, nepříznivému obratu v Moskvě a že vojenská intervence je znovu zcela aktuální. Podle mého názoru však neviděl možnost něco efektivního rychle udělat, a rozhodl se proto - jako tak často v jiných případech - pro odklad, než se situace vyjasní; když se za tři dny vyjasnila, nebylo už na

Dubčekovi, aby o čemkoli rozhodoval.

Po 20. srpnu 1968 se už nesčetněkrát kladla otázka, zda Dubček a jeho vedení KSČ mohli nějakým způsobem intervenci zabránit, přesněji řečeno, zda jí mohli předejít a vytvořit situaci, aby Moskva nesáhla k intervenci jako k poslednímu prostředku pro záchranu své hegemonie. Ti, kdo v tehdejší vedení KSČ už v srpnu 1968 tvořili přímou agenturu Moskvy a intervenci chtěli využít k posílení svých mocenských pozic, tvrdí spolu s pozdějšími stoupenci „normalizační“ politiky, že to možné bylo. Obviňují Dubčeka, že vedení strany neinformoval o jednáních v Drážďanech, v Moskvě, že „zatajil“ poslední Brežněvův dopis atd. Taková obvinění jsou nesmyslná a slouží jen osobním zájmům „normalizátorů“. Aby bylo možné vážně hledat odpověď na kladenou otázku, je nezbytné hledat příčiny, proč se sovětské vedení nakonec rozhodlo pro vojenskou intervenci.

Myslím, že tyto příčiny souvisejí se zájmy dvojího druhu: na jedné straně se zájmy velmocenské zahraniční politiky SSSR a na druhé straně se zájmy různých skupin uvnitř sovětského vedení, jež tehdy vedly boj o moc. Zájmy obojího druhu vedly v říjnu 1964 k sesazení Chruščova. Boj, který tím v Moskvě začal o další orientaci celé politiky, vyvrcholil právě intervencí v

Československu roku 1968.

Výsledky Chruščovovy politiky lze z hlediska velmocenské zahraniční politiky SSSR posuzovat různě, dokonce protikladně, podle toho, v čem se vidí hlavní přínos pro zajištění sovětských zájmů ve světě. Chruščovova éra znamenala konec doby „studené války“, snížila nebezpečí vojenské konfrontace se Západem, otevřela cestu výhodné ekonomické spolupráci SSSR se světem, umožnila Sovětskému svazu pronikat do různých oblastí světa— zejména v zemích rozvojových - jinými prostředky než za Stalina: diplomaticky, ekonomicky a konečně i vojensky. Z tohoto hlediska Chruščov nesporně posílil postavení SSSR jako super- velmoci v nových podmínkách poválečného světa. Zároveň však ztratil Čínu a Albánii, aniž vlastně získal Jugoslávii. Sovětská armáda se stáhla z Rakouska. Jeho protistalinská politická orientace rozkolísala vnitropolitické poměry v Polsku, Maďarsku a konečně i v Československu, z disciplíny sovětského bloku se začalo uvolňovat Rumunsko. Komunistické hnutí v zemích mimo sovětský blok viditelně začalo ztrácet svůj význam jako politická agentura Moskvy a jejích velmocenských zájmů. Z těchto hledisek Chruščov postavení SSSR jako supervelmoci citelně oslabil.

Co však je důležitější? Že se zmírnilo napětí ve vztazích k USA, nebo že se z Číny stala

protisovětská mocnost? Že byl posílen vliv v některých zemích Afriky a Latinské Ameriky, daleko za hranicemi vlastního impéria, nebo že uvnitř tohoto impéria, ve východní a střední Evropě, se z hlediska hegemonie Moskvy zkomplikovaly poměry? Záleží na tom, z jakých obecnějších hledisek politické a vojenské strategie se na věc díváme. A zde se problémy velmocenských zájmů přímo stýkají s bojem různých skupin uvnitř sovětské mocenské struktury: neboť právě tyto skupiny se na věci dívají z různých hledisek.

Po druhé světové válce se rozhodující složkou mocenského mechanismu z hlediska velmocenských zájmů SSSR stala armáda, zatímco před válkou to byla spíše diplomacie a Komunistická internacionála. Koncem Chruščovovy éry mají v Sovětské armádě ještě velký vliv maršálové válečné generace. Tato generace maršálů vyznává strategické koncepce druhé světové války a Stalinovy doby: velmi zjednodušeně řečeno, je to strategické uvažování podle hesla: „Co je doma, to se počítá.“ Je to nejvlastnější Stalinův pohled na věc, ideologicky vyjádřený jeho teorií o vítězství socialismu v jedné zemi a o kapitalistickém obklíčení. Pro Stalina bylo hlavním problémem, jak ve sféře, kterou bezprostředně mocensky, tj. vojensko-policejně, ovládá, vytvořit co nejsilnější

vojenskoprůmyslovou moc. Tato sféra pak celá tvořila onen „socialismus v jedné zemi“ (a nebylo podstatné, zda v této "jedné zemi“ existuje třeba deset formálně samostatných států). Ve vztahu k ostatnímu světu, který představoval „kapitalistické obklíčení“, prováděl „socialismus v jedné zemi“ izolacionistickou politiku. Své pozice v tomto světě opíral o ideologickou a politickou agenturu, v níž úspěšně měnil komunistické hnutí, ovládané z Moskvy.

Z hlediska takovéto strategie a taktu pochopených velmocenských zájmů SSSR je Chruščovovo období vlastně sérií porážek: „Socialismus v jedné zemi“ se prakticky rozpadl. Vývoj Číny navíc začal vytvářet nepřítele, před nímž se tradičně všechny ruské říše třásly strachy - nepřítele z Východu, z Asie, v němž ožívá přízrak Džingischána a dávné poroby Ruska. Pro sovětské maršály staré generace, myslící přece jen především v kategoriích konvenčních zbraní a válek, to byl nutně mnohem strašnější přízrak než celý „americký imperialismus“ za oceánem, vybavený nejmodernější technikou nekonvenční války budoucnosti.

Myslím, že filozofie sovětských maršálů válečné generace byla jednou z hlavních sil, které způsobily svržení Chruščova a také vojenskou intervenci v Československu. S nimi byly přímo spjaty i mocné vrstvy v civilních složkách

sovětského mocenského mechanismu - ve stranickém, politickém a policejním aparátě, odchované stejnou stalinskou dobou a spatřující v Chruščovově politice příčinu rozkladu někdejší stalinské disciplíny v zemích celého impéria a také v Rusku samém.

Chruščovova politika však nebyla jenom jeho osobní politikou: také ona měla uvnitř mocenských struktur SSSR vlivné a mocné zastánce. V mocenských mechanismech, spjatých s velmocenskou politikou SSSR, lze k nim počítat skupiny spojené s rozvojem moderního zbrojního průmyslu a na ně vázané jiné maršály a skupiny generality (raketová vojska atd.) a rovněž skupiny činné ve sféře diplomacie a zahraničního obchodu. Pohled těchto lidí na velmocenské zájmy SSSR je nesporně širší a modernější než filozofie skupiny starých maršálů a s nimi spjaté politické byrokracie. Tito lidé spatřují zájmy SSSR jako supervelmoci v tom, aby Sovětský svaz obstál v konkurenci prostředků, jaké pro velmocenské soutěžení určují především Spojené státy: od moderní výzbroje přes ekonomické, politické a vojenské pronikání do vzdálených, ale strategicky důležitých oblastí až po diplomatickou ofenzívu, která by zajišťovala pro SSSR výhodný politický prostor ve světové konstelaci sil.

Pro zastánce takovéto velmocenské strategie

SSSR nebyla Chruščovova éra neúspěšná, naopak znamenala ofenzivní nástup takovými směry, které této strategii vyhovují. Na konci svého panování nebyl však Chruščov už ani pro tuto skupinu optimálním politickým reprezentantem: byl příliš impulsivní, dělal řadu neuvážených rozhodnutí, jež vedla k vážným nechtěným důsledkům, a vyvolával proti sobě rostoucí odpor uvnitř sovětské byrokracie. To posilovalo síly ortodoxně stalinské, a ohrožovalo tedy i zájmy skupin, jež vyznávaly nestalinskou strategickou koncepci velmocenských zájmů SSSR. A zároveň ovšem i tyto síly přiznávaly řadu Chruščovových neúspěchů, zejména ztrátu Číny.

Stejně jako ke starým maršálům přimykaly se i k těmto nositelům jiných velmocenských koncepcí vlivné skupiny ve vnitropolitickém, především stranickém mocenském aparátu. Byly to skupiny orientované nikoli na stalinské metody hospodářského a politického řízení společnosti, nýbrž nositelé racionalizačních, většinou technokratických, ale také posovětsku demokratických snah.

Všechny rozpory, spjaté s těmito různými tendencemi, pronikaly i do sovětského politbyra. Jejich důsledkem byl pád Chruščova a nastolení Brežněva do funkce generálního tajemníka strany v říjnu 1964. V průběhu dalších tří let - až do svržení Novotného v Praze - tyto rozpory v

Moskvě ještě vyřešeny nebyly. Jak v takových situacích je obvyklé, byl i tehdy zdánlivě nejmocnější muž, Leonid Brežněv, vlastně carem z milosti a z nouze: žádná ze skupin nebyla dost silná, aby jednoznačně prosadila svou nadvládu, a všechny dohromady proto udržovaly Brežněva na vrcholu mocenské pyramidy. Brežněv neměl ještě své politbyro: prakticky žádného z členů tohoto orgánu nedosadil do funkce on, ale oni naopak dosadili jeho. Teprve po roce 1970 Brežněv postupně odstraňuje většinu členů stranického vedení a nahrazuje je lidmi, kteří vůči němu jsou už v poměru obrácené závislosti.

Jak vypadalo pražské jaro z hlediska všech těchto rozporů a souvislostí v Kremlu?

Už samo sesazení Novotného mělo vztah k těmto rozporům. Novotný byl koncem roku 1967 osobou, o níž Brežněv osobně příliš nestál. Mělo to dva důvody: jednak byl Novotný pozůstatkem Chruščovovy éry a s Brežněvem se neměli rádi, jednak se Novotný od léta 1967 spolčoval v Moskvě spíše se skupinou maršálů. Tento vztah rovněž nebyl jednoduchý. Novotný se na jedné straně bránil tomu, aby v Československu byla trvale umístěna sovětská vojska, což byl mocenský moskevský požadavek už od roku 1966. Souhlasil s rozmístěním strategických zbraní a jejich specializovanou obsluhou (v počtu asi 8 000 lidí), ale ne s posádkami s konvenční

výzbrojí a větším počtem vojáků. Existuje názor, že politické spojení Novotného se sovětskou skupinou „jestřábů“ bylo snad plodem jeho snahy vyvážit tím nátlak na rozmístění sovětských posádek v Československu: jeho tvrdší politický kurs spolu se souhlasem k rozmístění strategických zbraní mu snad podle jeho představ měl zajistit důvěru v kruzích moskevských „jestřábů“ a oslabit nátlak z Moskvy, aniž by tomu bránily nedobré osobní vztahy s Brežněvem. Novotný sám zřejmě považoval Brežněva za dočasnou a nestabilní postavu, s níž není moudré osobně spojovat svůj osud.

Od výměny Novotného očekává tedy Brežněv mimo jiné posílení svého osobního vlivu a oslabení vlivu maršálů v Československu. Ale už i proto samu výměnu Novotného chápe skupina „jestřábů“ v Moskvě jako svou prohru a brzy nato zřejmý rychlý rozvoj demokratického hnutí klade vlastně tato skupina přímo za vinu Brežněvovi. Se skupinou „jestřábů“ v Moskvě jsou tehdy přímo spojeni Ulbricht a Gomulka a jejich akce proti pražskému jaru mají také od začátku koordinovaný ráz. Oba, Ulbricht i Gomulka, k tomu mají ovšem pádné vnitropolitické důvody: jejich režim osobní moci je v krizi stejné nebo hlubší než režim Novotného a demokratická nákaza bují hned v sousedním státě.

Sovětská agentura v Československu (v KSČ,

v bezpečnosti, armádě a v jiných státních orgánech) je v podstatě v Moskvě také napojena na skupinu „jestřábů“. K ní zřejmě patří i skupina, která tehdy ovládala sovětské velvyslanectví v Praze (Červoněnko— Udalcov). Vše, co touto cestou přichází do Kremlu, se od začátku tendenčně zaměřuje ve prospěch „jestřábů“.

Boj o vliv v Československu, a tedy i boj o to, jaká interpretace československého vývoje se stane oficiální, je v Moskvě od začátku nikoli plodem ideologické ortodoxie, nýbrž přímou a důležitou součástí vnitřního boje různých skupin v sovětské mocenské struktuře. Od počátku také velmi intenzívně zasahuje osobní zájmy Brežněvovy.

Při jednání v Kremlu dne 26. srpna 1968 řekl Brežněv jen tak mimochodem, že o vojenské intervenci jako možné alternativě "řešení" bylo rozhodnuto v květnu 1968. Tedy nikoli hned po přijetí Akčního programu KSČ a nikoli po personálních změnách provedených k 5. dubnu 1968 - ale také ne až po usnesení ÚV KSČ o svolání mimořádného sjezdu a ne až po vydání manifestu Dva tisíce slov, nýbrž před těmito událostmi. Toto rozhodnutí o vojenské intervenci jako možné (nikoli jediné a už schválené) alternativě bylo zřejmě přijato ještě před květnovým plénem ÚV KSČ (to se konalo od 29.

5. do 1. 6. 1968), neboť Brežněv tehdy hned po zmínce o květnu řekl: "Potom se zdálo, že to nebude nutné. Objevila se první vlašťovka - květnové plénum ÚV KSČ." Dne 4. 5. 1968 byla v Moskvě delegace KSČ ve složení Dubček, Černík, Smrkovský a Biřak. Jakkoliv výtky na adresu vývoje v Československu byly důraznější než koncem března v Drážďanech, přece jen nebylo ještě tehdy rozhodnuto o alternativě vojenské intervence. Průběh jednání nasvědčuje tomu (a podobně i tehdejší tisková, ideologická kampaň), že v Kremlu se počítalo s politickým a hospodářským nátlakem jako s dostatečnými prostředky.

Přesto však bylo velmi brzy nato rozhodnuto už i o intervenci jako možné alternativě - někdy mezi 5. a 29. květnem 1968. Zdá se nejpravděpodobnější, že sovětské vedení k tomuto rozhodnutí dospělo potom, co se z Prahy vrátili na jedné straně maršál Grečko (který byl s vojenskou delegací v Československu od 17. do 22. 5. 68) a na druhé straně Alexej Kosygin (který byl „na léčení“ v Karlových Varech od 17. do 25. 5. 68). Předtím, 8. května 1968, se sešla tajná porada šéfů pěti stran (pozdějších interventů) v Moskvě. KSČ nebyla nejen přítomna, ale ani pozvána (stejně jako rumunská strana). Zde zřejmě byl Ulbrichtův a Gomulkův nátlak tak velký, že se už uvažovalo o možné vojenské

intervenci. Vlastnímu rozhodnutí sovětského politbyra však předcházely ještě „inspekční cesty“ představitelů obou skupin: maršálů i technokratů, respektive politiků. Výsledkem byl kompromis: intervence ano, ale jen jako krajní možnost. V praxi se orientovat ještě na jiné ovlivnění vývoje.

Co bránilo představitelům racionálnější, fakticky vlastně chruščovovské tendence souhlasit s „jestřáby“ v otázce vojenské intervence v Československu? Jistě ne vlastní přesvědčení, že „socialismus s lidskou tvář“, demokratizace a chystaná reforma v Československu je nadějí socialismu a Sovětského svazu. Na československý vývoj se dívali z hlediska zájmů sovětské byrokracie, jejich metod vlády uvnitř společnosti i v celém sovětském bloku v podstatě stejně jako „jestřábi“. Proti intervenci se však stavěli z obavy, že takový krok ohrozí všechny z jejich hlediska pozitivní výsledky Chruščovovy politiky ve světě: atmosféru uvolňování napětí ve vztazích k Západu, perspektivu rozvoje hospodářských a politických vztahů SSSR se světem. Obávali se, že i doma, v Sovětském svazu, to nakonec oslabí jejich pozice a posílí pozice ortodoxnějších stalinských sil.

Faktory, které v sovětském politbyru formovaly síly československé reformě v jistém

smyslu příznivé, nebyly tedy plodem této reformy samé. Žádné vedení KSČ nemohlo ovlivnit jejich vznik: byly tu nezávisle na československém vývoji, byly plodem sovětských mezinárodních i vnitropolitických zájmů a konfliktů. Totéž platí o vzniku a existenci faktorů nepříznivých československé reformě: kremelští „jestřábi“ a jejich koncepce tu také byli už předtím a nezávisle na politice KSČ.

Reforma roku 1968 se mohla, a to, jak se zdá, v míře ještě omezenější, než předpokládal *Akční program KSČ*, uskutečnit jenom za předpokladu, že by v Moskvě zůstala nadále jakási patová situace mezi hlavními tam soupeřícími silami, že by nedošlo k jejich alianci právě v otázce postupu vůči Československu, že by se neshodly o nutnosti vojenské intervence. Politika vedení KSČ mohla ovlivnit jenom a výlučně tuto okolnost - nikoli více. A ani na tuto okolnost zdaleka nepůsobila jen politika vedení KSČ a vývoj v Československu, nýbrž zároveň také řada jiných faktorů, mezinárodních i vnitřních, sovětských.

V listopadu 1968 v osobním a na tu dobu skutečně přátelském rozhovoru řekl Brežněv Bohumilu Šimonovi, který vedl delegaci KSČ na oslavách Říjnové revoluce: „Vy jste si mysleli, že když máte moc, můžete dělat, co chcete. Ale to je základní chyba. Ani já nemohu dělat, co bych chtěl - snad jen třetinu z toho, co bych uskutečnit

chtěl, uskutečnit také mohu. Kdybych byl tehdy v politbyru nezvedl ruku pro vojenský zásah - co by se stalo? Ty bys tady určitě teď neseděl. Ale ani já bych tady možná neseděl!"

Osobně věřím tomu, že Brežněv myslel tato slova vážně, a proto je také беру vážně. Myslím, že potvrzují můj názor na tehdejší situaci. Kremelským „jestřábům" se podařilo udělat právě z otázky postupu proti demokratizaci v Československu problém v dané chvíli klíčový i pro řešení vnitřních mocenských sporů v Moskvě. Udělali to vědomě, neboť se jim zdálo, že je to otázka pro ně mimořádně výhodná a pro druhou, racionálnější (chruščovovskou) tendenci stejně tak nevýhodná. V tom měli z hlediska silokřivek v sovětské mocenské struktuře oné doby plnou pravdu.

Když se koncem května z Prahy vrátil maršál Grečko, měl jistě plno argumentů ve prospěch koncepce maršálů. S čím však se asi vrátil Kosygin? Myslím, že s jediným opravdu vážným poznatkem: vsadit osud skupiny, která chce racionálnější pokračování chruščovovské politiky, na jednoznačnou obhajobu Dubčeka a jeho reformy je velmi riskantní, pro tuto skupinu příliš nebezpečné. Mohlo by ji to stát její mocenské pozice. Kdyby „nezvedla ruku" pro argumenty „jestřábů" - tedy ještě ne s jednoznačným závěrem, kdy mají vojska nastoupit do akce -

snad by brzy opravdu už v politbyru neseděla.

Proč? Protože v Československu byl „ohrožen socialismus“, protože tam hrozí občanská válka a jsou tam reálné síly, které chtějí „návrat ke kapitalismu“? Protože vedení KSČ se chystá odtrhnout Československo od sovětského bloku? Kdepak - o tom o všem Kosygin věděl, že to jsou ideologické a propagandistické žvásty. Že je to ideologický závoj, do něhož se skutečnost musí halit ve sporech uvnitř komunistického hnutí: v takových sporech racionálnější představitelé tohoto hnutí ovšem vědí, oč vlastně jde, a proto ani závoj nevyklučuje, aby se někdy dospělo k věcně správným řešením. Touto knihou se však už nesnažím zasáhnout do diskuse v politbyrech komunistických stran, a proto nemusím brát na tento závoj zřetel.(*)

Kosygin, ačkoli se na události v době pražského jara neřídil z hlediska filozofie starých sovětských maršálů a jejich spojenců, viděl je zcela jistě z hlediska velmocenských zájmů SSSR. A co viděl? Měl jistě mnoho informací už z Moskvy, další dostal v Československu. Hovořil tu s některými členy Dubčekova vedení KSČ - mimo jiné i s takovými, které v Moskvě vlastně neznali, jako byl například Čestmír Císař. Několik dnů také přímo vdechoval živou atmosféru pražského jara, byť jen v exkluzivních prostředích, jako je třeba kolonáda v Karlových

Varech. Ze všeho, co se dověděl, co zažil, musel z hlediska představitele zájmů sovětské hegemonie, byť i provozované ne docela postalinsku, vyvodit několik závěrů, jež ho chtě nechtě sblížovaly s úvahami „jestřábů“.

Viděl, že systém totalitní diktatury je v Československu nejenom v hluboké krizi, nýbrž že začíná být měněn jak zdola, tak shora. Ze mechanismy, jež v očích Kosygina, stejně jako veškeré sovětské byrokracie, jsou neodmyslitelnými zárukami její vlády, v Československu už nefungují. Moc se mu nutně a právem zdála nestabilní. Jistě však nesdílel ani Dubčkovu víru v jakýsi nenásilně uplatňovaný „marxismus-leninismus“, ani v demokratické a humanistické cítění národů Československa a určitě si nedovedl představit, že by na takových základech měla vládnout komunistická strana, která by zároveň byla s to zajistit ve své zemi uplatnění všech zájmů Moskvy. Nesdílel ani představu, z níž vycházela celá koncepce reformy v pojetí *Akčního programu KSČ*, že takový demokratický experiment zajistí v Československu potřebnou jistotu pro hegemonii Moskvy. Sovětská byrokracie jako celek svrhla přece Chruščova za experimenty mnohem méně smělé a mnohem méně pro impérium riskantní.

I některé osobní zážitky tehdy v Československu Kosygina nepochybně popudily.

Vždyť mocní této země nedokázali ani jeho, po carovi druhého hlavního představitele impéria, ochránit před dotěrnými novináři: při procházce na kolonádě, s lahvičkou

(*) Tím se v některých důležitých otázkách můj nynější výklad věci liší od výkladu, který jsem podal v práci Československý pokus o reformu 1968 (Kolín. Index 1975). Smyslem tehdy bylo zasáhnout do diskuse v komunistickém hnutí před konferencí evropských komunistických stran v červnu 1976. Text jsem tehdy zaslal adresátům, kteří jej zprostředkovali vedením několika komunistických stran, především v SSSR. v Československu, v Maďarsku a dále pak v Itálii a Francii. Text byl tehdy koncipován jako přijatelný základ diskuse.

karlovarské minerálky v ruce, byl přepaden všetečnou redaktorkou, filmován a předváděn v televizi, jak se vrtí a uhýbá nepříjemným otázkám. Osobní rozhovor s tajemníkem ÚV KSČ Císařem (Kosygin mu vytýkal nějaké pro Moskvu nepřijatelné formulace o leninismu a o jeho všeobecné závaznosti pro svět, jichž užil Císař ve svém nedávném referátu na oslavu K. Marxe) také musel v Kosyginovi posílit pochybnosti. Císař vystupoval - z hlediska zkušených vládců v Kremlu - jako benjamínek, který snad ani neví, oč ve skutečnosti jde: hájil své ideologické přesvědčení, ačkoli měl pochopit, že je právě prověřován nejvyšším revizorem, zda se hodí pro

správu v důležité gubernii. Dodatečně to Císař pochopil. Vyprávěl mi o nějaké konkrétní formulaci z tohoto rozhovoru, která všechno způsobila, a připisoval vinu své nedokonalé znalosti ruštiny. Špatný dojem u Kosygina se pak Císař snažil všelijak zahladit, zvláště agilně po srpnu 1968. Bylo to však už marné. Snad nejen kvůli nedokonalé znalosti ruštiny, ale také kvůli nedokonalé znalosti ruské literatury: už z Čechovových povídek je znám případ úředníka, který nevhodně kýchl v přítomnosti jakéhosi Jeho Blahorodí. Pak si uvědomil, že by to mohlo pošramotit jeho kariéru, a začal se všemožně a vlezle omlouvat. Tím teprve svou kariéru definitivně zničil, neboť prokázal, že se nejenom neumí před vrchností ovládat, ale navíc ji ještě nevhodně obtěžuje.

Kosygin si při své květnové návštěvě v Československu osobně ověřil, že dubčekovské vedení KSČ není jednotné a že v něm zasedá i agentura moskevských „jestřábů“. To nepochybně také hrálo velmi důležitou úlohu: nedalo se totiž vyloučit, že „jestřábi“ touto cestou nakonec dosáhnou svých zájmů v Československu i bez pomoci umírněnější orientace v Kremlu, a tak nad ní oklikou získají převahu. To všechno dohromady vedlo podle mého soudu k tomu, že někdy koncem května sovětské vedení přijalo vojenskou intervenci na vědomí jako možnou

alternativu pro Československo. Aby k tomu nedošlo, muselo by se stát něco, co by posílilo umírněnější, racionálnější skupinu v Kremlu tak, aby se sama nemusela bát konfliktu s „jestřáby“ v československé otázce.

Nic takového se však tehdy nestalo ani v SSSR, ani ve světové politice, ani v Československu samém. Naopak - v každém ohledu probíhal vývoj směrem, který intervenci nakonec umožnil. Výrazně to lze pozorovat po květnovém zasedání ÚV KSČ, jež přijalo dosti důležitou politickou rezoluci a zároveň stanovilo datum mimořádného XIV. sjezdu KSČ na 9. září 1968. Formulování politických i časových limitů pro střetnutí s odpůrci reformy zřejmě vyvolalo jejich ofenzívu. Nástup k takové ofenzívě je zřejmý od poloviny června 1968.

Dodnes v úvahách o pražském jaru převládá názor, že květnová rezoluce ÚV KSČ byla vítězstvím sil konzervativních, že byla nástupem proti reformě. Tvrdí se všeobecně, že v této rezoluci byly za hlavní nebezpečí označeny „pravicové síly“. Pokud však jde o sám text rezoluce, není to prostě pravda. Psal jsem tuto rezoluci a vím, jak jsem si dával pozor, aby politika nutná proti extrémům jak zleva, tak zprava nebyla nahrazena nějakou jednostrannou formulací. V květnové rezoluci ÚV KSČ se říká: „Za základní otázku považuje strana v současné

situaci, aby nemohl být ohrožen socialistický charakter moci a společenského zřízení, a to z žádné strany - ani ze strany pravicových, protikomunistických tendencí, ani ze strany konzervativních sil, jimž by vyhovoval návrat k poměrům ještě před lednem 1968, které rozvoj socialismu nebyly s to zajistit." Celým svým dalším obsahem byla květnová rezoluce zaměřena na politický rámec daný Akčním programem KSČ a nikterak tento rámec nezužovala. Mnohem konkrétněji než v Akčním programu se tu hovořilo o systému samosprávy jako o aktuálním praktickém úkolu, o vztazích uvnitř Národní fronty a také o činnosti tisku a sdělovacích prostředků. Poslední obě otázky narážely na averzi radikálního křídla reformních komunistů. Ale toto křídlo se snažilo překročit rámec akčního programu ve směru radikálnějších zásahů do politického systému, a proto mu květnová rezoluce připadala jako jednoznačné vítězství konzervatismu. Myslím však, že ve skutečnosti byla typickou ukázkou orientace, kterou radikálové nazývali "centrismem": trvala na rámci *Akčního programu KSČ* jak proti tendencím konzervativců, tak radikálů.

Je pravda, že konzervativní síly včetně sovětské agentury v KSČ se snažily tuto rezoluci jednoznačně líčit jako kritiku radikálů a zneužít ji proti nim tam, kde je rezoluce opravdu

kritizovala. Radikálové se však nehájili na bázi Akčního programu KSČ, nýbrž dalším útokem proti konzervativcům, zhruba z pozic manifestu *Dva tisíce slov*. Zesílený boj obou těchto tendencí a nikoli sjednocení maxima politických sil na bázi květnové rezoluce— k tomu tedy v červnu směřovalo společně úsilí radikálů i konzervativců. Protože radikální reformní komunisté v podstatě ovládali tisk, rozhlas a televizi, zaplnil tento boj veřejně viditelnou scénu a stal se zdánlivě hlavním vývojovým trendem. Uvnitř KSČ samé však v tomto období skutečně převládla orientace „centristická”; její stoupenci tvořili asi 80 procent delegátů sjezdu, zvolených koncem června a počátkem července. Pro síly protireformní— včetně sovětských „jestřábů” - obojí ovšem bylo zjevnou porážkou: viditelný nástup radikálů na veřejnosti i faktické veliké vítězství „centristů” uvnitř KSČ je společně dohnaly k ofenzivnímu nástupu. Nejlépe se k tomu samozřejmě hodila veřejná vystoupení radikálů, ale fakticky byl útok zaměřen už proti reformistům vůbec, proti „centristům“ v KSČ. V dopise pěti pozdějších interventů z Varšavy jsou to ještě signatáři *Dvou tisíc slov*, kdo jsou vyhlášováni za zastánce „kontrarevoluční“ platformy. Ale 21. srpna 1968 nehledají sovětští vojáci ani Šalgovičovi lidé ze Státní bezpečnosti Ludvíka Vaculíka a vůbec nikoho z těchto

signatářů, nýbrž zatýkají Dubčeka, Černíka, Smrkovského, Kriegla, Špačka a Šimona v budově ÚV KSČ.

Jakmile koncem května, ještě před přijetím rezoluce ÚV KSČ, moskevští „jestřábi“, maršálové ve spojení s částí politické byrokracie sovětské, a dále hlavně s Ulbrichem a Gomulkou, získali posvěcení vojenské intervence jako vůbec možné alternativy postupu, rozhodli se takovou šanci nepromarnit. Krátkou chvílí jim v ofenzivě brání právě květnová rezoluce ÚV KSČ - Brežněv ji později označí za „první vlašťovku“ vývoje, který snad povede k tomu, že nebude nutná intervence. Tím tehdy jistě argumentují umírněnější v sovětském politbyru. Netrvá to však dlouho: za dva, tři týdny už mají převahu „jestřábi“, kterým válka mezi radikály a konzervativci v Praze dodává dostatek munice. Umírněnějším zbývají jen slova rezoluce, „jestřábům“ je k dispozici fakt této války, již demagogicky vydávají za rozkol v KSČ, a to takového významu, že to ohrožuje samu politickou moc v Československu— a samozřejmě tedy i sovětské zájmy. Ofenzivně vyvíjejí tlak za intervenci. Výrazným úspěchem je právě schůzka ve Varšavě, kam KSČ už "pozvali" takovým způsobem, aby pro ni bylo co nejtěžší nebo nemožné na schůzku vůbec přijít, a aby tedy roztržka nabyla konkrétních podob i na nejvyšší úrovni.

Mohlo Dubčekovo vedení KSČ přijmout toto „pozvání“ k údajné diskusi? Zajisté, mohlo, ale jen za cenu takových vnitropolitických konfliktů, že by tím zástupci intervence získali další nepřeborné argumenty. Neboť ve skutečnosti tu už nešlo o diskusi a možnou dohodu: byl to tribunál s rozsudkem již připraveným, jehož text pak vyšel formou dopisu. Přijmout varšavské hodnocení vnitropolitické situace v Československu by pro vedení KSČ znamenalo nejen zříci se, reformního kursu, ale navíc udělat to způsobem, který by vnitropoliticky musel vyvolat masovou, obrovskou vlnu nedůvěry, nespokojenosti a odporu proti takovému vedení. Jet do Varšavy a připravený rozsudek nepřijmout - to by znamenalo vyvolat zjevnou a nenapravitelnou roztržku s Moskvou a čtyřmi dalšími sousedními státy, a tedy zase dodat nové argumenty zastáncům vojenské intervence.

Zvolené řešení - schůzky se nezúčastnit, a zároveň vyzvat k bilaterálním jednáním - bylo zřejmě jediným vůbec možným politickým řešením. Přineslo však jen krátkou přestávku v ofenzivě „jestřábů“, nebylo s to jí už čelit. Proč? Myslím, že z důvodů, které na Dubčekovi už nezávisely.

Schůzkou pěti stran ve Varšavě dosáhli „jestřábi“ bodu, od něhož vlastně už nebyl možný ústup zpět, neboť ústup tohoto druhu by pro ně

byl už politickou porážkou. Zbývalo jim jen jít dál po nastoupené cestě a buď nakonec vojenskou intervencí provést, nebo se brzy rozloučit se svými mocenskými pozicemi. Po krátkých peripetiích, vyvolaných jednáními v Čierné nad Tisou a v Bratislavě, nastoupili podle mého názoru „jestřábi“ k novému, poslednímu kolu ofenzívy někdy kolem 10. srpna 1968.

Po schůzce v Bratislavě začátkem srpna sovětské politbyro odjíždí na dovolenou. Situace fyzické nepřítomnosti je v Kremlu už tradičně vhodnou chvílí pro pokusy - zdařilé i nezdařilé o palácové převraty. Nemám pro to sice žádné faktické důkazy, ale domnívám se, že někdy kolem 10. srpna vznikla jakási nová aliance mezi „jestřáby“ a částí těch, kdo zatím kolísali mezi nimi a umírněnějším řešením. Základem takové aliance muselo být cosi významného: nejspíše asi nabídka někomu, aby se stal místo Brežněva generálním tajemníkem. Kandidáti na takové místo se vždy najdou - a tehdy byli docela určitě. Nevím, kdo to byl, zda třeba Šelepín, nebo někdo jiný, ale předpokládám, že ve hře tehdy nebylo nic menšího. Kdo byli asi účastníci takového pokusu o puč? Ti, které Brežněv později postupně zbavuje funkcí v politbyru a ve vedení strany.

Maršálové připravili věc vojensky: náčelníkem štábu Varšavské smlouvy byl náhle jmenován generál Ščemenko, nesporný

představitel stalinistické garnitury. Do poloviny srpna panuje zvýšená aktivita: nejvyšší maršálové létají z Ukrajiny do NDR a do Polska, jsou zaznamenány pohyby velkých vojenských jednotek. Asi 15. srpna přerušují členové politbyra dovolenou a náhle se vracejí do Moskvy a brzy nato se konají dvě schůze, snad rozšířené i o nečleny politbyra, na nichž je rozhodnuto o intervenci: 17. a 18. srpna 1968.

Považuji za pravděpodobné, že Brežněv a umírněnější skupina sovětského politbyra rychle převzali iniciativu a předešli pokusu o puč v Kremlu tím, že se s „jestřáby“ sjednotili na vojenské intervenci v Československu. Tím padly hlavní argumenty ze strany protibrežněvovských oponentů. Za takové situace byly ovšem jakékoli Dubčkovy kroky v Praze po Bratislavě už zhola zbytečné a nebyly by nikterak mohly ovlivnit samu intervenci.

Jediné, co by ještě v srpnových dnech bylo snad mohlo ovlivnit takové rozhodnutí, bylo nebezpečí většího vojenského konfliktu, jež by intervence mohla vyvolat. Konflikt se samotnou československou armádou takovým nebezpečím být nemohl. Proč, o tom jsem už hovořil. Muselo by to být nebezpečí konfliktu se Západem— a takové nebezpečí neexistovalo. Vývoj v Československu roku 1968 nenarušil zájem o zachování mocenského statu quo v Evropě ani ze

strany západoevropských států, ani ze strany USA. Pokud jde o USA, nabyl o tom Brežněv úplné jistoty 18. srpna (proč, o tom ještě bude řeč dále).

Kdo je tedy viníkem vojenské intervence?

Vinu nesporně má ten, kdo byl v srpnu 1968 agresorem: Sovětský svaz, jeho politické vedení. Neboť toto vedení zvolilo vojenskou intervenci jako metodu prosazení svých zájmů v Československu. Všechny rozpory mezi různými skupinami a jednotlivci v tomto vedení byly nakonec dočasně překonány, a to na účet československé demokratické reformy. Podíl těchto skupin na vině je jistě různý, ale vinu mají společnou: neboť všechny dohromady představují takovou moc, která není schopna jinak než přímým znásilněním i svých vlastních spojenců zajišťovat své— v podstatě násilnické a jednostranně hegemonistické - zájmy uvnitř národnostně a civilizačně různorodého impéria. Z hlediska politického ani morálního nelze na otázku o vině za srpen 1968 dát jinou odpověď.

Avšak otázka viny není jedinou otázkou, která v této souvislosti vyvstane. Důležité je také, zda fatálně a neodvratně muselo dojít k tomu, že se vládcové v Kremlu pro vojenskou intervenci jako pro prostředek k zajištění svých mocenských zájmů rozhodli. Zda nebylo možné ovlivnit vývoj situace tak, aby se pro tento krok nerozhodli buď

proto, že se sami na tom nesjednotí, anebo proto, že se takového kroku budou bát - zase ovšem z hlediska svých vlastních zájmů. A na tuto otázku není odpověď jednoduchá a podle mého názoru sotva vůbec může být jednoznačná. Každá taková odpověď má navíc nutně hodnotu jen hypotetickou, je a zůstane vždy jen úvahou o možnosti, která prakticky nebyla a dodatečně už nemůže být prověřena. Při plném vědomí takto omezeného významu svých úvah si přece jenom myslím, že českoslovenští reformní komunisté mohli - a byli vlastně povinni— udělat mnohem více pro to, aby sovětské vedení v otázce vojenské intervence zůstalo nejednotné, a dále, aby se podobného kroku muselo víc bát.

Stále považuji za rozhodující období od ledna do května, jak jsem o tom psal už v předchozí kapitole. Zdá se, že bylo rozhodující i pro první vítězství „jestřábů“ v Moskvě. Kdyby se stabilizace poměrů nebyla odkládala, kdyby v květnu už proběhl mimořádný sjezd KSČ, byla by snad i větší šance, že moskevské vedení zůstane v otázce vojenské intervence nejednotné. Je ovšem pravda, že při takové alternativě by pražské jaro asi nebylo přerostlo v ono celonárodní demokratické a humanistické hnutí, jakým se stalo, zůstalo by spíše jen postupnou, převážně shora prováděnou institucionální reformou, rozrušující jen pomalu systém totalitní politické

diktatury. Nebylo by tedy vzniklo ani tolik nadějí a nadšení, ale možná ani tolik beznaděje, zklamání a apatie. Je také pravděpodobné, že i přesto by z Moskvy působil silný nátlak v protireformním směru a že by se asi ani koncepce *Akčního programu KSČ* nebyla mohla úplně a rychle v praxi realizovat.

V období od června do srpna byl význam vnitropolitického vývoje v Československu v souvislosti s otázkou vojenské intervence zřejmě už stále menší: o tomto rozhodnutí se uvažovalo už pod vlivem faktorů nezávislých na reformních československých komunistech. Z vnitropolitického vývoje se však čerpaly oficiální, ideologickopropagandistické argumenty pro intervenční záměry. Protože však tyto záměry samy měly jiné zdůvodnění, sotva lze věřit, že kdyby nebylo argumentů toho druhu jako například Dva tisíce slov, nenašly by si síly chtivé intervence jiné argumenty.

V tomto období si už sovětská agentura v Československu takové argumenty stále častěji sama vyráběla (v součinnosti se službami NDR). Je známo několik prokazatelných provokací: nálezy „amerických zbraní“ u silnice v okolí Sokolova, rozšiřování různých letáků apod. Vyprovokovány byly i podpisové akce žádající rozpuštění Lidových milicí. Jednal jsem tehdy osobně s ministrem vnitra Pavlem a oba jsme se

shodli na tom, že publikum povykující kolem této akce v Praze na Příkopech je nutno prověřit. Pavlem vyslané bezpečnostní orgány pak zjistily, že mezi aktivními agitátory za zrušení Lidových milicí je přes padesát agentů Státní bezpečnosti. Šlo docela určitě o provokativní akci, organizovanou prosovětskou agenturou v StB. Také známý „dopis 99 pragováků“ byl zřejmě objednan sovětskou agenturou. Všech takovýchto událostí v Československu moskevský tisk vždy využíval velmi pohotově, nabubřele a demagogicky.

Po schůzce budoucích interventů ve Varšavě lze také ve vedení KSČ pozorovat, že celá promoskevská skupina - Biřak, Indra, Kolder, Švestka - již zcela vědomě přestává podporovat jakékoli snahy, jež by v zásadě měly být pro Moskvu vítané. Před jednáním v Čierné nad Tisou jsem podal předsednictvu ÚV KSČ dva konkrétní návrhy: návrh na mimořádné zmocnění vlády zakázat po dobu tří měsíců vydávání tiskovin, jež by uveřejňovaly materiály poškozující zahraniční zájmy státu, a návrh zákona o Národní frontě, jímž by se tato organizace stala jedinou legální platformou pro jakékoli nové organizace s úkoly a posláním politických stran. Vycházel jsem při tom z předpokladu, že v Čierné bude jistě delegace KSČ nutně muset přijmout dohody podobného druhu,

a že proto je v zájmu reformy, aby se tak stalo ještě před tímto jednáním. Konečně oba návrhy věcně vycházely z rámce koncepce *Akčního programu KSČ*.

Ani jeden z těchto návrhů předsednictvo nepřijalo. Proti nim se postavili radikální reformní komunisté, kteří ovlivňovali některé členy stranického vedení. Pod tímto vlivem ani Smrkovský a Černík, s nimiž jsem předem, stejně jako s Dubčekem, svůj postup dohodl, nedodrželi své původní dohody a návrh nakonec nepodpořili. Ani Dubček se pak za oba návrhy nepostavil. Zajímavé však je, že tyto návrhy nepodporoval ani nikdo z promoskevske skupiny: ačkoli její členové už déle než čtvrt roku nevynechali jedinou příležitost, aby na schůzi vedení nevydávali některé články v tisku a rovněž působení politických organizací mimo Národní frontu za hlavní problém a za ohrožení socialismu, nevystoupil ani jeden z nich na podporu mých tehdejších návrhů. Před schůzkou ve Varšavě by se to zcela určitě nebylo stalo. Příčinou takového postoje mohla být jen jediná změna: promoskevska skupina ve vedení KSČ se již vědomě a jednoznačně orientovala na sovětskou vojenskou intervenci, ve prospěch moskevských „jestřábů“, a proto už vůbec neměla zájem na jakémkoli zmírnění hrozících konfliktů v Čierné nad Tisou.

Jestliže jsem tedy na několika místech vytýkal radikálním reformním komunistům, že krátkozrace a někdy nezodpovědně přispívali některými svými postoji ke vzniku situací reformě nepříznivých, neznamenalo to, že nevidím podstatnou a vědomou protireformní roli militantních konzervativců v KSC a sovětské agentury v Československu. Od července tyto síly ve vnitropolitickém vývoji hrají už výslovně úlohu pomocníků vojenské intervence. Nepovažuji však tyto lidi za stoupence demokratické reformy, a proto jim těžko mohu vytýkat, že proti reformě postupovali. Z hlediska jejich záměrů byly jejich kroky logické a správné, což ale nelze říci o radikálních reformních komunistech, kteří mezi stoupence reformy nepochybně vždy patřili.

Radikální křídlo reformních komunistů mělo však z hlediska postoje k možné vojenské intervenci jednu nespornou přednost: vidělo toto nebezpečí lépe a správněji než samo reformní Dubčekovo vedení KSC. Radikální reformní komunisté netrpěli v tomto směru iluzemi a zhruba od května často otevřeně varovali před nebezpečím, že Moskva nakonec potlačí demokratický proces v Československu třeba i vojensky. Proto také více uvažovali o nutných krocích, kterými by se reforma před tímto nebezpečím mohla uchránit, byli nakloněni hledat spojence v řadách komunistických a

levicových sil mimo sovětský blok a počítat i s tím, že by se Československo muselo proti tomuto bloku otevřeně postavit, podobně, jako to učinil roku 1948 Tito v Jugoslávii.

Protože nejsilnější pozice radikálního křídla byly v době pražského jara mezi inteligencí spojenou s tiskem a dalšími sdělovacími prostředky, uplatňovaly se tyto názory občas i veřejně. To samozřejmě pro Dubčekovo vedení vytvářelo velmi nepříjemnou situaci, neboť v Moskvě se na to poukazovalo jako na zjevný důkaz "antisovětismu", jako na projev snahy rozbít jednotu socialistických států, a tím ohrožit zájmy celého sovětského bloku. Proto vedení KSČ několikrát velmi ostře vystoupilo proti názorům radikálních reformních komunistů v této věci. Tak například v již uvedené rezoluci z květnového zasedání ÚV KSČ se říká:

„Pro komunisty je nepřijatelné zapomínat na to, že zkreslování a zveličování určitých rozdílů v názorech až po šíření lživých zpráv o ‚nebezpečí vojenské intervence‘ (např. v souvislosti s manévry jednotek Varšavské smlouvy apod.) poškozují velmi vážně celý kurs nynější politiky a nahrávají snahám určitých kruhů kapitalistických zemí rozbít jednotu zemí socialistických.

ÚV KSČ prohlašuje, že všechna jednání, která na stranické a vládní úrovni byla a jsou vedena s

představiteli SSSR, ústí v pozitivní závěry, že se otevírá možnost prohloubení spolupráce a pomoci, která je pro řešení některých našich aktuálních ekonomických obtíží neobyčejně důležitá, a že sovětští soudruzi projeví dobrou vůli takovou pomoc nám poskytnout."

Dubčekovo vedení KSČ tu tedy přímo a vědomě zatajovalo pravý stav věcí a lhalo v zájmu Moskvy, neboť se domnívalo, že tím lže i ve svém vlastním zájmu. Z hlediska pozdějších událostí nelze však ničím zastříť, že pravdu měli v této otázce ti, kdo na nebezpečí vojenské intervence upozorňovali a v narůstajících rozporech při jednání s moskevskými představiteli viděli ohrožení reformy. Ani politické kalkuly, jimiž se tehdy vedení KSČ ospravedlňovalo před obviněním, že skutečnost překrucuje a zastírá, na tom nic nemění - mimo jiné už proto, že se nakonec ukázaly jako chybné, že byly plodem iluzí.

Myslím, že opravdu nebylo politicky reálně možné, aby vedení KSČ přijalo za svou orientaci i možnou roztržku s Moskvou a celým sovětským blokem, že jediné, na čem se mohlo sjednotit a čím se také mohlo vyhnout vzniku takových vnitropolitických rozporů (ve společnosti i uvnitř KSČ), které by politicky už nezvládlo, bylo to, na čem se opravdu sjednotilo: že reforma je proveditelná při zachování všech závazků a

vztahů Československa k SSSR a k bloku Varšavské smlouvy. Po pravdě řečeno, však zároveň myslím, že postoj dubčkovského vedení v této otázce zdaleka nebyl určován jenom takovou zcela racionálně pochopenou politickou nutností, nýbrž že velkou - ne-li v mnohém rozhodující - roli tu hrály ideologické iluze reformních komunistů v tomto vedení.

Protože v této choulostivé otázce je těžko mluvit za jiné a protože také nechci v této věci vytrubovat názory jiných členů tehdejšího vedení KSČ ani v případech, kdy je opravdu znám, budu mluvit jenom za sebe. V době pražského jara jsem neměl iluze o tom, že stranické vedení v Moskvě by snad vidělo v naší reformě nějaký žádoucí vzor. Pokud jde o SSSR, myslel jsem si, že tam opravdu ani nejsou podmínky pro podobnou politickou reformu, že tam se problém demokratizace života společnosti bude ještě dlouho a velmi složitě řešit. Neměl jsem také iluze o tom, že by snad zahraniční politika SSSR nebyla politikou velmocenskou, že by nestavěla zájmy sovětského vlivu v jiných státech bloku nad veřejně deklarované zásady nezávislosti a suverenity těchto států. Nemyslel jsem si také, že v moskevském politbyru zasedají lidé, jejichž hlavní starostí je uvažování o tom, jak nejlépe by se měl a mohl vyvíjet socialismus podle humanistických a demokratických kritérií,

obsažených v evropské socialistické tradici a konečně i v původních hypotézách Marxových. A přece jsem měl mnoho iluzí, které odstranila až vojenská intervence v srpnu 1968.

Před touto intervencí jsem si myslel, že moskevskému politbyru přece jen ještě jde o rozvoj socialismu, byť i v jakkoli vulgarizované teoretické představě. Ze je ještě ovládáno socialistickou myšlenkou aspoň natolik jako třeba politbyro KSČ za Novotného. To ovšem byla iluze. Moskevskému politbyru jako celku pojem „socialismus“ už splynul s představou jeho vlastní moci, s představou řádu, jaký ono samo nastoluje a udržuje v SSSR. Ani to minimum teoretických představ o jakémisi lepším a dokonalejším, svobodnějším a demokratičtějším řádu, než je ten již nyní „reálně existující“, minimum, jaké opravdu nad sebou uznával i Novotný, pro Brežněvovo politbyro neexistovalo. Pro mne komunistická ideologie ještě byla programem takových politických a společenských změn, o jakých píše v této knize. Pro moskevské politbyro už nebyla v ničem korektivem jeho vlastních, čistě mocenských zájmů.

Před srpnem 1968 jsem se domníval, že SSSR se po roce 1956 už stal velmocí, která se učí a aspoň v nejprimitivnějších základech se už naučila dělat velmocenskou politiku prostředky

přiměřenějšími různým zvláštnostem ovládaných zemí. Měl jsem za to, že po zkušenostech s Jugoslávií, Čínou a také s Polskem a Maďarskem v roce 1956 si Kreml bude vybírat metody ekonomické, vojenské a politické závislosti již pružněji, aby nevedly k opaku zamýšleného cíle. Je asi pravda, že část moskevského politbyra (ti, kdo byli v otázce intervence umírněnější a váhavější) uvažovala podobně. Nakonec ale toto politbyro jako celek přece jen prokázalo, že tam, kde se nemusí bát síly, přidržuje se SSSR nejprimitivnějších metod nadvlády a velmocenské hegemonie i vůči vlastním spojencům. Ze vlastně nestojí o spojení aspoň relativně samostatných národních států tam, kde bez obav z důsledků typu světové války může spojení nahradit přímou nadvládou, úplným podřízením jiných zemí neomezenému diktátu z Moskvy.

Ideologické iluze mi tedy bránily vidět pravdivě reakční politickou úlohu, jakou Sovětský svaz hraje ve vztahu k socialistickým demokratickým silám, které již má pod svou mocenskou kontrolou v rámci svého impéria. Nepochopil jsem také správně význam změn, k nimž postupně docházelo po svržení Chruščova. Protože v Českoslovenku právě léta 1964-1967 byla obdobím rychlého vítězství reformně komunistického proudu v KSČ, zastíralo to mně -

a myslím, že také mnoha jiným československým komunistům - sovětskou skutečnost, v níž v téže době probíhal proces právě opačný. Chruščovova samého můžeme sice k reformním komunistům počítat jen s velikými výhradami, ale přece jen jeho politika byla soustavně zaměřena k destrukci mnoha mechanismů stalinského systému vlády. Po jeho svržení postupně docházelo k restauraci některých těchto mechanismů.

Vojenská intervence v Maďarsku roku 1956 ovšem spadá do období Chruščovovy vlády. Před srpnem 1968 jsem si však i v této otázce uchovával komunistický ideologický výklad: domníval jsem se, že popudem k této intervenci byla až ozbrojená vystoupení proti některým složkám totalitní diktatury z dob Rákosiho. Dále jsem si myslel, že podstatnou roli hrála celková nejistota Chruščovova vedení v tehdejší době, brzy po XX. sjezdu KSSS.

V Československu roku 1968 se mi zdálo, že obě tyto podmínky přestaly platit a to že vyloučí vojenskou intervenci. Byla to iluze, neboť v Budapešti byla střelba v ulicích zřejmě až výsledkem sovětské provokace, která měla ospravedlnit vojenský zásah. A iluzí také bylo myslet si, že jakékoli politbyro v Kremlu nebude nejspíše, jakmile se kdekoli v rámci sovětského impéria objeví snahy o demokratické reformy a národní nezávislost. Pokud v Sovětském svazu

samém bude režim totalitní politické diktatury, vedení v Kremlu vždy bude vědět, že „nerozborný svazek svobodných národů“ je jen frázi v textu sovětské hymny, ale ve skutečnosti že jakékoli národní demokratické hnutí v impériu je příliš nebezpečnou nákazou pro sám Sovětský svaz.

Myslím, že tyto a podobné ideologické komunistické iluze byly hlavním důvodem, proč se dubčekovské vedení KSČ jako celek nepokusilo hned na začátku vytvářet politickou situaci, která by demokratické reformě zajistila zahraniční stoupence a nutila sovětské politbyro k větší opatrnosti ze strachu před mezinárodními důsledky. Dubčekovo vedení KSČ zvolilo od počátku zcela opačnou politiku: reformu stále znovu vyhlášovalo za výlučně vnitřní československý problém. Úmyslem bylo nedráždit Moskvu. Ani když už od konce března bylo jasné, že ofenzíva začne ze strany Kremlu (a také ze strany Ulbrichta a Gomulky), vedení KSČ nereagovalo změnou své pozice: znovu a znovu naopak zdůrazňovalo, že jde o vnitřní věc, že my také nezasahujeme do vnitřních věcí ostatních, a proto ani oni nemají zasahovat do našich věcí. Je zvolena taktika uklidňování Moskvy stále znovu opakovanými sliby, že Československo se nikdy v ničem neodchýlí od zájmů prosazovaných Moskvou v rámci sovětského bloku a žádá jen, aby mohlo odlišně řešit své specifické vnitřní

problémy.

Proto když Sovětský svaz nakonec v noci 20. srpna 1968 Československo přepadl, mohl si být jist nejenom tím, že nenarazí na účinnou vojenskou obranu, ale konečně i tím, že Československo nemá ani promyšleně vybudovanou politickou obranu na mezinárodním fóru. Byly tu samozřejmě sympatie demokratické veřejnosti, byla tu i podpora několika komunistických stran, ale chyběl systém promyšleně vytvořených zahraničně politických vztahů takové povahy, aby jejich ohrožení vojenskou intervencí vyvolávalo v Kremlu obavy z politických důsledků pro vlastní velmocenské zájmy SSSR. Jak ukazuje příklad Rumunska, vybudovat takový systém vztahů je reálně možné. Otázka je, zda se to může podařit za půl roku. Faktem však je, že dubčekovské vedení KSČ se o to v praxi ani nepokusilo, ačkoli pokus o to byl od počátku reformy možný.

Jestliže tedy vůbec existovaly reálné politické možnosti ovlivnit v Praze vývoj směřující v Moskvě k vojenské intervenci, myslím, že se redukovaly na dvě možnosti: provést rychle výměnu kádrů v celém stranickém a státním systému mimořádným sjezdem KSČ a volbami do června 1968 tak celý politický systém stabilizovat (a tím ovšem podstatně omezit svobodný rozvoj celonárodního demokratického hnutí, jímž

proslulo pražské jaro) a současně dělat ofenzivní zahraniční politiku (v komunistickém hnutí, ve vztahu k Jugoslávii, Rumunsku a k Číně, k důležitým zemím „třetího světa“ a také ve vztahu k západním demokratickým politickým silám a státům), politiku, která odpovídala celkovému duchu československé reformy.

Já sám jsem v době pražského jara sice usiloval o první z těchto možností, ale nikoli o druhou. Mezinárodní kontext pražského jara jsem hodnotil stejně špatně, pod vlivem ideologických iluzí o povaze mocenské politiky Moskvy, jako ostatní reformní komunisté ve stranickém vedení. To je také jeden z hlavních důvodů, proč dnes nejsem přesvědčen, že by nedošlo k intervenci, i kdyby vnitropolitický vývoj probíhal podle mých tehdejších představ.

Myslím tedy, že dubčekovské vedení KSČ nese historicky politickou odpovědnost za to, že se nepokusilo o takové zajištění reformního pokusu pražského jara. Nezdá se mi však oprávněná výtká, že tím zavinilo (nebo spoluzavinilo) samu vojenskou intervenci. Neboť taková výtká vychází z logiky, podle níž člověk, který se dost nevyzbrojil a všemožně nepojistil, nese vinu na tom, že byl přepaden lupiči. Snad se opravdu měl chovat obezřetněji, měl být opatrnější a méně naivní, měl vědět, že ten, koho považuje za přítele, je přece lupičem - ale to

všechno neznamená, že vinu za přepadení má kdokoli jiný než sám lupič.

Kritika dubčekovského vedení, kterou od srpna 1968 do dnešních dnů halasně vytrubují stoupenci promoskevské „normalizační“ politiky, vyčítá tomuto vedení něco docela jiného. Podle této kritiky mělo dubčekovské vedení už od počátku dělat "normalizační" politiku - a k žádné intervenci by nedošlo. To je sice pravda, ale k tomu nutno dodat, že by pak ani nemohlo dojít k žádné politické reformě, a to ani v podobě skutečného pražského jara, ani v rámci programové koncepce Akčního programu KSČ, byť jakkoli okleštěné. Tato kritika se zříká reformy vůbec. Kdyby se v lednu 1968 do vedení nedostali vůbec reformní komunisté, ale jenom Biřak, Indra, Jakeš, Kapek a jim podobní, opravdu by nedošlo k sovětské vojenské intervenci. Taková situace by ovšem proti současnosti měla jednu výhodu: nebylo by bývalo nutné povolávat Gustáva Husáka do vedoucích funkcí.

* * *

Když Alexander Dubček v noci na 21. srpen 1968 formálně rozpustil schůzi předsednictva strany, bylo na chodbách kolem zasedací síně jako v úle. Desítky stranických funkcionářů a novinářů tu pobíhaly, postávaly v hloučcích a čekaly na nějaké pokyny. Jenže nebylo vlastně

žádných pokynů. Přesto se však improvizovaně rozhodlo ještě o několika důležitých věcech.

Tehdejší ministr spojů a sovětský agent Karel Hoffmann ve spolupráci se sovětskou agenturou ve Státní bezpečnosti (Šalgovič) a v Československé tiskové kanceláři (Sulek) se pokusil podle již předem dohodnutých plánů znemožnit vysílání rozhlasu a televize. Po první větě prohlášení předsednictva ÚV KSČ se rozhlasová vysílačka odmlčela, z přijímačů znělo jen zlověstné ticho. Podobně Oldřich Švestka, šéfredaktor *Rudého práva*, zakázal tisknout prohlášení předsednictva ÚV KSČ a sám připravoval jakýsi jiný text. Za rozhodné účasti Smrkovského a díky pohotovosti lidí z rozhlasu, kteří okamžitě zařídili náhradní vysílání, se však po druhé hodině v noci přece jen prohlášení dubčkovského vedení KSČ dostalo do éteru i do rotaček *Rudého práva*.

Druhá vážná otázka, o níž se tehdy improvizovaně jednalo, bylo svolání mimořádného XIV. sjezdu KSČ. Iniciativa vzešla z vedení městského výboru KSČ v Praze, jehož vedoucím tajemníkem byl B. Šimon. Ten s Dubčekem tehdy v noci projednával, zda se má sjezd okamžitě svolat. Dubček byl, pokud vím, ve věci nerozhodný. Osobně si myslím, že se hlavně bál, aby v této situaci shromáždění delegáti sjezdu nebyli jednoduše zmasakrováni vojskem, a

prostě nevěřil, že by se nyní sjezd mohl uskutečnit. Nakonec však nebyl proti tomu, aby městský výbor v rámci možností svolal delegáty sjezdu. A tak tedy již v noci se naplno rozjely organizační přípravy ke svolání sjezdu KSČ, jehož delegáti se pak sešli ráno 22. srpna 1968 v sále závodní jídelny jednoho ze závodů podniku ČKD v Praze - Vysočanech.

Vojenská letadla, dopravující tanky a vojsko na pražské letiště v Ruzyni, hučela stále pravidelněji a v krátkých intervalech nad budovou ÚV KSČ a ta se postupně vyprazdňovala: funkcionáři z okresů, ze závodů a také novináři se rozešli na svá pracoviště a do redakcí. V budově zůstala část členů stranického vedení a jejich pomocný aparát, navíc také několik zaměstnanců ÚV KSČ, kteří po vyslechnutí zprávy v rozhlase stačili ještě přijít do budovy. Ke čtvrté hodině ráno jsem seděl v Dubčkově kanceláři, kde vedle Dubčeka byli ještě Smrkovský, Kriegel, Špaček, Šimon, Sádovský, Slavík, Jakeš a Kapek. Toto složení mi utkvělo v paměti zcela přesně. Zároveň snad byli přítomni ještě dva členové vedení, ale s úplnou jistotou si to už nepamatuji: Barbírek a Rigo. Pokud si vzpomínám, nezůstal tam s námi Piller - ale v tom se mohu mýlit. Zcela jistě nebyli tehdy v Dubčkově pracovně Biřak, Kolder, Švestka, Indra, Voleník a Erban. Erban snad vůbec nebyl

přítomen na zasedání už odpoledne 20. srpna. Nevzpomínám si aspoň na žádné jeho vystoupení na tomto zasedání ještě před půlnocí.

Někdy po čtvrté hodině předjela před budovu ÚV KSČ černá volha sovětského velvyslanectví a vzápětí následovaly pancéřové vozy a tanky. Z vozidel vyskákali vojáci v uniformách sovětských parašutistů, s vínovými barety na hlavách a námořnickými tričky pod blůzami, se samopaly v rukou. Tanky a vojáci obklíčili budovu, vojáci v hustém řetězu zatarasili přístupy k budově na všech jejích rozích. Několik důstojníků a četa parašutistů vběhli do budovy.

Díval jsem se na to spolu s ostatními z okna s neskutečným pocitem filmové scény. Ale mé vědomí mi přitom docela jasně říkalo: ano, tito vojáci v sovětských uniformách, které jsi poprvé s jásotem vítal 9. května 1945, s nimiž jsi potom pět let pil vodku a přátelil se v Moskvě, nejsou stínohrou na plátně biografu a své samopaly za chvíli nenamíří na carské kadety v Zimním paláci ani na zbytky stráží v Reichstagu, ale na tebe osobně. Ačkoli jsem to všechno jasně věděl, cosi uvnitř mi přitom stále říkalo, že to přece jenom je jakési nedorozumění: znám jejich jazyk i jejich myšlení, jejich služební vojenské řády a povely, umím si představit, o čem se baví po službě a jak se dívají na své plukovníky i na Brežněva samého. Není přece možné, aby mě jen tak odpráskli!

Opravdu není? A proč? Cožpak si nepamatuji na příhody, které vyprávěli mí frontoví spolubydlíci v koleji na Stromynce? Cožpak nikdy neodpráskli někoho, koho vůbec neznali a kdo jim osobně nebyl v takové chvíli nebezpečný, nebyl ozbrojen? A přece tuto chvíli prožívám jinak než jednu noc za války, v době heydrichiády. Tehdy, v době, kdy nacistická okupační moc hledala pachatele atentátu na Heydricha, procházely vojenské a policejní hlídky – s docela podobnými samopaly v rukou - namátkou pražské čtvrti. Procházeli také ulicí, kde jsem tehdy s rodiči bydlel: viděl jsem je z okna, šedivé přízraky, vstupující do domů a bytů. Věděl jsem, že můj otec, před válkou důstojník, má ve skříni jednu schovanou uniformu a že někde v bytě je i zbraň. Měl jsem prostý, veliký strach před nepřítelem a věděl jsem, že přijdou-li vojáci do bytu, je konec. Nepřišli - náhodou.

Z těch, kdo teď přicházeli, jsem tento prostý, živočišný strach neměl. Samozřejmě, nebyl jsem malý kluk, bezvýznamný pro ty, kdo za chvíli vejdou. Věděl jsem, že mají rozkazy - a tyto rozkazy sotva znějí tak, že po otevření dveří Dubčkovy pracovny zazní salva ze samopalů. Daleko pravděpodobnější bylo, že budeme zatčeni, někam odvezeni - a pak snad i souzeni, ale rozhodně vše ještě zdaleka nekončí a je tu několik možností, jak to nakonec dopadne.

Jenomže nešlo o úvahy, šlo o podvědomé pocity a jakési podvědomé jistoty. Z čeho vyrůstaly? Asi z mé komunistické víry a zároveň z mé dlouholeté příslušnosti k privilegovaným a vládnoucím v systému komunistické moci.

Můj pocit byl stejného druhu jako pocity těch funkcionářů KSČ, které před procesem s Rudolfem Slánským zatýkala Státní bezpečnost, již mnozí důvěrně znali, někdy jí přímo předtím ještě nařizovali zatýkat jiné: když přišla pro ně, měli zprvu jakousi podvědomou jistotu, že to je nedorozumění, proti nim přece tato moc nemůže být doopravdy namířena. Byla to falešná jistota komunistických věřících a lidí mocensky privilegovaných, dosud vládnoucích. Je to asi pocit vůbec mnohem starší než komunistická víra a vláda: myslím, že církevní hodnostáři, pokud se dostali před inkvizici, museli mít nejdříve také takový pocit, než na něj zapomněli na mučidlech a nakonec na kacířské hranici. Byly tedy opravdu všechny mé iluze už překonány prostým faktem sovětské intervence? Zdá se spíše, že ještě ne.

Zase těžko v takovéto věci mluvit za jiné, ale zdálo se mi, že tento skrytý, podvědomý pocit jsem tehdy neměl jenom já. Aspoň chování všech, kdo jsme pak pod sovětskými samopaly byli po dlouhé hodiny drženi v jakémsi zajetí, tomu nasvědčovalo. Josef Smrkovský ve svých posmrtně uveřejněných vzpomínkách vypráví, jak

potom, co před okny Dubčkovy pracovny sovětský parašutista zastřelil neúmyslně mladíka v čele pokojného průvodu lidí, kteří nesli jen státní vlajky a zpívali československou hymnu, okamžitě volal Červoněnka a činil ho zodpovědným za tuto smrt. Cožpak by takto mohl reagovat člověk, který by se necítil - přesto, že má za zátylkem samopal - stále ještě partnerem okupační moci samé, jedním z vládnoucích, k nimž zároveň patří i Červoněnko a Brežněv?

Myslím však také, že tento pocit nebyl jednostranný, že ho měli i vojáci se samopaly a jejich důstojníci. Náhle se rozletěly dveře Dubčkovy pracovny, asi osm vojáků a nižších důstojníků se samopaly vtrhlo dovnitř, obstoupili nás zezadu kolem velkého stolu a namířili své zbraně na naše zátylky. Za nimi vešli dva důstojníci. Hodností vyšší, plukovník, byl menší růstem, skoro zakrslý. Zato však měl řadu vyznamenání, snad i Zlatou hvězdu hrdiny SSSR a také sebevědomé, zupácké chování. Oznámil, že nás „bere do ochrany“, a začal udílet různé povely. Někdo, snad Dubček, cosi řekl a plukovník se rozkřičel: „Nemluvit, tiše sedět! Česky nemluvit!“

Snad kdyby neřekl onen dodatek, česky nemluvit, byl bych si ho nevšímal. Ale tento dodatek mě náhle a zcela podvědomě tak popudil, že jsem neovládl pocit hněvu, ponížení,

strachu i oné podivné jistoty vládnoucích, kteří už nevládnou, a zvýšeným, rozkazovačným hlasem jsem mu ruský řekl: „Chovejte se, jak vám bylo přikázáno! Kde myslíte, že jste? Jste v kanceláři prvního tajemníka komunistické strany. Máte rozkaz umlčovat nás? Nemáte! Tak plňte rozkazy!“ Plukovník se zarazil, chtěl něco říci, ale nakonec neřekl nic. Tiše se rozhlédl - a vyšel z místnosti. Zanedlouho se vrátil s nějakým doprovodem, choval se dál sebevědomě, ale o zákazu hovořit už nepadlo ani slovo. Začal spisovat jmenný seznam všech přítomných: jeho nadřízení asi neměli přehled, kde koho mají, snad neměli přehled ani o tom, kde jsou členové slíbené „revoluční vlády“ a „revolučního tribunálu“.

Vojáci zpřetrhali všechny telefonní linky v místnosti, zavřeli okna, aby nebylo slyšet volání zástupců, které se za řetězem parašutistů shromáždily, zpívaly hymnu a střídavě skandovaly různá hesla a Dubčekovo jméno. I zavřenými okny to všechno však zaznívalo do místnosti spolu s ojedinělými výkřiky někde v dálce. Seděli jsme kolem stolu teď už mlčky, za zátylkem samopaly parašutistů. Bohumil Simon sáhl za sebe do knihovny a vytáhl z řady knih namátkou jednu. Byly to nějaké dějiny antického Řecka.

„Tak se podívejme, co nás čeká,“ řekl Šimon a

podle známé společenské hry nazdařbůh knihu otevřel a prstem poslepu označil v textu větu a nahlas ji začal číst. Věta reprodukovala jakousi—snad Platónovu - úvahu o tom, že demokracie není nejlepším zřízením, neboť vede ke všeobecnému poklesu kázně a i zvířata se volně procházejí po ulicích. „Tak vidíte, soudruzi, proč jsou tady,“ řekl Šimon a zase knihu zavřel. To prolomilo dusnou atmosféru chvíle a začali jsme mezi sebou hovořit.

František Kriegel se podíval na hodinky. Bylo něco po páté ráno, 21. srpna 1968. „Počítám,“ řekl Kriegel, „že teď se aspoň do osmi nic dít nebude, než to dají všechno dohromady. Jsme všichni nevyspalí a radím každému, aby se vyspal. Budeme potřebovat jasné hlavy.“ Po těchto slovech vstal od stolu, šel k volnému místu za Dubčekovým předsednickým křeslem, lehl si prostě na koberec a pod hlavu si dal aktovku. Chystal se usnout.

Kriegel byl spolu se Smrkovským jediným zástupcem staré, ještě předválečné generace komunistů v dubčekovském vedení KSČ. Do Československa přišel někdy ve dvacátých letech jako uprchlík z pomezí Ukrajiny a Polska, kde se tehdy střídaly nejrůznější armády občanské války, jež však většinou měly jedno společné - sklon k antisemitským pogromům. Pro Šelesta byl tedy Kriegel „židem z Haliče“. Byl to

komunista, který prodělal občanskou válku ve Španělsku a pak v Číně. V obou těchto válkách působil jako lékař. Medicínu vystudoval v Praze, kam emigroval. Lidé věci znalí říkají, že Kriegel je dobrým lékařem. Nepatří k těm, kdo v medicíně něco znamenali jenom přes politiku.

Znal jsem Kriegla už od roku 1947, kdy byl zástupcem Novotného na sekretariátě krajského výboru KSČ v Praze. Vždy byl jedním z nejinteligentnějších lidí v okruhu stranických funkcionářů. Byl to vzdělaný a kulturní člověk, samostatná osobnost s velkými organizačními schopnostmi a s velkou životní a politickou zkušeností, s rozhledem přesahujícím provincionální obzory velké většiny stranických funkcionářů. Ovšem právě to spolu s tím, že byl Žid a španělský interbrigadista, v padesátých letech způsobilo jeho politický pád. Přežil tato léta v politické nemilosti, zprvu jako funkcionář ve zdravotnictví a potom jako normální lékař. V šedesátých letech ho pak ještě Novotný, podobně jako Smrkovského, vybral z těch, na nichž chtěl demonstrovat svou ochotu rehabilitovat postižené z padesátých let. Kriegel se stal členem ÚV KSČ, poslancem a vůbec znovu veřejně činnou osobností.

Kriegel v šedesátých letech nebyl člověkem stranických aparátů, nepatřil tam k žádnému "klanu" a v tomto aparátu nikdy nebyl oblíben.

Jak už jsem uvedl, do vedení KSČ se v roce 1968 nedostal ani jako člověk aparátu, ani jako osobní přítel Dubčekův, Černíkův a tím méně Kolderův. V tomto vedení zastával obvykle pozice velmi blízké radikálnímu křídlu reformních komunistů. Jeho uvažování však přitom bylo vždy politicky racionální. Myslím dokonce, že Kriegel byl v dubčekovském vedení KSČ člověkem, který nejméně podléhal ideologickým iluzím - včetně iluzí o povaze sovětské velmocenské politiky. V některých otázkách snad takovým iluzím nepodléhal vůbec.

Naše osobní vztahy s Krieglem však nebyly dlouho - až do poloviny sedmdesátých let, kdy už jsme oba žili v ghettu lidí stranou vyvržených - vztahy osobního přátelství a důvěry. Myslím, že kromě rozdílů, které v roce 1968 mezi námi byly v některých konkrétních otázkách, souvisejících s pojetím možností reformy, jejího tempa a metod i politických mezí, přispívaly k tomu i některé vlastnosti osobní. Kriegel je podle mého soudu člověk v politice racionální, ale zároveň je velmi sebejistý, autoritativně prosazující své názory a koncepcce, k lidem jiného mínění spíše nedůvěřivý, byť i vůbec ne nepřátelský a uzavřený. Já sám jsem v politickém jednání měl podobné vlastnosti a právě to zřejmě určovalo mé vztahy ke Krieglovi a naopak, dokud jsme oba byli ve světě politiky a moci.

František Kriegel patřil k těm funkcionářům KSČ, pro něž se politika ještě nezredukovala na problémy ovládnutí a mocenských bojů v mechanismech totalitní diktatury. Politika mu byla pohybem a děním ve společnosti, v Československu i ve světě. Proto i jako politik byl předurčen k tomu, přiřkládát větší význam silám, jež v roce 1968 představovaly celonárodní demokratické hnutí, než silám uvnitř mocenské struktury. To však neznamena, že se Kriegel nevyznal v džungli zákulisních a skupinových bojů a že by se jim byl vyhýbal: naopak, dovedl i na této scéně uplatňovat své vlastní zájmy. Pro jeho základní orientaci však byl vždy důležitý pohyb samé společnosti, a proto se zákonitě stal jako první hlavním terčem útoků stalinistů: to, že byl navíc „žid z Haliče“ a měl vůbec životopis z hlediska KGB nevhodný a podezřelý, věci jenom napomohlo.

Mimo politiku je František Kriegel hodný člověk. Nepoznal jsem snad druhého člověka, který by tak samozřejmě a bezprostředně dovedl pozvedat náladu, naděje i sebevědomí lidí v situacích mezního útlaku, nebezpečí a stresu. Je lékařem nejenom profesí, ale i povahou. Protože však ani lékař není anděl, je i Kriegel někdy zároveň tvrdohlavý, podezřívavý a snad i zaujatý vůči těm, komu nemá dost důvodů věřit.

Na koberci v Dubčkové pracovně k ránu 21.

srpna 1968 Kriegel skutečně usnul. Asi za deset minut se z míst, kde ležel, začalo ozývat tak silné chrápání, že v prvním okamžiku všech osm parašutistů ztuhlo v pohotovosti a instinktivně namířili své samopaly směrem k ležícímu Krieglovi. Já sám jsem si zprvu myslel, že to Kriegel dělá schválně. Chrápál však tak spokojeně a v tolika přirozených tóninách, že jsme brzo všichni včetně našich strážců pochopili, že opravdu spí. Samopaly se zase otočily k zátylkům ostatních, kteří seděli kolem stolu.

Jak Kriegel správně předpovídal, asi tři hodiny se nedělo vůbec nic. Seděli jsme většinou pohrouženi do sebe, občas někteří sedící vedle sebe o něčem debatovali, někdo si četl. U Dubčekovy pracovny byla samostatná umývárna a záchod. Každého, kdo potřeboval navštívit tento prostor, provázel parašutista, který stál u dveří do umývárny. K jeho službě patřilo vždy potom, co někdo z nás místnost opustil, zajít do umývárny a na záchod a všechno prověřit. Dělal to důkladně, protože se vracel s pravým rukávem promočeným až k lokti: sahal zřejmě do nádržky s vodou na WC a snad i do splachovací mísy.

Kolem deváté hodiny, krátce potom, co se Kriegel vzbudil a opravdu osvěžen zasedl mezi nás ke stolu, vešel do dveří znovu zakrslý plukovník, tentokrát provázen ještě dvěma sovětskými důstojníky a třemi civilisty, v nichž

jsme tušili - ještě než otevřeli ústa - představitele našich, československých orgánů Státní bezpečnosti. Jednoho z nich, světlovlasého, mírně obézního čtyřicátníka, jsem odkudsi určitě znal: snad jsem ho někdy školil o socialistické demokracii, snad předtím pracoval v nějakém politickém aparátě, kde jsme se vícekrát viděli. Ten však stál mlčky. Promluvil vyšší, černovlasý. Požádal Dubčeka, Smrkovského, Kriegla a Špačka, aby ho následovali.

Někdo z nich, myslím, že Dubček, se zeptal, proč. Na to černovlasý estébák pronesl delší formuli, jejíž doslovné znění jsem si nezapamatoval, ale jejíž podstatu tvořila slova: jménem revolučního tribunálu, vedeného soudruhem Aloisem Indrou. Smrkovský se zeptal, co že je to za orgán, že on jako předseda Národního shromáždění o žádném takovém orgánu neví a že v ústavě o něm také není zmínka. Dubček však slovy „Josefe, nech toho, nemá to cenu“ přerušil případnou debatu. Pak orgán StB vyzval všechny čtyři, aby mu odevzdali své zbraně. Smrkovský se zasmál, začal se sám demonstrativně prohledávat, otáčel naruby kapsy a položil na stůl kapesní nožik se slovy: „My jsme žádné zbraně proti vlastnímu lidu nepotřebovali.“ Znejistělí orgánové StB, kteří mezitím přistoupili blíže k Dubčekovi, se zarazili. Dubček rozpřáhl ruce a se svým odzbrojícím úsměvem řekl

nejbližšímu z nich: „No tak, hleďte, hleďte!“ Sovětský plukovník, ačkoli nerozuměl rozhovoru, pochopil nepatřičnost celé scény a vyzval všechny k odchodu z místnosti. Smrkovský si ještě vložil do kapsy pár kousků cukru, které ležely na stole, obrátil se k nám všem se slovy: „Vezměte si taky, to se hodí, mám zkušenosti z Ruzyně,“ a byl spolu s ostatními odveden z místnosti.(*)

Všem tedy bylo jasné, k čemu asi vývoj směřuje. „Přihořívá,“ poznamenal někdo. Pak delší dobu vládlo napjaté mlčení. Ti, koho se to mohlo týkat, se zaměstnávali představou jednání „revolučního tribunálu“. Byla to představa mnohem konkrétnější a racionálnější než ta původní, že snad příchodem parašutistů se samopaly už nastává poslední dějství.

Čas, nenaplněný žádným dějem, plynul neurčitě a nemohu se upamatovat na přesnou dobu ani časovou následnost jednotlivých dalších událostí. Sověští důstojníci přišli ještě jednou, už bez českého doprovodu, a vyvolali Šimona, Jakeše a Kapka a odvedli je z místnosti. Byla to zvláštní trojice a debatovali jsme o všemožném vysvětlení tohoto seskupení. Šimon přece nepatřil k ostatním

(*) V posmrtně uveřejněném interview (*Listy* č. 2/1975) líčí Smrkovský tyto detaily poněkud nepřesně.

dvěma a v této sestavě se nemohlo jednat o

předvedení před „revoluční tribunál“. Jak se dodatečně ukázalo, Šimona přiřadili k prvním čtyřem zatčeným. Ostatní dva asi odvezli na nějakou poradu se sovětskými činiteli.

Pak stráže zřejmě dostaly jakýsi pokyn, který změnil jejich chování. Posadily se na uvolněné židle, samopaly jsme už necítili za zátylkem, měly je na kolenou nebo před sebou na stole.

V poledne náhle zazněly sirény pražských závodů. Vojáci nejdříve vyskočili a zase zaujali pohotový postoj, ale pak se uklidnili.

„Co to je?“ zeptal se mě poručík, jemuž jsem byl svěřen do osobní péče. Neměl parašutistickou, ale normální pěchotní uniformu. Od začátku se osobně choval slušně. Právě tohoto poručíka zachycuje filmový dokument oněch dnů, jak se dívá z okna Dubčekovy kanceláře. O tomto poručíkovi Smrkovský říká, že se s ním díval z okna, když dole zastřelili českého mladíka, a dodává: „Byl to takový slušný chlapec.“ Pamatuji se, že tento sovětský poručík potom, co dole došlo ke střelbě, byl úplně rozrušen, a dokonce v jednu chvíli viditelně zadržoval slzy.

„Co by to bylo, sirény na závodech,“ odpověděl jsem mu. „Ale proč?“ ptal se dál. „Nevím, pusťte mě odtud a já to zjistím, taky mě to zajímá.“ „Na to nemám právo,“ řekl poručík. Dodal jsem, že dělníci asi vstoupili do stávký a oznamují to sirénou.

„Dělníci spustili sirény?“ zeptal se nedůvěřivě. „A proč ne?“ řekl jsem. „Prosím vás, co si budeme povídat,“ pokračoval poručík, „k siréně se přece dělníci nedostanou, na ředitelství dali pokyn, tak sirény houkají.“

Tím začala má diskuse s poručíkem, který mě střežil. Nejdříve jsme debatovali o tom, že u nás to je jinak, a i on přece musí vidět, že situace je výjimečná a lidé na ni podle toho reagují. Nezdál se být přesvědčen. Pak jsem se ho zeptal, co si vlastně myslí, proč byl poslán do Prahy. Celkem velmi souvisle a zhruba na téže úrovni jako Brežněv ve svých dopisech začal vykládat o „kontrarevoluční situaci“ v Československu. Znal citáty z *Literárních listů* a *Reportéra* i s názvy těchto časopisů. Mluvil vcelku velmi kultivovanou ruštinou a s určitým ideologickým zaujetím. Položil jsem mu otázku, proč se on osobně cítí ohrožen články v našich literárních časopisech. Jeho odpověď mě ohromila: řekl, že je absolventem moskevského institutu pro literaturu! Nenašel však pracovní uplatnění - a tak šel k armádě.

Také mezi ostatními strážci a těmi, koho střežili, se rozvinuly debaty, pokud to ze strany střežených umožňovala znalost ruštiny.

Parašutista, který střežil Václava Slavíka, s ním začal nakonec debatovat dokonce francouzsky: byl to rovněž vysokoškolsky

vzdělaný mladý muž, který však nyní uplatnil své vzdělání tímto zvláštním způsobem.

Budova ÚV KSČ byla svěřena známé Tamanské divizi, která tradičně asistuje také při různých palácových převratech v samotném Kremlu. Je to jednotka elitní, výběrová. Nutno uznat, že výběr byl ze zcela nečekaných hledisek opravdu náročný.

Odpoledne nám Dubčekův osobní šofér Jožko Brinzík opatřil z kuchyně stranického hotelu jídlo. Ale nejenom to: také zatelefonoval našim rodinám, oznámil, co se s námi děje, a pod ubrouskem na tácku s kávou jsme měli lístečky, na nichž vyřizoval pozdrav od našich blízkých, s nimiž mluvil. Brinzík se znal s Dubčekem ještě z partyzánských bojů, znal z té doby i mentalitu sovětských vojáků a důstojníků a také ruštinu. Jak jsem se později dozvěděl, podařilo se mu vyjít z obklíčené budovy a vrátit se do ní velmi jednoduše - sebevědomě říkal strážím jednu větu: „Vám nejsem podřízen, mám své příkazy a náčelníky.“ Díky propletenci vojenských, policejních a politických složek, v nichž se žádný strážný konkrétně nevyzná, mu to všude prošlo.

Když jsme pojedli, všimli jsme si, že naši strážní se dívají na zbytky tlačenky, salámu i chleba a piva s takovou toužebnou nadějí, že se kdosi zeptal, zda nemají hlad. Nato nám prozradili vojenské tajemství: jedli a pili

naposledy včera kvečer. Chtivě se pustili do jídla a to prolomilo zbytky služební obezřetnosti. „Můj“ poručík ochotně na stole rozebral svůj samopal na součástky, když jsem mu řekl, že já coby podporučík Sovětské armády jsem při vojenské výuce v Moskvě měl ještě docela jiný model armádního samopalu. Vysvětlil mi rozdíl mezi starým a novým modelem a chválil vlastnosti své zbraně: je na ni spolehnouti ve vedrech Střední Asie jako za polárním kruhem. Teprve, když jsem mu řekl, že by tedy snad bylo lepší, kdyby se svými skvělými zbraněmi odešli za polární kruh, uvědomil si nenáležitost situace, spěšně zbraň složil a odsunul stranou.

Nabyl jsem přesvědčení, že by tento poručík, kdybychom spolu týden bydleli a popíjeli mimo nynější své role, snad i uznal nesmyslnost celé vojenské intervence. Možná, že takových bylo mezi interventy nemálo. Vždyť nejenom v exkluzivním prostředí ÚV KSČ jsme my debatovali s elitními strážemi, ale na ulicích Prahy i jiných měst probíhaly ve stejné době tisíce a tisíce diskusí mezi prostými československými občany a vojáky na tancích. To už nebyli vojíni elitní, a proto také nevěděli, proč jsou v Československu, ba ani že vůbec jsou v Československu. Jsou případy, kdy se řadoví vojáci domnívali, že jsou v západním Německu, nebo dokonce v Izraeli. Co však je platné, jestliže

si takoví vojáci snad nakonec sami v skrytu duše myslí, že by bylo lépe sedět doma? Vždyť tento jejich názor nemá nejmenší vliv na to, že jejich velitelé a vláda s nimi mohou zacházet jako s nemyslicím stádem, že podle rozkazu budou střílet a zabíjet, koho jim velení ukáže.

Později, za pět dní, jsem se v Kremlu maršálu Grečkovi zmínil o své zkušenosti a řekl jsem mu, že podle mého soudu se mu armáda v Československu ideologicky rozkládá. „Možná,“ řekl Grečko, „ale to nevádí. Kdyby se rozložili, vyměníme je. Mohu je desetkrát vyměnit!“ Řekl to tak sebevědomě, že mě vyprovokoval k otázce: „Jenom?“ Grečko se na mne podíval s maršálskou zlobou, ale pak neřekl nic a odešel.

Asi v deset hodin večer znovu vešel zakrslý plukovník, ale s úplně vyměněnou tváří. Usmíval se a oznámil, že se schází jednání na nejvyšší úrovni, kterého se z naší strany účastní soudruh Dubček a ostatní soudruzi. Že můžeme jít, kam chceme, jsme zcela volní - a ráno můžeme přijít do budovy ÚV KSČ normálně do práce. Dodal dokonce, jak je osobně velice rád, že se všechno urovnává. Poslal strážce pryč, začal přítomným podávat ruce a pak se s někým - myslím, že se Sádovským - posadil k rozhovoru. Vstal jsem a odešel jsem.

Bydlel jsem nedaleko budovy ÚV KSČ, a tak jsem šel domů pěšky. Za řetězem parašutistů

stálo mnoho lidí, kteří čekali, zda se nebude něco dít. K někomu, kdo volně vyšel zevnitř a koho sovětští vojáci uctivě propustili, měli pochopitelně nedůvěru. Pak mě někdo poznal, zavolal na mne jménem. Hned se utvořil shluk lidí, kteří chtěli vědět, co se děje s Dubčekem. Řekl jsem jim po pravdě, že v budově ÚV KSČ už nikdo z vedení strany není a že se snad připravují nějaká politická jednání, jichž se má Dubček zúčastnit. Tehdy mě totiž nenapadlo, že by si zakrslý plukovník mohl sám něco takového vymyslet a na vlastní odpovědnost pustit podobnou verzi do oběhu. Také si to sotva vymyslel sám, zřejmě mu to řekli jeho nadřízení. Zda už tehdy někdo ze sovětských vysokých činitelů skutečně dospěl k závěru, že v Moskvě bude nutné jednat i s Dubčekem, to však lze těžko říci. Tato otázka se vyjasnila teprve za 24 hodin v Praze - na sovětském velvyslanectví a na Hradě - a teprve asi za 48 hodin byl Dubček v Kremlu. Během celého příštího dne, 22. srpna 1968, tomu ještě nic nenasvědčovalo. Naopak, tento den se na sovětském velvyslanectví v Praze měla utvořit „revoluční dělnicko-rolnická vláda“ pod předsednictvím Aloise Indry.

* * *

Ráno 22. srpna jsem se musel rozhodnout, zda odejdu na shromáždění delegátů XIV. sjezdu KSČ do Vysočan, nebo zda půjdu do budovy ÚV

KSČ zjistit, jak vypadá situace. Už v noci jsem dostal informaci, že předchozího dne, zatímco jsme byli internováni v Dubčekově pracovně, promoskevská skupina vedení strany, představovaná hlavně Biřákem, Indrou, Jakešem a Kolderem, přišla do stranického hotelu Praha na schůzi asi 50 členů ÚV KSČ. Věděl jsem také, že na této schůzi zaznívala slova naznačující ochotu určité frakce v ÚV KSČ nastoupit cestu kolaborace se Sovětskou armádou, že tam zvolili jakousi skupinu v čele s Biřákem, kterou pověřili jednáním s velitelem okupačních vojsk atd. To všechno nejenom odporovalo slovům sovětského plukovníka o jednáních za Dubčekovy účasti, ale potvrzovalo to, co jsem si včera myslel při zatýkání Dubčeka a dalších členů stranického vedení jménem „revolučního tribunálu“ a osobně Aloise Indry. Bylo možné, že promoskevská skupina se pokusí sestavit nějaké nové, kolaborantské vedoucí orgány KSČ i státu. Považoval jsem za nejdůležitější zjistit o tom něco určitého. Proto jsem si domluvil způsob spojení s lidmi na mimořádné schůzi delegátů XIV. sjezdu ve Vysočanech a odjel jsem do budovy ÚV KSČ.

Před budovou stály dál tanky, byl tam i vojenský kordón, ale na služební průkazky ÚV KSČ byl vstup dovolen. Uvnitř už budova vojensky obsazena nebyla, alespoň ne viditelně. Naše kanceláře byly volné. Z vedení strany se tam

sešla následující skupina: Biřak, Indra, Kolder, Jakeš, Lenárt, Švestka, Piller, Barbírek, Rigo, Sádovský a já. Tedy celkem jedenáct členů vedení z celkového počtu dvacet dva. Chyběli členové předsednictva včera zatčení: Dubček, Černík, Smrkovský, Kriegel, Špaček a Šimon. Z ostatních chyběli tři členové sekretariátu: Císař, Slavík a Erban. Nemohu se upamatovat, kde byl tehdy další jeho člen, Oldřich Voleník, zda chyběl, nebo byl v budově ÚV KSČ i při následujícím jednání. Stejně tak si nepamatuji na roli A. Kapka, myslím však, že ten den chyběl. Navíc se ale na schůzi zbytku stranického vedení objevili dva lidé, kteří k tomuto vedení vůbec nepatřili, i když byli členy ÚV KSČ: generál Rytíř, bývalý náčelník generálního štábu za Novotného, a Pavlovský, ministr vnitřního obchodu Černíkovy vlády. Schůzi začal řídit Biřak. Odůvodnil přítomnost Rytíře a Pavlovského tím, že včera na schůzi členů ÚV KSČ byli spolu s ním a dalšími zvoleni do deputace, která vyjednávala s velitelstvím sovětských vojsk. Pak přešel Biřak k informaci o výsledcích tohoto vyjednávání: podle jeho názoru bylo jednání s velitelstvím vojsk a se sovětským velvyslanectvím vůbec hlavním předpokladem jakéhokoli vyřešení situace. Žádal, aby torzo vedení strany v tomto smyslu vydalo pokyny krajům a také státním orgánům a aby se samo vyhlásilo za orgán, který vede vyjednávání na

„nejvyšší úrovni“.

Společně se Sádovským jsem vznesl otázku, co je s Dubčekem a dalšími. Konkrétní odpověď Biřak dát nedovedl, uvedl jen, že dostal ujištění, že soudruzi jsou v bezpečí, pod sovětskou ochranou. V další diskusi se pak i jiní účastníci, Piller, Barbírek, Rigo, a snad dokonce i Švestka a Lenárt, ztotožnili s návrhem, že jakékoli jednání musí především usilovat o navázání kontaktu se zatčenými členy vedení strany. Proti Biřakovu návrhu, aby se tedy znovu utvořila nějaká deputace, zvítězil naopak jiný, podle něhož celý zbytek vedení strany bez výjimky má pokračovat v jednání, a to nikoli s velitelstvím vojsk, ale s velvyslancem. Prvním požadavkem bylo žádat Červoněnka o spojení s Brežněvem a tomu pak předložit požadavek, aby šest zatčených členů vedení strany bylo propuštěno a aby jakákoli další jednání pak vedlo stranické vedení kolektivně. Těmto z několika stran vysloveným návrhům otevřeně neodporovali ani Biřak, Indra, Kolder a Jakeš. Naopak - vše akceptovali a Biřak se odebral telefonovat Červoněnkovi.

Asi kolem poledne se dosáhlo dohody s Červoněnkem a všech jedenáct členů stranického vedení mělo odjet na sovětské velvyslanectví, odkud přislíbili spojení s Kremlem (přímá telefonní linka z budovy ÚV KSČ byla zásahem vojáků od včerejška vyřazena z provozu). Biřak

zároveň oznámil, že odvezení zajistí Sovětská armáda svými vozidly. Kupodivu však všichni přítomní, s výjimkou Bil'aka a Indry, odmítli tento způsob dopravy. Bil'ak s Indrou tedy odešli na dvůr, kde stály připraveny sovětské pancéřové vozy, a ostatní nasedli asi do čtyř aut ÚV KSČ a odjeli na sovětské velvyslanectví.

Okolí velvyslanectví bylo samozřejmě několikanásobně obklíčeno hradbou tanků, pancéřových vozů a kordóny vojska. Uvnitř budovy, na schodišti a na chodbách to vypadalo jako ve vojenském ležení: uniformovaní vojáci i civilní příslušníci KGB tu v plné zbroji leželi i seděli na schodech, stáli u všech vchodů a oken. Vpustili nás do místnosti vedle Červoněnkovy kanceláře, kde na stolech byla vodka, koňak, víno, obložené chlebíčky, kaviár - ale nebyl tam nikdo, kdo by s námi jednal. Soudruh velvyslanec se omlouval a vzkazoval, že máme počkat.

Čekali jsme tedy a nic se nedělo. Asi za půl hodiny mě vyhledal neznámý civilista, zřejmě příslušník sovětské bezpečnosti, a žádal o rozhovor. Vyšel jsem s ním za dveře a on mi sdělil, že mě pozdravuje jeden z mých někdejších spolužáků z Moskvy, o němž jsem věděl, že je podplukovníkem KGB. Zároveň neznámý řekl, že mi může poskytnout pomoc. Odpověděl jsem, že nevím, jak by mi v dané situaci mohl pomoci - ledaže by zařídil, aby přišel Červoněnko a měli

jsme možnost mluvit s Brežněvem. Zasmál se a prohlásil, že na to jeho kompetence nestačí. Vzpomněl jsem si v tu chvíli, že se vlastně potřebuji telefonicky spojit s lidmi udržujícími styk s mimořádným sjezdem strany a že z budovy velvyslanectví to bude obtížné. Řekl jsem mu tedy, že mám ještě jednu, mnohem menší prosbu: zatelefonovat si, pokud možno, telefonem zvláštní sítě, který tu někde musí být. A v tom mi opravdu pomohl: ukázal mi místnost, kde byl zvláštní telefon. Odtud jsem pak během dalších hodin celkem třikrát podal zprávy o průběhu jednání, které pak oznamovali dále (byť i poněkud zkresleně) delegátům mimořádného sjezdu strany.

Vznikla tak mimochodem i komická situace. V místnosti, kde jsme nejdříve čekali na Červoněnka a pak s ním jednali, bylo rádio. Z něho jsme slyšeli podrobné zprávy o jednání sjezdu ve Vysočanech a vůbec zprávy všeho druhu. Mezi nimi zazněla i zpráva, že na sovětském velvyslanectví jedná promoskevská skupina předsednictva ÚV KSČ o kolaborantské vládě, že někteří členové do ní hodlají vstoupit, a jiní naopak odmítli. Mezi přítomnými to vyvolalo zděšení. Drahomír Kolder občas hlasitě vykřikoval: „Kurva, jak to můžou vědět?“ Nikdo mu neodpověděl. Bylo vidět, jakým deprimujícím dojmem to působí i na ostatní. Cožpak si ani tady

nemohou být jisti? Že bych třeba já mohl telefonovat Červoněnkovým telefonem, to nenapadlo nikoho.

Čekání na Červoněnka trvalo několik hodin. Déle než hodinu chyběl mezi námi i Biľak s Indrou, kteří jediní cestovali sovětským pancéřovým vozem. Když konečně dorazili, vysvětlilo se jejich zpoždění právě tímto dopravním prostředkem. Pancéřový vůz vyjel od budovy ÚV KSČ, přejel most přes Vltavu a na druhém břehu byl zablokován, protože došlo k nějaké havárii tramvaje a sovětských vojenských aut. Pancéřový vůz odtud nemohl ani vycouvat. Velitel vozu nabídl Biľakovi a Indrovi, aby přesedli do jiného auta. Ale kolem byl dav zvědavých Pražanů - a oba se báli ukázat se na veřejnosti, jak vylézají z pancéřového auta okupantů. Seděli tedy skoro hodinu uvnitř pancéřové obludy, do níž navíc pražilo srpnové slunce. Přijeli v zuboženém stavu a prachmizerné náladě.

Odpoledne konečně přišel Červoněnko. Vyslechl žádost o spojení s Brežněvem a zase odešel. Asi po hodině se znovu vrátil a řekl, že s Moskvou bohužel nefunguje telefonické spojení. Navrhl jsem mu, že by snad mohl použít spojení, které má velitel vojsk, generál Pavlovskij. „Ani tam ale spojení nefunguje,“ drze tvrdil Červoněnko. Řekl jsem, že to musí být strašná

situace, když se celá armáda nemůže dovolat třeba maršála Grečka, a on klidně odpověděl, ano, je to situace velmi nepříjemná. Ale pak přešel Červoněnko rovnou k věci: dalším čekáním se prý zbytečně ztrácí drahocenný čas, spojení se časem získá a pak bude možné dohodnout i další postup s Dubčekem, Černíkem a ostatními členy politbyra. Ale do té doby by on sám radil konkrétně uvážit, jak pro tuto mimořádnou dobu ustavit i mimořádný orgán. Ten by měl sloučit funkce vedení strany a státu, měla by to být „revoluční dělnicko-rolnická vláda“. On osobně se domnívá, že právě zde přítomní soudruzi by měli tvořit její základ, neboť mají jak dosavadní legální funkce, tak i důvěru sovětských soudruhů. Doporučil, abychom o tom uvažovali, a zase odešel.

Situace tedy byla jasná a začala debata. Tehdy už bylo přítomno oněch jedenáct členů stranického vedení, které jsem vyjmenoval, navíc ministr O. Pavlovský a dále Šalgovič, který už byl na sovětském velvyslanectví, když jsme tam přijeli. Naproti tomu generál Rytíř, pokud se pamatuji, při jednání na velvyslanectví už nebyl.

Zprvu debata vážla, nebylo nikoho, kdo by věcně něco navrhoval. Pak Vasil Biľak zformuloval rámeček jednání: nejde vlastně o nic jiného, než na čem jsme se dopoledne dohodli. Než se však dočkáme spojení s Moskvou,

můžeme předběžně připravit návrh, o němž hovořil soudruh Červoněnko. On sám to považuje za správné. Rozhodnutí bude ovšem definitivní až pojednání s těmi, kdo tu zatím chyběli.

Pro Jana Pillera to byla situace příliš vyhocená, byl by se jí asi nejraději vyhnul - a snad také měla být vyřešena otázka, jak se v této choulostivé chvíli zbavit mě a Sádovského, neboť z dosavadního našeho vystupování se dalo usuzovat, že se k chystanému podniku nepřidáme. Proto Piller navrhl, abychom on, já a Sádovský odjeli do Vysočan jako delegace předsednictva Ú V KSČ a tam pomohli usměrnit jednání sjezdu. Z rádia jsme věděli, že shromáždění delegátů se už prohlásilo za sjezd KSČ a že se tam volí nový ústřední výbor strany. To jsem za sebe odmítl s odůvodněním, že toto vedení, které se tu má zabývat návrhem na jakousi revoluční vládu, nemůže mít s vysočanským sjezdem nic společného a já odmítám roli prostředníka mezi nimi. Mimoto jsme se ráno usnesli, že s Červoněnkem má jednat celé vedení a já z tohoto jednání nyní neodejdu. Sádovský také odmítl. Tím se ovšem situace stala neřešitelnou: z přítomných si nikdo jiný nemohl dovolit objevit se s Pillerem ve Vysočanech a sám Piller dost dobře nemohl představovat „delegaci“, a tak z návrhu sešlo.

Začala asi dvouhodinová debata o složení

„revoluční dělnicko-rolnické vlády“, jež by měla být i vedením strany. Tato krkolomná konstrukce, jak tvrdili někteří diskutující, by byla vlastně i v souladu s usnesením předsednictva ÚV KSČ z předminulé noci, podle něhož všichni mají zůstat ve svých legálních funkcích. Protože však smyslem všeho bylo nastolit nové vedení, museli být přece jenom dosazeni i noví šéfové. Navrhovalo se, aby stranické záležitosti a stranický aparát řídil Vasil Biľak, vládní záležitosti Alois Indra.

Říkám-li „navrhovalo se“, pak proto, že návrhy skutečně postupně vycházely z diskuse. V ní vystupovala jako zjevně sehraná a o věci předem domluvená následující parta: Biľak, Indra, Kolder, Jakeš, Lenárt, Švestka a Pavlovský. Snad k ní patřil také Piller, ale jeho chování někdy - možná ovšem, že záměrně— naznačovalo kolísání. Barbírek a Rigo myslím nebyli do věci předem zasvěceni a často rušili celý scénář. Šalgovič, pokud si vzpomínám, během debaty o složení revoluční vlády většinou nebyl přítomen. Sádovský a já jsme nepatřili do hry.

Vasil Biľak přijal funkci nového šéfa strany s předstíraným zdráháním. Doprovodil svůj souhlas frázemi o tom, že dostane-li se mu tak velké důvěry ostatních soudruhů, pokusí se podle svých sil a svého svědomí nenechat stranu v tak těžké chvíli napospas osudu. V případě

Aloise Indry však došlo ke komplikaci. Když se také začal formálně zdráhat, dal mu někdo v diskusi za pravdu a řekl, že by takovou funkci neměl přebírat. Myslím, že to snad první vyslovil Sádovský. Já jsem se přidal a navrhl jsem, aby se k věci vyjádřil Lenárt: byl předsedou vlády už za Novotného, proč by nemohl být i teď? Tento návrh podpořil někdo další, snad Barbírek. Lenárt se přihlásil o slovo a odmítl - s odvoláním na to, že podle usnesení předsednictva on zůstane ve své funkci! Jako by to neplatilo i pro Indru nebo pro Biřaka.

Tím ovšem vznikl vážný zádrhel v historicky tak významném jednání a Vasil Biřak se snížil až k tomu, že přišel ke mně a pošeptal mi do ucha: „Indra to vezme -on je teď jen unavený, už je mu všechno jedno.“ Indrovi snad v té době bylo už opravdu všechno jedno, osobně nevyvinul žádné úsilí k překonání mrtvého bodu jednání, a tak se, aniž se uzavřela otázka šéfa vládní moci revolučních dělníků a rolníků, přešlo k odpovědnosti za jednotlivé resorty politické a státní správy.

Oldřich Pavlovský mě navrhl do role stranicko-státního šéfa pro úsek kulturní politiky a tisku. I kdybych to bral vážně, musel bych tím být dotčen: méně vděčnou funkci si v dané chvíli bylo těžko představit. Postavil mě tím ovšem do situace, kdy jsem musel říci svůj názor. Nechtěl

jsem už teď dát najevo, že vůbec s celým tímto orgánem nechci mít nic společného, neboť vyřadit se prostě z dalšího jednání už v tomto stadiu, a tady, v budově sovětského velvyslance, by bylo krátkozraké. Řekl jsem mu tedy, že snad důležitější je nejdříve probrat závažnější úseky, například ministerstvo vnitra. Kupodivu však tuto funkci nechtěl nikdo z přítomných. Pamatuji si, že Jakeš se výslovně vzpíral, když navrhli jeho.

Nečekaně a náhle zasáhl do debaty Emil Rigo prohlášením, že on vůbec nechce být žádným ministrem v žádné vládě a že teď, kdyby měl být ministrem, nemůže být dál ani ve vedení. Také Barbírek trval na tom, že je funkcionářem Slovenské národní rady a že nechce být ministrem v Praze, protože chce zůstat v Bratislavě. Zcela jistě neplánovaná prohlášení obou těchto nejméně významných členů předsednictva ÚV KSČ značně narušila celý scénář. Biřák, Kolder, Lenárt a další začali Riga zdlouhavě přesvědčovat, že by mohl být i ministrem.

Emil Rigo byl v dějinách komunistického hnutí prvním a možná posledním Cikánem, který zaujal místo v předsednictvu strany. Měl v některých okamžicích nezdolnou a těžko ovlivnitelnou povahu svého národa a jeho nechuť k ministerskému křeslu byla prostě neotřesitelná. Teprve Červoněnko, když se nakonec znovu

objevil, lehce zvládl Rigův problém. Ale to víte, soudruhu Rigo, že nemusíte být ministrem. Zůstanete na svém závodě, ve Východoslovenských železárnách - ale budete členem dělnicko-rolnické vlády právě tak, jako jste byl doposud členem předsednictva. Když Červoněnko takto laskavě promluvil, Rigo klidně dodal, že to je tedy možné, proč by nebyl.

Čas plynul, debata stále nevedla ke konkrétním závěrům, a když se nakonec znovu objevil Červoněnko, zjistil ke své nelibosti, že pořád ještě nemá revoluční vládu. Ba dokonce ani jejího předsedu. Byl už večer, podle plánu zřejmě mělo být už všechno dávno hotovo, a tak Červoněnkovi nezbývalo, než aby sám přiložil ruku k dílu. Oznámil, že právě jednal s prezidentem Svobodou a sdělil mu, že mu z této schůze vedení KSČ brzy oznámí návrh na další postup, a proto tedy musíme už dojít k závěru.

Bylo jasné, že rozuzlení nelze dále odkládat. Poradili jsme se šeptem se Sádovským, že vystoupíme s odmítnutím celé koncepce a dalšího jednání a znovu se vrátíme k původnímu požadavku: sejít se s Dubčekem a dalšími a pak teprve jednat. Zároveň jsme si také řekli, že je pak nutné dostat se z této budovy se zdravou kůží a nesejít se s Dubčekem někde, kde ho právě teď mají. Nevěděli jsme, kde to je, Červoněnko dokonce přímo lhal, že Dubček i ostatní jsou na

území Československa. Byla by to pravda, pokud by se uznávaly předválečné hranice, neboť všichni zatčení byli oné noci na území Zakarpatské Ukrajiny, rozmístěni po dvou v barácích KGB.

Zmínkou o jednání s prezidentem Svobodou mi Červoněnko vnukl nápad, který jak se mi zdálo, umožňoval všestranně přijatelné řešení situace. Přihlásil jsem se o slovo a podal jsem návrh, jak by se mohlo dále postupovat. Řekl jsem, že podle ústavy ČSSR je možné, aby prezident republiky předsedal vládě, není-li její předseda schopen vykonávat tuto funkci. Že přece zatímco my tady zasedáme, existuje dále vláda republiky, byť i bez předsedy. Že tu soudruh Indra sám řekl, že by nemohl vést vládní záležitosti. Nedospěli jsme ani k dohodě o odpovědnosti za různé vládní resorty, které přece mají nyní své ministry. Navrhují tedy, aby celé naše shromáždění jelo na Hrad k prezidentovi a aby se tam jednalo dále. Pokud jde o mne osobně, odmítám převzít jakoukoli funkci v orgánu, o němž se tu jednalo jako o revoluční dělnicko-rolnické vládě. Byl by to pokus vyměnit existující ústavní orgány v rozporu s výslovným usnesením předsednictva ÚV KSČ, a pokud vím, i se stanoviskem prezidenta, který se tohoto jednání předminulé noci účastnil. Situace je neřešitelná, pokud se nezačne jednat o faktu vojenské intervence a o odchodu vojsk.

Zhruba ve stejném duchu promluvil i Sádovský. Červoněnko zůstal navenek klidný, ale byl si zřejmě vědom, že jeho plán na sestavení revoluční vlády mu nevyjde. Vycházel přitom i ze svého jednání se Svobodou, který jak jsem se později dozvěděl, už odmítl jeho náznaky v tomto směru a žádal, aby mu umožnili odletět do Moskvy s vládní delegací. Vláda pod vedením L. Štrougala tehdy zasedala na Hradě, což jsem já ovšem nevěděl.

Nejprve se však Červoněnko obrátil ke mně a začal mě přesvědčovat, že je chyba, odmítám-li účast v novém vedení. Podle jeho názoru jsem schopný člověk a není důvodu, abych to odmítal. On sám chápe, že se mi nyní všechno jeví jako neřešitelné, že se mi zdá, jako by se všechno zhroutilo. To je však krátkozraká úvaha. Je nutné dívat se na věci perspektivně. Za pět let, podobně jako v Maďarsku, se všechno bude jevit jinak, to, co se dnes zdá nezhojitelné, se zahojí. Měl bych uvažovat o budoucnosti lidu, strany i své osobní a ne propadat momentálním emocím. Přece si nemohu myslet, že vojska, která přišla, teď mohou odejít: co by se pak dalo v této zemi?

„Opravdu si nemyslím,“ odpověděl jsem, „že když už udělali rozhodnutí o intervenci, tak dnes nebo zítra odejdou. Chyba je v tom, že vůbec přišli. Tím udělali krok, který bude mít tak dlouhodobé následky, že situace se zdaleka

nevyřeší ani za pět let.

Maďarsku se také nevyřešila - co se stalo, nemůže se odestát.“ Ale v každém případě trvám na tom, aby se jakékoli další jednání vedlo na nejvyšší úrovni - a znovu navrhuji odejít na Hrad a žádat to, co jsme žádali na začátku: spojení s Dubčekem a dalšími.

Rozpředla se kratší debata a kupodivu - proti návrhu, aby se další jednání konalo na Hradě, se nepostavil nikdo. Sám Červoněnko se přeptal ještě podrobněji na možnost ústavního řešení za účasti prezidenta republiky a pak návrh také přijal.

Bylo už pozdě večer, kolem jedenácté hodiny, když jsme v doprovodu sovětských důstojníků a pancéřových vozů dorazili na Hrad. Červoněnko už byl napřed znovu u Svobody a zřejmě mu přednesl návrh, aby převzal předsednictví vlády. Černíkova vláda, řízená Štrougalem, byla v sousedním sále téměř v plném složení. Seděli jsme a čekali. Diskutovalo se o tom, kdo jménem torza vedení strany bude Svobodovi tlumočit návrhy z jednání na sovětském velvyslanectví. Nakonec tím byl pověřen Piller - Biľak a Indra se k tomu neměli.

Pak se otevřely dveře vedlejší místnosti, kde úřadoval Svoboda. Vyšel z nich rozčilený Červoněnko, přešel naším sálem a odešel.

Za chvíli se objevil Ludvík Svoboda. Byl

rozrušený, ale dobře se ovládal, držel se povojensku zpřímá, bylo to mnohem výraznější než jindy. Pozdravil se s námi a navrhl, aby se dalšího jednání zúčastnili zástupci vlády, která zasedá vedle. Odešel do vedlejší místnosti a pak se, pokud si pamatuji, vrátil se třemi členy vlády: Štrougalem, Macháčovou a Kučerou.

Štrougal se u stolu posadil proti mně a šeptem se zeptal: „Oč jde?“ Napsal jsem na kousek papíru: „Jde o to, zda vstoupíš do revoluční dělnicko-rolnické vlády.“ Poslal jsem papírek Štrougalovi, ten na něj chvíli překvapeně koukal, pak cosi připsal a poslal mi papírek zpět. Byla tam otázka: „Co to je?“ Než jsem mu však mohl odpovědět, začal Piller přednášet návrhy z jednání na sovětském velvyslanectví.(*)

Jakmile Piller domluvil, přihlásil jsem se o slovo spolu se Sádovským a oba jsme opakovali - i s odůvodněním, které už jsme řekli Červoněnkovi - své rozhodnutí, že do navrhované vlády nevstoupíme. Svoboda se potom zeptal, zda všichni ostatní souhlasí. Štrougal za vládu velmi rezolutně a kategoricky odmítl Pillerovy návrhy. A nato prohlásil Ludvík Svoboda: „To, co mi tady navrhuje, udělat nemohu a nikdy neudělám. Kdybych něco takového udělal, národ by mě musel vyhnat z tohoto Hradu jako prašivého psa!“

Vyložil pak svou koncepci: odjede do Moskvy

a bude jednat s Brežněvem o návratu Dubčeka, Černíka, Smrkovského a dalších. Už předtím sdělil Červoněnkovi, že chce postupovat jedinečně tak. Nyní je už věc dohodnuta a ráno odlétá. Budou ho provázet tři členové vlády: její místopředseda Gustáv Husák, ministr obrany Martin Dzúr a ministr spravedlnosti B. Kučera, který není komunista, takže tedy bude také zástupce jiných složek Národní fronty. Navrhuje, aby i zbytek předsednictva ÚV KSČ vybral tři své členy, kteří ho budou provázet do Moskvy. Mluvil dále o tom, že zná soudruha Brežněva, zná osobně sovětské maršály, proto není možné, aby se celé to tragické nedorozumění nevysvětlilo. Věří, že jeho přímým jednáním se v Moskvě všechno urovná. A nakonec prohlásil; „Až budou pak sovětští vojáci odtud odcházet, uvidíte, že lid je zase zasype květy - jako v roce 1945!“

Protiklad první a poslední věty tehdejšího Svobodova projevu mě ohromil. Nemělo to však být poslední překvapení, které jsem

(*) Papírek, o němž tu hovořím, s vlastnoruční Štrougalovou poznámkou se jakousi náhodou zachoval v mé kapse a měl jsem ho až do dubna 1975. Při domovní prohlídce ho pak našly orgány StB a zabavily ho. Možná, že se dočtou až v této knížce, co to vlastní.

zažil ve styku s Ludvíkem Svobodou. Tehdy, v noci 22. srpna 1968 bylo rozhodující, že Ludvík

Svoboda definitivně zmařil úsilí o vytvoření kolaborantské vlády. Politicky vzato, nepochybně v tom rozhodující úlohu sehrál celonárodní, již dva dny nepolevující odpor proti okupaci a také jednání XIV. sjezdu KSČ ve Vysočanech. Faktem však zůstává, že při zmaření tohoto moskevského plánu byla velmi důležitá i osobní Svobodova role a neměla by se přehlížet pro jeho další vývoj a jeho pak už neblahou politickou roli.

Svobodova slova působila na torzo stranického vedení ne jako studená sprcha, ale doslova jako výprask. Vasil Biľak vypadal jako zpráskaný. Najednou bylo vidět, že je to přece jen prostě nedoučený krejčík, plný ambicí, touhy po moci a zloby, který však teď má především strach. Seděl skrčen a nedíval se nikomu do očí, nervózními, trhavými pohyby mnul něco v ruce, a kdo na okamžik zachytil jeho pohled, viděl v jeho očích právě ten strach, nezměrný, až živočišný strach z debaklu v osudové chvíli. Zpráskané zbytky předsednictva strany musely ještě ze svého středu vybrat Svobodovy průvodce. Stali se jimi Biľak, Indra a Piller.

Té noci jsem s Ludvíkem Svobodou mluvil asi půl hodiny ještě mezi čtyřma očima. Vykládal mi, jak mu telefonovala nějaká žena, že by se snad na protest proti okupaci měl zastřelit. Jak jí vyložil, proč to neudělá: cítí povinnost situaci vyřešit. Ta žena mu prý řekla: „Ach pane presidente, ale bylo

by to krásné, kdybyste se zastřelil.“ Nevím sice, jak neznámá žena dostala telefonické spojení s prezidentem - ale konečně v těch dnech bylo možné všechno. Možná ale, že to byl nějaký Svobodův blud. Slyšel jsem pak ještě od několika lidí, že byli svědky, jak Svoboda na totéž téma vykládal příhodu poněkud pozměněnou. Nesporně však i další Svobodovy řeči oné noci svědčily o podivných cestách jeho myšlení. Říkal, že hlavním cílem jeho cesty je, aby se vrátil Dubček, Černík a Smrkovský. Je přesvědčen, že toho u Brežněva a sovětských maršálů dosáhne. „A pak soudruh Dubček podá demisi,“ řekl bez přechodu, „a všechno se urovná.“ Než se se mnou rozloučil, ještě mě ujistil, že nikdy, do smrti nezapomene na nikoho, kdo mu v této těžké chvíli stál po boku. Ať se bude dít cokoli, na to se všichni, kdo s ním teď stojíme, můžeme spolehnout.

Dojel jsem domů s pocitem, že jsem snad celý den měl Jiříkovo vidění. Vlastně už třetí noc jsem nespal a nervové vypětí trvalo už déle než 48 hodin. Vzal jsem si nějaké prášky, ale sotva jsem usnul, zvonil telefon. Volal Věněk Šilhán, zvolený novým ústředním výborem KSČ na sjezdu ve Vysočanech do předsednictva strany a pověřený řízením jeho práce do Dubčekova návratu. Sdělil mi, že se na schůzi předsednictva usnesli, abych vykonával funkci tajemníka ÚV KSČ ve

Vysočanech a že tam mám přijet. Domluvili jsme se, že tam ráno přijedu, a dohodli jsme jak.

* * *

Na cestě do Vysočan, v pátek 23. srpna ráno, jsem vlastně poprvé viděl za denního světla ulice a lidi v okupované Praze. Krátká cesta den předtím na sovětské velvyslanectví vedla ulicemi plně obsazenými sovětskými vojáky a pak vilovou čtvrtí v Bubenči, kde nebydlel pražský lid a na pohled tam bylo klidno. Cesta ze středu města vedla teď naopak hlavními dělnickými čtvrtěmi Prahy - přes Karlín a Libeň do Vysočan. Soustředění tanků a vojska tu bylo menší než ve vnitřním městě, ale zato obraz celonárodního odporu proti okupaci byl názorný a přesvědčivý.

Stěny domů byly všude popsány hesly a polepeny ručně vyráběnými různými plakáty. Lidé četli noviny a plakáty, které přes všechna opatření okupačních vojsk chrlily nejrůznější tiskárny. Byl to obraz města, jehož obyvatelé jsou jednotní v neozbrojeném, pasívním odporu proti cizím vetřelcům. Vlajky a státní znak v různých podobách zdobily ulice, výlohy i klopky kabátů lidí na ulicích. Na místech, kde se někdo stal obětí sovětské kulky, byly improvizované pomníčky, spousty květin a státní vlajky. Tabulky s názvy ulic byly buď strhány, nebo přelepeny jinými názvy (často například "Dubčekova třída" apod.), případně byly zaměněny za tabulky s

nesprávnými názvy. Ukazatele směru pro silniční dopravu na křižovatkách byly rozbity, otočeny do nesprávných směrů, často také přemalovány různými nápisy, například „Moskva 2 000 km“. Zdi domů byly někde poškozeny střelbou, stejně jako výkladní skříně obchodů, které se mnohdy změnily ve výstavu lidové tvořivosti, vynalézavě agitující proti okupaci.

Svým obsahem byla hesla většinou zaměřena na obranu státní a národní svrchovanosti, ale velmi často ve spojení s hesly a požadavky demokratického socialismu. Objevovaly se citáty z Lenina nebo hesla jako: „Lenine, probud' se - Brežněv se zbláznil.“ Dubčekova a Svobodova jména zářila velikými písmeny na stěnách domů a na různých ohradách periférie, hesla důvěry v Dubčka, Svobodu, Smrkovského a Černíka tvořila hlavní součást pouliční výzdoby. Nápisy jako „Táhněte domů“ se střídaly s jinými, v nichž se zračil letitý vliv protiamerické propagandy, jež v Československu přítomnost americké armády v západní Evropě i jinde líčila jako imperialistickou okupaci. Kdysi mezinárodní propagandou šířené heslo „Ami-go home“ bylo upraveno na „Ivani-go home“, objevovaly se nápisy jako „USA ve Vietnamu - SSSR u nás“ apod. Zkratka SSSR byla občas psána tak, že první dvě „S“ měla formu symbolu blesku - hitlerovské SS. Vyskytovaly se také srpy a kladiva spojené rovnítkem s háčkovým

křížem. Typické byly ironické nápisy, anekdoty a karikatury zesměšňující okupační vojáky nepoliticky, jako zneužitě hlupáky. Nápisy byly i v ruštině, často nechtěně zkomolené do podoby českých slov, psaných cyrilicí.

Tyto nápisy, stejně jako hloučky lidí, kteří debatovali s vojáky na tancích, svědčily o snaze lidu zapůsobit argumenty na okupační vojáky. Bylo to něco, co se nevyskytovalo a nemohlo vyskytovat za příchodu nacistických armád v březnu 1939. Lidé byli přesvědčeni, že „Ivani“ jsou vlastní vládou zneužití pitomci, kteří vlastně nevědí, co dělají - a chtěli jim to vysvětlit. I v národě tedy působilo něco z toho, o čem jsem mluvil jako o svém vlastním pocitu, o pocitu komunisty, který po léta patřil k vládnoucím: víra, že snad přece jenom jde o jakési nedorozumění, že to všechno nemůže být pravda.

Nové předsednictvo strany, zvolené na mimořádném sjezdu, sídlilo uvnitř obrovského komplexu továrních budov podniku ČKD ve Vysočanech. Přístup k jeho kancelářím hlídali příslušníci Lidových milicí ve zbrani. Dokumenty XIV. sjezdu KSČ a stejně tak i hlavní politické kroky zvoleného tam vedení jsou všeobecné známy, byly zveřejněny i v zahraničí. Proto uvedu jen některé své dojmy z dvoudenní práce ve Vysočanech.

Myslím, že jednání XIV. sjezdu KSČ dne 22.

srpna 1968 sehrálo v několika ohledech mimořádně významnou a kladnou politickou roli ve vývoji událostí. Převážně díky tomuto jednání si KSČ jako politická strana udržela rozhodující politický vliv na vědomí většiny obyvatel. Sjezd zaujal nevyhnutelné stanovisko, odpovídající vzniklé situaci. Všeobecné a rámcové odsouzení agrese Dubčekovým vedením KSČ v noci z 21. srpna konkretizoval do několika jednoduchých politických požadavků. Byl to především odchod okupačních vojsk, návrat všech ústavních činitelů do jejich funkcí, dodržování mezinárodních právních norem včetně Varšavské smlouvy. Sjezd KSČ - zřejmě pod vlivem maďarských událostí z roku 1956 - přitom nepodpořil požadavek vystoupení ČSSR ze svazku této smlouvy a vyhlášení neutrality. Sjezd se zároveň obrátil k mezinárodnímu komunistickému hnutí se žádostí o pomoc a výslovně odňal jakékoli kompetence promoskevské a konzervativní skupině v KSČ, jejímž členům nepřihlížel žádné funkce v orgánech zvolených sjezdem. Díky postoji Národního shromáždění a vlády, které XIV. sjezd ve Vysočanech veřejně uznaly, vznikl z toho všeho v celonárodním vědomí dojem, že KSČ jako vládnoucí politická síla funguje prakticky dál, a to v duchu dosavadní politické linie pražského jara. Sjezd na několik dnů vytvořil zdání jednoznačného politického vítězství sil reformní

politiky pražského jara v situaci, která celkově byla jejich úplnou porážkou.

To všechno bylo mimořádně významné nejenom vnitropoliticky, ale i pro další možný postup Moskvy. Jednáním XIV. sjezdu vznikla pro moskevské politbyro zcela nečekaná a velmi těžká situace. Celá politická koncepce vojenské intervence byla sice naplánována velmi chatrně, s maximální demagogií, ale přece jen s úsilím o jakési politické legalizování celé akce. Z toho, co v prvních dnech intervence publikoval sovětský tisk, z toho, co se 20. až 22. srpna dalo ve vedení KSČ, i z dalších informací, k nimž jsem dodatečně měl přístup, usuzuji, že politický plán intervence vypadal asi takto:

Skupina ve vedení KSČ, v níž hlavní roli hráli Biřak, Indra, Kolder a Jakeš, k níž však patřil také Švestka, Piller, Lenárt a Kapek (a která spoléhala na podporu Riga, Barbírka a snad i Voleníka), přislíbila Kremlu, že zajistí vnitropolitické zdůvodnění legalizace intervence. Poslední přípravnou schůzku měla tato skupina 20. srpna dopoledne v kanceláři Aloise Indry na ÚV KSČ. Na schůzi předsednictva ÚV KSČ, která začínala ve 14 hodin, měly být jako první bod pořadu projednány Indrovy a Kolderovy návrhy k situační zprávě, kterou už před týdnem předložil informační útvar aparátu ÚV KSČ (jehož vedoucím byl J. Kašpar) a která obsahovala

různorodou směs objektivních i tendenčně zkreslených faktů o hospodářském a politickém stavu v zemi. Kolderovy a Indrovy návrhy, vypracované na základě této zprávy, měly ve prospěch argumentů Moskvy vylíčit situaci jednostranně tak, že ještě před sjezdem KSC hrozilo akutní nebezpečí protisocialistického vystoupení „kontrarevolučních sil“.

Skupina spojená s interventy počítala s tím, že se jí pro Kolderův a Indrův návrh podaří získat většinu v předsednictvu. Rozhodující roli přitom měly sehrát hlasy Pillera, Barbírka a Riga.

Je pravda, že Piller a Barbírek pak nehlasovali pro souhlas s vojenskou intervencí. Ale o něm se podle záměru promoskevské skupiny tehdy nemělo hlasovat. Kdyby se bylo hlasovalo o Kolderových a Indrových návrzích, pravděpodobně by oba tito členové předsednictva byli hlasovali pro. Tím by vznikla těsná většina 6:5 proti Dubčekovi. Z kandidátů předsednictva by se k ní přidali Lenárt a Kapek, zatímco k Dubčekovi jenom Šimon. Z nečlenů předsednictva, kteří tvořili vedení strany, by k promoskevské skupině patřili Jakeš, Indra a snad Voleník, k dubčekovské skupině Císař, Sádovský, Slavík a já. Formálně tedy 3:4, fakticky však v aparátu byly mocenské pozice oné trojice silnější než většinové čtveřice: ovládala všechny složky aparátu zabývající se řízením vnitrostranických

vztahů a jeden z nejsilnějších krajů— Ostravu. Císař a Slavík měli úseky ideologické, Sádovský zemědělství a hospodářskou správu uvnitř aparátu KSČ. Mně sice z hlediska stranické politiky příslušely významné složky mocenského systému, ale v případě puče záleželo na vnitřním poměru jejich politických klik, nikoli na tajemníkovi ÚV KSČ, který stranicky zpracovává obecnou linii jejich činnosti.

Poměr sil mezi 21 členy stranického vedení by tedy reálně mohl— v případě konfliktu kolem Kolderových a Indrových návrhů— vytvořit těsnou většinu 11:10 ve prospěch těchto návrhů. Dvanáctý člen tohoto vedení, člen sekretariátu ÚV KSČ a tajemník Národní fronty Evžen Erban, tehdy, pokud se pamatuji, nebyl přítomen. Je otázka, zda náhodou. V Erbanově případě však nebylo možné zcela vyloučit jeho příklon ke konzervativcům, ačkoli by se byl asi pokusil zůstat neutrální nebo by se přidal k Dubčekovi.

Je pravděpodobné, že v situaci, kdy by těsnou většinou prošly Kolderovy a Indrovy návrhy, byla by si tato většina okamžitě vynutila projednávání Brežněvova dopisu. Při této příležitosti by se pak pokusila formulovat odpověď - a to mohla být jedna z alternativ pro vznik dopisu žádajícího „bratrskou pomoc“ Moskvy. Je také možné, že těsná konzervativní většina by v debatě kolem Brežněvova dopisu naopak usilovala o rozbití

vedení, spojila by se se sovětskými agenty ve státních orgánech, s lidmi jako Pavlovský, Šalgovič, Hoffmann a snad s některými dalšími (zejména v armádě) a vydala takový dopis samostatně. Ihned po příchodu vojsk by se pak prohlásila „revoluční dělnicko-rolnickou vládou“ a uvedla do chodu i svůj „revoluční tribunál“.

Je jisté, že český text dopisu, který 21. srpna 1968 moskevská Pravda uveřejnila bez podpisů, jen jako dopis „skupiny činitelů“ ÚV KSČ, parlamentu a vlády, v oněch dnech v Praze skutečně existoval. Jeden exemplář byl nalezen v kanceláři ředitele ČTK Sulka, rovněž sovětského agenta. Byl to však také exemplář bez podpisů. Podle mého názoru žádné podpisy vůbec neexistují, a proto do dnešního dne nemohly být zveřejněny. Druhý důvod, proč je nelze nikdy zveřejnit, i kdyby existovaly, tkví v tom, že od Husáka přes Štrougala až po Kempného a Colotku by někteří nejvyšší představitelé „normalizačního kursu“ nemohli prokázat své tehdejší zásluhy. Naopak mnozí jim nepohodlní z řad extremistických stalinistů z doby Novotného by takové zásluhy prokázat mohli, ale na tom zase Husákovu vedení nemá zájem. Konkrétní podpisy však neexistují proto, že zkrachoval celý plán na utvoření nového vedení podle koncepce „revoluční dělnicko-rolnické vlády“. Ta totiž měla dopis podepsat - a k tomu už nikdy nedošlo.

Schůze předsednictva odpoledne 20. srpna začala diskusí, a to velmi ostrou, o pořadí projednávání jednotlivých bodů. Nakonec byly jako první zařazeny návrhy sjezdových dokumentů - a teprve po nich návrhy Indrovy a Kolderovy. Trval na tom velmi vehementně sám Dubček. Nemyslím, že tušil nějakou souvislost s intervencí, která začala za několik hodin. Spíše chtěl až na závěr jednání odsunout Brežněvův dopis, neboť správně předpokládal, že vyvolá ve vedení větší konflikt, a chtěl proto mít předtím schválenou koncepci sjezdových materiálů. Že dopis bude souviset s projednáváním Indrových a Kolderových návrhů, bylo ovšem zřejmé.

Jakkoli se to zdá neuvěřitelné, zabránila tedy první fázi nástupu promoskevske skupiny procedurální byrokratická rutina. Lze to myslím vysvětlit dvěma okolnostmi: jednak šlo o byrokratický puč a právě ten může narazit na byrokratické překážky jako na něco nezdolatelného a jednak promoskevska skupina měla ve skutečnosti hrozný strach. Když už se jednou změnilo pořadí bodů jednání, bylo by muselo několik členů promoskevske skupiny rezolutním a otevřeným vystoupením vyvolat konflikt a prosadit svůj záměr bez ohledu na stanovený řád. To sice bylo možné, ale za předpokladu, že se k tomu hlavní představitelé skupiny rozhodnou okamžitě - bez předběžné

vzájemné porady. Za minutu nebo dvě už bylo pozdě - už se referovalo k předloženým písemným materiálům. Chyběla tu rozhodnost a odvaha pučistů.

To se konečně projevovalo už předtím a i potom. Důkazem toho je také jednání na sovětském velvyslanectví 22. srpna. Biřakův nekontrolovaný výkřik v noci 20. srpna: „Tak mě lynčujte“, svědčí také o strachu. Jan Svoboda, jeden z nejbližších lidí A. Novotného a jistou dobu vedoucí jeho sekretariátu, vyprávěl už dlouho po srpnu, jak se před intervencí v Pečkách u Nymburka sešla skupina stalinistů a sovětských agentů, tajně připravujících intervenci. Na schůzku měli už přijít i zástupci promoskevske skupiny z vedení KSČ. Strašně se až do poslední chvíle báli, jak říká Jan Svoboda. Nakonec přišel jenom Biřak. Byl strachy úplně podělaný, skoro nemohl ani mluvit.

Odpoledne a v noci 20. srpna 1968 tedy plán politické podpory intervence selhal poprvé. Režie na něm však trvala a dělala své kroky dále podle tohoto plánu. Kvečeru 22. srpna jeho realizace na sovětském velvyslanectví v Praze však selhala podruhé. A jednou z hlavních příčin tehdy byl XIV. sjezd KSČ ve Vysočanech. Přinutil hlavní režiséry v Moskvě změnit plán a souhlasit s návrhy na jednání. Využili k tomu Ludvíka Svobodu, ale za partnery museli přijmout i ty,

kdo vlastně už měli být odsouzeni „revolučním tribunálem“: Dubčeka, Smrkovského, Černíka a další.

Jejich situace se mění v pátek 23. srpna odpoledne: všichni byli internováni v barácích KGB v karpatských horách, ale onoho dne dopoledne tam Dubčekovi telefonoval Brežněv a Dubčeka s Černíkem odvázejí do Moskvy. 25. srpna ráno se tam k nim a k delegaci vedené Svobodou připojují ostatní zatčení (kromě Kriegla) a také zbytek členů stranického vedení, dodaný letecky z Prahy, k němuž patřím i já. Moskva, donucená jednat, neměla nakonec jiného partnera než dubčekovské vedení KSČ: ukázalo se, že její agentura je neschopna provést vnitřní puč, a vedení zvolené XIV. sjezdem KSČ pro Moskvu nepřicházelo v úvahu.

Přes veliký význam, jaký pro vývoj situace od 22. srpna měl XIV. sjezd KSČ ve Vysočanech, existovaly tu od počátku i vážné politické slabiny, zejména nových, sjezdem zvolených orgánů. Nemyslím „slabiny“, o nichž dodatečně mluvila a dodnes mluví propaganda „normalizátorů“. Jejich tvrzení, že samo jednání sjezdu, a tedy i volba nového vedení byly nelegální a odporovaly stanovám KSČ, je nesmyslné. Jakákoli organizace, která za svůj vrcholný orgán uznává sjezd, musí také uznat, že když se řádně zvolení delegáti takového sjezdu sejdou v potřebné

většině, mohou si právoplatně počínat jako nejvyšší orgán: nejsou vázáni rozhodnutím o datu svého jednání a konečně ani některými články stanov organizace, neboť mají i právo měnit a rušit stanovy stejně jako jakákoli jiná usnesení z předchozí doby včetně usnesení o datu svolání sjezdu. Podle stanov KSČ byla všechna moc ústředního výboru, jeho předsednictva a aparátu odvozena z vrcholné moci stranických sjezdů: mluvit tedy o tom, že rozhodnutí dvou třetin delegátů, kteří své jednání prohlásili za jednání sjezdu, je uzurpací moci a odporuje stanovám strany, je nesmysl. Politické slabiny nových, XIV. sjezdem KSČ zvolených orgánů byly jiné.

Vedení strany zvolené XIV. sjezdem KSČ ve Vysočanech se samo chápalo jako provizorní orgán a tak ho přijímala i veřejnost. Jinak to ani nebylo možné. Sjezd i orgány jím zvolené musely především potvrdit ve funkcích všechny zatčené a za hranice odvečené Členy dosavadního stranického vedení: Dubčeka, Černíka, Smrkovského, Kriegla, Špačka a Šimona. Ti všichni byli proto znovu zvoleni do předsednictva strany, ale fakticky nebyli přítomni a přitom tvořili část stranického vedení s nejvyšší autoritou. Ve skutečnosti tedy orgány a organizace KSČ i veřejnost věděly, že teprve jejich návratem se situace nějak perspektivněji vyřeší, že zatím jde o provizorium, kdy se čeká právě na

jejich návrat. Ti, kdo prakticky vykonávali funkce členů stranického vedení- včetně Věňka Šilhána, který zastupoval Dubčeka- nebyli mnohdy příliš známí nejen ve veřejnosti, ale ani v KSČ a v jejích aparátech a sami také věděli, že představují provizorium. XIV. sjezd KSČ tedy jen zdánlivě vytvořil nové stranické vedení: ve skutečnosti podpořil tu část Dubčeka vedení, která měla být vojenskou intervencí svržena. ÚV KSČ zvolený ve Vysočanech vložil osud reformy, celé strany i svůj vlastní prakticky do rukou této části Dubčeka vedení. Ta však nejenom nebyla na sjezdu, ale vůbec ani na území Československa. A když v Moskvě začalo jednat sovětské politbyro, mělo partnera, který vlastně dlouho až do 25. srpna - vůbec nevěděl, co se v Československu děje a jaké jsou jeho pozice při jednáních.

Předsednictvo strany zvolené ve Vysočanech sestávalo z 28 lidí. Z nich 18 bylo už předtím členy ÚV KSČ, ÚV KSS nebo ve vysokých vládních funkcích (náměstkové předsedy vlády Husák a Colotka). Z celkového počtu členů předsednictva 15 (tj. více než polovina) nebylo vůbec fyzicky přítomno v Praze, a tedy ani při jednání tohoto orgánu. Nepřítomni byli vlastně všichni, kdo v oné době měli největší politickou autoritu: kromě šesti vězněných to byli O. Šik (byl v Jugoslávii), G. Husák (byl v Moskvě jako člen vládní delegace), Č. Císař (až do 26. 8. se

schovával za Prahou)— a navíc celá slovenská reprezentace (byla v Bratislavě): Colotka, Zrak, Ťažký. Pavlenda aj. Ti členové vysočanského předsednictva, kteří fakticky ve dnech 23. až 26. srpna, tj. před návratem stranického vedení z Moskvy, vykonávali své funkce, byli většinou stranickými funkcionáři z různých krajů, okresů a závodů (např. L. Hrdinová, J. Litera, V. Kabrna, Z. Moc aj.) nebo byli vůbec z prostředí mimo stranický aparát a neměli v něm nutnou autoritu a oporu (V. Šilhán, profesor Vysoké školy ekonomické v Praze. Z. Hejzlar, ředitel rozhlasu od června 1968, původně vysoký funkcionář KSČ, postižený však po roce 1951 represemi). Hlavní oporou činnosti vysočanského předsednictva strany se stal aparát městského výboru KSČ v Praze a část aparátu ÚV KSČ: tu však už vedl a řídil Martin Vaculík, za Novotného kandidát politbyra, který nebyl členem vysočanského předsednictva. Já sám jsem také nebyl členem tohoto orgánu, působil jsem však 23. až 24. srpna ve Vysočanech jako tajemník ÚV KSČ. Vedl jsem hlavně taková jednání, při nichž ti, s nimiž se jednalo, dávali přednost někomu, kdo tajemníkem ÚV KSČ byl už před vysočanským sjezdem: jednal jsem s vedením odborů o podobě a organizaci stávek, s velením Lidových milicí o opatřeních týkajících se této ozbrojené složky, se zástupci Národní fronty apod.

Myslím, že pocit provizória, vědomí, že vysočanské vedení strany může přemostit jen několik dnů, než se hlavní představitelé stranického vedení vrátí z Moskvy, měli tehdy i velmi mnozí z těch, kdo ve Vysočanech pracovali mimo volené funkce: mnoho lidí ze stranického aparátu, kteří plnili stovky obtížných organizačních úkolů, lidé, kteří tam pomáhali sestavovat různá provolání a stanoviska, novináři, kteří tam docházeli a udržovali spojení s rozhlasem a tiskem. Čím déle trvala provizorní situace a Svoboda s Dubčekem se nevraceli z Moskvy, tím byla i ve Vysočanech větší nejistota, někdy i nervozita a obavy jednotlivců o další osudy státu i své. XIV. sjezd KSČ nebyl a nemohl být řešením jiným než provizorním.

Za tohoto provizória se mezi funkcionáři a v aparátu KSČ vytvořila početná skupina (snad kolem 40 až 50 procent), která se aktivně, s vědomím veškerého rizika dala do služeb XIV. sjezdu KSČ, prakticky prováděla akce, k nimž vyzývala usnesení a pokyny orgánů zvolených tímto sjezdem. Spolu s velkým počtem dalších funkcionářů, kteří sice také podporovali linii sjezdu a jeho akce, ale přece jen si dávali pozor a počítali s možností, že se situace za nějakou dobu zcela změní, tvořili obrovskou většinu — snad asi 90 procent - stranického aktivu KSČ, která stála proti záměrům okupantů, za Dubčekem a

zatčenou částí stranického politbyra a nebyla nikterak ochotna ke kolaboraci.

Na opačné stanovisko se postavila jen nepatrná menšina funkcionářů a zaměstnanců aparátu KSČ. Byli ochotni ke kolaboraci, počítali s definitivní porážkou reformy a s restaurací totalitní diktatury. Před návratem stranického vedení z Moskvy (tj. do 27. srpna) však mnozí z nich jen pasivně čekali, až provizorium skončí, a neodvažovali se aktivně kolaborovat se sovětskými vojáky a vůbec dát veřejně najevo své názory. Jen jednotlivci v aparátu ÚV KSČ - sotva 20 lidí z celkového počtu asi 500 zaměstnanců - pracovali i po 22. srpnu v obsazené budově ÚV KSČ, kde za „vedení strany“ úřadoval Drahomír Kolder. Pocity, které přitom měl, vyjádřil Kolder stručně, když mi telefonicky do bytu chtěl sdělit, že mám spolu se zbytkem stranického vedení letět do Moskvy. Když uslyšel, že nejsem doma a že se neví, kde jsem, Kolder odpověděl: „Ale - neví se! Je ve Vysočanech, kde by byl. Jsou tam skoro všichni - tak čeho se bojejí? Já jsem tady sám — já bych se měl bát.“

Hlavní kádry sovětské agentury z aparátu KSČ seděly v oněch dnech v Drážďanech a v Moskvě. Tam horečně zpracovávaly všechno, co se hodilo propagandě okupantů: z jejich dílny pocházely pomluvy, lži a stalinské propagandistické fráze, které hlásala vysílačka

Vltava a tiskl časopis Zprávy, tisk sovětský a dalších čtyř intervenujících států. Mluvit ve vysílače Vltava se však neodvažovali, ačkoli tam jako soli bylo třeba někoho, kdo by prostě jen uměl mluvit česky: hlasatelé této vysílačky svou češtinou připomínali až nepříjemně lidi, kteří v březnu 1939 k českému národu promlouvali s podobným přízvukem. Jeden však ve vysílání stanice Vltava přece jen promluvil - Pavel Auersperg. Hovořil jsem s ním 31. srpna na zasedání ÚV KSČ, už po návratu z Moskvy. Auersperg mi bez obalu na svou obhajobu řekl: „Oni mi slíbili, že změní modulaci mého hlasu. Ale pak to, hajzlové, neudělali. Ten můj vychlastanej hlas každě pozná - a co teď můžu dělat?“

Někteří z představitelů promoskevské skupiny z vedení KSČ se dokonce za několikadenního provizória stáhli do soukromí a vyčkávali. Platí to například o Antonínu Kapkovi. Ze stoupenců reformy se schovával Čestmír Císař. V noci 20. srpna, když Dubček rozpustil schůzi předsednictva, jako jediný prostě odjel domů. Tam pro něj ráno přišli Šalgovičovi lidé z StB a zavřeli ho („vzali do ochrany,“ jak sami pak říkali). Za několik hodin ho však pustili - snad proto, že celý scénář, který předpokládal Indrův „revoluční tribunál“, se v tomto bodě zhroutil už dopoledne 21. srpna. Císař se pak až do

předposledního dne vysočanského provizória skrýval na chatě svého známého, děkana právnické fakulty O. Průši, v Kersku u Poděbrad. Poslal odtud dopis, rozhlasem a tiskem zveřejněný 24. srpna, kde líčil, jak byl zadržen, „ale podařilo se mu uniknout“, že nyní je „u dobrých českých komunistů, českých vlastenců“ a odtud všem posílá „bojový pozdrav“.

Za rozhodující faktor, který umožnil politický úspěch XIV. sjezdu KSČ, úspěch pozice Národního shromáždění i vlády a zmařil naděje na kolaborantské změny ve struktuře moci, nutno zcela jednoznačně označit odmítavý postoj celého národa k sovětské vojenské intervenci. Projevil se tu důsledek toho, že pražské jaro z pokusu o institucionální politickou reformu přerostlo v celonárodní, demokratické, humanistické hnutí, že se pro národ stalo záležitostí nadpolitickou, věcí mravní a lidskou. Vedle úvah, jež jsem už uvedl v souvislosti s mezinárodními vztahy, je právě tato okolnost zdrojem mých pochybností o tom, zda jsem měl skutečně pravdu ve svých postojích v roce 1968, ve svém tehdejší „centrismu“. Kdyby se totiž reformní pokus byl omezil na kroky související s institucionální reformou shora, přičemž by asi stejně bylo došlo k vojenské intervenci, nebyl by se asi pozdvihl tak obrovský a intenzivní, jednotný, celonárodní odpor, spojený zároveň s mimořádnou

disciplínou a politickou důvěrou k Dubčekovu vedení, jaký se projevil v srpnových dnech. Zpětně viděno, je to tedy nejspíše asi tak, že politický vývoj reformy, jaký jsem si já přál, by byl optimální jenom v případě, že by při něm nedošlo k vojenskému zásahu SSSR'.

Z celonárodního odporu proti intervenci denně vznikalo tisíce konkrétních nápadů, jimiž se každodenní život měnil v soustavu velmi účinných projevů pasivní rezistence, před níž násilnická mašinérie agresorů stála bezmocně a bezradně. A tak brzy stálo moskevské politbyro před otázkou, která se stala jeho základním problémem: co dál? Mělo celou zem pod vojenskou kontrolou, ale tato kontrola byla bezmocná proti tomu, co se dalo. Nikdo nedělal z donucení nic než to, k čemu lze člověka opravdu násilím donutit. A pokud vojenská moc nemá sáhnout k brutálním masovým akcím, k vyvraždění celých skupin obyvatelstva, k násilnému nastolení vlastní správy nad celým životem země, je vlastně toho, k čemu může lidi donutit, žalostně málo. Dál vysílal rozhlas, vycházely noviny a letáky - a vše bylo zaměřeno proti záměrům okupantů. Dál existovaly vlastní orgány správy - od národních výborů po vládu - a ty se nejen nepodřizovaly okupační moci, ale vůbec s ní nepřišly do styku a nejednaly. Lidé si nejen mysleli své, ale v každodenním životě dál

jednali tak, jako by vláda nebyla svržena, jako by šlo jen o dočasnou epizodu, která skončí, a vše se zase vrátí do stejných kolejí jako před intervencí.

Pravda, to všechno je svým způsobem nevýznamné proti faktu, že zem byla obsazena cizím vojskem. A je také jasné, že to všechno nemůže vydržet věčně, že i tady jde o provizorium. Ale na jak dlouho? Do té doby, než takový stav skončí, je okupující vojsko samo bezmocné, nemá-li opravdu brutálně použít násilí proti civilnímu obyvatelstvu. A to si zase Moskva vzhledem ke svým celkovým mezinárodním zájmům nemohla dovolit.

A tak malý národ, přepadený obrovskou přesilou, ve skutečnosti na krátký čas politicky zvítězil. Byl si toho vědom a to ho posilovalo v odporu. Podobenství, které se tehdy objevilo kdesi v tisku, podle něhož slon nemůže rozšlápnout jehlu, vystihovalo situaci dost přesně. Jak z té stránky, která byla pro národ příznivá a pro okupanty neřešitelná, tak i z druhé stránky: slon byl veliký a byl tady - a nějaké řešení se nakonec muselo najít. Jistě si všichni tehdy uvědomovali, že pasivní rezistence je sice mimořádně účinnou zbraní, ale není a nemůže to být definitivní řešení, jen provizorium na krátkou dobu, než se najde řešení. A mandát pro řešení dal tehdy národ, podobně jako mimořádný sjezd komunistů ve Vysočanech, do rukou několika lidí

- Dubčeka, Svobody, Černíka a Smrkovského, kteří byli v Moskvě.

Pocit provizornosti situace patřil zcela neodlučně k heroické atmosféře oněch dnů od 21. do 26. srpna 1968, jak ve vědomí lidu, tak ve vědomí provizorně vládnoucích reformních komunistů. Pronikal samozřejmě i do vědomí okupantů a jejich velení v Moskvě. S pocitem, že v závěrečné fázi tohoto provizória mi bylo prisouzeno hrát důležitou roli, jsem se také od večera 24. srpna chystal na cestu do Moskvy.

* * *

Má cesta do Moskvy byla výsledkem iniciativy Alexandra Dubčeka, který žádal, abych byl přítomen na jednáních v Kremlu. Pro ně jsem měl navíc pověření předsednictva ÚV KSČ zvoleného ve Vysočanech. Letěl jsem tam však se zbytkem starého stranického vedení - se Švestkou, Lenártem, Jakešem, Barbírkem a Rigem. Kolder zůstal v Praze, v obsazené budově ÚV KSČ. Antonín Kapek se snad schovával někde mimo Prahu. Členové sekretariátu Císař, Sádovský, Slavík, Erban a Voleník do Moskvy nebyli pozváni a ostatní členové dubčekovského vedení KSČ už byli v Kremlu. Dostali se tam zčásti v doprovodu Ludvíka Svobody, zčásti se ve stranickou delegaci změnili ze zajatců, které násilím odvezla sovětská vojenská letadla a které potom pod dozorem KGB drželi v jakýchsi

policejních objektech v Karpatech.

Z Prahy jsme letěli vojenským letadlem, v němž kromě nás cestovalo jen pár důstojníků a několik beden filmového materiálu, natočeného sovětskými kameramany v prvních okupačních dnech v Praze. Seděli jsme mlčky, nebylo také o čem mluvit po všem, co jsme navzájem věděli o svém chování v posledních dnech. Kolem deváté hodiny ráno moskevského času v neděli 25. srpna 1968 letadlo přistálo na letišti Vnukovo u Moskvy. Pompézní vládní limuzíny značky Čajka nás odvezly k vládním vilám na Leninských horách, jen několik set metrů od budovy moskevské univerzity.

A tak jsem se po třinácti letech díval na totéž panoráma Moskvy, které jsem denně vídal, když jsem tu bydlel jako student. Důvěrně známý pohled, ve vzpomínkách spojený spíše jen s příjemnými asociacemi ze studentských let, se najednou zase stal skutečností. A zároveň jen několik hodin mě dělilo od skutečnosti okupované Prahy. V ranním slunci tu ležela Moskva, stejná jako před lety, ale pohled na ni překrývaly scenérie pražských ulic, v nichž za svítání zlověstně čněly hlavně tanků a bloudily siluety vojáků se samopaly. Nebyl jsem už v Moskvě svého mládí, byl jsem v hlavním městě okupační moci. Místo kamarádů ze studií se kolem mne sice uctivě, ale přece jen ve služebním

stře hu rojili civilní i uniformovaní strážci z KGB. Absurdita této chvíle ztělesňovala absurditu mého dosavadního života a mě ovládla naléhavá touha vůbec nebýt. Avšak nejenom že jsem byl, ale měl jsem za chvíli s jasnou hlavou jednat o tom, co dál, jakou novou absurditu navršit na všechny předcházející.

Kremlu nás odvedli do síně, kde už byli ti, kdo tvořili Svobodův doprovod, ale stál tam také Černík, už zase jako předseda vlády, a byli tu i Smrkovský, Špaček a Šimon. Chyběl však Dubček, Kriegel a také Indra. Přivezl jsem si velkou aktovku, nabitou různými materiály z Prahy, novinami, letáky, zprávami ze stranického vedení ve Vysočanech, a pro všechny původně zatčené jsem měl i osobní dopisy od jejich spolupracovníků a pro některé i od jejich rodin. Mezi tím vším byly také dopisy vysočanského předsednictva pro Dubčeka a pro Svobodu. Chtěl jsem tedy nejdříve jednat s Dubčekem. Ludvík Svoboda mi řekl, že Dubček leží a nemůže se účastnit jednání, že mě však k němu zavede. Ležel v jedné z místností, které Svobodovi a jeho doprovodu byly přiděleny přímo v Kremlu. Vedl mě asi přes dvě sousední místnosti a pak otevřel dveře a já jsem uviděl Dubčeka.

Ležel v posteli pod příkrývkou, bylo však horko, a proto si příkrývku shrnul.- Byl do půl těla nahý a ležel bezvládně, zřejmě pod vlivem

nějakých uklidňujících léků. Na čele měl menší, leukoplastem zalepenou ranku, v obličejí nepřítomný výraz člověka omámeného drogami. Když jsem vešel, přece se však probral, otevřel oči a usmál se. V tu chvíli se mi v mysli vybavily obrázky svatého Šebestiána, který se usmívá při mučení: Dubček měl stejný trpitelský výraz a linie, které se paprskovitě rozbíhaly po velikém bílém polštáři, do něhož byla vtisknuta jeho hlava, nahrazovaly chybějící svatozář. Šel jsem k němu a pohládl ho po tváři. Mluvil přerývaně a nesouvisle. Řekl také, že teď není s to číst žádné dopisy, a požádal mě, abych je vsunul pod polštář, na němž ležel. Udělal jsem to a snažil jsem se pak ještě mu něco ústně vyložit. Jeho stav však nedovoloval žádný věcný rozhovor. Zůstal jsem u něj chvíli sedět na posteli a pak jsem se s ním rozloučil.

Dubček byl tehdy ve stavu úplného nervového zhroucení. Zranění na čele utrpěl nárazem o umyvadlo, když upadl v koupelně. Ošetřoval ho prezidentův osobní lékař. Odpoledne se jeho stav zlepšil a mluvil s ním tehdy myslím Černík a také Smrkovský. Já jsem s ním znovu mluvil až příští den, těsně předtím, než jsme všichni nastoupili k oficiální části jednání, kdy už měl být podepsán proslulý „moskevský protokol“. Při přípravách textu tohoto protokolu se Dubček žádných našich

kolektivních jednání a debat nezúčastnil.

Těchto jednání se neúčastnil ani František Kriegel, který v Kremlu vůbec nebyl přítomen. Jak se ukázalo následujícího dne, sovětské vedení usilovalo o to, aby Kriegel nebyl k jednáním připuštěn, a nakonec i o to, aby se vůbec vrátil do Prahy. Ale o tom ještě bude řeč.

Také Alois Indra chyběl při tehdejších jednáních. Byl rovněž nemocen a ležel někde mimo Kreml, snad v nemocnici. Tehdy se říkalo, že byl postižen Ménièrovou chorobou: bylo by to onemocnění pro tehdejší situaci velmi případné, neboť spočívá mimo jiné ve ztrátě smyslu pro rovnováhu. Indra měl tehdy nezávisle na svém onemocnění všechny důvody být v nejistotě a opravdu nevěděl, zda je nahoře, nebo dole. Nesporné jenom bylo, že s „revoluční dělnicko-rolnickou vládou“ je konec.

Rovněž dva členové vlády, ministři Džúr a Kučera, se neúčastnili jednání o textu moskevského protokolu. Tato jednání vedlo předsednictvo strany a z ostatních do něho zasahovali jen Ludvík Svoboda a Gustáv Husák. Jak uvidíme, lze však vůbec těžko hovořit o jednání, a to ze dvou důvodů: ze sovětské strany nikdy, až do podpisu protokolu večer 26. srpna, s námi nejednal jako partner žádný orgán, nýbrž jen různí jednotlivci, kteří předkládali ultimativní návrhy. Ani z československé strany, kromě

schůzky v noci 25. srpna, nelze mluvit o nějakém kolektivním stanovisku. Na sovětské straně byly důvody pro tento postup jasné. Jejím záměrem nebylo jednat, ale dosáhnout schválení nadiktovaných podmínek kapitulace.

Koneckonců už zkušenost z Čierné nad Tisou dokazovala, že ani několikadenní jednání by nevedla ke splnění sovětských záměrů. I na československé straně byla situace jasná: vedení strany se rozdělilo na ty, kdo chtěli vytvořit „revoluční dělnicko-rolnickou vládu“, a na ty, koho tato vláda měla postavit před soud. Bylo předem jisté, že skupina, která se k tomu hodlala propůjčit, se tím spíše propůjčí k souhlasu s čímkoli, co moskevské politbyro navrhne do závěrečného protokolu. Zájem na jednání měla tedy jen zbývající skupina dubčekovského vedení: Černík, Smrkovský, Špaček, Šimon a já - a také ovšem Svoboda a Husák, kteří tehdy nepatřili jednoznačně k žádné z těchto skupin.

Když jsem 25. srpna dopoledne přišel do Kremlu, leccos už ovšem bylo dojednáno v předchozích dvou dnech. O tom, jak tato jednání probíhala před mým příchodem, kdo se jich účastnil a jaké zaujímal stanovisko, nejsem podrobněji informován. Pokud tedy mluvím o jednáních, mám na mysli jejich průběh ve dnech 25. až 26. srpna. Do mého příchodu už byly vyřešeny tři důležité otázky. První z nich byla

vyřešena ve prospěch Dubčekovy skupiny: padla alternativa jakékoli jiné vedoucí garnitury, než bylo vedení strany i státu před 20. srpnem 1968, tj. sovětská strana se v tomto důležitém bodu smířila s porážkou. Avšak druhé dvě již rozhodnuté otázky byly vyřešeny ve prospěch Moskvy: jednání XIV. sjezdu strany ve Vysočanech se uznalo za neplatné a českoslovenští představitelé souhlasili, aby Rada bezpečnosti OSN stáhla z pořadu jednání situaci v Československu. Myslím, že i Smrkovský, Špaček a Šimon přišli až potom, co se rozhodlo o těchto otázkách.

Jejich projednávání se zúčastnil Ludvík Svoboda se svým doprovodem a také Dubček s Černíkem.

Když jsem se z pokoje, kde ležel Dubček, vrátil k ostatním, informoval jsem všechny přítomné o situaci v Československu, přesněji řečeno, o svých názorech na situaci. Velmi stručně řečeno, bylo mé stanovisko asi toto: okupační moc je v důsledku celonárodního pasivního odporu v krizi a nemá prostředky, jimiž by účinně mohla zvládnout situaci, nechce-li přejít k válečným akcím proti civilnímu obyvatelstvu. Vysočanský sjezd zajistil autoritu KSČ mezi obyvatelstvem, parlament i vláda uznávají tento sjezd a zaujímají pevný postoj proti okupaci. To všechno vcelku stabilizuje

strukturu moci, kterou se okupantům nepodařilo rozrušit. Situace je však provizóriem, které může být nebezpečné: stačilo by několik jednoduchých provokací, a může dojít ke konfliktům, okupační moc ztratí nervy a celá situace se oběma stranám vymkne z rukou. Všeobecně se řešení očekává odtud, z jednání v Kremlu. Dubček, Svoboda, Černík a Smrkovský mají obrovskou autoritu, a pokud budou stát jednotně za řešením, k němuž se v Moskvě podaří dospět, přijme je i velká většina lidí doma. Součástí kompromisu, k němuž se tady dojde, musí však být záruka, že cizí vojska odejdou z Československa, pokud možno s určením termínu, a dále záruka, že politická linie bude pokračovat v duchu Akčního programu KSČ. Podrobněji jsem pak vyložil významnou roli rozhlasu a tisku a podmínky, v jakých pracují. Rozdal jsem přítomným plnou aktovku novin a letáků, které situaci názorně dokumentovaly.

Podle mnoha konkrétních dotazů vznikla také diskuse o různých aspektech situace. Z nově příchozích, pokud se pamatuji, mluvili hlavně Švestka a Lenárt. Nezdůrazňovali natolik sílu celonárodního odporu, ale naopak všemožně upozorňovali na nebezpečí, jež hrozí z dalšího odkladu řešení. Mluvili o nutnosti spolupráce mezi našimi státními orgány a okupační mocí v praktických otázkách, které by jinak mohly vést k

nežádoucím konfliktům s obyvatelstvem atd. Vcelku však ani oni nenavrhovali jiné politické řešení, neměli námitek proti tomu, že odchod cizích vojsk a potvrzení linie Akčního programu KSČ jsou nezbytnou podmínkou jakéhokoli jednání v Moskvě. O nějaké nezbytné „bratrské pomoci proti kontrarevoluci“ a o tom, že sama politika akčního programu je „pravicově oportunistická“, nepadlo tehdy ještě ani slovo.

V osobním rozhovoru jsem pak stručně informoval Černíka, Smrkovského, Špačka a Šimona ještě o tom, jak se na sovětském velvyslanectví Biřak, Indra, Jakeš a další pokoušeli sestavit vládu a jak to skončilo. Oni mně zase stručně vylíčili, jak strávili čas od chvíle, kdy jsme se 21. srpna naposledy viděli v Dubčekově pracovně. Vzájemně jsme se také dohodli o jednotném postupu nás pěti při nadcházejících jednáních v Moskvě - a samozřejmě o jednotě s Dubčkem, jakmile ten zase bude schopen účastnit se jednání.

Potom mi Černík řekl, že musíme vypracovat náš návrh pro závěrečné zasedání a co nejdříve ho předložit sovětskému politbyru. Měl už vlastní koncept, který jsme ještě prodiskutovali s ostatními, a pak jsme s Bohumilem Šimonem začali zpracovávat definitivní text. Odpoledne jsem v kremelské písárně text tohoto návrhu diktoval ruský písařce.

Co do obsahu byl návrh vlastně pozměněnou variantou stanoviska, které v červenci předsednictvo ÚV KSČ zaujalo k varšavskému dopisu pěti budoucích interventů. Ovšem některé argumenty a také celkový tón textu jsme přizpůsobili nové situaci: sice byly zdůrazněny negativní rysy, zejména jsme uznali, že silný politický tlak se vymykal záměrům i kontrole politického vedení, nadále však jsme odmítali charakterizovat situaci jako „kontrarevoluční“ a za hlavní jsme považovali pozitivní socialistický a demokratický proud v celonárodním hnutí. Připouštěli jsme, že situace v Československu zavdávala důvody ke znepokojení v pěti sousedních zemích a že vedení KSČ podcenilo tuto skutečnost. Samu intervenci jsme však hodnotili jako krok, který situaci nemůže řešit, je v podstatě tragickým omylem, a proto je především nutné odvolat z Československa vojska pěti států. Na takové základně bude pak třeba, stručně řečeno, přizpůsobit další reformní vývoj v Československu společným zájmům všech socialistických států. V tomto smyslu se závěry z Bratislavy uváděly jako možné východisko. Pokud se jedná o vnitřní politiku, vyzdvihoval se *Akční program KSČ* i pro budoucnost jako základní dokument určující její linii. Text tohoto návrhu odevzdal sovětskému politbyru, pokud se nemýlím, Oldřich Černík.

Návrh sovětské politbyro popudil. Vrátilo ho s tím, že je to ultimátum a naše delegace si má uvědomit, že není v postavení, kdy může předkládat ultimáta. A snad abychom to názorně pochopili, sovětská strana předložila svůj návrh, který opravdu měl podobu ultimáta a z něhož nakonec vznikl podepsaný „moskevský protokol“. Zprvu toto sovětské ultimátum vlastně všichni odmítli. Za ně se nepostavili ani členové promoskevské skupiny. Zamítavé stanovisko oznámil sovětskému politbyru Smrkovský.

Nepamatuji se už přesně, kvůli čemu a kolikrát byly různé verze návrhů vráceny a znovu upravovány. Papíry s různými návrhy textů a s připomínkami k nim odevzdávali vždy dva nebo tři členové naší delegace jednomu nebo dvěma zástupcům sovětské strany. Ti buď byli, nebo nebyli zplnomocněni zaujmout k věci stanovisko a podle toho buď hned, nebo až za nějaký čas zase vraceli papíry, většinou se zamítnutím našich návrhů a připomínek. Z naší strany při takových příležitostech jednali Černík, Smrkovský, Švestka, Lenárt, Šimon a já. Partnery ze sovětské strany byli Kosygin, Suslov, Ponomarjov. Já jsem jednal spolu se Šimonem s Ponomarjovem.

Zatímco se vedla tato papírová vojna, ostatní se zaměstnávali, čím kdo chtěl. Během dne jednal také Brežněv a Kosygin separátně s některými členy naší delegace. O tom, co dělali členové

promoskevske skupiny našeho vedení - Biľak, Jakeš a další - jsem neměl přehled a také mě to už nyní nezajímalo. Protože jsem formuloval různé návrhy a připomínky, nebyl jsem také většinou přítomen v místnosti, kde se jakoby kolektivně zasedalo. Většinou tam však byla jen malá část delegace a přítomní debatovali v malých skupinách o nejrůznějších věcech.

Pozdě odpoledne, když sovětské politbyro jednoznačně zamítlo náš návrh jako nepřijatelné „ultimátum“, jednalo se už jen o návrhu sovětském. Jeho původní verze se od konečné, později podepsané, lišila hlavně ve třech bodech: obsahovala tezi uznávající vojenskou intervenci za oprávněnou. Zato neobsahovala žádnou formulaci o odchodu sovětských vojsk z Československa. A konečně neobsahovala ani uznání správnosti linie politiky KSČ, naopak, z formulací zavazujících neuznat XIV. sjezd KSČ a vyměnit některé funkcionáře (konkrétně Kriegla, Císaře, Šika, ministra vnitra Pavla a ministra zahraničí Hájka) bylo možné vyvodit politická obvinění proti reformní politice KSČ vůbec. Na změnu textu v těchto třech konkrétních bodech se proto soustředilo zdoluhavé jednání.

Promoskevska skupina dubčekovského vedení KSČ se chovala vcelku pasivně. Bylo to z jejího hlediska i rozumné: věděla, že na slovech tolik nezáleží. Proto nikdo z jejích členů výslovně

nepodporoval původní znění sovětského návrhu a nestavěl se ani proti tomu, aby naše delegace usilovala o změny. Sami však žádné změny nenavrhovali a jenom čekali, jak slovní souboj nakonec dopadne. Prosadit sovětské záměry uvnitř naší delegace zato aktivně pomáhali dva lidé, kteří tehdy ke stranickému vedení nepatřili: Ludvík Svoboda a Gustáv Husák. Svoboda při tom, byť i jednostranně, vycházel aspoň z faktu, že každá hodina odkladu řešení zvyšuje v Československu nebezpečí konfliktu vojska s civilním obyvatelstvem. Naproti tomu Husák prostě přisluhoval sovětským návrhům, když jakoukoli debatu o XIV. sjezdu KSČ ve Vysočanech redukoval na argument: sjezd se musí vyhlásit za neplatný, protože se konal bez účasti delegátů ze Slovenska.

Ludvík Svoboda si podle všeho udělal o situaci svou představu v noci na 21. srpen a té se už držel. Vlastně nejenom nebyl reformním politikem, ale vůbec nebyl politikem. Byl to voják, důstojník předválečné armády první Československé republiky, který se shodou okolností stal velitelem československé jednotky bojující ve válce v SSSR, na straně sovětské armády. Už tehdy, ve válce, si zřejmě osvojil koncepci připoutání Československa k Sovětskému svazu se všemi důsledky. Jako ministr obrany ve vládě před únorem 1948 byl

sice formálně nestraníkem, fakticky však nejenom zástupcem KSČ, ale i vyhraněné prosovětské orientace, která nedovolovala dělat si velké starosti se suverenitou státu ve vztahu k SSSR. Měl dvojrozměrné myšlení, hodnotící vše podle strohého vojenského hlediska: buď se Sovětskou armádou, nebo proti ní. Snad byl vůbec více prosovětským vojákem než komunistou. Asi mu byla dost cizí dogmata komunistické ideologie i jejich totalitní praxe, ale byl přesvědčen o nutnosti jednoznačné prosovětské orientace Československa.

V těchto kategoriích zřejmě posuzoval situaci i v srpnu 1968. To ho nutně sblížovalo s uvažováním sovětských maršálů, pro něž problémy demokracie existovaly, jenom pokud se týkaly úvah o vojenském ovládnutí zeměpisného prostoru, ve kterém leží Československo. Ludvík Svoboda neměl námitky proti tomu, aby tento prostor ovládli - v tom je klíč k pochopení jeho politických postojů. Po své volbě v březnu 1968 položil věnec na Masarykův hrob v Lánech a snad ho položil s určitým vnitřním vztahem k tomuto zakladateli státu. Když se stal prezidentem, chtěl se asi podobat spíše svým předválečným předchůdcům v úřadě než Novotnému. Kdyby věci nedospěly k vojenské intervenci, i Svoboda by byl nadále pro to, aby se v Československu rozvíjela demokracie. Ale jakmile se musel

rozhodnout, zda se podřídí orientaci na Sovětský svaz, nebo ne - jeho volba byla vojensky jednoznačně promoskevská.

Když mi v noci 22. srpna řekl, že pojede do Moskvy, aby dosáhl Dubčekova návratu, a hned nato dodal, že Dubček potom podá demisi a všechno bude v pořádku, viděl jsem v tom ještě nevysvětlitelný rozpor. Když jsem však nyní pozoroval Svobodu v Kremlu, už mi nebyl tento rozpor nevysvětlitelný. Z hlediska Svobodových názorů to možná vůbec ani žádný rozpor nebyl. Rozpor to byl pro toho, kdo zájmy politické demokratické reformy v Československu nadřazoval úvahám sovětských maršálů. A jestliže Svoboda naopak demokratickou reformu podmiňoval její slučitelností s vojenskými koncepcemi sovětských maršálů, rozpor se vytratil. Byl proti tomu, aby se věci řešily jako u Tatarů: únosem a vraždami ústavních činitelů. Ale nebyl proti tomu, aby se Moskvě nepříjemní politici odstranili od moci kulturnější formou - třeba demisí. Nebyl stoupencem intervence se všemi důsledky, chtěl jen zabránit, aby forma a způsob převratu nebyly barbarské a nevedly ke krveprolití.

Při jednáních v Kremlu se Svoboda jednou rozkřičel na celé dubčekovské vedení: „Zase jen žvaníte a žvaníte. Už jste se dožvanili až k tomu, že máte obsazenou zem! Tak už se chovejte podle

toho a jedněte. Já jsem v životě už viděl hory mrtvých a nedopustím, aby kvůli vašim řečem zahynuly tisíce lidí!“

Svoboda si nebezpečí krveprolití nevymýšlel. Vždyť i v dopise, který mu do Moskvy poslalo vysočanské předsednictvo strany, předsednictvo Národního shromáždění a vláda (sám jsem mu ho tam přivezl), se psalo: „Nebezpečným faktorem je stupňující se únava a nervové vypětí okupačních vojsk a našeho obyvatelstva.“ Odesílatelé tohoto dopisu však nadevše stavěli zájmy demokratického vývoje v Československu, a proto zároveň Svobodu nabádali, aby přerušil moskevská jednání a spolu s Dubčekem a Černíkem se vrátil do Prahy, pomohl uklidnit situaci, konzultoval se doma a pak zase v jednáních pokračoval.

Ludvík Svoboda sám se na věci díval jinak: také se chtěl co nejrychleji vrátit, ale s dohodou v kapse a tím ukončit provizorium. V Moskvě mluvil nejenom s Brežněvem, ale i s maršály. Asi o svém postavení neměl tolik iluzí jako ti, co mu z Prahy psali dopisy. Věděl, že i kdyby chtěl, do Prahy se dostane, až když podepíše dohodu, respektive diktát Kremlu. Vnitřně se tomu nebránil, odjel už s vědomím, že to udělá. Z jeho hlediska odpor neměl smysl, bylo to jen žvanění politiků.

Pokud jde o Svobodovo přesvědčení, že oběti

na životech jsou v dané situaci oběťmi předem zbytečnými, řekl jsem už na začátku této kapitoly, že i já jsem je sdílel. Těmito oběťmi a tisíci mrtvých Svoboda při jednání v Kremlu stále hrozil naší delegaci, nutil ji dospět rychle k závěru jednání a bylo mu celkem lhostejné, jaký prostor pro další politiku KSČ bude v protokolu slovně vymezen. Nepochybně tím sloužil sovětským záměrům. Přesto však odmítám ztotožňovat Ludvíka Svobodu s lidmi typu Biřáka, Indry, Jakeše a dalšími, kteří jako stoupcí totalitní diktatury vojenskou intervencí už tajně připravovali, a také s lidmi typu Husáka, kteří se k interventům okamžitě přidali v zájmu svých mocenských ambicí. Svobodovy motivy byly jiné. Osobně nesouhlasím ani s těmito jinými motivy, nesdílel jsem je tehdy a nesdílím je ani dnes - snažím se je jenom pochopit, nikoli ospravedlnit.

Problém Ludvíka Svobody podle mého názoru není v tom, že v rozhodující chvíli zradil demokratickou reformu pražského jara. Ve skutečnosti došlo k tomu, že pražské jaro dosadilo jako hlavu státu člověka, který nikdy nebyl demokratickým politikem. Dosadilo vlastně našeho starého československého maršála, který v něčem uvažoval podobně jako staří maršálové v Moskvě. Československo není velmoc, a tak ani náš maršál neměl velmocenské agresivní choutky: jako malý maršál se naopak povojensku

podřizoval maršálům velkým, s nimiž už kdysi dávno a natrvalo spojil svůj osud.

V srpnu 1968 Moskva využila Ludvíka Svobodu. V dalších letech ho pak už - spolu s Husákovým vedením KSČ - zneužila. Svoboda úplně zabředl do protireformní „normalizační“ politiky a dělal jí trapnou štafáž. To vše umožnilo jeho primitivní prosovětské myšlení, jeho pokračující senilita a zřejmě i rysy osobní ješitnosti, jichž je ušetřeno jen málo vojáků nejenom povoláním, ale i povahou. Nakonec se stal osobností pro národ trapnou a pro skutečné vládce neúnosnou, a proto ho roku 1975 odstranili ze scény.

Gustáv Husák tehdy v Kremlu začal zcela nesporně svou velikou hru o nejvyšší mocenské postavení v KSČ. Je pravda, že tehdy podporoval oba základní požadavky reformního křídla stranického vedení: aby v závěrečném protokolu byly dány garance odchodu cizích vojsk z území republiky a aby byla potvrzena správnost linie Akčního programu KSČ. Zároveň však důsledně a neústupně hájil sovětský požadavek neplatnosti XIV. sjezdu KSČ ve Vysočanech. Tato otázka, jak už jsem řekl, byla vlastně předběžně rozhodnuta ještě před mým příjezdem. Přesto však se znovu stala předmětem debaty a hledaly se možnosti, jak najít politicky schůdnější, kompromisní východisko.

Já sám jsem byl přímo zainteresován na tom, aby se takové východisko našlo. Považoval jsem za absurdní, aby XIV. sjezd KSČ, který vnitropoliticky sehrál tak důležitou roli jak pro záchranu pozice KSČ mezi obyvatelstvem, tak i pro záchranu životů a funkcí zatčených členů dubčekovského vedení, se nějakou dohodou s moskevským politbyrem prostě zrušil. Přijel jsem do Moskvy také jménem stranického vedení, které zvolil tento sjezd, a tím jsem koneckonců byl osobně vázán. Pravda, sám jsem nebyl členem předsednictva, jež si zvolil nový ÚV KSČ ve Vysočanech: jeho členy byli naopak Dubček, Černík, Smrkovský, Špaček, Šimon a Husák. Formálně vzato, byli oni tedy spíše kompetentní hájit (nebo naopak odsoudit) pozice vysočanského sjezdu. Oni však neseseděli ve Vysočanech, neměli představu, jaká tam byla atmosféra a jaké jsou i nyní naděje těch, kdo tam KSČ zastupují. Já jsem naopak měl stále před očima konkrétní osoby tam, v závodech ČKD, a nemohl jsem se ubránit představě, co by řekli návrhu, podle něhož celé jejich úsilí ve dnech okupace je prostě „neplatné“.

Také Smrkovský, Špaček a Šimon, kteří do Kremľu přišli po předběžném souhlasu naší delegace s návrhem na neplatnost sjezdu, se snažili, aby se tato otázka znovu stala předmětem debaty. Ani oni nepovažovali za myslitelné zříci

se jednoduše výsledků XIV. sjezdu, který zachránil i je osobně. Proto se tedy o tomto problému stále znovu debatovalo a hledalo se nové, kompromisní řešení. Možný kompromis jsme nakonec spatřovali v následujícím postupu: neuzná se za platnou volba nového ÚV KSČ, o což především šlo moskevskému politbyru. Přitom se vyjde z toho, co sám XIV. sjezd konstatoval: že tato volba není definitivní, že jednání sjezdu nebylo uzavřeno. V nejbližší době – tehdy jsme počítali tak do dvou měsíců - po stažení většiny sovětských vojsk z území ČSSR, se sjezd sejde znovu, provede korektury svých usnesení a zvolí nový ÚV KSČ. Do té doby budou do starého ÚV KSČ i jeho předsednictva kooptováni takoví členové vysočanského ÚV KSČ, kteří zajistí převahu reformních komunistů v těchto orgánech. Proto se v závěrečném protokolu otázka neplatnosti sjezdového jednání ve Vysočanech měla formulovat tak, aby se umožnilo toto řešení. To se nakonec podařilo a kompromisní řešení se realizovalo na schůzi pléna ÚV KSČ dne 31. srpna 1968, po návratu dubčekovského vedení z Moskvy do Prahy.

Husák zřejmě v zákulisních jednáních se členy sovětského politbyra slíbil, že prosadí v delegaci KSČ jejich požadavek neplatnosti XIV. sjezdu, a to také udělal. Ztěžoval tím i možný kompromis. Nakonec však i on s kompromisním

řešením souhlasil, neboť pro to měl vážný osobní motiv: zatím nebyl ani členem ÚV KSČ - a vysočanský sjezd ho zvolil už i do předsednictva strany. Kompromis mu tedy zaručoval kooptaci do tohoto orgánu. Původně Husák z hlediska své osobní kariéry spoléhal i na další variantu: počítal s tím, že na Slovensku, na sjezdu KSS, bude zvolen do funkce prvního tajemníka slovenské strany, a tím bude nezávislý na vysočanském sjezdu. Telefonoval proto z Moskvy do Bratislavy a žádal odklad slovenského sjezdu - který byl svolán na 26. srpen - až po návratu delegace z Moskvy. Jeho lidé mu to slíbili, a když jsem přijel do Moskvy, Husák žil v přesvědčení, že slovenský sjezd v Bratislavě se nekoná. Sdílel jsem mu, že se mýlí, že vím bezpečně, že sjezd v Bratislavě zítra začne, že schválí jednání vysočanského sjezdu a bude na něm přítomna delegace z Vysočan. Řekl jsem mu i její složení, o němž se rozhodlo, než jsem z Vysočan odjel. Husák mě vyslechl, se sebejistým a přezíravým úsměvem se na mne podíval jako na blbečka, který neví, jak se dělá politika, a sebevědomě to všechno prohlásil za nesmysl: sjezd v Bratislavě nebude, on to prostě ví a na něm to přece záleží.

K večeru Husák už asi zjistil, že sjezd v Bratislavě druhý den opravdu bude. A věděl tedy také, že se bude konat bez jeho přítomnosti. To podlomilo jeho sebejistotu a byl ochotnější hledat

ve věci vysočanského sjezdu KSČ kompromis, který by dovolil kooptaci některých tam zvolených osob do nejvyšších stranických funkcí: neboť i pro něho to nakonec mohla být nouzová cesta k moci. Husákovi se však podařilo uskutečnit i svůj původní záměr: sjezd KSS začal sice 26. srpna, ale už 27. srpna se na něj dostavil Husák. Prosadil tam neplatnost vysočanského sjezdu, splnil tím své moskevské závazky a zároveň zvolením za prvního tajemníka strany na Slovensku měl automaticky otevřenou cestu do politbyra v Praze, nezávisle na vysočanském sjezdu. První večer jednání, bez Husákovy přítomnosti, však slovenský sjezd přece jen schválil usnesení proti intervenci, ve stejném duchu jako sjezd vysočanský.

Při jednáních v Kremlu Husák vystupoval vždy tak, aby působil jako přítel a spojenec Dubčeka, Svobody a Černíka. Zejména Svobodu vždy nějak přímo nebo nepřímo podporoval. V jeho chování ke Smrkovskému byla už tehdy jistá rezervovanost a zdrženlivost. Lidé jako Špaček, Šimon nebo já jsme pro něj nebyli dost významnými postavami ve struktuře moci, aby dával najevo nějaké osobní vztahy. Tehdy se však nespojoval ani s promoskevskou skupinou - se svými dnešními kumpány u moci, Biřákem, Indrou, Jakešem a dalšími. Na členy moskevského politbyra však udělal dobrý osobní

dojem. Před odletem z Moskvy mi tehdy řekl Kosygin: „A soudruh Husák je takový schopný soudruh, výborný komunista. My jsme ho osobně neznali, ale velmi dobře na nás tady zapůsobil.“

Nepatřil jsem nikdy mezi ty, kdo měli iluze o Gustávu Husákovi. Husáka jsem osobně poznal velmi pozdě, až v březnu 1968, kdy jsme ještě oba byli pracovníky akademie věd, on v Bratislavě a já v Praze. Na schůzce výzkumného týmu, který jsem vedl a který řešil problematiku vývoje politického systému v Československu, byla tehdy projednávána otázka státoprávního uspořádání národnostních vztahů mezi Čechy a Slováky. Této schůzky se účastnil také Gustáv Husák.

Věděl jsem o něm tou dobou už mnoho od různých jeho přátel i nepřátel, čekal jsem ambiciózního politika, který usiluje o návrat do světa moci, ale skutečnost zcela překonala všechna má očekávání. Husák mluvil na schůzce týmu, kde jsme všichni byli zvykli hovořit věcně, otevřeně a s tolerancí k různým názorům, jako politický předák, který udílí pokyny a blahosklonně vysvětluje lidem méněcenným správnou „linii“. Co do obsahu byl jeho projev hluboce konzervativní: reprodukoval banální fráze z Leninova Státu a revoluce, především takové, jejichž obsah byl dávno popřen vývojem Sovětského svazu i ostatních států sovětského bloku, a zcela zásadně uzavíral cestu jakýmkoli

myšlenkám usilujícím o pluralitní demokratické pojetí politického systému socialismu. V řešení národnostních vztahů žádal federalizaci státu. Vystoupení jako celek bylo apodiktické, místy arogantní a demagogické.

Při závěru diskuse jsem mu tehdy řekl, že jako táborový projev to nebylo špatné, ale myšlenka že v jeho projevu nebyla žádná. Husák jen s námahou ovládl vztek: bylo jasné, že jsem si z něj udělal nepřítele. Dojem, který na mne tehdy udělal, byl však tak jednoznačně negativní, že jsem netoužil se s ním spřátelit a bylo mi to celkem jedno.

Husák, vzděláním právník, patřil již před válkou k okruhu

('240)

komunistické inteligence na Slovensku, pracoval pak v ilegalitě a svou vrcholnou roli sehrál ve Slovenském národním povstání v srpnu 1944. Od slovenského povstání se však také datuje zvláštní, rozporuplný Husákův politický i osobní vývoj. Lze tu mluvit jistě o osobní Husákově tragédii, ale důležitější se mi zdá, že to byla nakonec tragédie pro národ, kterému Husák se sovětskou pomocí nyní již deset let vládne.

Rozpornost Husákovy osobnosti je především v tom, že na jedné straně byl politikem stalinsko-gottwaldovské garnitury v KSČ a její linii i metody prosazoval, na druhé straně však

byl vždy samorostlou osobností, převyšoval svými schopnostmi většinu tehdejších komunistických předáků, měl své vlastní názory i svá přesvědčení (zejména ve vztahu k problémům Slovenska), a dostával se proto se stalinsko-gottwaldovskou garniturou nutně do konfliktu. Tento základní rozpor se zrcadlí v celé Husákově politické činnosti.

Za války, v ilegální práci komunistů na Slovensku, vystupuje Husák na jedné straně jako nositel tehdejších oficiálních názorů Kominterny. Tak například navrhuje Gottwaldovi jako možné poválečné řešení připojit Slovensko k SSSR jako svazovou republiku a argumentuje tím, že prý je to skryté přání většiny slovenského národa. Jednostranně a paušálně označuje Čechy, kteří zůstali v době fašistického Slovenského státu na Slovensku, za skupinu kolaborující s Němci a upozorňuje také na to, že Židé tvoří v odboji nespolehlivou skupinu, a proto by měli být izolováni. Stalinské myšlení, podle něhož nějaká skupina lidí - podle příznaku třídního, národnostního nebo podle víry - tvoří podezřelý živel, který je nutné diskriminovat nebo likvidovat jako celek, je pro Husáka stejně typické jako pro ostatní stalinsko-gottwaldovskou garnituru v KSČ.

V letech po válce, v době do svého zatčení roku 1951, patří Husák mezi aktivní a schopné

uskutečňovatele stalinské politiky. Po volbách roku 1946 se stal předsedou sboru pověřenců na Slovensku. Bylo to v situaci, kdy komunisté na Slovensku prohráli volby. Metody, jimiž za této situace Husák pracuje, jsou vlastně předobrazem metod, kterých pak KSC použije v únoru 1948, aby se monopolně zmocnila vlády v celém státě bez ohledu na volební výsledky. Husák neváhá politicky rozdělovat a diskreditovat své politické protivníky - tehdejší Demokratickou stranu a katolickou církev dokonce vykonstruovanými provokacemi: jako předseda sboru pověřenců se aktivně podílel na provokacích, které

(241)

připravovala Státní bezpečnost proti nekomunistickým politikům a kněžím. Je nesporné, že někteří lidé z řad protikomunistické opozice na Slovensku byli tehdy spjati se silami poraženými ve válce, se silami fašizujícího politického katolicismu na Slovensku. Husák však pomocí policejní provokace vytváří dojem, že to platí paušálně o všech nekomunistických politických proudech, že všechno kromě komunistů představuje akutní nebezpečí pro samu existenci československého demokratického státu. Nespoléhá na získání většiny v demokratických volbách, ale usiluje o získání mocenských pozic pomocí kabinetní politiky, zahrnující i policejní provokace a

diktátorské násilí.

Stalinista Husák se však zároveň liší od jiných stalinistů v Bratislavě i v Praze. Usiluje například opravdu o to, aby slovenské národní zájmy nebyly potlačovány pražským centralismem. Není také mužem mocenských aparátů, jejichž síla je v průměrnosti a anonymitě těch, kdo drží diktátorskou moc ve svých rukou. Je mnohem spíše stoupencem inteligentní manipulace, kterou provádějí lidé mající k tomu schopnosti, kvalifikovaná vládnoucí elita. Ti, kterým Husák dopomůže k monopolní moci - ve stalinských aparátech KSČ a aparátech státní moci včetně politické policie— ho proto nikdy nepovažují za jednoho ze svého středu, ale za cizího, individualistického a ambiciózního člověka, kterého se zčásti sami bojí. V mocenských aparátech je označován za „panského komunistu“ - a právě tento cejch pak v různých obměnách šíří oficiální stranická propaganda v době Husákova věznění a Novotného propaganda dlouho po jeho propuštění z kriminálu. Husák, který sám vydatně přispěl k vítězství stalinismu v Československu, se stává jeho obětí, protože se jiným stalinistům jeví nebezpečně schopnou osobností a obhájcem pražského centralismu nebezpečným představitelem slovenských národních zájmů.

Husák je tedy ve skutečnosti mimořádně neúspěšným člověkem. Ve Slovenském národním povstání pomohl vrátit Slovensko do jednotného československého státu (zapomínaje na předchozí návrhy o připojení k SSSR) v naději, že Slovensko - a tím i on jako slovenský politik - bude mít opravdu prostor pro své národní zájmy. Ve skutečnosti se však potom zrodil diktátorský režim, který byl centralistický, a už tím potlačoval řadu společenských zájmů, mezi nimi znovu i zájmy Slovenska. V letech 1945 až 1951 dělá Husák všechno pro to, aby se upevnila monopolní moc KSČ, a tím i jeho moc jako komunistického politika. Ve skutečnosti je však nakonec zatčen a odsouzen na doživotí, neboť

(242)

diktatura, kterou spolubudoval, ho nepřijala mezi své nejvyšší a nedotknutelné oblíbence, báli se ho jako nebezpečného konkurenta.

Husákovo uvěznění bylo značnou měrou plodem osobních konfliktů mezi ním a V. Širokým, který v Gottwaldově a později v Novotného politbyru zastupoval onen směr mezi slovenskými stalinisty, který byl ochoten diktátorskému centralismu podřizovat beze zbytku i slovenské národní zájmy. Husák a Široký byli konkurenty ve sféře moci v padesátých letech. Myslím si, že kdyby tehdy byl zvítězil Husák, dal by zavřít Širokého a považoval by to

za správné. Tím však nelze oddiskutovat fakt, že zavřen byl Husák, že byl odsouzen za „zločiny“, kterých se nikdy nedopustil, a že přes deset let trpěl hrůzami stalinských a později novotnovských věznic.

Když byl Husák konečně roku 1963 rehabilitován, nabízel mu Novotný - podobně jako například Smrkovskému - návrat do politického života ve funkci náměstka ministra financí. Husák to však odmítl. Neznal jsem se tehdy osobně s Husákem, ale myslím, že k tomu měl dva hlavní důvody: vycítil správně, že Novotný ho tímto způsobem chce dostat ze Slovenska do Prahy a izolovat ho od jeho skutečného politického zázemí, a zároveň se zřejmě Husákovi tehdy funkce náměstka ministra financí jevila politicky příliš bezvýznamnou. Myslím, že Husák už tou dobou kalkuloval s většími a zásadnějšími změnami a počítal při tom s tím, že sehraje mnohem významnější politickou roli. Husák jako schopný a velmi ambiciózní politik se ve vězení jistě v leccěms změnil, ale v mnohém zůstal stejný. Zažil, co znamená režim komunistické diktatury pro ty, které vyvrhne až na dno. Zároveň však sám sebe jistě trvale nepočítal mezi ty, kdo jsou vyvrženi natrvalo a „právem“: vyšel z vězení naopak přesvědčen, že jemu přece „právem“ přísluší místo docela jinde, místo nahoře. Vždyť on to s komunismem, se

zájmy dělnické třídy i se zájmy Slovenska myslí dobře, vždyť on je schopnější než ti, kteří nyní vládnou. Žil tehdy jistě v přesvědčení, že nutné je změnit režim. Jeho představy o nutných změnách však byly podmíněny tím, co sám v politice hájil už předtím, a byly také ovlivněny dlouhodobou izolací od společenského vývoje v letech věznění. Z vězení propuštěný Husák se podobal spíše než demokratickému politikovi silné politické osobnosti, která je přesvědčena o svém mesiášském poslání a chce odstranit od moci darebáky a hlupáky, aby pak sama předvedla, jak se správně dělá politika.

Myslím si, že Husák je člověk, jehož potřeba seberealizace je neodlučně spjata se světem politiky a moci. Je v hloubi duše přesvědčen, že je povolán k tomu, aby ostatním ukazoval, kudy vede správná cesta. Miroslav Kusý, jeden z předních reformních komunistů na Slovensku, mi vyprávěl, jak za svítání 21. srpna 1968 potkal před budovou ÚV v Bratislavě Husáka. Kolem jezdily tanky a vládla atmosféra prvních hodin okupace. První věta, kterou mu Husák do hřmotu tankových motorů řekl, zněla: "Já národ z této katastrofy vyvedu." Něco podobného mohl tehdy říci jen člověk, který je hluboce přesvědčen o vlastním mesiášském poslání.

Po roce 1963 se Husák z vlastní iniciativy spojil s mnoha reformními komunisty v

Bratislavě i v Praze, zejména z kruhů komunistické inteligence. Vystupoval po léta jako zásadní kritik Antonína Novotného, proti němuž dovedně soustřeďoval různé opoziční síly kolem sebe. Dosáhl toho, že mnozí vlivní reformní komunisté ho začali považovat za možnou alternativu za Novotného. Novotný sám se Husáka stále více bál a chtěl omezit jeho politický vliv. Různými způsoby ho nadále diskriminoval. Do vězení ho tehdy už vsadit nemohl. Svými diskriminačními opatřeními však napomáhal vlastně jen růstu Husákovy popularity. Husák toho dovedně využíval.

Po svržení Novotného, v době, kdy Dubček s Černíkem a Kolderem sestavovali novou vedoucí garnituru, Husák znovu neuspěl. Žádný z těchto tří nestál o to, aby se Husák stal jedním ze stranické špičky. Na Slovensku dosadil Dubček do funkce vedoucího tajemníka strany svého tehdejšího přítele Biľáka - a tak ani v Bratislavě neměl Husák naději. Byl znovu viditelně neúspěšný a musel se nakonec spokojit s funkcí náměstka předsedy vlády.

Dobu pražského jara považoval Husák za provizorium a věděl, že o definitivním rozložení sil i mocenských pozic bude teprve rozhodnuto. Byla to pro něho velmi těžká situace. Vnitřně nebyl vůbec přesvědčen o tom, že radikální reformní snahy, ústící v tendence politického

pluralismu, jsou správné, a také je nepovažoval za politicky reálné. Radikální reformní komunisty - zejména z kruhů inteligence v Praze - nazýval v soukromých hovorech „hrobaři obrodného procesu“. Dubčeka a ostatní ze stranického vedení považoval za naivisty a diletanty v politice, které on sám svými schopnostmi a politickým realismem převyšuje. Neměl myslím příliš iluzí o velmocenské politice SSSR: byl konečně poučen už z dob Slovenského národního povstání, které bylo vojensky poraženo proto, že Rudá armáda nezasáhla přímo na jeho podporu, protože to neodpovídalo některým Stalinovým strategickým zájmům. Považoval však za zcela nezbytné (a to jednak jako ideologicky přesvědčený komunista, jednak jako politický realista), aby nedošlo ke konfliktu s Moskvou. V případě takového konfliktu byl zřejmě předem ochoten hledat kompromis s Moskvou. S takovými názory však sotva mohl najít sílu, která by ho vynesla na nejvyšší stupínky moci: prosovětská a stalinistická klika uvnitř KSČ o jeho spojení nestála. Byl proto nucen spojovat se nakonec spíše s radikálními proudy, které žádaly další personální změny. Před těmi ale své skutečné přesvědčení musel zašifrovat nebo někdy vůbec zatajovat.

Mnozí reformní komunisté považovali Husáka v šedesátých letech a pak také během

pražského jara za svého politického spojence, často snad i za osobního přítele. Husák však považoval tyto lidi spíše za nezbytný, ale ne zcela nejlepší nástroj k uskutečnění vlastních mesiášských představ a s nimi spojených mocenských ambicí. Mnozí z nich poznali tuto pravdu až příliš pozdě, po roce 1969, kdy se Husák k nejvyššímu stupínku moci dostal.

Nejvýmluvnější je případ historika Milana Hübla, v roce 1968 rektora Vysoké stranické školy ÚV KSČ. Hübl patřil k lidem, kteří už v posledních letech Novotného vlády dělali všechno možné, aby byl Husák nejenom rehabilitován, ale také vrácen do politických funkcí. Spolupracoval s Husákem při jeho opozičních akcích proti Novotnému, a mimo jiné také proto byl roku 1965 Novotným vyhozen z Vysoké stranické školy. Ještě v dubnu 1969, kdy byl Husák dosazen místo Dubčeka do funkce generálního tajemníka ÚV KSČ, pomáhal Hübl velmi aktivně získávat pro něj hlasy reformních komunistů v ústředním výboru a pevně věřil, že Husák je nejlepším politikem pro období „kádárizace“, politikem, který je schopen zachránit zbytky reformní politiky roku 1968. Už v roce 1972 byl však Hübl zatčen a Husák ho dal odsoudit k šesti a půl roku vězení za „podvracení republiky“. Hübl však nedělal nic jiného než předtím - stavěl se za zachování zbytků reformní politiky, snažil se

kolem sebe soustředit reformní komunisty podobného smýšlení a hledal oporu u komunistických stran v Itálii a ve Francii. Husák, sám kdysi nespravedlivě vězněný, držel Hübla v žaláři až do konce roku 1976, ačkoli přesně věděl jak o důvodech věznění, tak také o ponižujících podmínkách ve vězení, ohrožujících Hüblovo zdraví.

Po roce 1969 Husák vlastně zlikvidoval velikou většinu těch lidí, kteří mu dopomohli k návratu do politického života a podporovali i jeho snahu o získání nejvyšší stranické funkce. Spojil se naopak s mnoha lidmi, které dříve úplně přezíral a považoval za zcela neschopné sluhy Novotného režimu: na prvním místě mezi ně patřil Vasil Biľak. Pravda, k obojímu nutila Husáka situace: stal se prvním mužem KSČ ve chvíli, kdy se v takové funkci mohl udržet jen věrnou službou Kremlu. A Kreml si přál, aby jeho dřívější političtí přátelé byli zlikvidováni, a naopak jeho letití nepřátelé se povznesli k moci. To však Husák, když vrcholnou funkci v KSČ z milosti Moskvy přebíral, musel vědět a věděl: není hloupý, převyšuje inteligencí většinu svých dnešních komunistických kumpánů v politbyru. Nejvyšší funkci ve straně převzal s vědomím, co to bude znamenat a jak se bude muset chovat. Celý život toužil po nejvyšším stupínku moci, a když se mu naskytla příležitost dostat se k jejímu

vrcholu i za cenu popření mnoha vlastních dřívějších představ a za cenu likvidace mnoha lidí, s nimiž byl dříve spojen, neodolal a i za takovou cenu se nechal z Moskvy dosadit za nejvyššího vládcu okupované země.

Dosazením Gustáva Husáka do nejvyšší funkce v KSČ v květnu 1969 si moskevské politbyro vytvořilo v Československu situaci zpočátku velmi příznivou. Právě proto, že Husák předtím nebyl mužem sovětské agentury v KSČ, ale byl spjat v šedesátých letech s mnoha reformními komunisty, vzbuzoval dlouho naději, že bude „bránit nejhoršímu“, že bude představovat jakýsi „centristický“ politický proud. Věřili v to dlouho mnozí lidé v Československu a dodnes to propagují západní novináři, kteří stále znovu píšou o Husákovi jako o člověku, který brání extrémům. Důkazy pro takové tvrzení však ve skutečnosti nejsou žádné. Husák dělá jen takovou politiku, jakou vyžadují v Kremlu: pokud to někdy znamená, že extrémní názory se neprosadí, je to proto, že ani v Kremlu si nepřejí, aby se prosadily. Uvnitř KSČ, v mocenských aparátech a v různých skrytých skupinách ve straně, neměl Husák nikdy a nemá dodnes samostatnou, osobní oporu: nepatří ani k pragmatičtějším lidem v politických hospodářských aparátech. Je postavou dosazenou nad ně a mimo ně, z vůle Kremlu. V

tom je jeho síla - ale také jeho slabost. Není a nikdy nebude ničím jiným než sovětským místodržícím v Československu, kterého v případě potřeby kremelští ochránci bez milosti odstaví.

Je pravděpodobné, že tehdy, v srpnu 1968 v Kremlu, Husák sám nemohl odhadnout, jaký vnitropolitický režim nakonec za jeho vlády v Československu vznikne. Myslím, že nepatřil k těm, kdo již tehdy chtěli likvidovat třetinu členů KSČ jako „napomahače kontrarevoluce“, a nepředstavoval si také, že Vasil Biľak, kterého přezíral a kterým pohrdal, se stane jeho hlavní oporou. Ale přesto již tehdy docela určitě nastoupil cílevědomě cestu k nejvyšší mocenské pozici ve straně i ve státě a svým mocenským ambicím byl v zásadě ochoten obětovat reformní politiku pražského jara.

Pozdě večer 25. srpna, za Dubčekovy a Krieglovy nepřítomnosti, stálo tedy v Kremlu pět stoupenců demokratické reformy (Černík, Smrkovský, Špaček, Šimon a já) proti sedmi stoupencům promoskevske skupiny (Biľak, Jakeš, Švestka, Piller, Lenárt, Barbírek, Rigo), jejíž osmý člen, Alois Indra, nebyl také přítomen. Stále ještě usilovali o nějaké změny v sovětském návrhu závěrečného dokumentu, aby prostor pro reformní politiku KSČ byl přece jen o něco širší. Byli přítom okřikováni Ludvíkem Svobodou a

stejně často i Gustávem Husákem. Tomuto výjevu přihlíželi ministři Džúr a Kučera a tehdejší velvyslanec v Moskvě Vladimír Koucký.

Nezasahovali do jednání, ale zjevně patřili k těm, kdo podepíše sovětský návrh bez odporu.

Sovětské politbyro přitom vyvíjelo na jednání soustavný nátlak. Dálo se to jednak při separátních rozhovorech s jednotlivými členy naší delegace, kde se metoda výhrůžek střídala s metodou laskavostí a slibů, které měly u jednotlivých členů delegace vzbudit naději, že mohou osobně získat sovětskou podporu. Ale dálo se to také vytvářením všeobecné atmosféry, v níž působily hlavně dvě veliké hrozby.

První hrozbou bylo vědomí, že z Kremlu neodjedeme, dokud nepodepíšeme sovětské ultimátum, ať už jakkoli pozměněné. To sovětská strana nejenom nezastírala, ale výslovně několikrát zdůraznila: nebude-li to zítra, bude to za týden. Že takovou hrozbu Kreml může uskutečnit, o tom nebylo pochyb. Šest původně zatčených členů předsednictva strany mělo o tom dokonce názornou představu. Byli v situaci lidí, kteří už měli za sebou druhé stadium inkvizičního výslechu: ukázali jim mučidla. Platí to doslova, nikoli obrazně. Víím, že všichni se už předtím rozloučili se životem. To sice dává zároveň sílu, protože po strachu ze smrti nastoupí smíření s osudem, psychologicky se však situace výrazně

změní, jestliže místo perspektivy neodvratného konce se člověku znovu otevře brána do života. Sebevrah, který se náhodou zachránil, také hned znovu neopakuje svůj pokus.

Ale nejen že se lidská situace některých členů dubčekovského vedení podobala spíš postavení lidí vydíraných gangstery než postavení členů státní delegace při politických jednáních. Podstatné bylo zejména to, že jsme všichni věděli, že v některých vážných otázkách Kreml neustoupí ani za cenu velkého a politicky nesmyslného krveprolití v Československu. A to byla druhá hrozba, soustavně tlumočená sovětským vedením nejenom Svobodovým prostřednictvím, ale také v přímém jednání s jinými členy naší delegace. Dojde-li ke konfliktům s obyvatelstvem, mají vojska rozkaz použít zbraní. Musíme přece pochopit, že oni teď nemohou ustoupit, dokud se nedosáhne aspoň rámcové politické dohody. Jestliže se vše odkládá a protahuje, je to jen a jen vaše vina, my neseme odpovědnost za životy civilního obyvatelstva v Československu.

Při dodatečných úvahách je snadné tvrdit, že Moskva by tak drastická opatření nepoužila, nebo i kdyby použila, že by to pro ni mělo katastrofální mezinárodní důsledky a pro národ sám by to bylo historicky a mravně důležité vítězství, poněvadž by proti řetězu různých kapitulací v jeho dějinách stál zase jednou i fakt hrdinného odporu proti

přesile agresora a to by národu narovnal páteř. I při podobných úvahách bylo však těžké převzít odpovědnost za postup, který mohl vést ke krvavému masakru. A nemohli jsme se ani konejšit nadějí, že k takovému masakru nedojde, pokud se v Kremlu nepodaří dosáhnout dohody: ústup od původního plánu a nouzové východisko, tj, že Kreml usiloval o dohodu s těmi, kdo původně měli být postaveni před „revoluční tribunál“, to bylo maximum, jaké si mohla vydobýt síla pasívní rezistence lidu. Kdyby jednání selhala, neměl by Kreml jiné východisko než vrátit se k původní koncepci ve vydání ještě krvavějším. Je iluzí myslet si, že lupič, který zbraní sice hrozí, dokud se mu daří i bez ní, ji opravdu nepoužije, bude-li v úzkých a nebude-li vidět jiné východisko. A sovětské politbyro nebylo nezkušeným nováčkem: bohatá stalinská tradice masových zločinů, stejně jako Budapešť roku 1956, mluvila v tomto směru jednoznačnou řečí.

Samozřejmě i pro Moskvu by bylo politicky méně příznivým řešením, kdyby byla nucena nastolit v Československu na nějaký čas přímou vojenskou okupační správu a tím agresi dokonat se všemi jejími náležitostmi. Ale síly, které se už odhodlaly k vojenské okupaci, mohly se odhodlat i k tomu, a za jistých okolností se k tomu musely odhodlat. V praxi se pro to nemuselo vyslovit ani

politbyro v Kremle: stačilo, kdyby se pro tuto alternativu rozhodli „jestřábi“ mezi generalitou. Bylo v jejich moci, aby rozpoutali masakr a pak ho svedli na „nepokoje“, zaviněné „kontrarevolucí“ a československými občany.

Věděli jsme, že sovětské vedení, z nouze přinucené jednat s Dubčekem, chce jeho i další představitele reformy využít k tomu, aby jejich rukama provedlo, co se ukázalo jako nemožné provést rukama Biřaka a Indry. Tento cíl závisel však už i na jeho vykonavatelích. Nástroj, jehož Moskva chtěla použít, byl dvousečný a znovu otevíral jisté politické možnosti. Cesta kompromisu nesporně dávala jisté šance, jejichž využití by do jisté míry záviselo na nás samých. Jakkoli byla tato naděje nevelká, přece jen to byla politicky reálná perspektiva a ve srovnání s alternativou vojenského masakru jsme ji v zájmu reformní politiky a v zájmu národa pokládali za jediné přijatelnou.

Nebylo tajemstvím, že v sovětském politbyru nevládla jednota v názorech na československý vývoj, přesněji řečeno, v otázce, zda se do tohoto vývoje má zasáhnout vojenskou intervencí. Proto jsme počítali i s tím, že neúspěch vojenských metod znovu posílí pozice těch, kdo s nimi původně nesouhlasili. Politický kompromis s Moskvou bude v každém případě jednostranně výhodný pro Kreml, ale nemusí úplně zmařit ani

reformní politiku KSČ: požadavky „jestřábů" se mohou saturovat rozmístěním nevelkého počtu sovětských jednotek (především strategických zbraní) a nemusely by pak ohrožovat reformní politiku, byť i podstatně okleštěnou. Tedy možnost jakési „kádarižace" za lepších podmínek, bez krveprolití, deportací a policejních represí, za vytvoření situace, která nebude znamenat úplné zlikvidování reformních tendencí a znovunastolení vlády totalitní diktatury bez vnitřních perspektiv vývoje.

Zhruba asi takto jsme uvažovali víceméně jednotně všichni— Černík, Smrkovský, Špaček, Šimon a já. Zároveň ovšem každý z nás měl své vlastní myšlenky, často asi odlišné, a ty také hrály svou roli. I mezi námi pěti byly rozdíly v tom, jak intenzívně si kdo sám sobě namlouval optimismus do budoucna. Že naše úvahy jsou hypotézami, kdy přání je často otcem myšlenky, že chceme vidět to lepší z daných možností, tolik bylo asi jasné nám všem. Ve vzájemných debatách jsme vyslovovali pochybnosti, někdy jsme ironizovali svou víru a chvílemi jeden nebo druhý propadal nevíře. Pamatuji se, jak se mi několikrát náhle, v jakémisi záblesku jasného zření, bez logických souvislostí a argumentů zdálo, že všechny naše úvahy jsou nesmyslné, že sami sobě něco nalháváme a že pravda je docela jednoduchá: podpíšeme kapitulaci, zřekáme se

všeho, národ doma to nemůže pochopit jinak než jako zradu. Řekl jsem tehdy v Kremlu v jedné takové chvíli Smrkovskému (snad u toho byli také Špaček a Šimon), že pro mne osobně je přínosem tohoto jednání cosi nečekaného: pochopil jsem Emila Háchu. Nikdo se nepohoršil: na Háchu jsme si tam asi vzpomněli všichni. Rozdíly mezi námi byly však v tom, že jedni své pochybnosti zavrhovali rychleji a důsledněji než jiní. Myslím si, že k přesvědčení o nepochybné nutnosti podepsat sovětské ultimátum tehdy první dospěl Černík.

Tím se ovšem zase změnila situace při kalkulování a uvažování o různých možnostech. Jisté bylo, že ultimátum v jakékoli podobě podepíše celá promoskevská většina jednajících, spolu s ní pak ministři Džúr a Kučera a velvyslanec Koucký. A dále podepíše Svoboda a Husák. Bylo-li pak už jisté, že podepíše i Černík, šlo z hlediska politického úspěchu sovětského postupu vlastně už jenom o Dubčeka. Neboť bez podpisu Smrkovského by situace byla sice mnohem obtížnější, ale přesto už by se nakonec dala politicky zvládnout. Podpis můj, Špačkův, Šimonův a Krieglův znamenaly politicky málo, bylo to závaží, které nemohlo rozhodujícím způsobem převážit misku vah.

Dubčekovo stanovisko však zůstalo nejasné až do 26. srpna, do slavnostního jednání, jež

mělo vyvrcholit podpisy - a ještě tam se měnilo. V noci 25. srpna nebyl Dubček ještě přítomen jednání; několikrát za ním někdo zašel, Dubček podporoval všechny námi navrhované změny, chtěl, abychom na textu pracovali a pokračovali v jednání, ale jednoznačné „ano“, pokud jde o jeho podpis pod tímto dokumentem, zatím neřekl a nechtěl říci, dokud vše nebude mít definitivní podobu.

Pozdě v noci 25. srpna se celá československá delegace s výjimkou Dubčeka, Kriegla a Indry sešla u stolu a za řízení Oldřicha Černíka se každý měl vyjádřit, zda zítra protokol podepíše, nebo ne. Protokol sám ještě neměl konečnou podobu, teprve na zítřejší společné schůzi s celým politbyrem KSSS se mělo definitivně zformulovat jeho znění, a byla tedy možnost ještě něco změnit. Sovětská strana zatím nepřijala ani tu formulaci o odchodu vojsk z území Československa, která pak byla obsažena v podepsané verzi protokolu. Proto jsem považoval za předčasné, aby se každý jednoznačně předem zavazoval k souhlasu, byť i jen zásadnímu, nevylučujícímu úsilí o další změny. Právě na této schůzi Ludvík Svoboda křičel na všechny, že se dožvanili až k obsazení země cizími armádami a ještě pořád žvaní. Také Husák naléhal na všechny, aby se vyjádřili. Atmosféra byla velmi tíživá, napjatá a hysterická. Na této schůzi jsem

ještě odmítl říci své „ano“ a vyhradil jsem si rozhodnutí až na druhý den, podle výsledků konečného jednání. Všichni ostatní své „ano“ tehdy řekli. Pokud jde o nepřítomné, nebylo samozřejmě pochyb o postoji Aloise Indry. Postoj Krieglův nebyl vůbec znám a Dubček se také závazně chtěl vyjádřit až zítra. Jen jeho stanovisko mohlo tedy situaci ještě závažně ovlivnit.

Schůze skončila někdy mezi druhou a třetí hodinou ráno 26. srpna. Do vládní vily na Leninských horách jsem se dostal po třetí hodině. V hale, stejně jako v Kremlu, stály stolky s vodkou, koňakem, kaviárem, jeseterem a dalšími lahůdkami. Šel jsem do svého pokoje a tam jsem únavou doslova padl na postel. Ozvalo se tiché zaklepání na dveře. Otevřel jsem a uviděl jsem nějakou slečnu v slušivém župánku, pod níž, jak se zdálo, neměla už žádný jiný oděv. „Přejete si ještě něco, soudruhu?“ zašveholilo to stvoření a svůdně se zasmálo. Nevěděl jsem, jaké další služby jsem ještě mohl mít jako vládní host Kremlu, ale nechtělo se mi to ani zjišťovat. Nevrlé jsem řekl, že si přeju, aby mi všichni dali pokoj, a zavřel jsem dveře.

Od osudné noci 20. srpna jsem spal jen třikrát, a to sotva po čtyřech hodinách. Vykouřil jsem stovky cigaret a vypil desítky šálek černé kávy. V hodinách bdění fakticky vůbec

nepolevovalo napětí, ať už to bylo v Dubčekově pracovně se samopalem za zátylkem, na sovětském velvyslanectví, ve Vysočanech, nebo v Kremlu. Cítil jsem tak hroznou únavu, že jsem marně čekal na spánek. V hlavě se nerojily myšlenky, spíše jen obrazy a pocity, nekonečné a nelogické filmy nebo jakási vidění. A v přestávkách mezi nimi se občas a docela naráz objevovalo mimořádně jasnozřivé a jednoduché poznání.

Otevřel jsem okno a díval jsem se do zahrady. Svěží ranní vzduch postupně přece jen uklidňoval, vidění ustupovala myšlenkám. Teprve teď můj mozek zpracovával situaci globálně a zaznamenával podstatné. Neboť dokud jsem byl v nepřetržitém proudu dění, rozhovorů, porad, rozhodování o desítkách konkrétních věcí, psal návrhy a připomínky, překládal jsem do ruštiny a přemýšlel o konkrétních možnostech dané chvíle, žil jsem jen svou rolí jako předem naprogramovaný počítač. To, co se dělo mimo mne, tvořilo buď kulisu, nebo to bylo dění, z něhož jsem zachycoval signály jako popudy k účelovému jednání. To, co se dělo ve mně, se ukládalo uvnitř, ale mozek neměl čas to zpracovat.

Z tohoto skladiště zážitků, dojmů, pocitů a nevyřčených slov se mi teď do hlavy draly otázky a žádaly si odpověď. Ty všechny se skládaly v

jedinou odpověď na základní otázku, co se vůbec stalo a jaká je má úloha v tom všem.

To, že teď sedím v Moskvě napůl jako rukojmí, napůl jako vládní host, je logickým důsledkem celého mého života, mé vlastní politické aktivity. Sám jsem si připravil tuto situaci. Vlastně o ní nerozhodl 20. srpen 1968, ale 25. únor 1948. Neboť tehdy jsem se jednoznačně, z vlastního rozhodnutí a přesvědčení přidal k těm, kdo se také jednoznačně a z vlastního rozhodnutí podřídili Moskvě a jejím cílům „na věčné časy“. Teď není podstatné, proč jsem to udělal a proč to udělali ostatní, zda názory a ideály, které k tomu vedly, byly nebo nebyly dobře míněny. Stalo se to a sám jsem se tak rozhodl. Pravda, už déle než deset let vím, že Moskva byla sídlem zločinu a že mu nechci přisluhovat. Co však dělám? Chci to změnit reformami u nás, v Československu, a doufám přitom, že upřímná vůle skoncovat se zločinem je koneckonců i v Moskvě, a proto mi to odtud dovolí. Mám určité důvody i k takové domněnce, ale vždyť zároveň tu po léta existují pádné důvody i k domněnce opačné. Ty jsem však podcenil a přehlížel, protože se mi nehodily do mých reformně komunistických koncepcí.

Před týdnem se vlastně nestalo nic mimo logiku věcí: Moskva se jen rozhodla dále už nepřipouštět reformně komunistické

experimenty, protože se jí zdály příliš nebezpečné z hlediska jejich skutečných zájmů. A z hlediska Moskvy samé je jenom logické, že mě stavějí před soud Kremlu a ptají se: „Tak co, jdeš s námi ,na věčné časy‘ nebo ne? Něco takového jsi přece říkal posledních dvacet let!“ A chtějí slyšet jen ano nebo ne - detaily je nezajímají. Tak je to nejenom se mnou, ale i s ostatními, kteří tu jsme ve dvojjediné roli rukojmí a vládních delegátů.

Starý generál Svoboda má vlastně pravdu, když nám nadává a chce, abychom si jasně uvědomili svou situaci. On ji chápe a říká Moskvě jednoznačně „ano“. Žádá, aby tak učinili všichni - a kdo nechce, ať si tedy řekne své „ne“, ale ať už to neprotahuje. Cítíme se zaskočení, že sovětské politbyro jedná jako banda gangsterů. Ale i to je naše vina. Kádár se přece právem ptal Dubčeka: „Cožpak opravdu nevíte, s kým máte tu čest?“ Pokládal za nemožné, že by to Dubček nevěděl. Jsme vlastně blbci, ale naše blbost má podobu ideologie reformního komunismu.

Brní mě noha, jak stojím opřen o okenní parapet, a proto na něj vylézám, abych si sedl do otevřeného okna. V tom okamžiku ze stínu blízké tůje vystupuje civilně oblečený muž, o jehož povolání nemám pochyb, přistupuje k oknu a položí mi stejnou otázku jako slečna za dveřmi: „Přejete si něco, soudruhu?“ Říkám, že ne, spustím se z okna a ulehnu na postel. I na tom

muži v zahradě je vidět, že Moskva má všechno promyšlené lépe než já. Snad je tam proto, abych nevyskočil z okna, kdyby mě napadlo vyhnout se jasné odpovědi. Snad by zapískal na píšťalu a přiběhli by dva další statní orgánové KGB: okno není vysoko, dole by mě zachytili bez obtíží, určitě bych si ani nohu nezlomil.

Je už k šesté hodině ráno, v devět pokračuje v Kremlu jednání. Uvažuji o podpisu sovětského ultimáta. Víím, že bude podepsáno a že podpisy na něm vlastně také budou logickým důsledkem celého života těch, kdo podepíší. Nepodepsat znamená začít nový život docela jinak. Mohu to dokázat? Cítím, že bych chtěl. Skutečné výsledky všeho mého politického úsilí - včetně poslední, reformátorské etapy - jsou přece katastrofální. Na dobrých úmyslech nezáleží, už Dante věděl, že jimi je dlážděna cesta do pekel. Rozhoduji se, že protokol nepodepíšu. Zmáhá mě únava a usínám.

Po deváté se zase všichni scházíme v Kremlu. Oznamuji své rozhodnutí nepodepsat protokol Černíkovi a také Biľakovi jako představiteli promoskevské skupiny, ať to vědí všichni. Navrhuji schůdnou formu, jak to provést: zajdu za prezidentovým lékařem, s nímž se znám, půjdu si lehnout jako nemocný a na kolektivní jednání předsednictva už nepřijdu. Jít tam, a pak nepodepsat znamená vyvolat skandál. To nechci, nechci ani ovlivnit ostatní, kteří se už rozhodli,

ale nechci podepsat. Biľak říká něco v tom smyslu, abych dělal, co chci, ale není nadšen, tváří se zachmuřeně a nepřívětivě. Černík přivádí Špačka a začínáme diskutovat o mém rozhodnutí. Pak o tom mluvím jednotlivě se Smrkovským a Šimonem. Výsledkem debat je, že nakonec své rozhodnutí změním. Proč?

Všichni čtyři mi řekli, že prošli touž fází. V jejich případě to bylo hned tehdy, kdy prodělali změnu ze zajatců a vězňů ve vládní delegaci. Vedl je týž pocit, že nejsou s to už dále odpovědně rozhodovat. A přece nakonec změnili svá stanoviska: uznali, že to je řešení jen osobní, a nikoli politické situace, za niž mají sami také odpovědnost, které se nemohou zbavit; má argumentace je naopak včera ještě více posílila v přesvědčení, že kompromis není beznadějný, že v Československu lze vytvořit lepší a perspektivnější situaci než v Maďarsku po intervenci roku 1956. Samozřejmě mohu sám za sebe rozhodnout, jak chci, ale musím si být vědom toho, že tím řeším věc pro sebe a své svědomí, nikoli pro politickou perspektivu. Když nyní já odejdu z vedení strany, ztíží to jejich situaci a ohrozím tím mnoho, co by se dalo ještě zachránit. Navíc: stavím je všechny do takového světla, jako by podepsání bylo věcí osobní cti a svědomí, které zradili ti, co podepsali, a nikoli povinností najít politické východisko ze situace,

za niž my všichni máme odpovědnost. Zároveň jsem se dověděl, že Dubček se závěrečného jednání zúčastní a bude trvat jen na některých ještě nevyřešených změnách textu, hlavně v pasáži o odchodu vojsk z Československa.

Už to nebyla noc, v níž jsem byl jen já se sebou, se svým minulým životem. Byl to nový den a zase jsem stál mezi ostatními, zase jsem byl ve své roli, můj mozek začínal znovu fungovat jako naprogramovaný počítač. A nezávisle na tom jsem v hloubi duše musel uznat jeden ze základních argumentů: i já mám politickou odpovědnost za všechno, co se stalo, a nepokusit se nyní najít východisko znamená vyhnout se své odpovědnosti. Diskutoval jsem tedy znovu a podrobně se všemi čtyřmi o konkrétní představě politického řešení.

Když jsem nakonec změnil svůj názor a vyslovil souhlas s podepsáním protokolu spolu s ostatními, měl jsem přitom tuto představu o budoucích politických perspektivách:

Protokol, ať už s jakýmikoli dalšími úpravami, dá Moskvě převahu, jednostranné politické výhody a možnost vykonávat soustavný nátlak proti reformní politice KSČ, zároveň však poskytne i řadu možností, jak hájit prostor pro tuto politiku.

O výsledku nakonec nerozhodnou slova protokolu, ale poměr sil jak v Československu,

tak v Moskvě. Po návratu do Prahy zůstanou rozhodující mocenské a politické pozice v rukou stoupců reformy. Obrovská síla celonárodního odporu proti okupaci naopak ještě dále oslabí pozice promoskevských skupin v celé mocenské struktuře, odshora dolů - bez ohledu na to, že protokol těmto silám výslovně poskytuje hájení: bude možné zahnat je do méně významných pozic, než mají doposud. Rozhodující bude, aby se nejdéle do konce roku dosáhlo odchodu sovětských vojsk s výjimkou nevelkého počtu vojska, o jehož rozmístění Moskva usiluje už dva roky a jemuž nebude možno zabránit. V témž období bude nutno svolat XIV. sjezd strany a zvolit nový ústřední výbor. Obojí by se mohlo podařit, protože v Moskvě v důsledku velikého mezinárodního ohlasu, odsuzujícího okupaci, vznikne zájem o uklidnění situace. Celkově je pravděpodobné, že „jestřábi“ teď budou v moskevském politbyru v defenzívě.

To všechno je možné, ale přece jen nejisté. Ukáže-li se do konce roku, že vývoj jde jinak, že se nepodaří udržet pozice reformní politiky, zbývá jediná možnost: reformní politická garnitura musí odstoupit tak, aby ještě sama mohla určit své nástupce a tím vyloučila možnost, že by se nakonec přece jen prosadila garnitura „revoluční dělnicko-rolnické vlády“, tj, že by se vedení KSČ stalo přímou sovětskou

agenturou. Moskva by s takovou výměnou souhlasila: dosáhne tím odstranění Dubčeka - a Biřák s Indrou ji teď natolik zklamali, že jí nadále nevyhovují, a proto přijme „třetí garnituru“. Ta pak jakousi „kádárizací“ překlene několikaleté období, po němž se teprve bude moci přejít k novému reformnímu období. Předpokladem toho je, aby KSČ zůstala zachována s těmi kádry, které v ní po léta vyrůstaly v reformně komunistické linii, aby se vedení nezmocnila sektářská klika a sovětská agentura, která by v KSČ samé zlikvidovala budoucí možnosti demokratizačního vývoje.

Úspěch těchto úvah závisel podle mého názoru doslova a do písmene na nerozborné jednotě reformní skupiny kolem Dubčeka. A právě to jsme si tehdy slíbili. Neměl jsem nikdy iluze o lidských vztazích ve vedení KSČ: před několika lety se tam vraždilo, vždy se tam intrikovalo a před týdnem se jedna část vedení zatýkala jménem jiné. Jenže teď nešlo o tuto jinou část ani o nějaký klan v byrokratickém aparátu. Část Dubčekova vedení prožila v těchto dnech tolik, že jsem uvěřil v možnost založit i v politice a v tomto kruhu cosi trvalého na osobní důvěře, na cti a svědomí, na slibu a čestném slově. Do dvou měsíců se ukázalo, že to byla jen další iluze. A právě tak se ukázala jako iluzorní naděje, že Kreml bude usilovat o cokoli jiného

než o důsledné, byť i postupné prosazení svých původních záměrů.

Jak bylo možné, že ještě tam, kde jsme se opravdu cítili jako rukojmí v zajetí gangsterů, jsme vážně mysleli, že Kreml bude mít po čase zájem na uklidnění situace v Československu a ne na úplné likvidaci jakýchkoli jemu nepohodlných politických sil? Asi jsou jen dvě odpovědi: přáli jsme si to, a proto jsme si to sami namlouvali - a zároveň jsme stále ještě byli věřícími komunisty, byť i reformními. To je samozřejmě jen vysvětlení, ospravedlnění, politické ani mravní, pro to neexistuje.

Když jsem někdy kolem poledne řekl, že měním své stanovisko a půjdu podepsat protokol se všemi ostatními, objal mě Oldřich Černík s nepředstíranou, opravdovou radostí. Ta radost však v základě byla asi přece jen sobecká: byl rád, že nikdo se už od něj neliší a nebude nikoho, kdo by jednou mohl říci: a já jsem to nepodepsal. Byla to však radost předčasná, neboť brzy ji zkalil František Kriegel.

O tom, proč Kriegel není mezi námi, se mluvilo už včera. Sovětská strana se všelijak vymlouvala a v rozhovorech s jednotlivými členy vedení KSČ se snažila izolovat Kriegla od ostatních. Když se však teď už mělo podepisovat, nedalo se to už déle odkládat a nakonec Kriegla přivezli do Kremlu. Nejdříve s ním v jedné

místnosti jednal Smrkovský a potom, odpoledne, se Kriegel objevil mezi námi. Situace byla pro něj ponižující a pro nás všechny ostudná. Ať už byly důvody a výmluvy jakékoli, jednali jsme všichni bez Kriegla a nyní jsme ho postavili před hotovou věc: podepsat protokol. František Kriegel to jednoznačně odmítl. Jistě, tak jsme na počátku jednali všichni - a on byl na počátku jednání, jako včera my. Jenomže Kriegel už do nějaké další fáze nepřešel a na svém odmítnutí trval.

Všichni jsme ho přesvědčovali. Ludvík Svoboda mu sólově zopakoval svůj včerejší výstup a křičel na něj tak, až se Kriegel ohradil a Svoboda zmlkl. Pamatuji se, jak Kriegel řekl: „Co se mnou mohou udělat? Pošlou mě na Sibiř nebo mě dají zastřelit. S tím já počítám a kvůli tomu to nepodepíšu.“ Řeči o politických důvodech pro kompromis a o perspektivách po něm víceméně neposlouchal a odmítal se jich zúčastnit. Nepůsobil ani dojmem politika: v tu chvíli byl člověkem, kterému lupiči hrozí smrtí, a jako výkupné nežádají peníze, ale jeho čest, jeho děti a jeho ženu. A ten člověk říká: ne - tak mě tedy zabijte! Myslím, že Kriegel, kterého i poslední tři dny drželi stále jako vězně v izolaci, došel k závěru, že je odsouzen k smrti a smířil se s tím. Neměl teď důvod v posledních chvílích života si všechno zkazit činem, který by udělal proti svému svědomí.

Neuvádím to, abych snížil politický význam Krieglova odmítnutí. Uvádím to, poněvadž si myslím, že je to pravda: Kriegel tehdy jednal především jako člověk, a ne jako politik. Jak ukázal pozdější vývoj, bylo to chování mnohem přiměřenější dané situaci než chování naše: byli jsme totiž opravdu lidmi vydíranými gangstery, ale propadli jsme iluzi, že jsme politiky, s nimiž jiní politikové jednají o politických problémech.

František Kriegel potom sám řekl, že se žádného zasedání se sovětským politbyrem nezúčastní, a nechal se zase odvést zpátky do své izolace. Naopak ze sovětské strany vzešla iniciativa, aby byl jednání přítomen - režie zřejmě už chtěla dosáhnout zjevné hádky a rozchodu ostatních s Krieglem před očima sovětského politbyra. Dubček to však rezolutně odmítl a zasedání se konalo za Krieglovy nepřítomnosti. Pro symetrii se tohoto jednání nadále nezúčastnil ani Indra. Nakonec jsme, tentokrát i s Dubčkem, zasedli na jedné straně velkého jednacího stolu, na druhé straně zasedlo sovětské politbyro.

Jednání začalo pozdě odpoledne a zahájil je Brežněv. Bez uzardění a žoviálním tónem pronášel fráze o soudružských vztazích a společných zájmech, z nichž nyní budeme vycházet, abychom dospěli k dohodě o dalším postupu ve složité a vážné situaci. Mluvil o tom, s jakou velikou lítostí a bolestí sovětské vedení

rozhodlo o vojenském zásahu, že si ale nemohlo pomoci, protože zájmy socialismu jsou mu nadevše. Chválil státnický rozum Ludvíka Svobody, věrného přítele Sovětského svazu a hrdiny druhé světové války, vyznával lásku Československu a sám sebe viditelně dojímal těmito frázemi.

Podle plánu měl několika podobnými frázemi odpovědět představitel československé strany a pak se mělo jednat o jednotlivých odstavcích navrhovaného protokolu. Dubček byl stále ve špatném psychickém stavu - k jednání ho lékaři připravili injekcemi a proto měl úvodní slovo Černík. Mluvil vcelku věcně, vyhýbal se žvanění o soudružských vztazích a věčném přátelství. Velmi opatrně hájil linii *Akčního programu KSČ* a mezi řádky odmítl vojenskou intervenci jako akt, který je v zájmu socialismu.

Poté na to reagoval někdo ze sovětského politbyra poznámkou, což vytvořilo napjatější situaci. Pak se do debaty vmísil Brežněv a odmítl jakousi Černíkovu tezi. Vznikla chvilka napjatého ticha, Černík skončil a o slovo se přihlásil Dubček - nebo snad začal prostě mluvit bez procedurálních náležitostí. V prvních větách zadržával, nemohl správně vyslovovat slova, ale postupně se vzchopil a přednesl svůj projev plyně rusky. Byla to zanícená emotivní obrana „obrodného procesu“ v Československu, jež stále

zřetelně přerůstala v polemiku a v obžalobu interventů. Dubčekův projev byl improvizovaný, říkal prostě to, co si myslel a tím byl působivější obsahem i formou.

Proti Dubčekovi okamžitě vystoupil - rovněž improvizovaně Brežněv. Bylo to snad jediné opravdu zajímavé vystoupení ze sovětské strany v průběhu celého tehdejšího jednání: i Brežněv v něm totiž říkal, co si opravdu myslel. Odpověděl stručně a srozumitelně na tři základní otázky: co vadilo Moskvě nejvíc na pražském jaru, jak se Moskva dívá na suverenitu států ve svém bloku a co považuje za důležité v mezinárodní politice.

Brežněv tehdy nevedl dlouhé oficiální řeči o „kontrarevolučních silách“ a o „zájmu socialismu“, ale konkrétně a jasně vytkl Dubčekovi, že dělal vnitřní politiku bez jeho předběžného schválení a souhlasu, ba dokonce výslovně nedbal jeho pokynů a rad. „Já jsem ti přece od začátku chtěl pomoci proti Novotnému,“ řekl Brežněv Dubčekovi, „a hned v lednu jsem se tě ptal: Neohrozí tě jeho lidé? Chceš je vyměnit? Chceš vyměnit ministra vnitra? A ministra národní obrany? A koho ještě chceš vyměnit? Ale ty jsi mi tvrdil, že ne, že to jsou dobří soudruzi. A pak najednou se dovídám, že jsi vyměnil ministra vnitra, obrany i jiné ministry, že jsi vyměnil tajemníky ústředního výboru.“

Už v únoru jsem ti dával připomínky k tvému

referátu,“ pokračoval dále Brežněv, „upozorňoval jsem tě, že některé formulace nejsou správné. Ale ty jsi je přesto nezměnil! Copak je možné tak pracovat? U nás dokonce já sám, když připravuji referát, dávám ho všem členům politbyra k připomínce. Správně to říkám, soudruzi?“ položil Brežněv řečnickou otázku a podíval se na celé politbyro, které sedělo v řadě vedle něho a pokyvováním hlavou i souhlasným brumláním potvrzovalo správnost slov svého šéfa. „U nás máme totiž kolektivní vedení,“ pokračoval dál řečník, „a to předpokládá, že své názory musíš podřizovat ostatním.“

Brežněv byl osobně a upřímně rozhořčen, že Dubček zklamal jeho důvěru a nedával si schvalovat každý svůj krok v Kremlu. „Já jsem ti věřil a já jsem tě hájil proti ostatním,“ vyčítal Dubčekovi. „Říkal jsem, náš Saša je přece dobrý soudruh. A ty jsi nás všechny tak strašně zklamal.“ Při takových pasážích se Brežněvův hlas lítostivě chvěl, mluvil zajímavě a s náběhem k pláči. Působil dojmem hluboce dotčeného patriarchy, který opravdu považuje za docela samozřejmé a jedině správné, že z jeho postavení hlavy rodiny plyne bezpodmínečné podřízení a poslušnost všech jejích členů, neboť přece jeho názor a jeho vůle jsou přirozenou poslední autoritou a on to se všemi v rodině myslí dobře. Představa, že by to mohlo, nebo dokonce mělo

být jinak, je mu bytostně cizí a zcela přirozeně v ní vidí projev nepřátelství a zrady.

Teprve z tohoto hlavního hříchu - že totiž z Prahy si vždy nevyžádali souhlas Kremlu - Brežněv odvozoval všechny hříchy ostatní: rozbujely se „protisocialistické tendence“, tisk píše, co chce, vznikají „kontrarevoluční organizace“ a vedení KSČ je pod tlakem těchto sil, jimž neustále ustupuje. Kdyby byl Dubček neudělal nic, co mu Brežněv neschválil a neporadil, kdyby byl ze svých referátů vyškrtal slova, která mu vyškrtnout doporučil, a kdyby byl jmenoval jen takové ministry a tajemníky, s nimiž i Brežněv souhlasí, nic z těchto hrůz se nemohlo stát. To byl v kostce Brežněvův názor na pražské jaro.

Brežněv pak vysvětlil Dubčekovi, že v důsledku toho všeho bylo v Moskvě nakonec jasné, že na jeho vedení KSČ se nelze spolehnout. I on sám, který „našeho Sašu“ dlouho hájil, to musel uznat. Protože se to už dotýkalo věci docela jiné a nejzákladnější —výsledků druhé světové války.

Brežněv obšírně mluvil o obětech Sovětského svazu ve druhé světové válce, o padlých vojácích i o vyvražděném civilním obyvatelstvu, o obrovských materiálních obětech, o strádání sovětských lidí za války. Za tuto cenu si Sovětský svaz zajistil svou bezpečnost, jejíž zárukou je

poválečné rozdělení Evropy a konkrétně i to, že Československo je se Sovětským svazem spojeno „na věčné časy“. Podle Brežněvova názoru je to logický a oprávněný důsledek faktu, že i za naše osvobození položily život tisíce sovětských vojáků, jejichž hroby má náš lid cítit, a nikoli znesvěcovat. Naše západní hranice nejsou jen našimi hranicemi, ale jsou to společné hranice „tábora socialismu“. Sovětské politbyro nemá právo ohrozit výsledky této války, neboť nemá právo zneuctít oběti sovětského lidu.

Brežněv uznával, že teď, po vojenské intervenci, je situace v Československu obtížná: Lidé se na věci dívají emocionálně.

I Dubčekovu stranickému vedení lze prominout, že všechno jistě nevidí zcela správně. „Dnes se vám zdá nemožné přijmout to všechno,“ řekl Brežněv. „Ale podívejte se na Gomulku. V roce 1956 byl jako vy proti tomu, aby naše vojska v Polsku pomohla. Kdybych však dnes řekl, že sovětská vojska z Polska odvolám, sedne Gomulka na zvláštní letadlo, přiletí sem a bude mě prosit, abych to nedělal.“

Brežněv se nedovolával žádného důkazu, který by svědčil o tom, že „západní imperialisté“ opravdu ohrožují Československo. Neuvedl žádnou z oficiálních lží, jichž tehdy bylo plno v sovětském tisku: že „západoněmečtí revanšisté“ už už chystají vojenské přepadení, že v hávu

turistů je Praha zaplavena americkými důstojníky atd. Jeho logika byla prostá: dospěli jsme v Kremlu k názoru, že se na vás už nemůžeme spolehnout. Děláte si, co chcete, ve své vnitřní politice, i to, co se nám nelíbí, a nedáte si říci po dobrém. Vaše země však leží v oblasti, kde ve druhé světové válce stanula noha sovětského vojáka. Vykoupili jsme to velkými oběťmi a z této oblasti neodejdeme. Hranice této oblasti jsou i našimi hranicemi. Protože nás neposloucháte, cítíme se tím ohroženi. Ve jménu mrtvých z druhé světové války, kteří i za vaši svobodu položili život, jsme tedy plně oprávněni poslat k vám své vojáky, abychom se v našich společných hranicích cítili opravdu bezpečni. Zda nás někdo ohrožuje, nebo ne, není podstatné, to je věc zásadní, nezávislá na vnějších okolnostech. A tak tomu bude od druhé světové války „na věčné časy“.

Brežněv jako by byl osobně až udiven: vždyť je to tak jednoduché, jak to, že to nemůžete pochopit? Slova jako suverenita, národní a státní nezávislost se tehdy v celé jeho řeči vůbec nevyskytla. A právě stejně tak se tam nevyskytly ani jiné běžné fráze, jimiž se oficiálně zdůvodňují „společné zájmy socialistických zemí“. Byla tam jenom jediná, jednoduchá myšlenka: naši vojáci došli za války k Labi - a tam je tedy teď i naše sovětská hranice.

„Výsledky druhé světové války,“ pokračoval Brežněv, „jsou pro nás nedotknutelné a budeme je hájit i za cenu nebezpečí nového válečného konfliktu.“ Výslovně pak prohlásil, že vojenskou intervenci v Československu by byli provedli i za cenu takového rizika. Nato však dodal: „Ale nebezpečí takového konfliktu teď nehrozí. Ptal jsem se prezidenta Johnsona, zda americká vláda i dnes plně uznává výsledky konferencí v Jaltě a v Postupimi. A 18. srpna jsem dostal odpověď: pokud jde o Československo a Rumunsko, uznává je zcela bezvýhradně, pokud jde o Jugoslávii, bylo by nutné o tom jednat. Tak co myslíte, že se stane ve váš prospěch? Nic se nestane. Válka z toho nebude. Promluví soudruh Tito a Ceaušescu, promluví soudruh Berlinguer. No a co? Počítáte s komunistickým hnutím v západní Evropě - ale to už padesát let nemá žádný význam!“

Zase to byla jednoduchá a jasná slova. Brežněv nám, reformním komunistům, dával opravdu cenné školení: my, hlupáci, uvažujeme o nějakém modelu socialismu, který by se hodil pro Evropu včetně západní, ale on, realista, ví, že to už padesát let nemá žádný význam. Proč asi? No přece proto, že hranice socialismu neboli hranice SSSR jsou zatím na Labi. I americký prezident s tím souhlasí, takže snad na padesát let je to nezměnitelné. A co nějaký Berlinguer? Copak má tanky? Může snad změnit výsledky druhé světové

války?

Brežněv zřejmě očekával, že po tomto jasném a srozumitelném výkladu už i Dubček pochopí, na čem je - a bude možné začít jednat o textu protokolu, který má být slavnostně podepsán. Jenže to se nestalo a Dubček začal oponovat. Nepamatuji si už, jakými slovy a v jaké konkrétní otázce. Vyslovil však něco, co Brežněva vyvedlo z míry. Přerušil ho a začal křičet, jeho obličej zbrunátněl a nakonec vztekle prohlásil: „Celá dosavadní jednání neměla zřejmě žádný smysl. Všechno se opakuje jako v Čierné nad Tisou. Je to zbytečné, k ničemu to nevede,“ a proto on přerušuje jednání.

Brežněv a spolu s ním všichni členové sovětského politbyra vstali a chystali se odejít. Do nastalého zmatku začal mluvit Ludvík Svoboda a chtěl bouři znovu uklidnit. Brežněv se zarazil, vyslechl jeho slova, ale pak se otočil k odchodu. Řekl jen, že další postup se musí dohodnout, a odešel, následován celým sovětským „kolektivním vedením“, které husím pochodem opouštělo sál.

Nejsem si dodnes jistý, zda k tomu tehdy došlo náhodou. Tehdy jsem měl dojem, že je to předem naplánované divadlo. Brežněvova reakce a jeho povel k odchodu byly totiž nepřiměřené situaci. Opravdu si ani nepamatuji slova, která k tomu zavedla podnět, a proto myslím, že Dubček

neřekl nic tak strašného, alespoň ne nic takového, co by vlastně už neřekl předtím. I další průběh jednání svědčil spíše o tom, že to byl naplánovaný krok sovětského politbyra, kterým se měla navodit atmosféra, v níž si českoslovenští reformisté budou už dávat pozor a omezí své nepohodlné připomínky na minimum. Ať už však k této scéně došlo z jakýchkoli důvodů, vyvolala v sále paniku.

Dubček se znovu téměř zhroutil. Třásl se a mluvil nervózně a nesouvisle. Objevili se lékaři s nějakými injekcemi. Dubček je odháněl, nic nechtěl a náhle ke všeobecnému zděšení prohlásil: „A já to tedy nepodepíšu! Ať dělají, co chtějí - nepodepíšu.“ Někteří - mezi nimi Černík, Svoboda a Smrkovský - se k němu přihrnuli a začali ho jeden přes druhého přesvědčovat, že to nejde, že teď už se nedá nic dělat. I já jsem si myslel, že teď už se jednání nedá takto zvrátit. Navíc jsem byl přesvědčen, že je to důsledek Dubčekova momentálního psychického stavu a že zanedlouho svůj názor změní. Chvilí jsem s ním mluvil a řekl jsem mu to: všichni jsme se u něj střídali a chtěli jsme ho ovlivnit, aby se v jednání mohlo pokračovat. Dubček nás poslouchal, neodporoval, ale svůj postoj nezměnil. „Cožpak je nevidíš - vždyť vůbec nepochopili, co udělali,“ řekl mi na všechny mé argumenty a opakoval: „Nepodepíšu to!“

Byla to Dubčekova jasnozřivá chvíle. Snad kdyby se byl už včera v noci účastnil našeho jednání a zaujal stejný postoj, mohlo to jednání podstatně ovlivnit. Teď už však ne. Nakonec si nechal dát uklidňující injekci a ve druhém kole nátlaku, který na něj ostatní vykonávali, se zlomil.

Než k tomu došlo, probíhala na obou stranách horečná iniciativa, aby se v jednání pokračovalo. Jak Svoboda s Černíkem a dalšími z reformního křídla, tak Biřak s Jakešem vybíhali ze sálu do jakýchsi předsálí, kde se objevoval Suslov, Ponomarjov a snad i někteří další. Svoboda byl nakonec přijat Brežněvem a cosi spolu domlouvali. Tím vším bylo jednání asi na hodinu přerušeno. Když znovu započalo, byl už pozdní večer.

Obnovené jednání již nebylo příliš dramatické. Probíral se text protokolu, odstavec po odstavci. Sovětská strana byla vcelku ústupnější než doposud. Nevím už přesně, co všechno se v té poslední fázi změnilo ve slovech protokolu. Ale dospělo se v ní ke dvěma důležitým formulacím: o odchodu vojsk po jejich „dočasném“ pobytu s tím, že tento obchod je vázán na pokrok v „normalizaci“, a dále k formulaci, podle níž sovětská strana podporuje politickou linii lednového a květnového pléna ÚV KSČ. V této souvislosti vznikla debata kolem

dubnového pléna, na němž byl schválen *Akční program KSČ*. Tak jako kdysi v Bratislavě Brežněv odmítl z důvodů stylistických návrh, aby mezi slovy „lednové a květnové“ plénium byla pomlčka, čímž by se do toho zahrnulo i plénium dubnové. Nakonec však otevřeně řekl, že v *Akčním programu* jsou některé formulace, které sovětské politbyro nepovažuje za správné, a proto nepodepíše výslovný souhlas s tímto programem. Koneckonců i nám musí být jasné, že nyní tento program vyžaduje určité korektury. Sovětské politbyro však výslovně podporuje květnovou rezoluci, v níž přece je akční program nejen uznáván za správný, ale je prohlášen za základní linii. Zároveň se tu však konkretizuje a rezoluce také ukazuje na síly socialismu nepřátelské. Na tom pak nakonec zůstalo a „moskevský protokol“ neobsahoval výslovné schválení *Akčního programu KSČ*.

Někdy před půlnocí bylo všechno hotovo a nastal okamžik podpisování. Náhle se otevřely velké dveře, vedoucí do sálu, a dovnitř doslova vtrhlo asi deset fotografů a kameramanů. Jako na povel v ten okamžik povstalo celé sovětské politbyro a každý jeho člen se přes stůl nakláněl k československému protějšku s otevřenou náručí, připravenou k objetí. Byla to absurdní scéna, osvětlená blesky fotoaparátů: desítky paží členů sovětského politbyra se v řadě napřahovaly přes

stůl a mně se najednou zdálo, že jakási fantastická masožravá rostlina se snaží zachytit nás svými lepkavými chapadly. Místo abych povstal a vykonal vstřícný pohyb, odrazil jsem se od trnože jednacího stolu a křeslo, v němž jsem seděl, se po naleštěných parketách rozjelo směrem ke zdi, která byla asi tři metry za ním. Přistál jsem u zdi vedle velvyslance Kouckého, který tam seděl spolu s těmi, kdo se už ke stolu nevešli. Koucký měl v očích výraz nefalšovaného zděšení a tiše mi řekl: „Ty jsi se zbláznil!“ Připustil jsem to, ale dodal jsem, že především se nechci objímat, že prostě nemůžu. Akt kolektivního objímání se mezitím u stolu skončil a zachytily ho filmové i fotografické kamery.

Pak byli ještě hlavní představitelé obou stran zvěčněni, jak podepisují protokol. A ihned nato, stejně naráz, jako byli vpuštěni, byli filmaři a novináři zase vykázáni z jednacího sálu a dveře se zavřely. Od stolu jsem najednou slyšel, jak Podgornyj říká: „A soudruh Mlynář nepodepíše?“ Všiml si tedy mého úniku, ba musel si ho všimnout: seděl jsem vlastně proti němu a asi právě na mne měl namířeno své objetí. Ostatní, kteří si ještě ničeho nevšimli, se najednou začali rozhlížet, co se vlastně se mnou děje. Řekl jsem tedy, že podepíšu, vstal jsem a připojil jsem svůj vlastnoruční podpis pod rozsudek nad životem demokratické komunistické reformy v

Československu.

Uvolnění, jaké přináší každý konec napínavého děje - ať už je to tragédie, nebo komedie - zavládlo i po skončení podpisovacího ceremoniálu. Zakrátko je však znovu vystřídalo napětí, které rychle připomnělo realitu bez iluzí. Vyvolala je epizoda spojená s odletem Františka Kriegla: patřila by spíše do kriminálního románu z gangsterského prostředí, ale udála se při jednáních v Kremlu, která jak pravilo komuniké, proběhla v „soudružském a přátelském ovzduší“.

Když se mluvilo o technických záležitostech spojených s odletem do Prahy, kdosi poznamenal, že bude nutno zajistit příjezd Františka Kriegla do Kremlu, aby mohl odletět spolu s celou delegací. Na to zareagoval sám Brežněv a řekl, že by snad bylo lepší, kdyby Kriegel neodletěl do Prahy spolu s delegací. „Nechte ho zatím tady,“ řekl Brežněv, „nepodepsal protokol a bude vám dělat potíže.“ Dubček a snad i Svoboda zareagovali dosti prudce a prohlásili, že delegace se do Prahy vrátí celá a bez Kriegla se vrátit nemůže. Brežněv však dál naléhal a líčil, jak Kriegel bude sabotovat protokol, jak se bude honosit tím, že jediný nepodepsal, a bude organizovat opozici proti „konsolidačnímu úsilí“.

Myslím, že v pozadí celé věci byl nějaký scénář, kterého se držel i Brežněv. Všichni jsme

náhle pochopili, že Kriegel je vlastně dál zatčen, že je jenom rukojmím a ne zároveň také delegátem jako my. Sám Brežněv o něm i mluvil jako o vězni, který k nám přece nepatří. Ludvík Svoboda řekl, že po příletu do Prahy zajistí ubytování Františka Kriegla i s jeho manželkou v Lánech. Brežněv to pochopil jako nabídku, že Svoboda dá vlastně Kriegla zavřít v nějakém fešáckém kriminále, a poznamenal: „On vám uteče! Kdo z vás se za něj může zaručit?“

Nevymáhalo se tedy výkupné za propuštění rukojmí, ale šéf gangu chtěl osobní záruky - jako v detektivce. Bez vzájemné domluvy a spontánně jsme řekli tři z nás, Špaček, Šimon a já, že se za Kriegla zaručíme. Jenomže to nestačilo a o propuštění zajatce započala kuloární jednání. Dubček se Svobodou, Černíkem a Smrkovským se odebrali s vedením politbyra do vedlejšího salóňku a za zavřenými dveřmi tam řešili tento problém. Pokud se pamatuji, i Jakeš se tehdy přes nějaké své kontakty, asi přímo k policejnímu článku hlavní režie, nakonec snažil ovlivnit Krieglovo propuštění. Výsledkem byla ostudná, pro Kriegla znovu ponižující dohoda: zajatec bude dodán přímo na letiště, do Kremlu nemůže být vpuštěn.

Po tom všem ještě kremelští předáci navrhli neformální, přátelské posezení před odletem. Kosygin, jemuž žoviální jednání nejde právě k

pleti, začal vtípkovat a dovolával se starého ruského zvyku, podle něhož blízcí hosté nemohou opustit dům hostitele, aniž před odchodem beze spěchu posedí a vypijí skleničku na rozloučenou. Vzpomněl jsem si, že jsem kdesi četl o zvyku nějakého mongolského kmene, který sobě zvláště milé zajatce připoutává ke svým jurtám důkladněji; do chodidel takového zajatce se napíchají kousky koňských žíní, které tam zarostou a zajatci nijak nevdá - ledaže by se chtěl postavit a utéci. Kosyginem vzpomínaný zvyk zadržování milých hostí byl mnohem humánnější, a tak jsme se všichni s našimi hostiteli posadili.

Posezení trvalo asi hodinu a nakonec se změnilo v rozhovory ve dvou nebo v malých skupinkách a rozhodně nebylo nezajímavé. Ke mně přistoupil Kosygin a po několika konverzačních větách se zeptal, zda považuji realizaci protokolu za reálnou, jaké vidím problémy a jak se dívám na některé personální otázky. K personálním otázkám se pak stále více soustřeďovala jeho pozornost, až jsem pochopil, že Kosygin chce touto cestou vysondovat má skutečná stanoviska: bylo to spolehlivější a také jednodušší než politicko-ideologické rozhovory. Co si myslím o „socialismu s lidskou tváří“, neříkalo tolik, jako co si myslím o Černíkovi, Husákovi nebo Indrovi.

Řekl jsem tehdy Kosyginovi otevřeně, že podle mého soudu by bylo pro budoucnost katastrofální, kdyby se moskevské politbyro jako na své hlavní opory orientovalo na lidi, kteří měli v srpnu sehrát úlohu tvůrců „revoluční vlády“, a jmenoval jsem Biľaka a Indru. „Ach, tihle lidé,“ řekl Kosygin a mávl opovrřlivě rukou. A pak mimořádně pochválil Husáka. Chtěl tím snad i mně zjednodušit orientaci. Nijak potom neodporoval mému výkladu, že hlavní teď bude nepřipustit nadvládu extrémních tendencí. Řekl jsem výslovně, že odchod Kriegla, Císaře, Pavla, Hájka a jiných z funkcí je možný jenom za předpokladu, že z funkcí odejdou i lidé v srpnu úplně zkompromitovaní. Zdálo se mi tehdy, že Kosygin se orientuje do budoucna na rychlé zmírnění celé situace, a že to je tedy v souladu s tím, jak si i my představujeme možný kompromis.

Druhý den, už v Praze, jsem se však od Dubčeka dověděl, že od něho Brežněv jako podmínku jakýchkoli dalších dobrých vztahů žádal ponechat Vasila Biľaka a Aloise Indru v jejich stranických funkcích.

Brežněv a další členové sovětského politbyra jeli s námi až na letiště, kde zase proběhlo oficiální loučení, zvěčněné kamerami.

V přistaveném letadle opravdu seděl František Kriegel. Kolem druhé hodiny ráno

moskevského času 27. srpna 1968 letadlo odstartovalo. Zase jsme seděli mlčky, ale tentokrát už z jiných důvodů. Teď si každý představoval, co řeknou „moskevskému protokolu“ lidé doma. A myslím, že v tom ohledu představy nikoho z nás nebyly růžové.

Hlavní role po příletu už byly rozděleny. Svoboda promluví veřejně jako první, po něm Dubček. Černík půjde ráno do vlády, Smrkovský do parlamentu. Dubček bude hned po příletu jednat s vysočanským předsednictvem ÚV KSČ. Protože však pokud možno už po poledni má promluvit k národu, musí mít projev připravený. A tak zase jako před 20. srpnem: pověřují se tím Mlynář a Šimon. Sedíme tedy v letadle a píšeme, protože to jsou asi nejkřidnější dvě hodiny z těch, které můžeme dnes očekávat.

Myslím, že to byl vůbec nejvýznamnější projev, jaký jsem kdy psal. Dubček ho pak ještě upravil a doplnil, jak na papíře, tak hlavně při přednesu: je to onen známý projev, v němž vedle slov sehrály tak velikou politickou úlohu i zadržované Dubčekovy slzy. Tímto projevem Dubček dosáhl toho, co se nám všem v hloubi duše vlastně zdálo nemožné: národ znovu uvěřil, že není vše ztraceno, že zbývá dost naděje a že Dubček je ten, kdo ji uskuteční.

EPILOG

Mým představám z Kremlu odpovídal vývoj událostí na podzim roku 1968 sotva měsíc. Počátkem října už mi začalo svítat, že mé představy byly iluzemi a že vývoj půjde jinou cestou. Objevily se první vážné symptomy nezadržitelného rozkladu jednoty uvnitř dubčekovského vedení strany, v té jeho části, jejíž jednota byla nezbytným předpokladem jakékoli naděje na uskutečnění nastoupené politiky, prováděné nyní za okolností předem nevýhodného kompromisu s Moskvou.

Úspěchem bylo vlastně jen to, že předsednictvo strany bylo dne 31. srpna 1968 rozšířeno o řadu nových členů, mezi nimiž bylo sedm předtím zvolených do vysočanského předsednictva. Přitom kromě Františka Kriegla byli jeho členy dále všichni původně zatčení a odvezení do Moskvy. Naopak z těch čtyř, kteří v noci 20. srpna hlasovali proti odsouzení sovětské intervence, zůstal ve funkci jediný - Vasil Biľak, a to na přímý zásah Brežněvův. Ani Alois Indra ze stejného důvodu nebyl zbaven své tajemnické funkce. Nevrátil se však ještě do Prahy, zůstal jako nemocný v Moskvě a bylo jasné, že o jeho dalším osudu se rozhodne později. Ve vedení strany zůstali i Piller, Lenárt a Barbírek, kteří 22.

srpna souhlasili se svým členstvím v „revoluční dělnicko- rolnické vládě“. Ti všichni však tvořili malou menšinu ze 24 členů nového předsednictva ÚV KSČ. Jeho členy byli nyní ovšem i Husák a Svoboda.

V září přijel do Prahy emisar z Moskvy, tehdejší náměstek ministra zahraničí Kuzněcov. Vybaven značnými zmocněními i po stranické linii, dal se hned do práce: postupně jednal s jednotlivými členy stranického vedení, zjišťoval situaci, zaznamenával a dovedně pěstoval rozpory, které při jednáních zjistil. Z rozhovoru, který jsem s ním měl já, i z toho, co vím o jeho rozhovorech s jinými členy vedení, usuzuji, že jeho hlavním posláním bylo dodat do Moskvy doporučení, které členy vedení KSČ je třeba podporovat a které naopak je nutné co nejrychleji odstranit z vedení. Jeho rozhovory začínaly vždy všeobecně osobní chválou toho, s kým právě mluvil. Mně například hned na začátku vyřizoval osobní pozdrav Leonida Brežněva a zdůraznil, že soudruh Brežněv si velmi cení mého článku, který jsem tehdy napsal do Rudého práva. Josefa Špačka zase ujišťoval, že jeho zatčení 20. srpna bylo úplným omylem, soudruzi v Moskvě toho litují a že on, Špaček, má v Kremlu plnou důvěru. Nato ve volné a liberálně vedené debatě zjišťoval, jaký má kdo postoj k různým konkrétním otázkám, jež souvisely s

výkladem „moskevského protokolu". Mnohé své otázky a také některé své jakoby osobní názory Kuzněcov přitom záměrně formuloval provokativně. A nakonec nenápadně přešel k debatě o osobách: jak se kdo dívá na toho či onoho člena vedení strany - od Dubčeka až po Indru.

Mimo jiné svým názorem na budoucnost Aloise Indry jsem se tehdy v Kuzněcovově notýsku dostal asi definitivně na seznam těch, s nimiž se dál nedá počítat. Zeptal se mě, co myslím, že „by se mělo udělat" s Indrou. Řekl jsem mu, že Indra je přece stále ještě v Moskvě, takže to není takový problém. Podle mého osobního názoru by se do Prahy nemusel vůbec vracet. Kuzněcovův i bez toho ne právě přívětivý obličej ztuhl. Snad to pochopil jako narážku na osudy různých komunistických funkcionářů, kteří se za Stalina už nikdy nevrátili z kremelské nemocnice. Dodal jsem tedy, že mám na mysli, aby Indra zůstal v Moskvě například jako zástupce v RVHP. Odůvodnil jsem také proč: jeho role v srpnu podle mne vylučuje jeho návrat do politických funkcí v Praze, o čemž jsem v Kremlu už mluvil s Kosyginem, který mému názoru nejen neodporoval, ale vlastně ho akceptoval. Můj rozhovor s Kuzněcovem nato ztratil už i předstíranou srdečnost a žoviálnost a brzy jsme ho ukončili.

Myslím, že už při rozhovorech s Kuzněcovem a pak při svých sólových návštěvách v Moskvě jako první opustil dohodu o jednotném postupu Oldřich Černík. Jednotu s Dubčekem, Smrkovským a dalšími, již slíbil v srpnu v Kremlu, Černík už v září začal vyměňovat za naději, že mu Moskva zaručí podporu i při změněné konstelaci sil. Za tuto naději prodal mě, pak i Smrkovského a nakonec Dubčeka. Spojil se se Štrougalem, s nímž byl osobně spřátelen, a také s Husákem a Svobodou a pravděpodobně počítal s možností stát se po Dubčekovi prvním tajemníkem KSČ. Dubček v dubnu 1969, když se pod nátlakem Moskvy musel vzdát své funkce, koneckonců sám navrhl jako svého nástupce Černíka. Dubček za žádnou cenu nechtěl, aby tato funkce připadla Husákovi: bál se, a jak se ukázalo, velmi oprávněně, že nezkrotné ambice, touha po moci a jiné Husákovy vlastnosti přivedou celou stranu do katastrofy ještě horší, než k jaké už i tak došlo. Černík, i když se jeho charakter ukázal jakkoli slabý, dával naopak jisté záruky, že racionální a pragmatické pojetí „normalizace“ nevystřídá bezuzdné řádění stalinské spodiny v KSČ, zbavené moci již za dob Novotného.

Při svých jednáních v Moskvě Černík především porušil všechno, na čem se vedení strany dohodlo, co se týče postupného odsunu

sovětských vojsk z Československa. Nezávisle na tom, že se podle těchto úmluv mělo za všech okolností trvat na slovech „moskevského protokolu“ o úplném odchodu vojsk, Černík jako první souhlasil v Moskvě s tím, co bylo nakonec vtěleno do smlouvy o pobytu sovětských vojsk v Československu uzavřené v říjnu 1968, čímž se fakticky legalizoval pobyt asi 100 tisíc sovětských vojáků na zcela neurčitou dobu.

Svým postupem dosáhl Oldřich Černík toho, že se ve funkci předsedy vlády udržel až do ledna 1970. Přežil o několik měsíců nejenom Dubčekův pád, ale i vyloučení z ÚV KSČ všech, které v srpnu 1968 v Kremlu vřele objímal a ujišťoval o pevné jednotě společného postupu. Nakonec však byl i on obětován a jeho křeslo zaujal jeho osobní přítel, Lubomír Štrougal. Předtím Černík ještě jako jediný z těch, kdo v srpnu byli určeni před „revoluční tribunál“ - veřejně poplival demokratické reformy roku 1968 a svou vlastní účast při jejich provádění. Až po svém vyloučení z KSČ na jaře 1970 měl zase jasnozřivou chvíli a v osobním rozhovoru tehdy stručně prohlásil: „Prosral jsem pozici i čest.“

Alexander Dubček se od září 1968 příliš spoléhal na to, že se mu podaří udržet si své postavení a získat podporu v Moskvě metodami kabinetní politiky a dohod s Brežněvem. Nepochopil, že Moskva právě jeho definitivně

odepsala, že Kreml celou hru, započatou Kuzněcovem a pokračující mnoha jinými prostředky, hraje v neposlední řadě proto, aby ho ve funkci vyměnil někdo jiný. Přesvědčoval jsem ho o tom naposledy v lednu 1969. Odmítal to uznat a říkal mi, že naopak už má v Moskvě vyhráno, i vojska odejdou, jakmile se mu podaří definitivně přesvědčit Brežněva, že má situaci pevně v rukou. „Kdyby mi to pořád nekazili někteří novináři a lidé, kteří nechápou, že jsou v Moskvě nepřijatelní,“ říkal tehdy Dubček, „měl bych už všechno dohodnuto.“ Bylo to den potom, co se v Praze upálil Jan Palach z protestu proti postupující kapitulaci před okupanty. Dubček vážně věřil, že rozhodující význam budou mít jeho kuloární rozhovory s Brežněvem v Moskvě nebo na honu divočáků v Kyjevě. Asi týden předtím byl na nátlak z Moskvy, iniciativně prováděný hlavně Husákem, donucen k demisi z funkce předsedy parlamentu Josef Smrkovský. Dubček ještě zůstával ve své funkci, ale v nejužším vedení měl vedle sebe jen Černíka, Husáka, Štrougala a Svobodu. Mezi tajemníky ÚV KSČ zbýval jediný z reformátorů - Josef Špaček. Jinak byli tajemníky už jen Biřák, Indra, Lenárt a Josef Kempný, tehdy zcela jednoduše člověk Černíkův. Moskvě opravdu zbývalo sesadit už jen Dubčeka - a on si přesto ještě v této chvíli myslel, že má celkem vyhráno! Nedovedl jsem si

to vysvětlit tehdy a nedovedu si to vysvětlit ani dnes. Je pravděpodobné, že Dubčekovi všichni lhali do očí, počínaje Brežněvem. Ale jak tomu mohl tehdy ještě věřit?

Mne osobně Dubček odepsal už dávno předtím, při jednáních v Moskvě 4. října 1968. Původně byla pro tato jednání schválena čtyřčlenná delegace: Dubček, Černík, Husák a já. Dokonce mě pověřili přípravou podkladů pro jednání této delegace, také jsem je připravil, ale těsně před odletem do Moskvy mě z delegace vyřadili. Dubček mi to tehdy odůvodnil tím, že Brežněv chce jen tři partnery, neboť ze sovětské strany se také účastní jen tři. Samozřejmě jsem to nebral vážně, věděl jsem, že mám být z jednání vyřazen z nějakých jiných důvodů - buď na přání Brežněvovo, nebo Husákovo a Černíkovo, nebo případně i všech dohromady. Trojice Dubček, Černík, Husák se pak z Moskvy vrátila s dalšími, dodatečnými připomínkami kapitulace, jež sahaly za rámeček někdejšího „moskevského protokolu“. Delegace akceptovala pobyt sovětských vojsk na neurčito, souhlasila s odložením sjezdu strany na neurčito a vzala na vědomí názor sovětského politbyra, že Akční program KSČ je vlastně nesprávný programový dokument. Navíc byli odepsáni někteří další lidé, mezi nimi i já.

Že mě tehdy v Moskvě prodal, to mi řekl Dubček až za několik týdnů. I bez toho jsem to

však pochopil hned po návratu delegace z Moskvy. Mluvil jsem s Dubčekem mezi čtyřma očima o tom, že sílící nátlak z Moskvy má za cíl postupně odstranit z vedení všechny reformátory, a že je tedy načase uvažovat o druhé alternativě řešení: on a jeho lidé by měli sami odstoupit a určit takové nástupce, kteří zaručí, že se zachová minimum reformních poměrů a že nedojde k ofenzivě stalinské spodiny a sovětské agentury v KSČ, že celá KSČ nebude nakonec rozbita a do budoucna vůbec vyřazena jako strana schopná reformního vývoje. Biľak se například vůbec netajil tím, že podle jeho názoru by KSČ měla mít asi polovinu nynějších členů, aby byla opravdu „leninskou stranou“. Tehdy jsem viděl už jen jedinou možnost, jak zabránit tomu, aby Biľak, Indra, Jakeš a vůbec garnitura „revoluční dělnicko-rolnické vlády“ nakonec ovládla situaci: postavit proti nim jinou garnituru, než je Dubček, Smrkovský, Špaček. Šimon a já. Myslel jsem konkrétně na Černíka jako šéfa strany a Štrougala jako šéfa vlády. Dostanou-li se tito lidé do nejvyšších funkcí, udrží Husáka v Bratislavě, dostanou podporu Moskvy a udrží na uzdě i stalinskou spodinu v KSČ, neboť sami nejsou spjati s ní, nýbrž s racionálnějšími, pragmatickými silami ve stranickém, státním a hospodářském aparátu. Politická reforma bude sice na nějaký rok pohřbena, ale pak, nějakou

pozměněnou „kádarizací“, se vývoj zase dostane zhruba do stejného směru.

Dubček se mnou nesouhlasil. Neviděl situaci tak černě - ani celkově, ani pokud šlo o něj osobně. Odmítl rezignovat ze své funkce. Nerozmlouval mi však, abych z funkce odešel já sám. Z toho jsem pochopil, že s ním o tom asi v Kremlu hovořili. Vzal jsem si tedy na čtrnáct dnů dovolenou, odjel jsem z Prahy, několik dnů jsem prospal a pak jsem na čerstvém vzduchu v lese přemýšlel o situaci. Nedošel jsem však k žádnému jinému názoru na další perspektivy politického vývoje. Po podpisu „moskevského protokolu“ vedení KSČ ztratilo možnost opírat se o masovou svobodnou aktivitu lidu jako hlavní sílu. Akceptováním linie „normalizace poměrů“ jsme se vzdali celonárodního demokratického hnutí v podobách z období před srpnem 1968, kdy lidé mohli svobodně projevovat svou vůli. Vždyť od svého návratu do Prahy koncem srpna dubčekovské vedení strany vlastně nedělalo nic jiného, než že toto celonárodní hnutí odporu proti okupaci postupně pacifikovalo. uklidňovalo a převádělo do takových forem, jež by v Moskvě nevyvolaly novou vlnu nevole a nový nátlak na urychlení „normalizace“. Bylo možné spoléhat jen na tiché vzájemné pochopení mezi vedením KSČ a národem: národ pochopí, že bylo obětováno velmi mnoho, ale ve skutečnosti proto, aby se

uchovaly síly do budoucna.

Za takových podmínek bylo ovšem zcela nezbytné tyto síly do budoucna opravdu uchovat. V tom směru jsem neviděl jinou možnost, než byla ta, o níž jsem hovořil s Dubčekem. Jestliže to neuděláme, Moskva povede dál svůj útok. až sesazení Dubčeka a jeho lidí i tak dosáhne. Muže se však stát, že k tomu zmobilizuje síly, které v KSČ odstranil ze scény už vývoj v šedesátých letech, a že všechno, co tu déle než deset let vyrůstalo v duchu reformního vývoje, bude úplně zlikvidováno a vznikne strana podle představ Vasila Biľaka. Rozhodl jsem se tedy, že se ještě jednou pokusím ovlivnit Dubčeka i ostatní. Jestliže se mi to nepodaří, v každém případě podám demisi ze všech svých funkcí, protože setrváním v nich už nezískám žádnou možnost působit na vývoj. Nějaký týden nebo měsíc se ve funkcích udržíme, ale pak. tak jako tak, všichni, o tom se v Moskvě už rozhodlo, budeme odstraněni. Pro reformní perspektivy to už nebude mít žádný pozitivní smysl, spíše naopak.

Vrátil jsem se do Prahy koncem října a mluvil jsem o věci se Smrkovským, Špačkem. Šimonem a znovu s Dubčekem. První tři se mnou všeobecně souhlasili, ale vážali své rozhodnutí na stanovisko Dubčekovo: bez jeho odchodu a bez dosazení nového prvního tajemníka nemá přece jejich odchod potřebný politický smysl. Jen

Bohumil Šimon byl tehdy nejspíše odhodlán odejít případně i sám. Avšak Dubček své stanovisko nezměnil. Nyní, v prvních listopadových dnech, mi však už jasně řekl, že má demise by situaci pomohla, neboť o tom s ním mluvili v Kremlu. Samozřejmě ani po demisi nepřestanu hrát politickou roli: on se bude se mnou konzultovat, budu k němu mít otevřené dveře ve dne v noci a právě tak i k ostatním členům vedení. A pak mi nabídl funkci ministra kultury.

Řekl jsem mu, že tuto funkci jsem mohl přijmout už v srpnu na sovětském velvyslanectví, odmítl jsem ji však tehdy a odmítám ji i dnes. Funkce pro mě měly smysl, pokud jsem mohl doufat, že jejich prostřednictvím ovlivním v praxi vývoj demokratické reformy. To teď už nepřichází v úvahu, a budu tedy svůj problém řešit jako problém osobní, vrátím se zpět ke své práci ve výzkumu a zanechám politických funkcí. Dubček s tím souhlasil, a tak jsme se lehce dohodli.

Jako poslední úkol ve své funkci tajemníka ÚV KSČ jsem ještě spolu s Josefem Špačkem připravil text rezoluce, kterou pak v listopadu 1968 schválilo plenární zasedání ÚV KSČ. Byl to můj poslední pokus alespoň slovně vymezit rámec, v němž by se reformní politická linie snad mohla ještě udržet. Nebyl jsem však už vnitřně

přesvědčen, že se to podaří. Ani sám text rezoluce nakonec nezůstal v té podobě, v níž jsme ji se Špačkem připravili. Ještě v noci před zasedáním ústředního výboru Dubček (snad ještě s Černíkem a Husákem) letěl ke konzultaci za Brežněvem. Nato z návrhu rezoluce zmizely pasáže, které měly zabránit, aby se vojenská intervence mohla snad schválit jako oprávněná, a naopak, přibyly tam formulace o nebezpečí „pravicového oportunistu“ v KSČ samé. Upřímně řečeno, bylo mi to tehdy už celkem jedno: rezignoval jsem na možnost ještě nějak ovlivnit další vývoj.

Zasedání ústředního výboru KSČ schválilo 16. listopadu 1968 mou demisi ze všech funkcí ve vedení strany. Zůstal jsem sice ještě řadovým členem ÚV KSČ, ale zasedání tohoto orgánu jsem se pak zúčastnil už jen jednou - v lednu 1969. Toto zasedání začalo 16. ledna, v den, kdy se v Praze upálil Jan Palach. Když se zpráva o tom donesla na Hrad, kde zasedal ústřední výbor, přihlásila se o slovo známá lékařka dr. Helena Rašková a řekla, že se stydí poslouchat řeči, které se tu vedou, a napadá ji, že i Jan Palach snad slyšel, jak se tu mluví, a to ho dovedlo k zoufalému protestu. Po těchto slovech byla hrubými výkřiky z pléna přerušena, stalinisté a sovětští agenti z řad ÚV KSČ na ni doslova štěkali. Vilém Nový, který později proslul jako

bezcharakterní přísluhovač „normalizace“, hned nato proslovil cynickou řeč o Palachovi. Smrt, která v následujících dnech otřásla svědomím celého národa, se nijak nedotkla většiny těch, kteří tu seděli - a měli všechno na svědomí.

Už před tímto zasedáním, při schůzi předsednictva a sekretariátu, na níž se, jako by se nic nestalo, znovu objevil z Moskvy dodaný Alois Indra, jsem zažil pocit fyzické nevolnosti. Seděli tam s ním všichni, koho měl soudit jeho „revoluční tribunál“, kromě Františka Kriegla. A také se tvářili, jako by nic. Prostě soudruh Indra už je zase tady. Týž pocit fyzické nevolnosti jsem najednou pocítil i na schůzi ústředního výboru, když jedna jeho část nesouhlasně hlučela a pokřikovala na Helenu Raškovou. Myslel jsem si, že v této společnosti se možná zase brzy začnou vzájemně zatýkat a snad i vraždit. Až to nastane, uzná asi i Kreml, že poměry v KSČ jsou zase docela normální.

Nešel jsem tam pak už nikdy, ani v dubnu, když tam zvolili Gustáva Husáka za nového šéfa strany, ani v září, když mě z tohoto orgánu vyloučili. A přece to byli tíž lidé, kteří kdysi svrhli Antonína Novotného a zvolili Alexandra Dubčeka, přijali *Akční program KSČ* a zvolili také mě.

Proč jsem od nich čekal, že právě fáze pražského jara bude jejich posledním a skutečně

upřímným politickým postojem? Cožpak už déle než deset let nevím, že Antonín Zápotocký byl jak rozšafným tatínkem, tak i člověkem, který zvedl ruku pro trest smrti nad svými dlouholetými přáteli a soudruhy? A oni to pouze dělají zase tak a v této společnosti je to snad opravdu normální.

Než mě v září 1969 vyloučili z ÚV KSČ, byl jsem povolán před komisi předsednictva strany, kterou tvořili tři lidé, s nimiž jsem celou tu dobu předtím seděl ve vedení strany: Jan Piller, Evžen Erban a Oldřich Voleník. Jednání začalo jako přátelská zábava starých známých, kteří se náhodou delší čas nesetkali. Pak mi Piller celkem bez obalu a žoviální formou přednesl návrh předsednictva strany, dávno již husákovského: soudruzi uznávají, že já jsem nikdy nepatřil k extremistům a pravičákům, dokonce si toho cení, a tím spíše doufají, že lehce splním jejich požadavek. Mám na chystaném plenárním zasedání vystoupit v diskusi a říci dvě věci: že v červenci 1968 nebylo správné odmítat účast na jednání s budoucími agresory ve Varšavě a že už v létě 1968 jsem řekl Smrkovskému, že dělá politiku podle toho, kam se vítr napře. Nic jiného se ode mne nechce. Udělám-li to, zůstanu nadále členem ústředního výboru. Na otázku, co se stane, když to neudělám, Piller stručně odpověděl: „Tak členem ÚV být nemůžeš.“

Rekl jsem tedy, že to neudělám. Pokud jde o

účast ve Varšavě, protože si to nemyslím. Pokud jde o Smrkovského, protože jsem něco podobného sice opravdu řekl, ale vůbec si nemyslím, že takovým výrokem mohu Smrkovského charakterizovat. Kdybychom zase někdy spolu seděli v předsednictvu a myslel bych si, že nejedná správně, řekl bych mu to znovu - ale jemu do očí, a ne o něm, abych posloužil špinavým záměrům někoho třetího.

Nato Piller řekl: „A víš, že já jsem si myslel, že to neuděláš? Mně se to vlastně líbí. Je to hrozné teď se koukat, jak lidi převlíkají kabáty. Před tebou tu byl Císař a řeknu ti, bylo mi na zvracení!" Piller sám ovšem patřil k lidem, kteří převlékali kabáty velmi ochotně, byť i ne právě obratně. Řekl jsem mu proto, jak mě zase těší, že jemu při převlékání kabátů je na zvracení, a že tedy teď nebude mít lehký život. Přestal žoviálně žvanit a chvatně ukončil jednání. Jak jsem se potom dozvěděl, tito tři posléze předložili ústřednímu výboru písemné odůvodnění, v němž se zásadně odsuzovala má „pravicově oportunistická činnost", jež byla důvodem k vyloučení z ÚV KSČ.

Spolu se mnou byli tehdy z ústředního výboru vyloučení prakticky všichni, kdo setrvali na politické linii pražského jara, mezi jinými i Josef Smrkovský, kterého jsem měl pomluvit a tím si snad vysloužit další členství v tomto

orgánu. Smrkovský, původem pekařský dělník, byl starým komunistickým funkcionářem ještě z let před válkou. Absolvoval Leninovu školu Kominterny v Moskvě, za války pracoval v ilegality, od roku 1944 jako člen ilegálního ÚV KSČ. V době povstání 5. května 1945 v Praze byl místopředsdou České národní rady, pak až do roku 1951 členem vedení KSČ a náměstkem ministra zemědělství. V letech 1951 až 1955 byl nezákonně vězněn, odsouzen k doživotnímu odnětí svobody. Po rehabilitaci roku 1963 ho Novotný znovu uvedl do politického života, stal se ministrem, poslancem a roku 1966 členem ÚV KSČ. Vedle Kriegla byl v dubčkovském vedení jediným zástupcem staré gardy komunistických funkcionářů a velmi výrazně ztělesňoval jejich typické vlastnosti - pozitivní i negativní.

Byl bojovným politikem. Když nějaké stanovisko považoval za správné, prosazoval je zarputile, se sklonem k demagogii táborových řečníků a tribunu lidu. Rychle a bystře chápal politický význam jevu a událostí a rychle se také rozhodoval. Měl však mnoho životních zkušeností, které ho přesvědčily, že špatná rozhodnutí se nemají tvrdohlavě hájit a že je správné včas je změnit. Proto se v debatě neuzavíral žádným argumentům a bylo poměrně snadné - snadnější než například u Dubčeka - přesvědčit ho, že jeho stanovisko není správné.

Dal-li se Smrkovský přesvědčit, hájil změněné stanovisko se stejnou vervou a stejnými metodami jako předtím stanovisko jiné. V tom tkvěla hlavní příčina, proč bylo možné poukazovat na změnu jeho stanovisek v řadě situací, což stoupenci „normalizace“ dodnes vydávají za důkaz Smrkovského bezcharakternosti, a rozšiřují o něm pomlouvačné brožurky pod názvem *Politik dvoji tváře*.

Jsem přesvědčen, že příčinou někdy opravdu dost krkolomných zvrátů v politických postojích Josefa Smrkovského nikdy nebyla bezcharakternost. Ve všech krizových a vážných situacích, kdy šlo nejenom o kariéru, ale někdy přímo o krk, se Smrkovský celý svůj život prokazatelně choval jako člověk charakterní a neoblomný. Platí to o jeho činnosti v ilegalitě za války, v době jeho věznění, kdy se hájil tak jako málokdo z tehdy vězněných komunistů, platí to o něm v srpnových dnech 1968. V takových situacích Smrkovský nejenom svá stanoviska neměnil, ale také je hájil tak houževnatě, jak jen může člověk přesvědčený a věřící hájit hodnoty svého vlastního života. Pražské jaro bylo pro Smrkovského nesporně naplněním nadějí a víry celého jeho života a on sloužil jeho ideálům s tímto vědomím. Otvíralo mu také reálnou možnost posledního politického uplatnění: bylo

mu 57 let a nebyl zdrav. Bylo tedy zcela přirozené a lidské, že Smrkovský hledal v tomto období i možnost své seberealizace. Podsovávají-li mu však dnešní bezohlední kariéristé v „normalizované“ KSČ kariérismus jako motiv aktivity, je to jedna z nejpodlejších intrik v jejich bohatém rejstříku špinavostí.

Jestliže však nešlo o mezní, krizové situace, projevovala se u Smrkovského občas kolísavost. Hovořil jsem o tom už v souvislosti s jednáním vedení strany o manifestu *Dva tisíce slov* v červnu roku 1968. Podobná byla i příhoda, kterou jsem měl vyprávět, abych se udržel v ÚV KSČ. Když jsem předjednáním v Čierné nad Tisou podával předsednictvu strany návrh na přijetí zákona o Národní frontě, který podle mého soudu měl usnadnit naši pozici při jednáních se sovětským politbyrem, Smrkovský mi předem slíbil podporu. Ale pak na schůzi změnil názor: ovlivnili ho jeho poradci z kruhů radikálních komunistických intelektuálů. Když bylo jednání přerušeno, seděl jsem při večeři vedle Smrkovského a řekl jsem mu něco v tom smyslu, že dělá politiku podle toho, kam se vítr napře. Smrkovský věděl, že mě v té věci vlastně podvedl, a myslím, že se styděl. Proto na svou obhajobu řekl něco dost trapného. „Podívej se na žebříček popularity v dnešních novinách,“ odpověděl mi Smrkovský. „Dostal jsem se už až na páté místo!“

To mě dopálilo a zeptal jsem se ho, čím se bude řídit, až se v novinách zase nebudou smět publikovat žebříčky popularity. Smrkovský na to už neřekl nic a tiše jedl dál polévku. Rozhovor slyšeli ti, co tehdy seděli blízko nás - a myslím, že tam byl i Piller.

Po roce 1970 byl Smrkovský první z vyloučených členů stranického vedení, kdo pozvedl hlas proti politice „normalizace“. Dubček, Kriegel, Špaček, Šimon, Slavík a já jsme tehdy byli zticha, snad každý z jiných důvodů, ale fakticky jsme ke všemu mlčeli. A přece šlo o to, zda lidé půjdou bez odporu jako dobytek na jatka, do chomoutu staronové totalitní diktatury, anebo zda se ozve aspoň někdo z těch, kdo přednedávnem na sebe vzali odpovědnost politických vůdců. V září 1971 se tedy ozval Smrkovský: italský komunistický časopis *Vie nuove Giorni* uveřejnil jeho interview, první veřejný kritický hlas někoho z dubčekovského vedení KSČ k politice „normalizace“. Smrkovský tu nejen nezaváhal, ale zase nesl vlastní kůži na trh - jako už několikrát v životě v situacích opravdu vážných.

Přirozeně mu to vyneslo jak autoritu v očích celého národa, tak i nenávist a zostřený policejní dohled Husákova režimu. Obojí ho pak provázelo až do konce jeho života roku 1974. Režim se mu mstí dokonce i po smrti: Smrkovský dodnes

nemá v Praze právo na hrob. Brzy po uložení do rodinné hrobky byla urna s jeho popelem ukradena. Státní bezpečnost pak předstírala, že urnu našla na záchodě (!) v rychlíku jedoucím z Prahy do Vídně, a vykonstruovala verzi, podle níž Smrkovský měl být „provokativně pohřben v Rakousku“. Urnu sice policie vrátila rodině, zakázala však pohřbít ji na hřbitově v Praze, protože by znovu mohlo dojít k „provokaci“. Jen Jana Palacha se Husákův režim bál tolik, že zrušil jeho hrob na Olšanech. A totéž udělal i Josefu Smrkovskému. Režim, jako je „normalizovaný“ režim v Praze, sotva může někomu prokázat větší čest.

Po svém vyloučení z ústředního výboru strany měl jsem ještě půl roku členskou legitimaci KSČ. V březnu 1970, právě když započal pětadvacátý rok mého členství v komunistické straně, jsem byl předvolán k Miloši Jakešovi na ústřední kontrolní komisi KSČ. Začínala největší čistka v dějinách této strany, která měla skončit tím, že zhruba jedné třetině členů nebyly vydány nové stranické legitimace. Mě zařadili mezi první, exemplární případy vyloučení z KSČ, jež měly ostatním stranickým orgánům a organizacím sloužit jako vzor - koho a za co ze strany vylučovat. Jakeš sám se vyhnul osobní účasti při mém vyloučení, dal se zastoupit místopředsedou kontrolní komise O. Mandakem.

Za necelou hodinu bylo ukončeno to, co trvalo čtvrt století. Novou legitimaci KSČ jsem sám vůbec nežádal s odůvodněním, že nesouhlasím s vojenskou intervencí v srpnu 1968 a s politikou, kterou KSČ provádí již rok, a proto bych nemohl s přesvědčením plnit povinnosti člena strany. Avšak Komunistická strana Československa je organizací, do níž sice lze z osobního rozhodnutí vstoupit, ale nelze z ní stejným způsobem vystoupit, pokud si to vedení nepřaje. A Husákovo vedení si nepřálo, abych legitimaci KSČ neměl jen proto, že ji sám nechci: přálo si, abych byl exemplárně potrestán vyloučením.

Text, který měl odůvodnit mé vyloučení, byl už písemně připraven. Odmítl jsem však podepsat některé formulace, jež zněly jako pasáže v projevech prokurátorů v politických procesech padesátých let. Než komise tyto formulace vyškrtla nebo změnila a než sepsala protokol, uběhla necelá hodina.

Po skončeném jednání jsem v budově ÚV KSČ ještě zašel na záchod. Za okamžik se otevřely dveře této místnosti a za stejnou lidskou potřebou se tam spěšně vrátil předsedající prověřkového tribunálu Mandřák. Když mě uviděl, zarazil se sice, ale už bylo pozdě. Postavil se tedy vedle mne k porcelánové mušli a choval se jako každý jiný pán v takové situaci. - „Máš s

námi moc práce?" zeptal jsem se. „No, dneska ještě tři,“ řekl Mandřák a zase jsme oba mlčky stáli. Mohl jsem už odejít, ale záměrně jsem scénu prodlužoval. Chtěl jsem, aby první odešel Mandřák a musel zvolit nějakou formu pozdravu na rozloučenou. Zajímalo mě, zda pro mne, stranou již zavrženého zvolí oficiální pozdrav KSČ „Čest práci!“ Mandřák spěchal, musel nakonec už opravdu jít a rozhodl se pro kompromis: „Na shledanou, soudruhu,“ řekl a spěšně vyběhl z místnosti.

Kdyby mi někdo před čtvrtstoletím, kdy jsem s nadšením a ideály vstupoval do KSČ, řekl, jak fraškovitě skončí mé členství v této straně, byl by si ze mne udělal nepřítele na život a na smrt. A přece to nyní tak proběhlo. Před čtvrtstoletím bych si byl myslel, že vyloučení ze strany prostě nepřežiji. A teď jsem najednou jasně cítil, že skončila jen jedna etapa mého života, že nová, v něčem spíše důležitější, právě začíná. Byl v tom všem přítomen i nejasný ještě pocit osvobození.

Prožil jsem pak v Československu sedm let už nikoli mezi privilegovanými a vládnoucími, ale v ghettu vyvržených. Strana, jíž jsem zasvětil čtvrtstoletí svého života, mě tam vyvrhla, ale přitom mi nepřestala dál věnovat svou pozornost. Pověřovala tím však už jenom ty, jejichž prostřednictvím se stýká s lidmi, kteří odmítají

uznávat její totalitní vládu: činitele politické policie. Zkušenost těchto sedmi let však už je látkou pro další, úplně jiné vyprávění.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Aleš V. 43. 44
Alexandr VI. Borgia. papež 42 Aristoteles 52
Auersperg P. 71. 100. 226
Bacílek K. 50
Barák R. 48. 49. 68. 79
Barbírek F. 119. 170. 198, 208. 209.
212. 213, 220, 221. 229. 247. 267
Bartuška J. 71. 116
Bedřich F. 167
Berija L. 35. 36. 68
Berlinguer F. 260. 261
Bernstein E. 53
Biřák V. 84.97.105-107.119.125.141. 145. 149.
153, 162. 165, 170, 181. 191. 197. 198. 208-213.
215, 217. 220. 223. 233. 234. 237. 240. 244. 246.
247. 249. 253. 255. 262. 265, 267. 271-273
Brežněv L. 81, 82, 99, 100, 104-107. 116. 117.
127. 129. 130. 140. 149. 169, 171. 172. 174-1/6.
180-183, 188. 189, 194. 199. 200. 205. 209, 211,
216-218. 221, 223. 234, 236. 257-265, 267-269,

271, 274

Brinzík J. 206

Bucharin N. 53

Bulganin N. 80

Campanella T. 52

Ceaușescu N. 174, 260

Císař Č. 89, 120. 121. 123, 138, 153. 155. 160,
161. 170, 184. 185. 208, 220. 224. 226. 227. 229.
234. 265. 276

Clementis V. 76, 77

Clementisová L. 77

Colotka P. 71. 222, 224, 225

Čechikvadze A. 98

Čechov A. P. 23, 28

Černík O. 61.75. 80, 89,104.105.119. 122, 124-
127. 137. 141-144. 160-162. 165, 170, 181. 187.
202. 208. 211. 215-218. 223. 224. 228-234. 236.
238. 239. y ' 247. 249. 250, 253. 256. 257. 261,
264. 265. 268. 269. 271. 272. 274

Červinka A. 100

Červoněnko Š. 105. 181. 200. 209-216

David J. 48

Dohnal J. 71

Dolanský J. 104. 105

Dostojevskij F. M. 23

Dubček A. 61. 75. 80. 82. 84. 97. 104-109,
114-127. 129-131. 134, 137-144. 147, 151. 153, 161.
162. 165, 167, 169-177. 181. 183, 187. 188, 191-
209. 211. 214. 215, 217-236. 238. 239. 244. 245.

247. 249. 250-273. 275. 277. 278
Dzúr M. 165. 167, 216. 231. 250
Engels B. 12. 22. 53. 54
Erban E. 124. 198, 208, 221. 229. 275
Fadějev A. 28
Fojtík J. 100
Franco B. 191
Galuska M. 125
Ge.šo L. 43. 44
Gogol N. V. 23. 28
Goldstücker E. 109
Gomulka W. 49, 114. 172. 174-176. 181. 182.
187. 195, 259
Gorkij M. 22
Gosiorovský M. 108
Gottwald K. 19, 36, 41, 241
Gramsci A. 53
Grečko A. 182, 183, 207, 211
Hácha E. 250
Hájek J. 125, 152, 153, 234, 265
Harus J. 47
Hašek J. 21
Havel V. 85
Havlín J. 123
Hejzlar Z. 225
Hendrych J. 75,79,82-84, 86.87,102, 104,
105, 109. 110. 122
Hilferding R. 53
Hoffmann K. 126. 197, 221

Hobbes T. 52
Hrazdára Z. 71
Hrdinova L. 225
Hübl M. 245
Husák G. 17.36,43. 73-75. 87, 89.123. 125,
151, 176, 197, 216. 222. 224, 231, 235.237-247,
250.265-275,279
Chudík M. 79, 104
Chruščov N. S. 25, 30, 33, 36. 39, 40, 43, 45,
49, 50, 79-81, 99, 177-182. 184. 194, 195
Indra A.61.84,105-107.123. 126. 145. 151. 153,
161. 191, 197, 198, 204. 208-217, 220-222, 227,
229. 230, 233, 237, 240, 247. 249-251, 255, 265,
267, 268, 271, 272. 275
Innemann K. 49
Jagoda G. 68
Jakeš M. 84. 106. 107, 145, 162, 170. 197, 198.
204. 208. 209. 212, 213, 220, 221, 229, 233. 234.
237, 240, 247. 262, 272. 278, 279
Jakubovskij 1. 167 Ježov N. 68
Jičínský Z. 71
Johnson L. B. 260
Kabrna V. 225
Kádár J. 175. 176. 252 Kadlec V. 125
Kaganovič L. 80
Kapek A. 119,125.153.197, 198, 204. 208,
220, 221, 226. 229
Kaplan K. 100
Kardelj E. 50

Kašpar J. 220
Kautský K. 53
Kempný J. 222, 271
Knapp V. 63. 71
Köhler B. 80
Kolder D. 79, 100, 103-106, 119, 120,
122, 124, 127, 137, 141, 144, 145, 148-152. 162.
170, 191. 198, 202, 208-210. 212, 213, 220-222,
226. 229, 244
Kopecký V. 79
Kopřiva L. 79
Kosygin A. 182-185, 234, 240. 264, 265. 268
Kouba K. 100
Koucký V. 71, 75. 79, 83-86, 109, 122,
123. 126. 127. 131. 247, 250. 263
Kořta L. 71
Kriegel F. 76, 119, 122, 124, 126, 162, 165,
170, 171, 187. 198. 201-204. 208, 223, 224, 229,
230, 234. 247, 250, 251, 256, 257, 263-265, 267,
275, 276, 278
Krosnář J. 76
Kučera B. 216. 231, 250
Kudrna J. 71. 106. 116
Kusý M. 244. 268
Kuzněcov V. 267. 268
Kühnl K. 51
Laštovička B. 104
Lenárt J. 61, 80. 82, 84, 104, 119, 120, 125.
161, 170, 208. 209, 212, 213,

220.221,229,232,234,247,267,271

Lenin V. I. 12,15,22,27,28,35,53,54, 218, 240,
276

Litera J. 71, 225

Locke J. 52, 55

Luxemburgová R. 53

Machačová B. 216

Machiavelli N. 52. 53, 69. 78

Malenkov G. 80

Mamula M. 71, 82, 167

Mandřák O. 279

Marx K. 22, 53-56, 73. 185

Masaryk T. G. 83. 124. 125, 133. 150.

235

Moc Z. 225

Molotov V. 80

Montesquieu Ch. 52, 55

More T. 52

Mosca G. 52

Moural J. 71

Nejedlý Z. 124

Němcová B. 108

Neumann A. 71. 108

Novotná B. 76, 77

Novotný A. 30. 36. 48-50. 62. 64. 65. 68. 71,
74-87, 90, 104-125. 131, 132, 138, 144, 147, 154,
155, 180, 194, 201, 208, 213, 222-225, 235, 242-
245, 258, 269, 275. 276

Nový V. 274

Palach J. 269. 274, 278
Pastyřík M. 116
Pavel J. 126, 127, 129, 190, 234. 265
Pavlenda V. 225
Pavlovský O. 106, 107. 126, 208, 209, 211-
213, 221
Pavlovskij I. G. 211
Piller J. 119, 153, 161, 170, 198, 208-212, 215-
217, 220, 221, 247, 267, 275, 276, 278
Platón 52, 53
Plojhar J. 136
Podgornyj N. 263
Ponomarjov B. 234, 262
Prchlík V. 120, 167
Procházka J. 100
Provazník S. 100
Průša O. 71, 227
Rákosi M. 225
Rašková H. 274. 275
Rigo E. 110, 141, 153, 170, 198, 200, 208,
209, 212-214. 220, 229, 247
Richta R. 84, 89, 100, 151, 152
Robespierre M. 55
Rohan R. 102
Rousseau J.-J. 52, 55
Rytíř O. 208, 209, 211
Sádovský Š. 120, 170, 198, 207-209, 212, 214-
216. 221. 229
Slánský R. 17-19. 43, 44. 68. 76. 120, 199

Slavík V. 120, 121. 162. 170, 198, 206.
208. 221. 229. 278
Smrkovský J. 103, 119, 121. 126, 141. 159-162.
170. 171. 181. 187. 197. 200. 201. 204. 205. 208.
216-218. 223. 224. 227-234. 238. 240. 243, 247.
249. 250. 253. 256. 261. 264. 265, 268. 271-278
Solženicyn A. 25
Stalin J. V. 12, 21. 22. 27. 33. 36. 37.
39-41, 43. 45. 53. 80. 258
Sucharda B. 125
Sulek J. 197, 222
Suslov M. 234. 262
Svoboda J. 223
Svoboda L. 125. 165. 166. 168. 170, 214-218.
223, 225, 227, 229-232, 235-240, 247, 250. 252,
256, 257, 261-268, 271
Šalgovič V. 126. 129, 187, 197. 211,
211, 221, 226
Ščemenko S. 188
Šelest P. 82, 171. 201
Šelepín A. 99, 188
Šík O. 75, 100, 107. 120. 125. 145. 224. 234
Šilhán V. 218. 224, 225
Šimon B. 100. 119, 162, 170, 171, 183, 187,
198, 201, 204, 208, 221, 224, 229, 233, 234. 238.
240, 247. 249. 250, 253, 264. 265, 272, 273, 278
Šimůnek O. 104
Široký V. 18, 80, 243
Šling O. 17 Šorm F. 125

Šotola J. 89
Špaček J. 110, 119, 170, 171, 187, 198, 204,
208, 224, 229, 231. 238. 240. 247, 249. 250. 251,
264, 268, 271-273, 278
Štrougal L. 71. 79. 80. 103, 125, 215, 216, 268,
269, 271, 272
Štúr L. 108
Švach E. 43, 44
Švermová M. 17, 43
Švestka O. 119, 122.123. 149-151. 162. 169,
191. 197, 198. 208. 209. 212, 220. 229, 232. 234.
247
Tito J. B. 36. 174, 192, 260
Tolstoj L. N. 23
Trockij L. D. 53
Ťažký A. 225
Udalcov I. 181
Ulbricht W. 172. 174. 175, 181. 182, 187, 195
Urválek J. 43. 44
Vaculík L. 155, 157. 159. 162, 187
Vaculík M. 80, 119, 225
Vedra V. 71
Vlasák F. 125
Vodslon F. 120
Voleník O. 120,126,198.220,221.229. 275
Weber M. 52
Zápotocký A. 18, 19. 36, 79, 275
Zrak J. 225

Doc. Karel Kaplan, CSc. pracoval v šedesátých letech v Historickém ústavu ČSAV a byl členem rehabilitační komise, vyšetřující okolnosti inscenovaných procesů padesátých let. Zabýval se tedy podrobně i všemi událostmi, které souvisely s Únorem 1948. O něm právě pojednává kniha *Nekrvavá revoluce*, kterou k vydání připravuje nakladatelství *Mladá fronta* a z níž je i následující úryvek.

* * *

Nejdůležitější událostí 19. února byl náhlý přilet náměstka sovětského ministra zahraničí V. A. Zorina a amerického velvyslance L. Steinhardta do Prahy. Zorin, před několika měsíci ještě velvyslanec v ČSR, přiletěl v 15 hodin. Tlumočil sovětské obavy o vývoj v republice a Stalinovo naléhání, aby komunisté využili současné krize ke konečnému střetnutí, a také pokyn, aby Gottwald požádal sovětskou vládu o vojenskou pomoc, která byla u maďarských hranic připravena. Stalinův příkaz zřejmě motivovaly zprávy, které o situaci v Československu do Moskvy zasílali komunisté v bezpečnosti i jiní příznivci radikálního směru. Gottwald v případě pozvání sovětských vojsk neuposlechl. Byl to za celý jeho život jediný

případ, kdy nedbal Stalinova příkazu. Zorinovi, který mu připomínal důsledky takové neposlušnosti, svoje rozhodnutí zdůvodňoval tím, že přítomnost sovětských vojsk není vůbec nutná, neboť strana zcela ovládá situaci včetně kontroly ozbrojených sil a sovětský zásah by mocenské střetnutí nejen mezinárodně, ale i vnitropoliticky značně zkomplikoval. Stalinovo naléhání na přechod ke konečnému střetnutí naopak přijali Gottwald a členové vedení jako závaznou směrnicí. Urychlila jejich rozhodnutí, ke kterému stejně jejich dosavadní postup směřoval, ovšem pomalu a váhavě.

Dvě hodiny po Zorinovi přistál na pražském letišti Steinhardt. Netajil se optimismem a nadějí, že v Československu zvítězí demokracie. Představitelům nekomunistické opozice opakoval ujištění o morální a diplomatické podpoře západního světa (kdežto Zorin komunisty nutil, aby přijali vojenskou pomoc).

MRÁZ PŘICHÁZÍ

Z KREMLU

Přebal a vazbu navrhl Bedřich Rose

Graficky upravila Marie Roseová

Vydala Mladá fronta jako svou 5164.

publikaci Edice Archiv, svazek 62

Edici řídí dr. Petr Křivský

Odpovědná redaktorka Stanislava Chvojková
Výtvarný redaktor Josef Velčovský
Technický redaktor Miloš Jirsa
Vytiskla tiskárna Naše vojsko, Vlastina ul.
Praha-Liboc 18,40 AA. 19.44 VA. Náklad 150 000
výtisku 2X8 stran. První vydání. Praha 1990
601/22/85.6

13/33 23-045-90 Cena váz. výtisku 35 Kčs

Listopadové zasedání ÚV KSČ, kde Z. Mlynář rezignoval na své funkce (1968)

Po návratu
ze studií v Moskvě r. 1955

Funkcionář SČM
1948

Studium v Moskvě.
(Otevření
nové budovy
Moskevské státní
univerzity.
1. 9. 1953)

Televizní beseda
o demokracii
v únoru 1968

Po zvolení
do sekretariátu
ÚV KSČ
v dubnu 1968

Červen 1968: konference ROH – v delegaci s O. Černíkem a A. Dubčekem

Jednání Z. Mlynáře a A. Dubčka se zástupci ČSM a společenských organizací

S absolventy vojenské akademie v červnu 1968

na ústní přednášce 11. srpna / 2 hodiny a 15 min
- k tomu a k tomu

① - základní úroveň + úroveň vývoje
Novoty / úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje

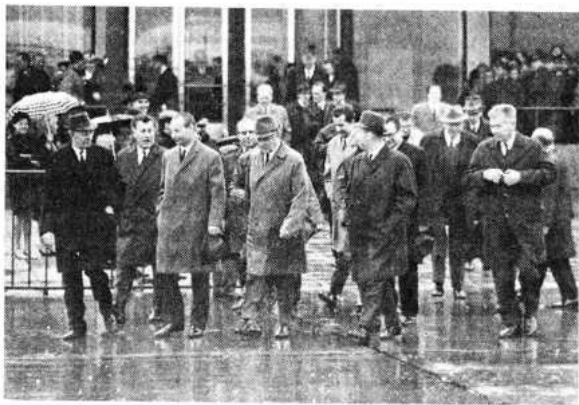
② - úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje

③ - úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje

④ - úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje

úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje

úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje
- úroveň vývoje / úroveň vývoje

Odlet čs. stranické delegace do Moskvy v říjnu 1968

Návrat delegace z Moskvy (říjen 1968)

Wikipedie:

Zdeněk Mlynář

Narození

22. června 1930 Vysoké Mýto

Úmrtí

15. dubna 1997 (ve věku 66 let)

Vídeň

Povolání

politik, politolog, spisovatel a vysokoškolský pedagog

Alma mater

Lomonosovova univerzita

Manželka

Rita Klímová

Děti

Milena Bartlová a Vladimír Mlynář

Příbuzenstvo

tchán

Stanislav Budín

Zdeněk Mlynář, rodným jménem, které užíval do roku 1945 Zdeněk Müller, (22. června 1930, Vysoké Mýto – 15. dubna 1997, Vídeň) byl český právník, politik, signatář *Charty 77*,

pedagog, vědec a politolog.

Od roku 1946 byl členem Komunistické strany Československa, v období 1950-1955 absolvoval moskevskou Právnickou fakultu Lomonosovovy univerzity (kde se spřátelil se svým spolužákem M. Gorbačovem). Následně nastoupil do Ústavu státu a práva Československé akademie věd, kde setrval až do roku 1968. Během Pražského jara byl zvolen tajemníkem Ústředního výboru KSČ. Po srpnové invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa byl spolu s dalšími vedoucími členy strany odvezen do Moskvy, kde připojil svůj podpis pod tzv. Moskevské protokoly. Poté byl ještě dosazen do funkce člena předsednictva ÚV KSČ, následně v listopadu téhož roku však na všechny své posty rezignoval a roku 1970 došlo k jeho vyloučení z komunistické strany. Novým zaměstnavatelem se stalo Národní muzeum, kde se věnoval na vědecké úrovni entomologii.

Podepsal Chartu 77 a podílel se na protirežimních aktivitách. To byl důvod represivního tlaku státní moci na jeho osobu, v důsledku něhož emigroval do Rakouska. V něm přednášel na univerzitě v Innsbrucku, od roku 1989 jako profesor politologie.

Po sametové revoluci se vrátil do Československa. Stal se čestným předsedou a volebním lídrem Levého bloku pro parlamentní

volby v roce 1996. Poté, co strana propadla, odstoupil ze své funkce a pro zhoršený zdravotní stav definitivně opustil politiku.

Zemřel v dubnu 1997 ve Vídni. Pražského pohřbu se mimo jiné zúčastnil bývalý generální tajemník ÚV KSSS a prezident Sovětského svazu Michail Sergejevič Gorbačov.

Manželkou byla ekonomka a diplomatka Rita Budínová - Mlynářová - Klímová, dcerou je profesorka historie umění Milena Bartlová a synem je novinář a politik Vladimír Mlynář.